

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Кафедра української фольклористики
імені академіка Філарета Колесси
Інститут франкознавства

Святослав Пилипчук

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА
КОНЦЕПТОСФЕРА
ІВАНА ФРАНКА

Монографія

Львів
ЛНУ імені Івана Франка
2014

УДК 82.02Франко:398(=161.2)
ББК Ш5(4Укр)53-4І.Франко412
П 32

Рецензенти:

д-р філол. наук, проф. *Роман Голод*
(Івано-Франківський національний медичний університет);

д-р філол. наук, проф. *Олена Івановська*
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка);

д-р філол. наук, проф. *Наталія Ярмоленко*
(Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького)

*Рекомендовано до друку Вченою Радою
Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 23/2 від 27 лютого 2014 року)*

Пилипчук С.

П 32 Фольклористична концептосфера Івана Франка : монографія /
Святослав Пилипчук. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. –
466 с.

ISBN 978-617-10-0102-2.

У монографії висвітлено основні положення фольклористичної концептосфери Івана Франка. Найповніше представлено два взаємопов'язані магістральні напрями (методологія та генологія) пошуків науковця у царині студій над усною словесністю. Проаналізовано Франкову рецепцію методологічних платформ популярних фольклористичних шкіл (міфологічна, антропологічна, міграційна, порівняльно-історична, культурно-історична, філологічна) та засвідчено успішну апробацію оригінальної дослідницької стратегії у працях ученого. Розглянуто суттєвий внесок Івана Франка у вивчення жанрової системи українського фольклору, зокрібно акцентовано на новаторських підходах до інтерпретації найскладніших питань фольклористичної генології.

Для фольклористів, франкознавців, культурологів, викладачів і студентів філологічних факультетів, усіх шанувальників духовних надбань українців.

УДК 82.02Франко:398(=161.2)
ББК Ш5(4Укр)53-4І.Франко412

ISBN 978-617-10-0102-2

© Пилипчук Святослав, 2014

© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2014

Зміст

Вступ.....	5
Розділ I. Академічні фольклористичні школи у науковому дискурсі Івана Франка: від рецепції до концепції	13
1.1. «Первісна релігія чоловіка»: міфологічна школа в оцінці Івана Франка	13
1.2. «Велика психологія цивілізованої душі»: Іван Франко – критик антропологічної школи.....	31
1.3. «Шукання в орієнті»: міграційна школа в рецепції Івана Франка.....	43
1.4. «Задokumentувати свою національну і духову рівноправність з іншими народами»: компаративістичний вимір фольклористичних студій Івана Франка	62
1.5. «Уловити загальну фізіономію духового життя епохи»: методологія культурно-історичної школи у доробку Франка-фольклориста.....	86
1.6. «Безпристрасне вистудіювання тексту»: методологія філологічної школи у фольклористичній практиці Івана Франка.....	125
Розділ II. Генологічна концепція Франка-фольклориста....	141
2.1. Генологічний аспект фольклористичних студій Івана Франка.....	141
2.2. «Різдвяні величальні пісні»: жанр колядки у науковій рецепції Івана Франка	149
2.3. «Чисте чуття радощів життя і молоді свіжої сили»: погляд Івана Франка на весняну календарно-обрядову поезію	165
2.4. «Той скомплікований і високопоетичний акт»: Іван Франко – дослідник українського весілля.....	179

2.5. «Первісні форми князівсько-лицарського епосу»: билінознавчі зауваги Івана Франка	202
2.6. «Документи народної свідомості»: жанр історичної пісні у науковому доробку Франка-фольклориста	221
2.7. «Найкращий вицвіт поетичної творчості в усій Слов'янщині»: думознавство Івана Франка	249
2.8. «Блискавка, що нагло освітлює найглибші тайники людської душі»: баладознавчі розмисли Івана Франка	271
2.9. «Се розрізнені перлини великого намиста»: жанр коломийки у науковій рецепції Івана Франка	288
2.10. «Сімена, котрі не втратили своєї плодючої сили»: казкознавство Івана Франка	307
2.11. «Зерна культурної історії та народної психології»: Іван Франко – дослідник неказкової фольклорної прози (легенди, оповідання, перекази)	332
2.12. «Прийняти до оцінки і означення того, що називаємо гумором українського народу»: анекдотознавчий дискурс Івана Франка	359
2.13. «Висліди народного ума»: пареміологічна концепція Івана Франка	383
2.14. «Ці вузлуваті, стереотипні форми»: Іван Франко – дослідник народної загадки	404
Висновки	424
Список літератури	435
Показчик імен	461

Вступ

У статті «Апостолові праці» 1926 року Михайло Грушевський писав, що Іван Франко «...дав своєму народові такий невичерпний скарб, викував для нього таку зброю, що її значіння можна буде оцінити відповідно тільки згодом, з далекої перспективи історії»¹. Частиною того «невичерпного скарбу», безперечно, є Франкові фольклористичні студії. Зрештою настала вже й та «далека перспектива історії», коли учений світ повною мірою намагається осягнути в тому числі й наснажений значним евристичним потенціалом уснословеснознавчий доробок дослідника.

Враховуючи здобутки попередників, І. Франко вибудовував стратегію власного поступування у сфері фольклористики. Він ставив собі за мету розвинути стратегічні напрями фольклористичних пошуків українських учених і заповнити ті прогалини, які виникли на попередніх етапах наукового засвоєння творів усної словесності. Зокрема дослідник звернув увагу на те, що певні генологічні одиниці фольклору довгий час недостатньо фіксували й аналізували, відтак докладав значних зусиль, аби виправити ситуацію та гідно представити незаслужено ігноровані чи «проскрибовані» жанри, тобто ті пласти народної творчості, які з різних причин опинялися поза контекстом серйозної наукової дискусії. Однією із найважливіших трибун, з якої учений виголошував основоположні пункти своєї фольклористичної програми, став журнал «Жите і слово» (1894–1897). У часописі з красномовною підназвою «Вісник літератури, історії і фольклору» І. Франко презентував цілісне, панорамне бачення фольклору українців

¹ *Грушевський М.* Апостолові праці / М. Грушевський // Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20–30-х років ХХ ст. – Львів, 2010. – С. 27.

у контексті європейської (іноді значно ширше) уснословесної традиції. Першу досить вдалу спробу легітимізувати доцільність систематичного провадження фольклористичного дискурсу на сторінках «серйозного» видання дуже високо оцінила Катерина Грушевська. «Коли український часопис, – наголошувала авторка двотомного корпусу “Українські народні думи”, – що рахував на велику аудиторію і дійсно був тоді єдиним поважним “товстим” журналом на цілу Україну, раптом ставить у своєму заголовку й програмі заняття фольклором, то се було майже рівносильне з уведенням сеї нової науки в українську національно-культурну програму!»¹. Не менш схвально висловився про видання й Агатангел Кримський, який у рецензії на перший випуск писав: «Новый журнал аттестует себя первой книгой очень хорошо: просто отрадно остановиться на этом симпатичном издании после той массы слабых, бесцветных или тенденциозных элукубраций, какие явила нам галицкая наука сплошь да рядом (за известными, конечно, исключениями)»². У часописі під спеціальною рубрикою «Із уст народу» дослідник незмінно (до 1896 року) публікував чи то власні записи народних творів, чи то записи своїх колег, при цьому наголошував, що, зважаючи на багатство матеріалів, «...треба [...] публікувати їх з вибором, налягаючи поперед усього на матеріали, досі найменше зібрані (казки, легенди, анекдоти, місцеві перекази), на мотиви і варіанти, досі незвісні...»³.

Завжди тримаючи руку на пульсі, пильно відстежуючи кардіограму фольклористичних змагань, І. Франко був добре обізнаний із найважливішими здобутками і українського, і

¹ Грушевська К. Українські народні думи : у 2 т. Т. I / К. Грушевська. – К., 1927. – С. CIV.

² Кримський А. «Жите і слово». Вісник літератури, історії і фольклору. Редактор Іван Франко. 1894 року, кн. 1 / А. Кримський // Твори : в 5 т. Т. 2 / А. Кримський. – К., 1972. – С. 356.

³ Франко І. Із уст народу / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому С. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 413.

Вступ

зарубіжного уснословеснознаства. Завдяки послідовній та скрупкульозній рецепції найпомітніших праць у цій динамічній галузі гуманітарних знань учений безпомилково визначав стратегічно важливі і, головно, перспективні напрями студій. Він скеровував свої дослідницькі зусилля на вирішення найнагальніших і найменш висвітлених проблем. Приміром, у статті «Знадоби до вивчення мови і етнографії українського народу» науковець вельми резонно аргументував потребу вивчати пісні «у найновішій стадії їх розвитку», адже крізь їх призму можна заглянути в огорнуту «прозірчастим серпанком таїни» «робітню народного духа», себто на конкретних прикладах збагнути непрості закони фольклорної творчості. Загалом І. Франко невтомно відчитував глибокі фольклорні коди, успішно заповнював очевидні прогалини, або ж, як він висловлювався, «люки» у сфері наукового засвоєння народнопісенного добра, пропонував вдумливі, концептуальні студії не тільки висновково-підсумкового змісту, а й відкривавчі, заохочувальні розвідки.

У своїх фольклористичних дослідженнях І. Франко розробив систему комплексного аналітичного розбору і окремого твору, і широких пластів народної словесної традиції. Учений представив науковому світові різнопланові студії: від філігранного мікроаналізу поетичного укладу одного зразка (приміром, «Колядка про святу Софію у Києві», «Пісня про правду і неправду») до розгорнутого різнопланового монографічного опрацювання цілого корпусу текстів, в якому, як слушно зауважив Зенон Кузеля, органічно поєднано різні «методи обробки: філологічна; текстуальна з реконструкцією первісних форм; історично-генетична, з розслідуванням розвитку варіантів і виказуванням історичних і льокально-побутових впливів; порівняльно-сюжетова, з використанням і глибоким знанням пограничної сусідської й західньо-європейської народної творчості»¹ («Студії над українськими народними піснями», «Галицько-руські народні приповідки»). Питання, порушені та актуалізовані у Франковому фольклористичному

¹ Кузеля З. Іван Франко як етнограф / З. Кузеля // ЗНТШ. – Париж ; Нью-Йорк ; Мюнхен ; Торонто ; Сідней, 1962. – Т. CLXIX. – С. 120.

дискурсі, стосуються і теоретичної, і практичної площин осягнення усної словесності. У теоретичному вимірі він розмірковував над походженням фольклору, висвітлював особливості художньо-виражального багатства народнопоетичних творів, осмислював їх історизм, пізнавав неписані закони неперервних взаємозв'язків фольклору та літератури. У практичній площині наукової рецепції народної творчості дослідник відстоював потребу максимально точного відтворення автентичності тексту, збереження усіх його мовних особливостей, вболівав за повноту представлення варіантної парадигми твору, займався складними проблемами класифікації та систематизації фольклорних матеріалів.

У фольклористичній спадщині І. Франка викристалізувалися два магістральні напрями дослідження: методологія та генологія. Над вирішенням цих взаємопов'язаних проблем учений працював особливо інтенсивно, вважав, що під час їх розгляду сплітається воєдино увесь комплекс основних фольклористичних питань, переконував, що розгортання саме цих дослідницьких векторів украй необхідне для дальшого якісного зрозуміння системи усної словесності. Кваліфіковані та виважені напрацювання І. Франка у сфері фольклористичної методології не випадково отримали серйозний відгомін у наукових працях багатьох поколінь фольклористів. Щоправда, успішні спроби науковців початку ХХ століття (Олександр Колесса, Філарет Колесса, Зенон Кузеля, Михайло Возняк та ін.) розвинути чітко окреслені й апробовані в І. Франка перспективні шляхи аналітичного розбору складного і багатовимірного фольклорного матеріалу було майже повністю нівельовано у пізніший період. Погляди ученого з поля фольклористичної методології отримали тенденційну, відверто заангажовану інтерпретацію, спрямовану на виокремлення та розгляд лише тих положень, які узгоджувалися із програмою заідеологізованої радянської фольклористики. У цей період з'явилося чимало типових досліджень, писаних у контексті ідеї «Франко – критик буржуазних фольклористичних теорій», де свідомо замовчували артикульовані в українського вченого позитивні результати методологічних пошуків європейських

Вступ

фольклористів і штучно нав'язували наперед сформульовані заготовки на кшталт: «Фольклористичні погляди Франка, як і його світогляд, формувалися і розвивалися в тісному зв'язку з ідеями всеросійського революційно-демократичного руху. Значний вплив на напрямок дослідів мали твори Маркса і Енгельса. Це дало можливість Франкові стати на тверді матеріалістичні позиції і скерувало його фольклористичну діяльність на служіння інтересам трудових народних мас у їх революційно-визвольній боротьбі проти експлуататорського гніту»¹. Невідрефлектованими залишалися численні міркування дослідника про національну своєрідність української народної словесності, невідчитаними були його ґрунтовні, методологічно виважені спроби виокремити та проаналізувати «національні питомі елементи» у широкому загальноєвропейській контексті.

Тенденційне тлумачення міркувань І. Франка з обсягу фольклористичної методології було успішно переорієнтовано у русло виваженого об'єктивного студіювання лише у 90-х роках ХХ століття, коли з'явилася низка розвідок, спрямованих на випрозорювання апробованих у вченого новаторських і продуктивних принципів аналізу уснословесних творів. У науковий обіг увійшла чимала кількість студій, основним завданням яких стало з'ясування Франкової рецепції певної фольклористичної школи з відповідним окресленням не лише теоретичних розмірковувань українського науковця щодо засадничих положень певної авторитетної теорії, а й практичної реалізації її «пожиточних» ідей у фольклористичному доробку дослідника. Серед напрацювань з цього питання вдумливістю і глибиною розуміння Франкової методології вирізняються розвідки Ярослава Гарасима, Михайла Гнатюка, Віктора Давидюка, Івана Денисюка, Миколи Дмитренка, Василя Івашківа, Романа Кирчіва, Ярослави Мельник, Михайла Наєнка, Станіслава Росовецького, Тетяни Рудої, Ганни Сокіл, Василя Соко-

¹ *Матвійчук М.* Роль Івана Франка в розвитку фольклористичної науки / М. Матвійчук // Слово про Великого Каменяря : збірник статей до 100-ліття з дня народження Івана Франка. – К. : Держ. вид. художньої літератури, 1956. – Т. 2. – С. 120.

Вступ

ла, Михайла Чернопиского та ін. Щоправда, попри значну кількість студій, виконаних у зазначеному руслі, все ж і досі не маємо узагальнюючої праці, у якій було б зведено у єдиний фокус Франкові думки у галузі фольклористичної методології. Найчастіше науковці спрямовували усю дослідницьку енергію на з'ясування якогось окремого питання, чи то розмірковуючи над апробацією певного методологічного прийому у статтях І. Франка, чи то акцентуючи на особливостях сприйняття принципів аналізу фольклорного твору в межах однієї доктрини, чи то «відстежуючи» відгомін провідних методологічних ідей упорядника корпусу «Галицько-русські народні приповідки» у дослідженнях наступних поколінь фольклористів. Відтак, набуває особливої актуальності потреба узагальнити та глибше осмислити увесь комплекс знань про методологічні пошуки Франка-фольклориста, докладно обговорити загальні виміри «промінюючої сили» уснословеснознавчої програми ученого.

Перегляд і осмислення Франкової методологічної платформи у контексті сучасної фольклористичної думки дає підстави говорити про вміння науковця уникати тотального впливу модних тенденцій, спрямованих головню на підтвердження вихідних тез теорії, і виразно свідчить про органічне змагання до об'єктивного аналізу, побудованого на багатоаспектному розгляді народнопоетичного продукту. Оригінальна та, що вкрай важливо, ефективна процедура аналітичного (під різними кутами зору), безпристрасного розбору фольклорного твору в І. Франка сформувалася на ґрунті критичної рецепції багатоманіття методологічних пошуків різних фольклористичних шкіл. У дослідницьких схемах кожної доктрини учений виокремлював позитивні і негативні аспекти. Позитивні знахідки він брав на озброєння, вони входили в його фольклористичний арсенал (у міфологів було перейнято вивчення найдавніших, з відчутним міфологічним підкладом пластів фольклору, в антропологів – уваги про стадіальність розвитку народної творчості, у компаративістів – порівняльну оцінку явищ національного фольклору, у представників культурно-історичної школи – репрезентацію «духового обличчя» епохи на підставі

Вступ

максимально повного осягнення усього «уснословесного добра», у «філологів» – посилений інтерес до тексту, «занурення» у словесний простір кожного окремого зразка, а відтак і відчитування незримих субстанцій його художності). Ненауковість, безперспективність певних методологічних ходів І. Франко доводив конкретними прикладами, гостро критикував будь-які спроби викривленого трактування матеріалу, не шкодував гострого слова на адресу тих дослідників, які засліплені теорією, проводили штучну селекцію зразків і брали до уваги лише ті твори, що їх можна було допасувати до заздалегідь вибудованої концепції, використати для ефектної ілюстрації на підтвердження апріорно встановленої догми. Зрештою, у кожній із популярних фольклористичних шкіл учений спостеріг певні недоліки (у міфологів – прагнення будь-що добачити відгомін давніх міфів у фольклорі, навіть якщо це призводить до очевидних казусів, у антропологів – незламне бажання подолати сильний «опір матеріалу» і підтвердити теорію еволюції на прикладі явищ усної словесності, у міграціоністів – гіпертрофовану інтенцію «виловлювати запозики» всюди, навіть у національно питомому продукті, в адептів культурно-історичних студій – практику рівноцінного трактування другорядних і визначальних словесних явищ, що зумовлює затирання, «затемнення», а відтак і неточне прочитання характеристичних тенденцій доби).

Ще одним магістральним напрямом львівського науковця стали жанрознавчі дослідження. Франкові студії з поля фольклорної генології належать до «закладового капіталу» української фольклористики, є «вислідом» тривалого, наполегливого, вдумливого аналітичного «прочитання» народнопоетичних творів. Висновки дослідника про внутрішню природу певної генологічної одиниці вирізняються концептуальністю, адже засновані на опрацюванні широких пластів усної словесності та проникливого осягненні головних жанротвірних чинників як кожного окремого твору, так і цілого корпусу споріднених зразків. Переконливо І. Франко засвідчив бажання охопити усе багатоманіття вербальних виявів «духової праці народу», належно оцінити кожен помітнішу «появу». У процесі наукового коментування учений застосовував

неодноразово перевірену стратегію досліджу, яка передбачала і коротку дефініцію, і лаконічне окреслення комплексу впізнаваних жанрових ознак, і проникливу презентацію типового поетикального малюнка творів відповідної формації, і вивірену дескрипцію формально-змістових показників, і розгляд у контексті інших жанрів тощо. Багатолітній очільник Етнографічної комісії Наукового товариства імені Шевченка у Львові запропонував продуману новаторську систему класифікації жанрів фольклорної прози. Він не оминув увагою жодної генологічної одиниці української усної словесності, збагнув есенціональну сутність кожного жанру, лаконічно представив їх різнорівневий стереометричний розбір. Франкова схема жанрознавчого розбору, що її варто розглядати як комплексну рецепцію однотипного фольклорного матеріалу, спрямованого і на аналіз, і на синтез водночас, є зразковою, вартою наслідування. Про стійкість, «тривкість» наукових вислідів автора «Студій над українськими народними піснями» свідчить хоча б той факт, що у сучасній фольклористиці немає жодної жанрознавчої студії, в якій не було б враховано Франкових роздумів про суть певної типологічної одиниці народної усної словесності.

Зважаючи на багатогранність наукових зацікавлень Франка-фольклориста і певну фрагментарність, чи радше одновекторність, дослідницьких інтерпретацій, та водночас застарілість, ідеологічну заангажованість окремих досліджень уснословеснознавчої спадщини ученого, уже давно визріла необхідність представити узагальнюючу студію, в якій було б повністю враховано досвід попередників та вияскравлено нові, ще не артикульовані коментаторами ідеї І. Франка. Монографія «Фольклористична концептосфера Івана Франка» спрямована на заповнення цієї важливої ніші в українській фольклористиці та й гуманітаристиці загалом.

АКАДЕМІЧНІ ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІ ШКОЛИ У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ ІВАНА ФРАНКА: ВІД РЕЦЕПЦІЇ ДО КОНЦЕПЦІЇ

1.1. «Первісна релігія чоловіка»: міфологічна школа в оцінці Івана Франка

Однією із важливих передумов інтенсивного розвитку усно-словеснознавства у першій половині XIX століття стало виникнення фольклористичних шкіл, які чітко окреслили комплекс першочергових для дослідження проблем, виробили дієві методологічні схеми їх аналітичного розбору, активно вводили новий фольклорний матеріал у науковий обіг. Хронологічна першість серед фольклористичних теорій належить міфологічній. Школа сформувалася у Німеччині під впливом філософських ідей Фрідріха Вільгельма Шеллінга та братів Августа й Фрідріха Шлегелів та філософії романтизму загалом. Засновниками стали брати Якоб та Вільгельм Грімми, які, скориставшись найновішими науковими напрацюваннями, головно, здобутками порівняльного мовознавства, обґрунтували теорію індоєвропейської спільності, первісної єдності мовної та світоглядної систем арійських народів. Німецькі дослідники спершу доводили глибоку спорідненість міфологічних систем германських народів (приміром, підкреслюючи очевидну близькість німецької та скандинавської традицій, Я. Грімм писав: «...зі зростанням наших знань ми рухаємося до скандинавського

кордону і нарешті досягнемо пункту, в якому можна буде проламати мур, – і обидві міфології зіллються в одну велику цілість»¹), а згодом виходили на ширший індоєвропейський простір. Чимало тотожних елементів у фольклорній традиції різних європейських етносів вони пояснювали давньою однорідністю міфологічних уявлень, які лежать в основі усіх жанрів усної словесності. «Порівнюючи міфологію і релігію древніх індійців, іранців, греків, римлян, германців, представники міфологічної школи (брати Грімми, Адальберт Кун, Вільгельм Шварц, Макс Мюллер та ін.) намагалися довести, що найдавніші релігійні вірування виникли через обоження небесних явищ, яких людина не розуміла і пробувала пояснити собі шляхом уособлення (в подібі людини чи тварини). [...] Вони вважали, що герої казок, пісень, народні обряди, звичаї тощо – все це відгомін давнього астрально-міфологічного світогляду»². Відтак, головні зусилля брати Грімми та їхні послідовники скеровували на вишукування у фольклорних творах реліктів давніх міфологічних вірувань з метою реконструкції цілісної системи світоглядних уявлень арійців (так звана «арійська теорія»). Брати Грімми були переконані, що народна поезія є фактором національного життя, і в цьому вони стали послідовниками Йоганна Готфріда Гердера, Клеменса Brentano й Ахіма фон Арніма, які, надаючи відповідного значення колективній творчості, визнавали народну поезію плодом творчої діяльності певних індивідуумів-поетів. Яків та Вільгельм відстоювали думку про божественне походження народної творчості та міфології, з якою вона безпосередньо пов'язана: «Божественний дух поезії однаковий майже у всіх народів і має те саме джерело, ось чому всюди ми знаходимо подібність, зовнішню відповідність [...], спільне начало якої втра-

¹ *Гримм Я.* Немецкая мифология / Я. Гримм // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX в. Трактаты, статьи, эссе / составление, общая редакция Г. К. Косси́кова. – М. : Издательство Московского университета, 1987. – С. 54.

² *Токарев С.* Религия в истории народов мира / С. Токарев ; общ. ред. и предисл. А. Красникова. – 5-е издание, испр. и доп. – М. : Республика, 2005. – С. 20.

1.1. «Первісна релігія чоловіка»...

чено*. Розвиток відбувається аналогічно, але зовнішні умови, в яких він реалізується, різні. Ось чому одночасно з внутрішньою тотожністю ми знаходимо зовнішні відмінності¹.

Яскравим прикладом вельми ретельної та наполегливої праці щодо реалізації запропонованих ідей стала книга Я. Грімма «Німецька міфологія» (1835), у якій «на основі свідoctв старої літератури, історичних даних і головно на основі творів усної словесності Грімм змалював широку картину давніх германських вірувань»². До основних здобутків цього дослідження належить «надзвичайна ерудиція автора, багатство фактичного матеріалу і сміливість творчої научної думки»³. Учений намагався з'ясувати витоки давньогерманських міфів, а тому звертався до вивчення «Старшої Едди» та «Пісні про Нібелунгів», аналізував середньовічні хроніки та «життя святих», скрупульозно студіював міфологічні пережитки, що збереглися у фольклорі. Обґрунтовуючи доцільність використання саме такої джерельної бази, Я. Грімм зазначав: «Отже, багато що з нашої міфології пропало безповоротно, тепер я звертаюся до тих джерел, які її зберегли і є або записаними творами, або втілюють і досі живі звичаї і перекази. Перші безпосередньо занурюються у глибину віків, хоча й відзначаються уривковістю та фрагментарністю; перекази, що побутують сьогодні в народі, також тримаються на нитках, які врешті-решт безпосередньо в'яжуть їх зі старовиною»⁴. «Німецька міфологія» на довгі роки стала взірцем якісної фольклористичної студії. Невдовзі з'явилося чимало прихильників міфологічної теорії. Її адепти наполегливо вивчали широкі пласти народної творчості,

* Тим втраченим началом, на здогад німецьких дослідників, була спільна для усіх індоєвропейських народів міфологія.

¹ Цит. за: *Коккьяра Дж.* История фольклористики в Европе / Дж. Коккьяра. – М., 1960. – С. 239–240.

² *Колесса Ф.* Історія української етнографії / Ф. Колесса. – К., 2005. – С. 22.

³ Там само.

⁴ *Грімм Я.* Немецкая мифология / Я. Грімм // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX в. Трактаты, статьи, эссе / составление, общая редакция Г. К. Коссикова. – М. : Издательство Московского университета, 1987. – С. 55.

виокремлювали її значний міфологічний підклад, переконували, що фольклорні образи, мотиви, сюжети «є розрізненими залишками колись цілісного, з часом забутого світогляду»¹.

Представники міфологічної школи запевняли, що в доісторичні часи міфологія виявляла нерозривний зв'язок із мовою, і ця єдність була загальним надбанням усієї індоєвропейської сім'ї народів. Міфологи переконували, що із загального епічного «сказання» на певних етапах історичного розвитку виокремились усі жанри народної творчості – від героїчного епосу до малих жанрів фольклорної прози (прислів'я, приказки, загадки тощо). Вони вказували на поступовий, однак незворотний процес втрати зв'язку між жанром і міфологічними уявленнями, що лягли в його основу. Отож, першочерговим завданням для представників школи Грімів стало з'ясування первісного міфологічного підґрунтя досліджуваного твору через відкидання пізніших напластувань.

У межах міфологічної школи розвинулося декілька теорій. Залежно від того, яку з них підтримував дослідник, його відносили до так званих «старших» або ж «молодших міфологів». Якщо перші, за свідченнями авторів праці «Академические школы в русском литературоведении», «головно, розвивали ідею про мову і міф як дві найважливіші форми вияву народної свідомості», то інші «ставили питання про сутність самого міфу та його історичну долю»². «Молодші міфологи» пропонували «метеорологічну» (А. Кун), «грозову» (В. Шварц) та «солярну» теорії (М. Мюллер). Розглядаючи специфіку кожної із них, С. Росовецький дійшов висновку, що «найбільш руйнівним для наукової репутації “молодших міфологів” і – на довгий час – усієї “міфологічної” школи було практичне ними застосування розробленого М. Мюллером лінгвістичного методу реконструкції арійських міфів»³.

¹ *Березовський І.* Міфологічна школа / І. Березовський, В. Горленко // Українська літературна енциклопедія : в 5 т. Т. 3. – К., 1995. – С. 385.

² *Академические школы в русском литературоведении.* – М. : Наука, 1976. – С. 61.

³ *Росовецький С.* Український фольклор у теоретичному висвітленні / С. Росовецький. – К., 2005. – С. 70.

1.1. «Первісна релігія чоловіка»...

«Міфологічна школа, – зазначав А. Баландін, – це перша цілісна наукова теорія, що давала змогу вивчати окремі явища народної словесності як органічну цілість»¹. Згодом, унаслідок критичного наукового осмислення засадничих постулатів міфологів, необгрунтованої абсолютизації методу у працях деяких представників, виникнення нових альтернативних концепцій, школа втратила свої провідні позиції і наприкінці XIX століття уже вважалася застарілою, такою, що вичерпала свій потенціал.

Як реакція на обмеженість та одновекторність міфологічної теорії виникла школа антропологічна. Один із її засновників, Едвард Тайлор, загалом позитивно висловлювався про досягнення братів Грімм, зауважуючи, що вони «з небувалою наполегливістю і вмінням досліджували древню мову, поезію і фольклор»², однак акцентував, що «однією із найшкідливіших помилок міфологів було налягання на послідовне розшифрування природних міфів, які уже перейшли у так звану героїчну фазу»³.

Саме наприкінці XIX століття, коли відбувалися бурхливі перетворювальні процеси в європейській фольклористиці, зокрема очікувана зміна методологічних стратегій, на наукове поле виступив талановитий український дослідник – Іван Франко. Розвиваючи майже усі пріоритетні напрями фольклористичних студій, він не міг оминати питання методології вивчення фольклору. Власне вибір методологічної платформи був вельми актуальним для дослідника під час аналітичного розбору національного усно-словесного матеріалу. Учений з властивою йому проникливістю простудіював концептуальні положення провідних європейських фольклористичних шкіл, виокремив «плюси та мінуси» кожної з них, окреслив комплекс існуючих напрацювань, які варто використовувати фольклористам для створення якісних досліджень, що висвітлюватимуть внутрішню природу явища. Власним прикладом

¹ Баландин А. Мифологическая школа в русской фольклористике / А. Баландин. – М. : Наука, 1988. – С. 15.

² Тайлор Э. Первобытная культура / Э. Тайлор. – М. : Издательство политической литературы, 1989. – С. 128.

³ Там же.

І. Франко демонстрував фахове застосування здобутків попередників, на їх основі у численних багатопроблемних фольклористичних розвідках вибудовував нові дієві схеми вивіреного опрацювання найскладніших явищ.

Осмишуючи внесок І. Франка у вивчення методологічних досягнень фольклористичних шкіл, Ф. Колесса висловив жаль з приводу того, що учений «не полишив нам більших теоретичних праць, що давали б загальний погляд на напрями фольклористичних дослідів у європейській науці, їх еволюцію, теоретичне обґрунтування й приспособлення до українського ґрунту»¹. Щоправда, автор «Історії української етнографії» належно не відзначив чималий евристичний потенціал дрібніших Франкових студій щодо вказаної проблеми, у яких в аристотелівському стилі логічно, послідовно і, як зауважив М. Дмитренко, зі «своєрідною “реактивністю” думки, що збуджує асоціації читача та спонукає до дальших пошуків істини», без «формалістичної плутанини, словесної еквілібристики, несутньої балаканини»² висловлено основоположні пункти дослідницьких схем міфологів, антропологів, міграціоністів та інших, враховано їхні здобутки та прорахунки. Франкова зосередженість на методологічних питаннях у низці розвідок зумовлена постійним пошуком наближеної до оптимальної моделі вивіреного студіювання автентичного, «живого» фольклорного матеріалу. Прикметно, що така сконцентрованість на цій вельми важливій для фольклористики проблемі в І. Франка розвинута не лише у теоретичному вимірі, а й знайшла фахову практичну реалізацію, органічно «перенесена на досліді тексту».

Окрім природного прагнення самостійно осягнути усю многоту підходів до вивчення фольклору, І. Франко уважно прислухався до порад знаних «учених мужів» (М. Костомарова, П. Куліша, В. Антоновича, О. Веселовського, М. Тихонравова, О. Пипіна та багатьох інших). Одним із тих, хто безпосередньо підштовхнув І. Франка до глибшого зацікавлення методологією дослідження

¹ Колесса Ф. Історія української етнографії / Ф. Колесса. – К., 2005. – С. 309.

² Дмитренко М. Іван Франко як фольклорист / М. Дмитренко // Слово і час. – 2006. – № 1. – С. 52.

1.1. «Первісна релігія чоловіка»...

фольклору, був М. Драгоманов. Авторитетний учений, працюючи з першоджерелами, окреслив комплекс підходів, які систематично використовували представники різних шкіл. М. Драгоманов ділився з І. Франком інформацією про намір написати ґрунтовну студію з питань методології. У листі від 20 червня 1887 року М. Драгоманов твердив: «...треба розібрати не тільки методу Грімма – М. Міллера і проти неї Бенфея, а ще й Ланга (англичан.), котрий добре перечепив по ногам обидві школи, під'їхавши з мітологією, казками й звичаями диких, та все-таки не дав собі ради до кінця»¹. Безперечно, такі наміри старшого колеги мали значний вплив на І. Франка. Дослідник дійшов висновку, що методологічний досвід європейських науковців дасть змогу варіювати підходи до осмислення багатого національного матеріалу, забезпечить різновекторний аналіз неоднорідного за структурою фольклорного скарбу.

У працях з фольклористичної методології («Найновіші напрями в народознавстві», «Дві школи в фольклористиці», «Етнологія та історія літератури» та ін.) І. Франко аргументовано зазначав, що аналіз фольклорного твору повинен бути комплексним, багатоаспектним, переконував, що дослідження втрачає наукову вагомість, якщо запрограмоване на вузьку, односторонню обсервацію усно-словесного матеріалу з метою спостерегти в ньому ті деталі, що вписуються у задалегідь задекларовану модель, підтверджують гіпотетично сформульовані ідеї, доводять наперед висловлені тези. Власне, учений неодноразово виступав проти такого доктринерського, виразно заангажованого опрацювання народнопоетичних творів, що його наполегливо пропонували представники різних фольклористичних шкіл, оскільки, опираючись на багатолітній досвід систематичного опрацювання матеріалів «із уст народу», переконався, що не існує універсального методу дослідження, що ексклюзивність підходів, використання однотипних стратегій, неминуче призводить до втрати об'єктивності. У фольклористичних студіях та працях з інших царин І. Франко категорично відмовлявся від використання «апріоричних спекуляцій» і вважав

¹ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 254–255.

доцільною та «пожиточною» «просту дедукцію з даного матеріалу і з загальнозвісних в науці фактів»¹.

У Франкових студіях з питань методології дослідження фольклору викристалізувалася концептуальна теза про те, що для ефективності аналізу вибір методу має бути детермінований не ідеологічною позицією дослідника, а специфікою студійованого матеріалу. І. Франко підтримував логічний рух від практики до теорії, від ретельного вивчення уснословесної традиції до теоретичних узагальнень. Вибудовування оцінних суджень, на думку ученого, повинне мати в своїй основі не гіпотетичні здогади, а доказове фактичне підґрунтя, що пояснює складну внутрішню природу фольклорних явищ. Хоча дослідник категорично не заперечував жодної з фольклористичних шкіл, він застерігав учених-уснословеснознавців «не входити на поле контрверсій» і в жодному разі «не мішати противних опіній у одно»². І. Франко, хоч і говорив про обмеженість якогось одного із методів, наполегливо виступав проти методологічного еkleктизму. Штучне поєднання методологічних знахідок різних і за ідеологією, і за тактикою ведення наукового дослідження фольклористичних шкіл без єдиного концептуального розуміння аналізованого матеріалу не забезпечить жодних позитивних результатів. Хаотичне «метання», неаргументований перехід з однієї позиції на іншу, неорганічне зближення часто взаємозаперечних теорій, отих «противних опіній», не можуть стати запорукою виконання якісної фольклористичної студії. Глибшу характеристику ірраціональності «адапціонізму» та ненатурального компонування різних підходів І. Франко дав у рецензії на працю Вітольда Клінгера «Казкові мотиви в історії Геродота», де, оцінюючи теоретичні положення розвідок французького ученого Жозефа Бедьє, зазначив: «Як бачимо, Бедьє не висловив властиво ніякої спеціальної теорії, але зібрав до купи всі висловлені досі теорії і всім признав почасти рацію,

¹ Франко І. Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 337.

² Франко І. Фольклорні праці д-ра Ченька Зібрта / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 266.

1.1. «Первісна релігія чоловіка»...

розширюючи їх (а властиво розширюючи спеціально Бенфесью теорію) остільки, що признав можливість повстання казок і новел не лише в Індії, але і в кожному краї, а теорію антропологів розширюючи остільки, що признав у казках відгуки не лише первісної цивілізації, але кожного її ступня. Сказавши по правді, ся теорія, власне із-за своєї всесторонності, при спеціальному досліді *не дає ніякої виразної вказівки* (курсив мій. – С. П.), і, замазуючи всі дотеперішні загальні та односторонні теорії, лишає дослідникові повну свободу: йди, куди захочеш!¹. На цьому тлі щонайменше надуманими видаються слова О. Колесси, який у праці «Головні напрями й методи в розслідах українського фольклору», розмірковуючи над методологічною платформою автора «Студій над українськими народними піснями», переконував, що «він взагалі з боку методичного склоняється до *еклектизму та адапціонізму*»².

Іван Франко провадив не тільки докладний, прискіпливий аналіз методологічних стратегій популярних фольклористичних шкіл, а й водночас пропонував «широкий синтез» узагальнюючих міркувань щодо сутності засадничих положень кожної з них, засвідчив глибинне збагнення концептуальних ідей, висловлених у працях чільних представників, задекларував власну схему класифікації, що ґрунтується на принципі виокремлення домінуючого чинника оцінювання фольклору. Враховуючи ті критерії, які клали в основу своїх студій учені-фольклористи, І. Франко пропонував поділити їх теорії на дві групи: «такі, які відносили початок традиційної літератури до праісторії народів, до доби міфологічної або

¹ *Франко І. В. П. Клингер. Сказочные мотивы в истории Геродота* («Университетские известия» київські, 1902, XI, С. 1–109) [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 400.

² *Колесса О. Головні напрями й методи в розслідах українського фольклору* / О. Колесса // Родина Колессів у духовному та культурному житті України кінця ХІХ–ХХ століття (з нагоди 130-річчя від дня народження академіка Філарета Колесси та 100-річчя від дня народження академіка Миколи Колесси) : збірник наукових праць та матеріалів. – Львів, 2005. – С. 430.

ще далі, до стану первісного дикунства, – і такі, які вбачали в ній продукт пізніших часів, один із плодів довговікових і різнорідних взаємин між різними цивілізованими народами»¹. До першої групи І. Франко відносив міфологічну та антропологічну школи, які, за словами дослідника, «приймають імперсональний, збірний початок художніх творів», «шукають в них слідів найбільшої дикості», «виривають їх з усіх доступних нам хронологічних рамок»². Другу групу найяскравіше презентує школа міграційна, яка «відкриває нам залишки старих цивілізацій, затертих новими нашаруваннями і течіями», «вбачає в них безперервний процес, що супроводжує увесь духовний розвиток народу, а отже, припускає, що кожна історична фаза в цьому розвитку має свою відповідну традиційну літературу або в результаті залишила свої сліди у традиційній літературі, доступній нам зараз»³.

Франкова класифікація фольклористичних шкіл чітко відображає провідні тенденції європейської науки. Утім, класифікаційні критерії дослідника, попри чітку аргументованість, хоча і було враховано послідовниками, однак проінтерпретовано їх по-іншому. Зокрема один із найавторитетніших методологів Леонід Білецький, на відміну від І. Франка, розглядав міфологічну теорію у контексті школи історичної. Автор «Основ української літературно-наукової критики» переконував, що «історично-порівняльні дослідження над найосновнішими культурними виявами народного духу в його *міфах*, у поезії в напрямі лише історичного студіювання і творили перший етап історичної школи»⁴.

Концептуальністю, фаховістю, глибоким проникненням у суть явища відзначаються Франкові оцінки діяльності фольклористичних шкіл. Міфологічна школа неодноразово опинялася в об'єктиві

¹ Франко І. Етнологія та історія літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 279.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики / Л. Білецький. – К. : Либідь, 1998. – С. 76.

1.1. «Первісна релігія чоловіка»...

наукового зацікавлення вченого*. Виокремлюючи низку позитивних напрацювань міфологів (уведення у науковий обіг нового фольклорного матеріалу, скрупульозне вивчення найдавніших пластів усної словесності тощо), І. Франко загалом негативно висловлювався щодо раціональності методологічної платформи школи, вказував на її односторонність, «підпирання наперед висловлених ідей», прагнення увібгати весь комплекс аналізованих явищ у єдину дослідницьку модель з використанням обмеженого інструментарію. Учений вважав нелогічним і непрактичним той факт, що представники міфологічної школи намагалися універсалізувати свій метод, використовувати беззастережно до усього фольклорного матеріалу, навіть попри його очевидний опір. «Міфологічна школа [...], – зазначав дослідник, – не здатна навіть при найбільших зусиллях віднести до часів доісторичних всього скарбу традиційної літератури, всіх тих обрядів, звичаїв, вірувань, заклинань, пісень, казок, новел і анекдотів, які живуть в устах народу, на яких нерідко дуже добре видно печатку християнства, відгомін фактів пізніших, історичних»¹. Школа Грімма і Мангардта «всі майже мотиви народної міфології та народної поезії розглядала як уособлення космічних явищ, в основному сходу і заходу сонця, літнього і зимового сонцестояння, фаз місяця, а також метеоро-

* Грунтовну оцінку Франкових поглядів на фольклористичні здобутки представників міфологічної школи у контексті з'ясування особливостей міфологізму художньої творчості письменника розглянула Катерина Дронь у монографії «Міфологізм у художній прозі Івана Франка» (К., 2013). У висновкових твердженнях до підрозділу «“Останки первісного світогляду”: міф в етнокulturологічній концепції Франка» дослідниця акцентувала на тому позитивному імпульсі «міфологів», який підтримав І. Франко і «послугуючись надбаннями багатьох етнографів та фольклористів, розширював і збагачував тогочасне наукове міфознавство порівняльно-історичними дослідженнями багатих матеріалів з української міфології та фольклору, таким робом підносили наукову цінність цього джерела, яке ігнорували вітчизняні дослідники і яке було невідоме іноземцям» (Дронь К. Міфологізм у художній прозі Івана Франка / К. Дронь. – К. : Наукова думка, 2013. – С. 59).

¹ Франко І. Етнологія та історія літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 279.

логічних явищ, як бурі, грому, дощу тощо»¹. Основний акцент критики міфологів І. Франко спрямував на їхню абсолютну негачію історичного аспекту, віднесення уснословесного скарбу до часів давноминутих, навіть попри очевидну наявність численних доказів прикріпленості твору до певних історичних координат. Відтак, дослідження представників школи Гріммів, переконував І. Франко, «до жодного позитивного результату, який можна науково перевірити, не приводять, але, як правило, розпливаються в тумані припущень або банальних узагальнень»². Значний відсоток прихильників школи, засліплених ідеєю осягнути міфологічний підклад кожного твору усної словесності, вдавався до надуманого «вилушування» давнього міфологізму із матеріалу, який до таких маніпуляцій абсолютно не надавався. Як слушно спостеріг Я. Гарасим, І. Франко не сприймав основоположної тези міфологів про міф як першооснову фольклору³. Власне у статті «Як виникають народні пісні» І. Франко писав: «Бачити в давніх епічних піснях міфи, в давніх богатирях богів, одягнених у людські постаті, або персоніфіковані явища природи, як це недавно робила ціла школа вчених етнографів (Мангардт і т. д.), – це значить іти проти течії. Антропоморфічні міфи складаються саме на зразок епопеї, а не навпаки: Гомер, а скоріше ті епічні пісні, які він використовував, були власне джерелом грецької міфології»⁴.

Твердячи про упередженість у наукових пошуках прихильників школи Гріммів, І. Франко зазначав, що матеріал «міфологи [...] беруть in cudo як доказ для своїх тверджень і теорій: що не підходить до тих тверджень і теорій, те або відкидається як не варте уваги, або його намагаються підмалювати чи витлумачити

¹ Франко І. Народная поэзия / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Иван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 216.

² Франко І. Етнологія та історія літератури / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Иван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 280–281.

³ Гарасим Я. Культурно-історична школа в українській фольклористиці / Я. Гарасим. – Львів, 1999. – С. 101.

⁴ Франко І. Як виникають народні пісні / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Иван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 64.

1.1. «Первісна релігія чоловіка»...

по-своєму»¹. Дослідник з очевидним застереженням говорив про ті «побожні підступи» (фальсифікації) міфологів, які робили «ведмежу послугу» фольклористиці. Докладніше про фальсифікації, до яких неодноразово вдавалися міфологи, І. Франко згадав у статті про відомого чеського фольклориста Ченька Зібрта, зокрема він наголосив на «фантастичності догадів та спекуляцій чеських міфологів, особливо Гануша»². Зауваги ученого не були випадковими, адже Ігнацій Ян Гануш під час вивчення слов'янської міфології у розлогій праці «Дослідження слов'янського міфу в якнайширшому сенсі, охоплюючи старопрусько-литовський міф» (1842) спирався на недоведені, власне здогадувані тези про те, що «тріаду головних слов'янських божеств (Перун, Радегаст, Жива)» треба виводити із «давньоіндійського тріумвірату (Брама, Вішну, Шіва)», що «слов'янський міф на першому етапі засвоєння індійських елементів уже мав у своєму складі й елементи перської міфосистеми»³ та ін. Відтак, чеський науковець, «підпираючи» власну, не вельми стійку і переконливу теорію, вдавався до продукування фальсифікацій. І. Франко зазначив, що деякі з цих «видумок» (ідеться про вигадану богиню меду Медуліну, котрій «буцімто чехи носять мед до лісу, щоб виеднати у неї достаток меду на слідуєчий рік»⁴) пішли у «мандрівку віків» і їх «приймали за чисту монету», чим автоматично перетворювали свої студії у «колонаукову поезію».

Про міцні позиції «мітологічної теорії Грімма» в Галичині середини ХІХ століття І. Франко згадував у студії «Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ в.». «На тій теорії, – писав фольклорист, – стояли й руські вчені, що в тих часах пробували науково роздивляти етнографічні матеріали, отже, Галька в своїй праці про Купала, Головацький в своїм друкованім нарисі слов'янської

¹ Франко І. Як виникають народні пісні / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 59.

² Франко І. Фольклорні праці д-ра Ченька Зібрта / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 261.

³ Федорак Н. Перша енциклопедія слов'янської міфології / Н. Федорак // Міфологія і фольклор. – 2008. – № 1. – С. 55.

⁴ Франко І. Фольклорні праці д-ра Ченька Зібрта / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 261.

мітології і Огоновський у своїх університетських викладах про слов'янську мітологію»¹.

Критикуючи працю Юліана Яворського «Громовые стрелки», у якій виразно простежується застосування методологічних схем міфологічної школи, І. Франко зазначив: «Метода автора не дозволила йому ясно відділити питомих елементів від напливових і зрозуміти значення одних і других та їх взаємні відносини»². Взагалі послідовники Грималь унікалі розмови про запозичення у сфері міфології, бо вважали, що первісно вона була спільною для всіх арійських народів. Для І. Франка ж питання співвідношення етнічного і загальнолюдського у фольклорі було першочерговим, тому він мав ще одну вагому підставу для критики студій міфологів, які залишили проблему поза належною увагою. Щоправда, у дослідженнях Я. та В. Грималь (зокрема у «Німецькій міфології») досить яскраво презентовано національний («питомий») сегмент, що навіть дало підстави деяким науковцям називати їхні студії національно орієнтованими.

З Франковими часто різко негативними оцінками студій міфологів абсолютно погоджувався М. Грушевський. Автор шеститомної «Історії української літератури» стверджував, що «міфологічне толкування [...] як відбиття народного, правікового світогляду стратило всякий кредит, було ославлене пережитком національного романтизму, явищем протинауковим»³, наголошував на негативному впливі «надто узких прихильників» на перспективний розвиток теорій.

Об'єктивно І. Франко визнавав хронологічну першість міфо-

¹ Франко І. Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ в. / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – 1216 с.

² Франко І. Юльян Яворский. Громовие стрелки / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 125.

³ Грушевський М. Історія української літератури : у 6 т., 9 кн. Т. І / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – С. 351.

1.1. «Первісна релігія чоловіка»...

логічної школи, відзначав її вагомий вплив на формування й утвердження фольклористики як науки. Дослідник підкреслював той «потужний імпульс», який дали міфологи для інтенсифікації уснословеснознавчих студій. «Вперше тут, – писав він, – особливо в монументальних працях братів Грімм, обійнято одним, і то цільним поглядом величезну кількість нагромадженого і зміло згрупованого матеріалу»¹. Позитивний аспект діяльності засновників школи Я. та В. Гріммів у сфері фольклористичних пошукувань І. Франко вважав досить значним. Науковець акцентував, що саме вони «надзвичайно посунули вперед одне і друге (йдеться про «збирання» і «коментування усної літератури». – С. П.), публікуючи прекрасні збірки народних казок, історичних переказів і залучаючи величезну масу інших матеріалів у працях про німецьку міфологію, про юридичну старовину»², переконував у тому, що Грімми мають також значні заслуги у «пізнанні старовини, а особливо середньовікової літератури і штуки, а також мови, переказів і вірувань людських»³.

Ученого цікавив не лише процес зародження школи, а й її поступ, головні вектори аналізу, які вона випрацьовувала. Відтак, дослідник систематично вивчав найпомітніші праці, на яких лежала виразна «печать» міфологічної школи. Особливу увагу І. Франка привернули студії Вільгельма Мангардта, Олександра Афанасьєва, Федора Буслаєва, Олександра Веселовського та Ореста Міллера. Фольклорист-методолог виявляв добру обізнаність із основними положеннями розвідок кожного, вказував на їхню належність до певного напрямку, оцінював внесок у розвиток актуальних фольклористичних питань. Щодо «громово-міфологічної» теорії О. Міллера, наприклад, український дослідник висловив низку

¹ *Франко І. Найновіші напрями в народознавстві / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 259.*

² *Франко І. Етнологія та історія літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 278.*

³ *Франко І. Поезія XIX віку і її головні представники / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 505.*

досить гострих, позначених скептицизмом зауважень. Власне, І. Франко нерідко, попри завжди чіткий і витриманий стиль наукових студій, дозволяв собі іронізувати з апріорних і поспішних висновків міфологів. Зокрема він вельми емоційно відреагував на необґрунтовані спроби деяких надто некритичних adeptів «ідентифікувати троянську Єлену з місяцем (селеною) і тлумачити цілу троянську епопею як символічне зображення боротьби зими з літом»¹. Продуктивність символічної та солярно-метеорологічної теорій І. Франко визнавав лише щодо вивчення окремих пластів народної словесної традиції. Він вважав, що результативність згаданих теорій беззаперечна під час вивчення «сфери вірувань і інституцій», що ж до «літературної творчості», переконував учений, то очевидною є їх неспроможність повною мірою досягнути внутрішню природу явища.

У розвідці «Як творилась слов'янська міфологія» І. Франко, не погоджуючись із міркуваннями О. Веселовського про «наскрізь міфологічний підклад» мшанецької колядки*, вказував на її історичну основу, на те, що вона постала на ґрунті місцевих легенд. З цього приводу І. Франко високо оцінював праці Пантелеймона Куліша («Записки о Южной Руси»), Миколи Костомарова («Об историческом значении русской народной поэзии»), «Историческое значение южно-

¹ Франко І. Найновіші напрями в народознавстві / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 263.

* Ідеться про запис народної колядки 1885 року із с. Мшанець Старосамбірського повіту, який зробив Михайло Зубрицький. Колядку з подачі І. Франка було опубліковано 1889 року у січневому номері журналу «Киевская старина». У цьому зразку календарно-обрядової поезії поєднано три мотиви: створення світу, будування церкви і її чудесний «вихід» з-під землі, військовий напад на святиню та покарання нападників «гарячим дощем». У «Студіях над українськими народними піснями» І. Франко окремо зупинився на аналізі цієї «цікавої своїм змістом» колядки, де спростував думку О. Веселовського про наявність у ній мотиву «міфічної боротьби ангелів з демонами», звівши його логічно до «звичайної авантюри між козаками і ляхами біля Печерського монастиря у Києві 1630 року» (Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 255).

1.1. «Первісна релігія чоловіка»...

русского народного песенного творчества»), Володимира Антоновича та Михайла Драгоманова («Исторические песни малорусского народа»), які також вивчали у колядках та інших архаїчних жанрах виразні «спомини історичні українського народу, сягаючи часів князівських»¹.

Окрім того, І. Франко звернув увагу й на те, що деякі адепти міфологічної школи, наприклад, Ф. Буслаєв, О. Веселовський, під впливом нових наукових перспектив, які відкривав порівняльно-історичний напрям, переглянули свої попередні методологічні пріоритети, відмовилися від них, вважаючи «застарілими»². З цього приводу О. Веселовський у праці 1872 року «Словянские сказания о Соломоне и Китоврасе и западные легенды о Морлифе и Мерлине», зважаючи усі «за» і «проти», писав: «У вивченні явищ народної європейської літератури на наших очах стався переворот. Міфологічна гіпотеза, що скеровувала до небагатьох основ, спільних усьому індоєвропейському віруванню, різноманітність казок і повістей і зміст середньовічного епосу, змушена поступитися частиною свого панування історичному погляді, що зупиняється на розкритті близьких стосунків і впливів, які мали місце уже в межах історії»³.

Варто зауважити, що І. Франко, хоч і не консолідувався з представниками міфологічної школи, однак використав їхні методологічні прийоми у статті «Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних», що продиктовано, як коментує М. Дмитренко, «тематикою давніх за походженням творів»⁴. Власне, І. Франко під час вивчення найдавнішої міфологічної «формації» загадок, переконався: що саме цей пласт народних паремій вписується у дослідницьку концепцію міфологів, бо ж «...мало в подібних загадках єсть елементів чисто національних, а як багато

¹ *Франко І.* Нові праці про Україну / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 188.

² *Франко І.* Народная поэзия / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 216.

³ *Веселовский А.* Словянские сказания о Соломоне и Китоврасе и западные легенды о Морольфе и Мерлине / А. Веселовский. – СПб., 1872. – С. III.

⁴ *Дмитренко М.* Іван Франко як фольклорист / М. Дмитренко // Слово і час. – 2006. – № 1. – С. 53.

виображень і понять або спільних многим народам на певній стадії розвою, або винесених із спільного джерела і перетворюваних тільки в відмінні форми серед відмінних оточуючих обставин»¹. Учений цілком свідомо вдавався до пошуку «загальних міфологічних виображень», «міфологічних ремінісценцій» у пласті анімістичних загадок, оскільки вони яскраво відображають елементи «первісної релігії чоловіка» «чи то в неясній формі фетишів (живих, шкодячих або помагаючих чоловікові предметів, амулетів і пр.), або в формах звірячих (зооморфізм) і людських (антропоморфізм)»². За прикладом міфологів порівняльного напрямку І. Франко використав паралелі з міфологією єгипетської, індійської, грецької та слов'янської. Ретельне вивчення значної кількості творів, відібраних для аналізу, акцентував науковець, вказує на те, що «прастарі міфологічні виображення, спільні дуже многим і різним народам, пробивається з-під [...] наскрізь національної форми»³. Шляхом студіювання найдавнішої «формації» загадок, що їх, «відносно до значного числа загадок загалом, [...] єсть досить мало»⁴, під кутом зору міфологів учений укотре на практиці довів важливу тезу про дієвість методологічної доктрини кожної з існуючих фольклористичних шкіл у тому випадку, якщо вона застосована до матеріалу, який за своєю «інформаційною густиною» надається до запропонованого типу дослідження. Доводячи вмотивованість дошукування «останків первісного світогляду» в українських і польських народних загадках, І. Франко наголосив, що саме в розглянутому корпусі текстів їх наявність очевидна.

Для фахової оцінки будь-якого явища, вважав І. Франко, «треба аж значного віддалення, щоб обняти і оцінити їх велич»⁵. Очевидно, саме щодо міфологічної школи, яка наприкінці ХІХ століття

¹ Франко І. Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 339–340.

² Там само. – С. 333.

³ Там само. – С. 338.

⁴ Там само. – С. 345.

⁵ Франко І. Соті роковини вродження Віктора Гюго / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 33 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 229.

1.2. «Велика психологія цивілізованої душі»...

майже вичерпала себе, дослідник міг висловити незаангажовані оцінки, з відстані років, через об'єктив виваженого осягнення доробку її учених представників. Засновані на докладному студіюванні численних праць Франкові міркування щодо «наукової вартості» міфологічної доктрини вражають своєю об'єктивністю, адже науковець відмовився від одновекторного, упередженого теоретичного осмислення постулатів школи. Висловивши низку аргументів pro і contra, він акцентував на фундаментальних положеннях школи Грімів, крок за кроком вивчав її науково-теоретичну базу, гостро критикував інспіровані «вузькодоктринерськими» ідеями спроби увібгати все розмаїття фольклорних явищ у «замкнутий простір» міфологічної теорії, водночас високо оцінював і застосовував у власних студіях ті методологічні знахідки, за допомогою яких відкривалися нові перспективи якісного дослідження складних фольклористичних проблем.

1.2. «Велика психологія цивілізованої душі»: Іван Франко – критик антропологічної школи

Середина XIX століття – період особливо стрімкого розвитку фольклористики у Європі. Молода наука вельми активно торує собі шлях у гуманітаристиці. Одна за одною з'являються фольклористичні школи, які пропонують власне концептуальне бачення усної словесності та зорієнтовані на вироблення й апробацію дієздатних методологічних схем. Серед низки шкіл утверджується й антропологічна, яку у науковій літературі називають ще школою еволюціонізму, або ж «теорією самозародження сюжетів». Філософським підґрунтям школи став позитивізм Огюста Конта та емпіризм Герберта Спенсера. Її поступ стимулювали, головню, здобутки науковців природничих галузей: теорія антропогенезу Жана Батіста Ламарка, антропологічна кроніологія Йогана Фрідріха Блюменбаха, вчення Чарльза Дарвіна. Саме наукові висліди останнього, його теорія еволюціонізму стали вихідною

точкою для розроблення генеральних положень праць Едварда Тайлора, Ендрю Ланга та ін. Незважаючи на певні розбіжності у тлумаченні досліджуваних явищ, представники антропологічної школи схилялися до однієї центральної думки: «розвиток людського суспільства відбувався поступово від нижчого до вищого (відповідно від простого до складного, або від гомогенного до гетерогенного)»¹. Водночас вони говорили про стадіальний розвиток явищ, зазначаючи, що на кожному щаблі еволюції виявляються спільні, однакові ознаки. Одним із найважливіших завдань антропологів, незалежно від предмета дослідження, був показ «однорідності вдачі», «одностайності духу людського»². Зачинатель школи Е. Тайлор у висновках до розлогої праці «Первісна культура» (1871) наголошував, що важливим для нього було «показати, наскільки уявлення і вчинки сучасних людей ґрунтуються на твердій основі теперішніх знань, і наскільки вони є продуктом знань, які виникли на раніших і примітивніших стадіях розвитку культури»³. Власне британський дослідник цією тезою відстоював свою «теорію пережитків», згідно з якою «ні один фактор, що проник у життя людини або суспільства, в їх історії не проходить безслідно і зумовлює собою той або інший фактор дальшого життя людини або суспільства»⁴. Розглядаючи культуру як світове явище, а не як власність споріднених народів, пропонуючи змістовний аналіз архаїки і сучасності, спрямований на виявлення «пережитків», представники антропологічної школи скеровували максимум зусиль на з'ясування самотутніх феноменів, які виникали поза сторонніми впливами, а відтак наголошували, що подібність найвіддаленіших культур зумовлена єдиними законами

¹ Этнография и смежные дисциплины. Этнографические субдисциплины. Школы и направления. Методы. – М. : Наука, 1988. – С. 124–125.

² Франко І. Дві школи в фольклористиці (По поводу сьомого тому «Wisły») / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 416.

³ Тайлор Э. Первобытная культура / Э. Тайлор. – М. : Издательство политической литературы, 1989. – С. 502–503.

⁴ Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики / Л. Білецький. – К. : Либідь, 1998. – С. 219.

1.2. «Велика психологія цивілізованої душі»...

людської психіки. Оригінальні міркування Е. Тайлора та Е. Ланга, які пропонували якісно новий підхід до розв'язання складних фольклористичних проблем, фахове вміння подати опрацьований матеріал і оминати при цьому драстичні деталі, котрі почасти не вписувалися у задекларований алгоритм аналітичного розбору, оперування солідною джерельною базою тощо – ось ті критерії, що забезпечили якнайшвидше формування антропологічної школи, її неабиякий резонанс у Європі.

В Україні, хоч і не було абсолютного адепта-антрополога, однак «печать» еволюціонізму помітна у працях Ксенофонта Сосенка, Миколи Сумцова, Володимира Охримовича та ін. Українські дослідники намагалися паралельно провадити теоретичний розбір філософських та методологічних підвалин антропологічної школи. Найсистематичніше у цьому напрямі працював І. Франко: його проникливі, концептуальні оцінки діяльності школи не втратили актуальності, оскільки засновані на докладному вивченні першоджерел, які учений розглядав у контексті розвитку фольклористики.

Питання Франкового сприйняття фольклористичних шкіл, зважаючи на влучність та особливу продуктивність суджень дослідника, й досі викликає підвищений інтерес науковців. Щоправда, з чималої кількості наявних розвідок у більшості запропоновано лише констатацію певного міркування І. Франка без поглиблених теоретичних розслідувань щодо сутності рецептивної тактики фольклориста-аналітика. Типовим зразком спрощеного підходу до розуміння окресленої проблеми є монографія Олексія Дея «Іван Франко і народна творчість» (1955), а точніше її розділ «Франко – критик буржуазних теорій у фольклористиці», у якому, окрім самих лише розлогих Франкових цитат, запропоновано хіба що декілька заідеологізованих ремарок на кшталт: «не оволодівши марксистським історичним матеріалізмом і не вміючи органічно поєднати матеріалізм з діалектикою, Франко [...] не завжди був послідовним у критиці буржуазних шкіл у науці про народну творчість...»¹. Отож, свіжа, незаангажована інтерпретація поглядів

¹ Дея О. Іван Франко і народна творчість / О. Дей. – К. : Держ. вид. худ. літ., 1955. – С. 123.

І. Франка вельми необхідна як для розуміння засадничих фольклористичних положень ученого, так і для збагнення ідеологічного впливу його авторитетного слова на розвиток уснословеснознавства в Україні.

Очевидно, посилений інтерес до вивчення найпопулярніших методологічних доктрин «народознавчих шкіл, які панують» у європейській фольклористиці, в І. Франка розвинув М. Драгоманов. Автор циклу досліджень про українські історичні пісні завжди тримав руку на пульсі подій, ретельно відстежував найновіші наукові тенденції, успішно застосовував їхні здобутки. Саме М. Драгоманов у фундаментальній праці «Слов'янські перерібки Едіпової історії» запропонував концептуальну характеристику трьох найвпливовіших наприкінці ХІХ століття фольклористичних шкіл: міфологічної, міграційної та антропологічної. Акцентуючи на останній, учений зазначив: «антропологічна школа Андрю Ланга, що пішов слідами Тайлора, [...] пояснює схожість оповідань коінциденцією способів мислення, однакового у різних народів, звертаючи [...] увагу головню на оповідання міфологічного характеру, але пояснюючи їх не з поконвічних міфокосмічних фраз, а як останки дикого світогляду і звичаїв, які збереглися в словесності більше цивілізованих народів, яко пам'ятки переживання»¹. В іншій студії, розвиваючи ідею коінциденції, М. Драгоманов зауважив: «супроти думки учених старої школи (очевидно, йшлося про міфологів і їх “арійську теорію”. – С. П.), що схожість культурних відносин значить у справі схожости народних оповідань далеко більше, ніж племінне (читаймо індоєвропейське. – С. П.) свояцтво»².

Іван Франко був добре обізнаний з основними постулатами антропологічної школи, що постала на основі ідей еволюціонізму

¹ Драгоманов М. Слов'янські перерібки Едіпової історії / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство : в 4 т. Т. ІV. – Львів, 1899. – С. 7.

² Драгоманов М. Турецькі анекдоти в українській народній словесності / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство : в 4 т. Т. І. – Львів, 1899. – С. 238.

1.2. «Велика психологія цивілізованої душі»...

Ч. Дарвіна («Що таке поступ?», «Мислі о еволюції в історії людськості»). Автор теорії еволюції, щоправда, застосовував свої концепції лише стосовно явищ природничих. Спроба ж силоміць адаптувати концепцію Ч. Дарвіна до аналізу явищ духовної культури видавалася українському науковцеві щонайменше суперечливою. Відчуваючи штучність перенесення методології з однієї галузі науки в іншу, І. Франко авторитетно писав: «...основний блуд, якого допускається та школа, трактуючи явища історичні так, мовби то були явища природничі»¹, а також «зводячи всю безконечну різномірність явищ етнологічних до спільного іменника – однакової природи людської»². Серед хиб школи варто відзначити її надмірну передбачувальність, намагання підлаштувати усе до заздалегідь визначеної цілі: відшукати спільні елементи у духовній культурі різних народів, навіть попри очевидний «опір матеріалу». Антропологи часто «закривали очі» на факти різномірності, несхожості явищ. Така абсолютизація одного погляду і небажання враховувати інші, альтернативні, переконали І. Франка у безперспективності та надуманості вислідів антропологічної школи, що зорієнтована на вивчення лише однорідного матеріалу і виявляє абсолютну безпомічність під час опрацювання гетерогенних явищ.

Франкові критичні оцінки антропологічної школи викликані передусім її нездатністю цілісно охопити увесь спектр найважливіших фольклористичних проблем. Одноманітність, надмірна заангажованість, нехтування незаперечними фактами (наприклад, щодо культурних контактів) давали резонні підстави дослідникові так послідовно виказувати хибність частого застосування окресленої методології і називати її «досить поверховою». Адепти теорії самозародження сюжетів, нехтуючи логікою об'єктивного наукового викладу проблеми, вдавалися до виїмкового дослідження явищ, відмовлялися від їх комплексного студіювання. З цього приводу І. Франко під час аналізу

¹ *Франко І.* Дві школи в фольклористиці (По поводу сьомого тому «Wisły») / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 417.

² Там само.

розвідки Генріха Бігеляйзена про весільну обрядовість, виконану за канонами антропологів, зазначав: «обрядів весільних [...] він не роздивляє як органічну цілість, але вихапує з них тільки ті моменти і подробиці, що підходять до його згори зложеного плану»¹. Штучне маніпулювання фольклорними матеріалами, на думку авторитетного українського фольклориста, річ для науки неприйнятна, яка зводить нанівець потуги навіть найобдарованішого ученого. Сам І. Франко послідовно дотримувався переконання, що саме специфіка досліджуваного матеріалу, його сутність є визначальним критерієм під час добору відповідних методологічних підходів для його студіювання. Поглиблюючи висловлену думку, Я. Гарасим у монографії «Культурно-історична школа в українській фольклористиці» говорить про так званий «прес об'єкта студії на дослідника». Відтак, через органічну потребу висвітлити «багатовимірність досліджуваного явища», презентувати його «суцільний образ» І. Франко гостро засуджував будь-які спроби свідомо звузити горизонти наукового осягнення фольклорної традиції. «Антропологічна школа, – вважав дослідник, – згори признаючи такі речі, як казки, новели, вірування та виображення людові, витворами в кождім краю самостійними, незалежними від історичного розвою народу, невідлучними проявами людської природи, так як і які-небудь функції фізіологічні, відразу ставить себе поза границями науки індуктивної та аналітичної»². Науковець також не сприймав важливої для еволюціоністів тези про «тотожність людської душі», адже у власних фольклористичних студіях акцентував на превалюючому національному первні усної словесності, на особливостях «національного духу», що знаходить свій вираз навіть у тих темах, мотивах, сюжетах, що їх звично ідентифікують як загальнолюдські. Він не розумів отого нехтування очевидними відмінностями у фольклорі різних народів, подекуди свідомого підтасовування фактів, спрямованого на вирішення наперед проартикульованих завдань.

¹ Франко І. Дві школи в фольклористиці (По поводу сьомого тому «Wisły») / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 416.

² Там само. – С. 420.

1.2. «Велика психологія цивілізованої душі»...

Також І. Франко висловлював низку інших вельми резонансних критичних зауваг щодо наукової вмотивованості праць тих дослідників, які перебувають у силовому полі методологічних настанов антропологічної школи. Зокрема, учений вважав, що «припадкові» дані про «звичаї, обряди, пісні і т. ін.» незначної «часті племен» у жодному разі не є достатньою підставою вважати беззаперечним і гарантованим факт «одностайності духу людського». Для таких висновків щонайменше необхідна ретельна стереометрична обсервація фольклорної традиції більшості народів світу, лише за такої аргументації здогад дослідника можна сприймати як наукову істину. Практикована ж антропологами апеляція до виїмкових аргументів, необ'єктивні узагальнення – неприйнятна тенденція, що межує із псевдонауковістю. Критерій догматизму, що переходить у ранг невід'ємної складової методологічних пошукувань наукової школи, на думку І. Франка, «часто веде її (школу. – С. П.) до многих суперечностей і абсурдів»¹. Односпрямований, заснований на використанні обмеженого діапазону методів, підходів та ідей аналіз фольклорного явища унеможливорює його об'єктивне оцінювання, презентує його обкромлено, фрагментарно. Тому-то, переконував учений, не «догма», а «неупередженість» має стати рушійною силою будь-якого наукового дослідження, запорукою найшвидшого досягнення мети.

Частково Е. Тайлор передбачав, що його опоненти висловлюватимуть саме такі застереження, тому робив припущення, що у культурі кожного народу не лише багато загальнолюдського, універсального, зумовленого однаковими законами людської психіки, а й наявний значний відсоток національно-специфічного продукту місцевої традиції, чимало елементів, що з'явилися в результаті історичної взаємодії та запозичень. Щоправда, авторитетний британський дослідник, змодельовавши пакет можливих зауваг, не доклав жодних зусиль, аби його послідовники повною мірою їх врахували.

¹ Франко І. Дві школи в фольклористиці / Іван Франко (По поводу сьомого тому «Wisły») // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 421.

Доцільності використання методології кожної із відомих фольклористичних шкіл І. Франко не заперечував, він лише бажав, аби їх застосовували у відповідному місці й у відповідний час. Отож, попри те, що учений систематично виказував основні хиби, так би мовити, слабкі місця, загальнопоширених теорій, він водночас намагався в них виокремити якісні і дієві методологічні знахідки, що забезпечують глибоке фахове осмислення матеріалу та загалом науковий поступ галузі. І хоча український дослідник неодноразово вказував на свою належність лише до однієї зі шкіл, все ж, як слушно зауважив І. Денисюк, «концепцію культурно-історичної школи як своєї наукової прабазис він помножив на здобутки компаративізму, міфологічної та антропологічної, а подекуди психологічної школи і на власні методологічні пошуки»¹. Наприклад, критикуючи Теодора Бенфея та його послідовників, І. Франко все ж вважав доцільним «заступитися» за міграціоністів, наголошуючи на їхніх досягненнях. Дослідник консеквентно спростовував поширену тезу про те, що представники теорії запозичень стверджували, начебто «вандруючі теми всеконечно доводять до Індії», натомість зазначав: «бенфеївська школа дослідом дрібних фактів літературного та духовного життя [...] показує, що впливи тих великих огнищ освіти* на всю людськість були далеко глибші й ширші, ніж се думано донедавна»². Також І. Франко дошукувався «раціонального зерна» у солідному доробку послідовників Е. Тайлора та Е. Ланга, наголошував, що школа дає чимало цінного в осягненні певного фольклорного явища, зокрема допомагає «схопити» його початок і «процес першого формування», а відтак відстоював право на її функціонування, щоправда, неодноразово при цьому вказував на потребу «дозова-

¹ Денисюк І. Фольклористичні концепції М. Грушевського та І. Франка / І. Денисюк // Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Т. 3. Фольклористичні праці / І. Денисюк. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 44.

* Ідеться про Єгипет, Вавилон, Фінікію, Індію, Грецію.

² Франко І. Дві школи в фольклористиці (По поводу сьомого тому «Wisły») / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 420.

1.2. «Велика психологія цивілізованої душі»...

ного» використання її методологічних настанов. На загальному тлі численних прорахунків школа може запропонувати декілька вельми вагомих напрацювань. Вартість наукових пошукувань антропологів, на думку І. Франка, полягає передусім у «старанному зібранні багатого матеріалу», у його чіткій систематизації, поглибленому «вивченні зачатків людської цивілізації»¹ та у почасті «удачному полемізуванні з перестарілою міфологічною школою Грімма та Макса Мюллера»².

Іван Франко систематично послуговувався тайлорівським терміном «культурні пережитки». Зокрема у дослідженні з поля етнографії «Сліди снохатства в наших горах»³ згаданий у назві звичай, що його релікти збереглися ще наприкінці ХІХ століття на Бойківщині, дослідник називав не інакше як «справжнім культурним пережитком». Використання термінології представників антропологічної школи у дослідженні про шлюб, сім'ю та родину не випадкове, бо І. Франко неодноразово висловлював міркування, що саме у цій сфері культурної історії людства методологічні підходи Тайлора–Ланга є достатньо продуктивними і – головне – резонними.

При аналізі розлогого фольклористичного доробку І. Франка неодноразово натрапляємо на спроби ученого поглянути на уснословесний матеріал очима антрополога, зазирнути у таємничі лабіринти народнопоетичного слова під кутом зору теорії еволюціонізму. Ідеї антропологічної школи І. Франко взяв за основу під час написання праці «[Народні повір'я, зв'язані з народженням дитини]». Обґрунтовуючи доцільність використання такого підходу, науковець висловив сподівання, що зможе в такий спосіб «докинути бодай малесеньке зеренце до загального народознав-

¹ Франко І. Найновіші напрями в народознавстві / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 266.

² Франко І. Дві школи в фольклористиці (По поводу сьомого тому «Wisły») / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 423.

³ Франко І. Сліди снохатства в наших горах / Іван Франко // Жите і слово. – Львів, 1895. – Рік другий. – Книга 47. – С. 101–104.

ства і разом бодай дрібку освітити культурний поступ нашої породи від давніх, замерлих починів її існування аж дотепер»¹. Ото осягнення «культурного поступу», на якому наголошував І. Франко, властиво, й було визначальною метою усіх наукових студій еволюціоністів. Вони прагнули довести однаковість культурного «розвою» на різних цивілізаційних етапах. Аби убезпечити себе від типової помилки антропологів, себто від апріорних висновків, безпідставних тверджень про ідентичність поступу людської думки загалом, український учений завбачливо обмежив поле свого досліджування вузькою темою, проаналізувавши комплекс повір'їв про народження дитини у діахронному зрізі.

Як фаховий дослідник І. Франко усвідомлював, що для успішного застосування антропологічної теорії потрібно виважено підходити до добру аналізованого матеріалу. Лише ті фольклорно-етнографічні свідчення отримують статус цінного джерела для пізнання давніх «культурних пережитків», які несуть у собі заряд «нетиканої» енергії «духових» змагань первісного чоловіка. Характеризуючи жанротип підставового матеріалу, І. Франко писав: «Се переважно повірки, казки, забави, обичаї та звичаї (встанови) і пісні. Найбільша частина тих пам'ятників народних (іменно з тих, котрі відносяться до давнини) стралила тепер у народу своє колишнє значіння – сам народ забув про нього і або повторює їх механічно, силою прадідівських звичаїв, або піддає давнім зворотам нове, переносне значіння»². Учений висловлював жаль з того приводу, що початкове смислове наповнення більшості окреслених джерел або цілком втрачене і замінене новим, або ж животіє як неусвідомлене, «механічне» повторення давніх одкровень. Аби вилуштити зерно істини із обширних пластів студійованого народного добра, себто відчитати їх первісний сенс і значення, І. Франко вважав за необхідне «...відтворювати з незначних обломків, які

¹ Франко І. Народні повір'я, зв'язані з народженням дитини / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1876–1895 / ред. тому С. К. Нахлік. – К.: Наукова думка, 2008. – С. 574.

² Там само.

1.2. «Велика психологія цивілізованої душі»...

уцілили в приповідках та повірках, картини давнього, правдивого життя, в подібний спосіб як геологи з кількох скаменілих костей відтворюють цілі вигиблі прастарі роди звірів»¹.

Осягнувши засадничі положення антропологічної школи, учений не тільки успішно апробував їх під час аналізу українського фольклорного матеріалу, а й намагався поділитися особистим досвідом наукових пошуків, висловити свої кваліфіковані рекомендації. Зокрема він закликав кожного дослідника давніх культурних здобутків людства зважати на те, що незаперечна подібність, близькість явищ в уснословесній традиції багатьох народів може мати різну природу. Одна із причин суголосності духовних надбань, яку часто абсолютизували еволюціоністи, полягала в однаковості внутрішніх (людська природа) та зовнішніх (географія, клімат тощо) чинників, що впливають на формування фольклорних елементів. Представники школи, як слушно зауважив І. Франко, «...розрізняли такі звичаї, повірки і прочі прояви життя народного, котрі у різних народів зложилися подібно наслідком подібних кліматичних і других фізичних обставин, окружуючи ті народи в різних сторонах землі»². Однак, окрім згаданого, є чимало інших (передусім ідеться про запозичення) чинників, які пояснюють близькість явищ. Отож, завдання фахівця, за Франковими настановами, полягає у тому, аби зібрати належну доказову базу і переконливо обґрунтувати істинну генезу явища.

Серед низки концептуальних міркувань антропологів І. Франко виокремлював і частково погоджувався із тезою про анімізм як первісну релігію людства*, про існування окремих мотивів,

¹ *Франко І.* [Народні повір'я, зв'язані з народженням дитини] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К.: Наукова думка, 2008. – С. 574–575.

² Там само. – С. 578.

* Тайлорову теорію про те, що первісною релігією усіх народів був анімізм, І. Франко сприймав як таку, на яку «можна би ще згодитися» (*Франко І.* Дві школи в фольклористиці (По поводу сьомого тому

сюжетів, тем, що можуть виникати у різних місцях (одночасно чи різночасово) незалежно одне від одного. Учений стверджував, «...повісти та легенди, що, мов мікроскопійний грибок, літають у повітрі, осідають та розростаються в місцях та часах далеко віддалених, прилягають до осіб, розділених від себе сотками миль і тисячоліттями часу, хоча, без сумніву, завдяки якійсь далекій покровності ситуацій та обставин, які для дослідника не всі й видні виразно»¹, і продовжив, що «існує щось таке, що займало довгі віки фантазію широких мас, не лише самих книжників, витворювало той настрій масової психології, що в аналогічних історичних ситуаціях усе велить їй робити аналогічні рухи та скоки фантазії, знаходити вислів для свого чуття в аналогічних пластичних формах»². Метафорично номінуючи такі «покревні» мотиви «капризними симптомами великої психології цивілізованої душі» (курсив мій. – С. П.)³, І. Франко висловив і певні застереження щодо явища полігенізму, однак не пропонував поглиблених аналітичних розмірковувань відносно аспектів, що стимулюють чи унеможлиблюють його реалізацію. Докладний виклад проб-

«Wisty») / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 421). Саме тому під час генетичного вивчення українських загадок І. Франко як найдавніший пласт зразків цього жанру виокремлював анімістичні, «...в котрих речі мертві, як, напр., сили і явища природи або знаряди і витвори праці людської, представлені як істоти живі, в виді звірячим або людським» (Франко І. Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 336). Щоправда, з'ясувавши для себе наукову «репутацію» школи Е. Тайлора, І. Франко висловив застереження: «вищепредставлені розумування о постанні загадок народних не суть ніякими апіоричними спекуляціями, а тільки простою дедукцією з даного матеріалу і з загальнозвісних у науці фактів» (Франко І. Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 337).

¹ Франко І. Наливайко в мідянім биці / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 36 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 376.

² Там само. – С. 380.

³ Там само. – С. 376.

1.3. «Шукання в орієнті»...

леми знаходимо у «всезнаючого» М. Грушевського, який запевняв, що «паралельне зародження у двох краях незалежно від себе двох складних тем, котрі однаковим чином комбінують більше число казкових мотивів (дослідник висвітлює проблему на прикладі жанру казки, який, за визначенням М. Драгоманова, належить до найбільш інтернаціональних), також мало імовірно, як і самостійний винахід якоїсь складної технічної конструкції»¹. Якщо полігенізм мотивів як «повістевих атомів» ще якось можна пояснити, то, на думку М. Грушевського, «однакова комбінація мотивів, сполучених без внутрішнього логічного зв'язку, тим менше імовірна, чим менше внутрішньої логіки в такому зв'язку»².

Отже, приклад такого докладного аналітичного розбору діяльності антропологічної школи, який запропонував І. Франко, засвідчує послідовну і невтомну роботу українського вченого у напрямі осягнення, глибинного збагнення проблеми фольклористичної методології. А те, з якою ретельністю автор «Студій над українськими народними піснями» витлумачував методологічне підґрунтя своїх фольклористичних студій, переконує, що цей аспект багатогранного Франкового доробку перебував під грифом «особливо важливо».

1.3. «Шукання в орієнті»: міграційна школа в рецепції Івана Франка

На поживлення фольклористичних досліджень у Європі суттєвий вплив мали ідеї представників міграційної школи. Саме думки засновника школи Т. Бенфея відкрили нові перспективи студювання багатого фольклорного матеріалу, дали поштовх до написання численних розвідок, що виходили далеко поза межі «затхлої атмосфери» одноманітних міфологічних пошукувань.

¹ *Грушевський М.* Історія української літератури : у 6 т., 9 кн. Т. I / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – С. 355.

² Там само.

На зміну популярному у міфологів, але вже застарілому методу реконструкції, здогадів, етимологічних та інших тлумачень у бенфеївській парадигмі наукового пошуку прийшов метод критичного аналізу та порівняння текстів. Зміщення акцентів, поглиблена увага до першоджерел, залучення якнайширшої кількості народнопоетичних творів позитивно вплинули на переорієнтацію основних завдань науки, зумовили дальшу інтенсифікацію усно-словеснознавчих студій, сприяли зміцненню авторитету фольклористики у гуманітаристиці. Відомий український методолог Л. Білецький, вказуючи на вагомість теорії наслідування, зазначав, що вона «зробила величезний вплив на дальший хід історично-літературних дослідів» і «створила цілу епоху»¹.

Теорія запозичень пропонувала нову відповідь на центральне питання: як пояснити численні тотожності, збіги, подібності в фольклорних традиціях різних народів? У розлоному вступному слові до німецького перекладу «Панчатантри» (1859) Т. Бенфей зауважив, що є всі підстави вважати прабатьківщиною казкового епосу Індію, адже саме з цього культурного осередку більшість казкових мотивів розпочинає свою багатовікову мандрівку. «Висліди Бенфея показали вченому світові що те, що міфологи вважали за дуже давнє, ще доісторичне й ісконне, властиве тому чи іншому народові, є, по-перше, далеко пізніше й відноситься до епохи історичної, а, по-друге, воно є чуже і запозичене, і що, таким чином, будувати на ньому уявлення про національність, як це гадали патріоти-романтики, у великій мірі небезпечне»². Відтак, одним із основних здобутків міграціоністів можемо вважати підтвердження історичності народної белетристики і паралельне спростування наскрізь праарійського потрактування народної усної словесності. Новаторство Т. Бенфея виявилось не в самій ідеї про запозичення (подібні міркування існували і до нього), а в конкретизації, унаочненні здогадів численними прикладами. Власне, своїми вислідами Т. Бенфей лише по-новому на розлоному матеріалі інтерпретував уже неодноразово висловлені думки

¹ Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики / Л. Білецький. – К. : Либідь, 1998. – С. 217.

² Там само.

1.3. «Шукання в орієнті»...

щодо місця запозичень у формуванні фольклорної парадигми. Для підкріплення висловлених спостережень дослідник запропонував ретельно опрацьовану схему можливих міграційних процесів. Він окреслив три основні шляхи перенесення казкових мотивів та сюжетів з Індії в Європу:

1. Зі східного узбережжя Середземного моря на крайній захід в Іспанію, де араби і євреї утворили державу.
2. Зі сходу на захід через грецький архіпелаг у Сицилію.
3. Із Передньої та Малої Азії через Візантію на Балканський півострів і на Русь.

Учений водночас озвучив причини мандрівки сюжетів:

1. Завоювання Олександра Македонського (IV–II століття до н. е.).
2. Арабські завоювання та хрестові походи (X–XII століть).

Оскільки Т. Бенфей пропонував свіжий погляд на фольклорну традицію та переконливо заперечував часто доведені до абсурду «метеорологічно-солярні» теорії міфологів, дуже швидко сформувалася численна когорта його прихильників, з'явилася чимала кількість досліджень, виконаних у руслі центральних ідей «теорії запозичень». У Німеччині методологію міграційної школи розвивали Р. Келлер («Про європейські народні казки», 1865), Маркус Ландау («Джерела “Декамерона”», 1869), І. Вольте, у Франції – Еміль Коскен («Народні казки в Лотарингії», 1886), Гастон Паріс («Східні казки в середньовічній літературі», 1875), в Англії – Вільям Александр Клоустон («Народні казки та вигадки, їх міграція і трансформація», 1887), в Італії – Алессандро д'Анкона, Д. Кампоретті, у Росії – О. Веселовський. Послідовники німецького вченого (чимало з них об'єдналися довкола журналу «Схід і Захід», що його заснував Т. Бенфей як афішу для декларації нових відкриттів на ниві міжкультурних обмінів) намагалися значно розширити горизонти студіювання матеріалу, продемонструвати дієвість підтримуваних ідей не лише на прикладі казкового епосу, а й інших фольклорних жанрів. Розвиток постулатів школи вплинув на поглиблене вивчення давніх літератур, стимулював відшукування не лише шляхів можливої міграції образу, мотиву чи сюжету, а й з'ясування їх еволюції, тих змін на синхронному та діяхронному рівнях, що

відбувалися у процесі тривалої подорожі. Через вивчення джерел, через порівняння міграціоністи змогли у багатьох випадках показати, що є давнє й оригінальне, а що «є результатом різнорідних агломерацій та переробок, котрі незмірно розширили, а подекуди навіть фундаментально змінили первісне епічне ядро...»¹.

Водночас паралельно з'явилося й чимало противників міграційної школи, які викривлено і спрощено розуміли висловлювання Т. Бенфея, а тому запевняли, що він та його прихильники хочуть усі фольклорні мотиви та сюжети визнати продуктом духовної діяльності давніх індусів, що у студіях міграціоністів незаперечною є тенденція «натягання і валкування» усього матеріалу до «індійських первотворів».

Зважаючи на неабиякий авторитет школи, її помітну роль у розвитку фольклористики, «теорія запозичень» стала предметом прискіпливої уваги І. Франка. Передусім варто нагадати, що вчений висловив багато схвальних відгуків про методологічні засади міграціоністів, високо оцінював здобутки Т. Бенфея та його послідовників. Позитивною для І. Франка була посилена увага до порівняльних дослідів та прискіплива робота над з'ясуванням джерельної бази фольклору. Науковцеві імпонувало й те, що прихильники теорії запозичень «не вважали свою теорію за єдиний ключ до розв'язання усіх загадок народознавства» й у численних студіях демонстрували «стриманість, остерігаючись єдино перед апіористичним або надто поспішним висновком»².

Стоячи на сторожі наукової справедливості, І. Франко систематично спростовував намагання дискредитувати міграційну школу її начебто «заикленістю на Індії». Учений наголошував, що міграціоністи «добре відрізняють твори побутові, саморідні від

¹ Франко І. Ще жидівська війна / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 407.

² Франко І. Найновіші напрями в народознавстві / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 263.

1.3. «Шукання в орієнті»...

мандрівних» і що «мандрівку всіх людських творів [...] не підтягають під якусь апріорну схему, а стараються віднайти її сліди при тих самих великих історичних шляхах, якими йшла цивілізація з пра-старих центрів освітніх: Вавилону, Єгипту, Індії, Фінікії, далі Греції й Риму»¹. Цілком слушними І. Франко вважав міркування про існування так званих «великих огнищ освіти», які мали потужну «промінюючу силу» і на тривалий час стали першоджерелом поширення культурного продукту, тими «цивілізаційними центрами», які «полишали сліди на духовому обличчі» різних народів.

Виникнення школи, на переконання дослідника, стало логічним і закономірним, бо у середині ХІХ століття фольклористика, як й інші суміжні дисципліни, набрала когнітивних обертів, мала достатньо фахових напрацювань, аби сформувати нову методологічну доктрину, спрямовану на пояснення складних міжнародних контактів на рівні духовних здобутків (передусім уснословесних творів). Учений виокремив низку найсуттєвіших чинників, що активно розширювали теорію Т. Бенфея, зокрема розвиток порівняльної лінгвістики. «У міру вивчення старих азійських літератур було відкрито літературні джерела багатьох усних переказів і оповідей, що живуть на вустах нашого народу; відкрито шляхи, якими вони дійшли до нас, а внаслідок того констатовано міжплеменні зв'язки і цивілізаційні впливи, які справді мали місце в так звані історичні часи, але про які з писаних джерел нічого досі ми не знали; це дало початок новій теорії, новій народознавчій школі, так званій міграційній»². «Було одержано фон незмірно глибокий і широкий», – переконував І. Франко, – «для з'ясування народознавчих загадок, для з'ясування *схожостей* (курсив мій. – С. П.) у віруваннях і звичаях, у [...] духовній творчості»³.

¹ Франко І. Дві школи в фольклористиці (По поводу сьомого тому «Wisły») / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 420.

² Франко І. Найновіші напрями в народознавстві / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 262.

³ Там само.

Бенфесву передмову до «Панчатантри»* І. Франко називав знаменитою і такою, «де уперше великим науковим апаратом вияснено не тільки індійське походження великої сили західноєвропейських казок, новел та байок [...], але також шляхи, якими йшли ті твори до Європи в середніх віках і пізніше»¹. Учений уважав доцільнішим номінувати школу «історичною», оскільки її головним завданням стало з'ясування ембріогенези досліджуваного явища, а, відтак, простеження його історії від часу виникнення до сучасного стану побутування. Серед першочергових заслуг міграціоністів, на думку дослідника, є те, що «саме вони піднесли понад усякий сумнів стисло історичний характер народної белетристики, відсунули на бік трактування її як залишків великої минувшини або рештків скарбів, винесених нашими предками з їхньої праарійської колиски»².

Якщо у Т. Бенфея важливе питання національної специфіки фольклору залишалось на маргінесі, то продовжувач його ідей М. Мюллер, якого, до речі, І. Франко називав «знаменитим орієнталістом», однозначно стверджував, що принцип наслідування у жодному разі не відкидає ідеї національності. Автор праці «Мандрівка легенд», як резюмував Л. Білецький, уважав: «запозичувалась схема, кістяк оповідання, на який накладалось тіло своїх національних і побутових обставин. Таким чином сюжет може бути і чужий, але те тіло, яке на нього накладають, та одяга, в яку одягають, залежить від часу й культури тої країни, до якої він замандрував, і це все є національного витвору»³.

* Збірник «Панчатантра» І. Франко вважав компілятивним, номінував його як «енциклопедію народної творчості індійської, куди многі покоління вкладали здобутки своїх думань, вірувань та витвори своєї фантазії» (Франко І. Болгарські праці М. Драгоманова / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 32).

¹ Франко І. Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 30 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 463.

² Франко І. Найновіші напрями в народознавстві / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 264.

³ Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики / Л. Білецький. – К. : Либідь, 1998. – С. 218.

1.3. «Шукання в орієнті»...

Акцентування на проблемі національної своєрідності щиро імпонувало І. Франкові. Переконаність у домінуванні національного сегмента в усній традиції кожного народу була вихідним пунктом фольклористичних студій ученого. Превалюючий первень етнічно специфічного у фольклорі І. Франко обґрунтовував теоретично, і, частково послуговуючись методологічними прийомами бенфеїстів, цілеспрямовано переводив свої міркування у площину практичних студій. Зокрема, однією із перших спроб з'ясувати маршрут мандрівки відомого казково-новелістичного мотиву про «приборкання норавливої» є стаття «Старинна романсько-германська новела в устах руського народу», де він спробував «докладно виказати хід і розвиток» окресленої фабули, зазначаючи, що вона очевидно «прийшла з Азії через арабів до полудневої, а відтак і до середньої Європи, змінюючись всюди і приноровлюючись до характеру і світогляду даного народу»¹. Аналізуючи згадану розвідку, Я. Гарасим зауважив, що її науковим пуантом є «Франкова дефініція найприкметнішої ідіоетнічної риси в українській обробці міграційного сюжету...»².

У праці «Жіноча неволя в руських піснях народних» І. Франко продовжив опрацювання перелічених ідей. Науковець чітко розмежував «бродячі», «мандрівні» мотиви і власне «щироруські», при цьому особливо зосереджувався на деталях з виразною українською домінантою, на елементах, що є національною «домішкою». Учений висловлював переконання, що такі непоодинокі натяки на локальне опрацювання теми є яскравими виразниками ментальних рис народу, в них утверджується морально-етичний імператив етносу, вони формують неповторне «духовне обличчя» українців. Висвітлюючи один із визначальних етнопсихологічних пунктів – «роль жінки у суспільстві», І. Франко писав: «На всякий спосіб

¹ *Франко І.* Старинна романсько-германська новела в устах руського народу / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 271.

² *Гарасим Я.* Естетика народнопісенної творчості в українській фольклористиці ХІХ – початку ХХ століття / Я. Гарасим // Вісник Львівського університету. – Львів, 2007. – С. 136. – (Серія філологічна ; вип. 41).

признати треба, що в піснях щироруських погляд на жінок і на права мужа далеко гуманніший, чуття далеко лагідніше і чистіше, ніж в піснях бродячих, т. є. перейнятих від других народів»¹. Ця теза – не тільки суттєве доповнення до розвідок, спрямованих на розвиток концепції національної самобутності фольклору, а й важливий «методологічний прорив», адже, на відміну від міграціоністів, дослідник не обмежився самим лише відшукуванням першоджерел аналізованих творів, а й зосередився на їх «ідеологічній еволюції», запропонував новий «порівняльно-історичний» напрям студій. Доречно зазначити, що цей методологічний прийом І. Франко систематично застосовував у пізніших працях як дієвий інструмент для об'єктивного представлення «національних первнів» української уснословесної традиції.

Грунтовніше дослідницьку стратегію міграційної школи І. Франко апробував у докторській дисертації «Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія», де аналізував відомий сюжет і за можливим місцем постановя, і за основними етапами тривалої мандрівки, і за тими трансформаціями, що відбувалися залежно від часу та ареалу побутування, і за амплітудою сюжетних перипетій, що звужувалися (редукувалися) або ж розгорталися у процесі історичного «розвою». Водночас учений з'ясував, чи на певному часовому відтинку твір функціонує як бліда копія первовзору, чи як довершений самостійно опрацьований варіант. Запропонована схема вивчення «літературної історії» твору, зважаючи на вельми цікаві результати такого «занурення» у глибину віків, віднайдення великої кількості оригінальних деталей на шляху до досягнення «інваріанту» та загалом значну евристичну цінність, стала вагомим внеском у розвиток фольклористичної методології. Зрештою, І. Франко через витриманий у дусі найкращих європейських зразків ретроспективний аналіз теми дійшов загального виснов-

¹ Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 240.

1.3. «Шукання в орієнті»...

ку, що основа роману про Варлаама і Йоасафа має східні корені і первісно «зредагована після повісті індійської»¹.

З'ясовуючи уподобання європейців у процесі запозичень, І. Франко спостеріг певні тенденційні моменти на рівні генологічному. Окрім казкового епосу, шлях до Європи було відкрито передусім притчам («джатакам»), яких в Індії «була величезна маса». Очевидно виразний дидактичний підклад цього поширеного жанротипу, що реалізується у максимально доступних формах, відповідав духовним запитам європейців, відтак жвавий процес засвоєння, «живого переходу», «приноровлення» мав виразну мотивацію, не був випадковим, і разом стимулював у західній літературі нерв самостійної творчості.

Труднощі під час окреслення приблизного маршруту мандрівки сюжету виникають унаслідок втрати його цілісності. На основі аналізу окремих фрагментів колись єдиного твору важко змодельювати усю повноту картини його різночасових трансформацій та встановити ареал поширення теми. Така фрагментарність може бути свідченням «вигасання» сюжету, його поступової редукції або ж плавного розподілу на окремі підтеми. З цього приводу І. Франко говорив: «не вдаючися ні в які апіорні мудрування, можна сказати лише одно, що вже сам той факт, що на таким широченнім просторі і на великім протязі часу, а ще й до того на старім історичнім шляху, куди від правіків ішла мандрівка різнорідного культурного добра зі сходу на захід і з заходу на схід, стрічаються нам такі досить загадкові фрагменти якоїсь, очевидно, здавна затемненої цілості, велить нам догадуватися, що ся цілість мусила колись існувати і то в такій формі, що робила зрозумілою її мандрівку та її переміни»².

Вивіреним синтезуючий виклад магістральних ідей міграційної школи І. Франко запропонував у лаконічній за обсягом, проте фундаментальній за широтою концептуального осягнення науково-методологічних пошуків фольклористики кінця XIX – початку

¹ Франко І. Болгарські праці М. Драгоманова / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 36.

² Франко І. Притча про сліпця і хромця / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 35 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 324.

XX століття статті «Що таке казковий мотив?»*. У цій розвідці учений вкотре справедливо оцінив Бенфеєву теорію, відзначаючи аналітизм і об'єктивність дослідницьких рефлексій німецького санскритолога, переконливо доводячи, що автор вступного слова до видання «Панчатантри» 1859 року завжди «держиться реального ґрунту, слідить нитку традиції доти, доки дозволяють його джерела, а далі не важиться йти ані кроку»¹. Відтак, оскільки найдавніша перевірена інформація доводила науковця до «останнього» давньоіндійського джерела отої багатой традиції, яка на той час активно входила у європейський науковий простір, а під впливом порівняльної лінгвістики набула статусу вельми запотребованої, цілком логічною стала Бенфеєва зосередженість саме на зразках духовної культури цього «освітнього центру». Не «особлива предиспозиція до Індії», а потужний тиск «маси детально перевірених фактів»² став визначальним імпульсом для систематичного «стеження» траєкторії поширення індійських казкових мотивів. Ці ж чинники, як писав І. Франко, зумовили й те, що «факт міграції творів по Бенфеєвих дослідах стався безсумнівною науковою правдою»³. Відсутність у фундатора теорії глибшого «занурення» в інші культурні осередки давнього світу (передусім ідеться про вавилоно-асирійську та єгипетську

* Власне, під такою назвою праця з'явилася друком спершу у виданні Франко І. «Вибрані статті про народну творчість», що його 1955 року підготував О. Дей. Згодом її було передруковано у 54 томі «Додаткових томів до Зібрання творів у п'ятдесяти томах». Однак первісно цей текст опубліковано без окремого титулу як рецензію на книгу В. П. Клінгера «Сказочные мотивы в истории Геродота» у розділі «Бібліографія» в 53 томі «Записок Наукового товариства імені Шевченка» (1903).

¹ Франко І. В. П. Клингер. Сказочные мотивы в истории Геродота («Университетские известия» київські, 1902, XI, С. 1–109) [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 399.

² Там само.

³ Там само.

1.3. «Шукання в орієнті»...

«старовину») І. Франко пояснював банально: тогочасна наука не знала справжнього «духовного скарбу» згаданих цивілізаційних вогнищ, бо їхня велична культурна атмосфера через інтенсивні досліді провідних єгиптологів (Жана-Франсуа Шампольона, Карла Ріхарда Лепсіуса, Адольфа Ермана) тільки-но починала відкриватися для європейського наукового світу.

Вельми прихильно І. Франко сприймав «некатегоричність» дослідницьких висновків Т. Бенфея, відзначав його обережність в інтерпретації складної уснословесної матерії (передусім казок та новел), позитивно оцінював об'єктивне доведення генетичного розбору будь-якої фольклорної одиниці до «останньої доступної межі» та свідому відмову науковця від доконечного і такого, що не підлягає оскарженню, з'ясування постановки аналізованих творів. Відтак, окреслюючи сформовану перспективу і реальні сфери впливу школи, український методолог зауважував, що «теорія міграції – се ще зовсім не теорія генези»¹. Отож, центральне питання, «з яких кругів ідей», «яким способом», «коли і де первісно постав» той чи інший мотив, після дослідів міграціоністів залишалося відкритим. Адепти школи дійшли лише до межі, далі якої, зважаючи на брак фактичних доказів, фольклористика другої половини ХІХ століття сягнути не могла.

Іван Франко вказував на те, що школа Т. Бенфея виникла як спроба диверсифікації підходів до наукового осмислення величезного масиву сирого фольклорного матеріалу, який потребував негайного якісного опрацювання. Така спроба боротьби із монопольним правом школи Гріммів виявилася досить продуктивною і засвідчила новий етап розвитку фольклористики, доводячи перспективність цієї галузі науки.

¹ *Франко І. В. П. Клингер. Сказочные мотивы в истории Геродота («Университетские известия» кїївські, 1902, XI, С. 1–109) [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 400.*

Прихильники теорії запозичень, як зазначив І. Франко, «пісні, казки, оповідання, байки тваринні і т. п.» пропонували «студіювати в безпосередньому зв'язку з іншими аналогічними літературними творами за допомогою порівняльно-літературного методу»¹. Дослідник не випадково робив акцент на «порівняльно-літературному» (в інших варіантах «порівняльно-історичному») методі, адже саме він став ключем до збагнення багатьох таємниць, що впродовж століть ховалися за завісою незнання. Систематичне випрацьовування окресленого методу стало, очевидно, головним чинником плавної трансформації міграційної школи у компаративістичну (порівняльно-історичну), для якої компонент порівняння став винятково важливим та дієвим інструментом опрацювання значних пластів уснословесного матеріалу різних народів світу.

Своїми студіями Т. Бенфей та послідовники, як спостеріг І. Франко, показали «разючу подібність великої кількості [...] творів у різних народів, різнорідність і строкатість комбінацій при відносно невеликій кількості основних мотивів», що стало «свідченням перенесення, мандрівки тих мотивів з краю до краю, від народу до народу»². Учений, пропонуючи оцінку праць міграціоністів, не шкодував високих слів, називав їхні дослідження «чудовими» та «многочисними». У цих студіях «за вихідну точку служили відносно найдавніші прототипи дуже багатьох наших усних оповідань, відкриті в далекій Індії, Монголії або Китаї, ці вчені крок за кроком слідкували за перетворенням даних мотивів при їх мандрівці від народу до народу, виявляючи при тому, як твори неодноразово були носіями певної релігійної, сектантської, суспільної або політичної пропаганди»³.

Суттєвим моментом у вивченні наслідків «переймання» відомих сюжетів, наголошував І. Франко, є зміна «світогляду» твору, адже незворотною є його ідеологічна переорієнтація відповідно до духовних запитів суспільства, у якому функціонує.

¹ Франко І. Найновіші напрями в народознавстві / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 263.

² Там само.

³ Там само.

1.3. «Шукання в орієнті»...

У низці розвідок І. Франко засвідчив добру обізнаність із основними положеннями праць Т. Бенфея. Науковець відзначив внесок німецького дослідника у вивчення джерельної бази фольклорної прози (казки, новели, фацеції) і вказував на те, що висловлена в «епохальному вступі» до «Панчатантри» бенфеївська теза про вельми продуктивний шлях руху «азіатських, зокрема індійських казок» «через Тібет [...] до монголів, а від них до Північної Русі [...], а звідти в усній формі [...] до всієї Європи»¹ недостатньо аргументована. «Це твердження, – додавав І. Франко, – у повному його обсязі не можна вважати правильним, однак щодо деяких аспектів такі фольклористи, як Веселовський, Потанін та інші, довели його слушність»². Водночас І. Франко був категорично проти того, щоби складні процеси обміну міжетнічними культурними здобутками, «продуктами духової праці» вписувати у якусь незаперечну схему, встановлювати певні маршрути, переводити у площину безапеляційного факту гіпотетичні здогади щодо можливих шляхів міграції сюжетів та мотивів. Одну із центральних тез Т. Бенфея про причини проникнення елементів багатой орієнтальної літератури в Європу І. Франко концептуально підтримував, переконуючи, що «в часі *хрестових походів* (курсив мій. – С. П.) [...] європейське лицарство познайомилось зі Сходом і принесло відтам багато відомостей, повірок і оповідань»³. Не викликав в українського фольклориста значних застережень й інший (у Бенфеївській теорії хронологічно перший) детермінуючий чинник поживлення літературного обміну за маршрутом Індія–Європа, оскільки «...від часів Александра Великого тривав і не переривався зв'язок між Індією і греками, і що фінікіяни торгували з Індією і могли не одну звістку переносити відтам усно...»⁴.

¹ Франко І. До питання про перекази про Магомета у слов'ян / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 125.

² Там само.

³ Франко І. Болгарські праці М. Драгоманова / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 30.

⁴ Там само. – С. 34.

Схвально оцінюючи діяльність міграціоністів, І. Франко вказував на те, що вони не абсолютизували свою теорію, не обмежували джерельної бази лише давньоіндійським фольклором. Навпаки, наголошував І. Франко, «впровадили вони історичний метод лише там, де його можна було застосувати і де для його застосування був уже нагромаджений матеріал...»¹. До «чеснот» школи відносив наш учений також «стриманість у висновках», уникання «апріористичних» і поспішних умовиводів, спирання на «фактичні стосунки», звернення уваги не лише на подібності, а й на відмінності.

Приклад свідомої відмови від штучного «натягування теорії» запропонував сам Т. Бенфей, який вважав абсолютно неприйнятним вказувати на індійське походження усієї народної белетристики. І. Франко ж виступав проти сліпого, бездоказового відшукування першовізірця, засуджував спроби деяких науковців лише на основі схожості окремих деталей твердити про генетичну спорідненість сюжетів. Зокрема у процесі вивчення притчевого сюжету про чоловіка, що, тікаючи від розлюченого звіра, опинився над прірвою (так звана притча про однорога), український дослідник вважав помилковим те, що Фелікс Лібрехт, Теодор Бенфей і Ернст Кун до його пізніших варіантів залучили оповідання у записі Дюбуа, оскільки воно, хоч і виявляє позірну близькість із аналізованим твором, але за своїм генологічним складом аж ніяк «не має нічого спільного» із притчею². Відтак, український учений запевняв, що потрібно враховувати не лише зовнішні, а й внутрішні критерії під час встановлення, фігурально кажучи, «родинних зв'язків» між творами.

Як уже згадувалося, до глибшого осягнення сутності методологічних доктрин різних фольклористичних шкіл І. Франка

¹ Франко І. Болгарські праці М. Драгоманова / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 263.

² Франко І. Про Варлаама і Йоасафа та притчу про єдинорога / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 30 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 605–606.

1.3. «Шукання в орієнті»...

спонукав М. Драгоманов. Перебуваючи у вирі європейського наукового життя, у «самому осередку руху на полі фольклору», Українець й сам ретельно вивчав помітніші праці колег-фольклористів. Гостро критикуючи методологічні пошуки одних дослідників та вилущуючи зерно істини у розслідах інших, М. Драгоманов завжди мав свою аргументовану позицію щодо наукової оцінки усної словесності. У низці досліджень учений роздумував над здобутками міграційної школи, сам їх примножував, використовуючи аналогічні методологічні підходи. Частину ранніх студій М. Драгоманов виконав під безпосереднім впливом популярного на той час «бенфеїзму» (головно, праці 1870-х і початку 1880-х років). Відомий український фольклорист доповнив теорію наслідування етнологічною теорією Е. Ланга та соціологічними поясненнями запозичень. Найпоследовніше ідеї Т. Бенфея М. Драгоманов розвивав у праці «Про шолудивого Буняку». Дослідник також говорив про необхідність вивчення взаємозв'язків і взаємовпливів усної та книжної поезії, наголошував, що в «так званому “народному” у новоевропейських націй дуже багато “книжного” й дуже мало елементів місцевого, національного походження, особливо у сфері прозової словесності: казках, новелах, анекдотах»¹. М. Драгоманов вивчав «ембріогенез» твору – процес його формування та поширення. Методологія дослідника охоплювала рух від конкретного тексту до розв'язання питання: чи був факт наслідком самостійної творчості на основі історичної події, чи запозичений в інших народів.

Декларуючи власну чітку позицію щодо розуміння непростих процесів формування національної фольклорної традиції, автор серії досліджень про історичний пісенний епос українців домагався й того, аби талановитий молодий учений І. Франко у поліфонії здогадів, гіпотез, міркувань виробив власну науково-методологічну концепцію, зорієнтовану передусім на якісне й об'єктивне збагнення матеріалу. Сам М. Драгоманов вважав, що в багатоголосі фольклористичних

¹ Драгоманов М. Найстарші руські драматичні сцени / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство : в 4 т. Т. I. – Львів, 1899. – С. 192.

теорій «слово правди» належить порівняльно-історичним досліддам, тому й «навертав, – як фігурантно висловила Я. Мельник, – І. Франка до компаративістичної віри»¹. Обґрунтовуючи свою прихильність до міграційної теорії у листі до Омеляна Огоновського від 20 квітня 1894 року, М. Драгоманов стверджував: «Більша частина прози в нашій словесності народній належить до історій інтернаціональних. Джерело їх я не виводжу неодмінно з Індії, як Бенфей, але думаю, що вони майже завше лежать в літературах старих культурних народів: єгиптян, халдеїв, іранців, індійців, китайців, євреїв, греків, – менша частина скомпонована була в середні віки талмудистами, християнами, магометанцями. Сі теми через життя святих, апокрифи всякого сорту, а також усною дорогою зайшли до нашого народу то через західну, то через східну границю, то од моря. Порівнюючий дослід мусить дійти до першого джерела всякої теми, прослідити її дороги, показати, як вона перемінилась по дорозі, і нарешті показати національні одміни варіантів»².

Досить прихильно сприймав Бенфеєву теорію М. Грушевський, який до заслуг німецького філолога зараховував твердження про те, що «Україна [...] мусила здавна служити тим мостом, через котрий переходили греко-римські й індійсько-жидівсько-арабські, а додамо – і ще старші вавилонські теми на північ, захід і схід»³. Франків колега також відмовлявся сприймати увесь казковий епос як «продукт імпорту», підтримував тезу про існування сюжетів, що виникли під впливом місцевої традиції. «Докладніший аналіз, переведений новими методами, на основі теперішнього фольклорного матеріалу [...] викрие і в нашій звирині епосі теми, мотиви і риси оригінальні, первісні, котрі ми зможемо з повним правом записати в репертуар староплемінної доби»⁴. Дещо модифікуючи

¹ Мельник Я. Іван Франко й *biblia arosypha* / Я. Мельник. – Львів, 2006. – С. 24.

² Цит. за: Огоновский О. История литературы русской / О. Огоновский. – Львів, 1894. – Ч. IV. – С. 315–316.

³ Грушевський М. Історія української літератури : у 6 т., 9 кн. Т. I / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – С. 161.

⁴ Там само. – С. 162–163.

1.3. «Шукання в орієнті»...

концепцію Г. Паріса щодо превалюючого у народній белетристиці «домашнього елемента», до якого згодом допасовують деталі запозичені, нерідко досить механічно, М. Грушевський стверджував: «Оригінальні вимисли і пояснення густо переплітаються [...] з мандрівними мотивами, християнськими і нехристиянськими, часом дуже старими: вавилонськими, індійськими і т. д.»¹. Ці мандрівні мотиви, за М. Грушевським, є «постійними атомами, що стрічаються по цілм світі», виявити які «...можна тільки детальними досліддами над поодинокими темами чи групами, – досліддами дуже складними і трудними, котрі мусять вилучити елементи запозичені і вияснити оригінальні прикмети...»².

Оскільки численні дослідження наступних поколінь фольклористів та істориків літератури засвідчили неіндійське походження багатьох прототипів, навіть у сфері казкового епосу (конкретніше у групі героїко-фантастичних казок), І. Франко підставово зазначив, що «внаслідок цього теорія Бенфея про походження найбільшої частини наших чудових казок з Індії, як би там не було, мусить бути дещо змодифікована, – особливо ж сама історія і початки індійської літератури, які досі оповиті густою імлюю непевності»³. Також, незважаючи на численні схвальні відгуки, систематичне відстоювання «правд» школи, учений все ж не вважав її самодостатньою, такою, що дає відповідь на всі важливі питання фольклористики (про певну обмеженість методу говорили й самі міграціоністи), і переконував, що більшої об'єктивності дослідник-фольклорист досягне, якщо застосовуватиме комбінацію різних методів, враховуючи внутрішню природу аналізованого матеріалу.

Попри прихильні відгуки І. Франко все ж об'єктивно вважав міграційну школу дещо обмеженою, такою, що потребує певних доопрацювань, аби виявляти дієвість не тільки під час

¹ *Грушевський М.* Історія української літератури : у 6 т., 9 кн. Т. I / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – С. 166.

² Там само.

³ *Франко І.* Найновіші напрями в народознавстві / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 264.

з'ясування прототипів чарівних казок. Він доречно спостеріг, що сфера впливу міграційної школи є незначною, оскільки пісні, прислів'я, загадки «вже внаслідок своєї художньої форми виключали безпосереднє застосування» її, так само, як і щодо тих жанрів, що мали виразне національне походження, однак і тут дослідник виявив «пожиточність» теорії, адже вона «дозволяла, наприклад, виділяти прозорий цикл легенд і пісень баладових мотивів, які підлягають міграції, а також такі, що жодним способом не годилися ні до міфологічних комбінацій [...], ані навіть до ілюстрації стосунків і характеру даного народу»¹. Неодноразово І. Франко вступав у заочну дискусію із Т. Бенфеєм, вказував на певні хиби його праці, пропонував власні аргументовані доповнення щодо мандрівки окремих мотивів, які залишилися поза увагою німецького сходознавця. При цьому демонстрував справжній талант науковця, який, оперуючи величезною масою європейської та орієнтальної літератури, робив цінні спостереження, виявляв численні «парості» старих східних тем у західному літературному просторі. На відміну від Т. Бенфея, І. Франко не розглядав єдину схему руху «схід→захід», він брав до уваги і зворотні процеси, відзначав немалий культурний вплив Європи на східні народи. Таке взаємозбагачення, постійний обмін інформацією, на думку вченого, закономірні у процесі неперервного культурного діалогу.

До переліку критичних зауважень щодо методологічних побудов міграціоністів І. Франко зачислявав неможливість застосовувати здобутки школи під час аналізу усіх без винятку жанрів фольклору, недостатнє розкриття генетичного процесу запозичень, підкріплення ідей, головню, на основі аналізу писаних пам'яток без інтенсивного залучення власне уснословесних матеріалів. Щоправда, дослідник уважав неприпустимим абсолютне заперечення міграційної теорії, адже відмова від її здобутків «в найбільшій часті випадків мусить вилучати даний твір з цілого того цивілізаційного руслу, в якому він постав і без якого належним чином бути не може»².

¹ Франко І. Найновіші напрями в народознавстві / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 264.

² Там само. – С. 266.

1.3. «Шукання в орієнті»...

Як уже було зазначено, І. Франко підтримував титульну ідею міграціоністів щодо пояснення «многоти спільного» в усній словесності багатьох народів як наслідку численних запозичень і переходів. «Позаяк перехід той дуже трудно, а звичайно й неможливо вловити, так сказати, на гарячих слідах, а завсігди в науці мається діло з результатами того переходу, не раз дуже сильно зміненими, повриваними, попутаними і пов'язаними зі складовими частинами інших творів, для того наука про ці твори вимагає дуже бистрого ока, обширної знайомості матеріалу і холодного критичного розуму, щоб не дати звестися привидам, не взяти речей запозичених та занесених за питому власність даного народу, розпізнати в творах сильно змінених, в неясних не раз уривках основні типові риси певного твору і при всім тим бути дуже осторожним в виводах та заключеннях. Щоб мати певний критерій, чи якийсь твір усної словесності є оригінальним витвором народу, чи позиченим з заграниці і переробленим, на се не раз треба бути і філологом, і істориком на широкий розмір, і тонким психологом»¹.

Дальші ґрунтовні фольклористичні студії довели (не без впливу Франкових спостережень), що Бенфеєва екзегеза, оте часто однотипне «шукання в орієнті», має досить обмежений діапазон поширення, лише незначний відсоток уснословесних творів вписувався у дослідницьку парадигму міграціоністів, чимало цінних матеріалів перебувало на марґінесі наукових зацікавлень, їх почасти свідомо відкладали у довгу шухляду через неформатність, недостосованість до титульної ідеї. Розважливі критики теорії наслідування, не применшуючи заслуг школи, послідовно висвітлювали хибні точки у наукових побудовах опонентів. Зокрема, одним із найочевидніших недоліків бенфеїстів стала відсутність цілісного, заснованого на глибинному аналізі погляду на народну словесність. Також міграціоністи, як зауважував М. Грушевський, посилаючись на міркування Ж. Бедье, нерідко перетворювали свої студії на «колекціонування без досліджування», «збирання матеріалу без

¹ Франко І. Болгарські праці М. Драгоманова / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 28.

провідної ідеї»¹. Відсутність чітко артикульованих завдань, аргументованих виваженим практичним дослідом праць, які б пропонували синтез пізнавальних змагань багатьох поколінь фольклористів з одночасною вказівкою на нові перспективні шляхи пошуку, стала вагомою причиною швидкого витіснення міграційної школи із авансцени європейського наукового життя.

1.4. «Задокументувати свою національну і духову рівноправність з іншими народами»: компаративістичний вимір фольклористичних студій Івана Франка

На початкових етапах становлення наукової фольклористики одним із найбільш запотребуваних і продуктивних дослідницьких прийомів стало порівняльне вивчення явища. Уже міфологи як представники першої академічної фольклористичної школи, що з різною інтенсивністю розвивалася у декількох напрямках, працювали, головню, над ідеєю порівняльно-міфологічного студіювання народнопоетичних зразків (Я. Грімм). Оцінюючи цей етап функціонування міфологічної школи, Л. Білецький зазначив, що достосування порівняльних студій до вивчення мов дало змогу міфологам «заглянути в найвіддаленіші кутки старовини та людського життя взагалі і для історії якогось народу видобути звідти ті культурні вартості, в яких якась народність, нація проявляється якнайяскравіше, якнайсамостійніше і в формах якнайтиповіших»². На основі порівняння будували свої праці також адепти міграційної школи. Послідовники теорії Т. Бенфея, щоправда, скеровували евристичний потенціал компаративного

¹ Грушевський М. Історія української літератури : у 6 т., 9 кн. Т. I / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – С. 353.

² Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики / Л. Білецький. – К. : Либідь, 1998. – С. 75–76.

1.4. «Задокументувати свою національну і духову рівноправність...

аналізу передусім на з'ясування генетичної спорідненості явищ та шляхів їх міжнародної мандрівки. Успішна апробація порівняльних досліджень у контексті методологічних побудов різних фольклористичних шкіл, особливо після окреслення їх перспективності в межах «теорії наслідування», дала можливість позбутися статусу інтеграційного елемента тої чи тої доктрини і вийти на рівень самостійного «поступування». Власне кажучи, міграційна школа, розширивши горизонт наукових зацікавлень, «вибилася» за поля Бенфеєвих теоретичних побудов і поступово перетекла у нове русло школи порівняльно-історичної (компаративістичної). Відтак, саме у другій половині ХІХ століття порівняльно-історична школа остаточно утвердилася як самодостатня парость на «методологічному дереві» європейського уснословеснознавства.

Проводячи демаркаційну лінію між міграційною та компаративістичною школами, потрібно відзначити, що адептів першої передусім цікавило вихідне джерело певного сюжету, теми, ідеї, мотиву та можливі шляхи їх міграції, а для прихильників другої першочерговим стало питання синтезу «чужого і свого добра» у фольклорній традиції, збагнення дієвих критеріїв апперцепції генетично чужих елементів на національному ґрунті, окреслення етапів їх проникнення в духовну культуру етносу-реципієнта. «Представники традиційного “бенфеїзму”, – зазначав Віктор Петров, – свою увагу зосереджували виключно на питанні руху фольклорних творів в просторині. Звідси – увага, переважна і виключна, до творів з тотожним сюжетом і тотожним текстом. Дослідник вишукував тотожні тексти на різних територіях і у різних народів. Розвиток фольклорної теми, фольклорного сюжету в процесі внутрішнього їх самозаперечення на окремих історичних етапах, ступені розвитку теми і сюжету не притягували їх уваги»¹. За В. Петровим, порівняльно-історична школа, на відміну від школи запозичення, відмовилася від механістичного принципу «першого поштовху» і провадила дослідження, вирішуючи значно більший комплекс завдань.

¹ *Петров В. Академік Ф. М. Колесса і його книга «Українська усна словесність»* / В. Петров // НТЕ. – 1940. – № 6. – С. 26.

Основне вістря дослідницьких потуг компаративісти спрямували на «виявлення спільного та особливого»¹ у фольклорній традиції різних народів. Тому, компаративізм розвивався у двох руслах: перше – спрямоване на відшукування тих елементів, які є запозиченими, органічно вплетеними у фольклорну традицію народу, що сприймає, друге – передбачало з'ясування на підставі розлогіх порівняльних студій того, що в усній словесності певного етносу є власне національним, автентичним і не представлено у фольклорі інших. На українському ґрунті обидва напрями компаративістичних пошукувань яскраво презентовані у науковому дискурсі М. Драгоманова. Розглядаючи їх практичну реалізацію у студіях дослідника, Я. Гарасим говорить про так звані «космополітичний» та «національний» вектори порівняльних розслідувань². «Національний» стрижень домінує у ранніх студіях М. Драгоманова («Відгук лицарської поезії в руських народних піснях: пісні про “Королевича” (1874)), а «космополітичний» особливо відчутний у пізніх працях ученого («Слов'янські перерібки Едіпової історії» (1891)). Фахово, на найвищому рівні виконані фольклористичні студії М. Драгоманова, в яких превалював «порівняльно-історичний» акцент, мали значний резонанс і стимулювали багатьох уснословеснознавців продовжити успішне використання апробованих методологічних схем щодо нового матеріалу, який потребував глибшої аналітичної оцінки. Зважаючи на успішні в багатьох моментах результати компаративізму, цей методологічний підхід заімponував І. Франкові. Учений вельми позитивно оцінював здобутки названої школи, успішно послуговувався її методологією, опрацьовуючи той матеріал, повноцінне осмислення якого без компаративного аналізу було б неможливим. Під час розбору тенденцій методологічних пошуків європейської гуманітаристики І. Франко однозначно стверджував, що у другій половині XIX століття «виробилася нова школа, т. зв. порівнююча,

¹ Етнографія и смежные дисциплины. Этнографические субдисциплины. Школы и направления. Методы. – М. : Наука, 1988. – С. 211.

² Гарасим Я. Нариси до історії української фольклористики : навч. посібник / Я. Гарасим. – К., 2009. – С. 141.

1.4. «Задокументувати свою національну і духову рівноправність...

що дала блискучі здобутки, особливо на полі дослідів усної словесності...»¹. При цьому у багатьох своїх студіях виразно заявляв, що «порівняне історико-літературне трактування предмета являється [...] *conditio sine qua non*»².

Здобутки І. Франка у контексті розвитку порівняльно-історичної школи цікавили багатьох науковців. Попри очевидну ідеологічну запрограмованість, досить глибоко і до певної міри об'єктивно оцінив компаративістичні пошуки І. Франка О. Дей. Автор монографії «Іван Франко і народна творчість» цілком слушно до позитивних аспектів наукових прямувань фольклориста зарахував прагнення повною мірою висвітлити передусім національний первень словесності, а вже потім вивчати чужорідні впливи, які виконують лише допоміжну функцію (оте розростання в ширину) й органічно вплітаються у канву традиції, пройшовши багатоетапну селекцію³. З аналогічною думкою виступав В. Петров, який констатував: «...І. Франко, тримаючись взагалі порівняльної методи, старанно вирізнявав національні питомі елементи, стежив за їх розвитком і своїми та чужими нашаруваннями, притягаючи до цього і формальний бік творчості, що раніше був занедбаний»⁴.

Окрім згаданих дослідників, практичну цінність результатів Франкових студій, виконаних у дусі порівняльно-історичної школи, відзначив Ф. Колесса, який під час комплексного представлення усього доробку Франка-фольклориста зауважив, що учений завжди «виявляв глибоке розуміння порівняної теорії»⁵.

¹ *Франко І.* Поступ славістики у Віденському університеті / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 9.

* Обов'язковою умовою (лат.).

² *Франко І.* Студії на полі карпаторуського письменства XVII–XVIII вв. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 371.

³ *Дей О.* Іван Франко і народна творчість / О. Дей. – К. : Держ. вид. худ. літ., 1955. – С. 116–117.

⁴ *Петров В.* Методологічно-світоглядові напрями в українській етнографії XIX–XX ст. / В. Петров // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – К., 1994. – С. 186.

⁵ *Колесса Ф.* Історія української етнографії / Ф. Колесса. – К., 2005. – С. 310.

У статті «Роль Івана Франка у розвитку порівняльного літературознавства» Григорій Вервес зосередився на з'ясуванні передумов, за яких дослідник вдавався до застосування методології порівняльно-історичної школи. Він відзначав, що це траплялося тоді, «коли Франко переходив від аналізу конкретного художнього твору як ідейно-естетичного феномена до його оцінки як явища світової ваги, тобто виводив твір на світову орбіту»¹, а також наголосив, що «в порівняльно-історичних студіях І. Франка передовсім цікавила самобутня неповторність досліджуваного явища»².

Сучасні учені висловлюють різні погляди щодо місця компаративізму у дослідницькій стратегії І. Франка. В. Давидюк, наприклад, наполягає, що саме через компаративізм автор «Студій над українськими народними піснями» дійшов до культурно-історичної школи, методологія якої, за зізнаннями самого І. Франка, стала визначальною у його фольклористичному доробку. Розвиваючи висловлену тезу, В. Давидюк дещо категорично висловив думку, що «до появи статті “Дві школи в фольклористиці” (1901) в нього (І. Франка. – С. П.) не було й натяку на якісь інші методи, крім компаративістичного»³. Автор розвідки «Фольклористичні методи Франка» також додав, що цей улюблений метод «хоча б частково присутній у більшості праць» ученого.

Збагнути глибше закони методологічної тактики І. Франка допомагають міркування І. Денисюка. Виважено і збалансовано осягаючи науковий потенціал Франкових фольклористичних розвідок, професор І. Денисюк констатував, що І. Франко та М. Грушевський «критикували крайності компаративізму й водночас глибоко поважали історико-порівняльний метод вивчення і виявлення подібностей і запозичень, як і визначення національної специфіки усної української словесності»⁴.

¹ *Вервес Г.* Роль Івана Франка у розвитку порівняльного літературознавства / Г. Вервес // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали міжнародної наукової конференції. – Львів : Світ, 1998. – С. 264–265.

² Там само. – С. 266.

³ *Давидюк В.* Фольклористичні методи Франка / В. Давидюк // Концепції і рецепції / В. Давидюк. – Луцьк : Твердиня, 2007. – С. 179.

⁴ *Денисюк І.* Фольклористичні концепції М. Грушевського та І. Франка / І. Денисюк // Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн.

1.4. «Задокументувати свою національну і духову рівноправність...»

Значний вплив І. Франка на розвиток компаративістики в Україні відзначають автори підручника «Порівняльне літературознавство» Василь Будний та Микола Ільницький. Дослідники переконані, що І. Франко «...переорієнтувався із суто соціологічної, публіцистичної, ідеологічної імпресіоністики, [...] на аналітичне порівняння тих сюжетів, образів, мотивів, котрі належали до різних епох, жанрів та стилів і не обов'язково перебували в генетичних зв'язках»¹. Аналізуючи одну із перших спроб компаративних пошуків І. Франка (йдеться про статтю «Старинна романсько-германська новела в устах руського народу»), учені зробили висновок, що «критик скористався поняттям матеріалу як набору спільних тематично-фабульних складників, що неоднаково трансформуються і по-різному комбінуються у фольклорних творах відмінних національних традицій»². Саме цю специфіку, «неоднаковість» трансформації намагався збагнути І. Франко, розкрити закономірності можливих комбінацій шляхом розбору значних пластів уснословесного матеріалу.

Роль І. Франка у розробці багатьох складних питань компаративізму в Україні простежив і Р. Кирчів. Учений вважає, що у багатьох Франкових працях «задекларовано основні методологічні засади порівняльно-історичної школи – головного тоді (йдеться про другу половину XIX століття. – С. П.) наукового напрямку у європейській фольклористиці»³. У розвідці «Пісня про правду і неправду», на переконання Р. Кирчіва, І. Франко «демонструє багатий науково-продуктивний потенціал порівняльно-історичної методики дослідження»⁴.

Т. З. Фольклористичні праці / І. Денисюк. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 45.

¹ Будний В. Порівняльне літературознавство / В. Будний, М. Ільницький. – К., 2008. – С. 34.

² Там само.

³ Кирчів Р. Фольклористика в науковій діяльності Івана Франка (теоретико-методологічні аспекти) / Р. Кирчів // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. I. – С. 887.

⁴ Там само. – С. 890.

Порівняльні дослідження загалом стали інтегральною частиною усього фольклористичного доробку І. Франка, однак провідну, основоположну функцію вони відігравали не завжди, частіше виконуючи роль допоміжного компонента, використання якого необхідне для стереометричної оцінки предмета студії. Утвердження завершеної стратегії компаративістичних пошукувань у багатому уснословеснознавчому дискурсі І. Франка відбувалося під безпосереднім спершу керівництвом, а потім лише впливом М. Драгоманова. Один із найавторитетніших науковців-компаративістів радив І. Франкові сприймати будь-яке явище не сепаровано, відірвано, завужено, а в контексті загальноєвропейському, чи, ширше, світовому, що вимагало серйозної підготовки, систематичного аналітичного розбору найвагоміших здобутків духовної культури різних народів. Листування І. Франка та М. Драгоманова виразно засвідчує, як прискіпливо ставилися обидва до порівняльного вивчення українського фольклору, невтомно впроваджували його у широкий науковий обіг, кваліфіковано демонструючи, що український матеріал допомагає відкрити чимало таємниць, що стосуються якісного осмислення в тому числі й «межнародного добра». Саме Франкові нарівні з М. Драгомановим довелося мостити мости порозуміння і органічно вплітати багатий український матеріал у контекст загальноєвропейських порівняльно-історичних студій. Недарма ж Франкові вельми імпував науковий чин Миколи Тіхонравова, який, за словами ученого, прагнув «народний руський зміст внести в величезну цілість європейської і східної традиції, і тут виявити нові, вельми інтересні зв'язки міжнародного свояцтва і запозичування»¹. У кожному дослідженні, що сягає поза межі винятково національного фольклорного творива і виходить на широкий міжнародний простір, І. Франко акцентував, наскільки важливим для розв'язання питань, що «збуджують інтернаціональну цікавість», є саме український матеріал.

В листі до І. Франка від 17 лютого 1892 року М. Драгоманов, висловлюючись про методологічні прямування свого улюбленого

¹ Франко І. Сучасні діячі слов'янської науки. Микола Савич Тіхонравов. До портрета / Іван Франко // Житє і слово. – 1894. – Рік І. – Книга 2. – С. 286.

1.4. «Задокументувати свою національну і духову рівноправність...»

компаративізму, зазначав: «ідеал порівняльної науки – показати не тільки спільне, а й осібне»¹. Власне цей принцип поділяв І. Франко й органічно вписував його реалізацію у перелік першочергових завдань своїх широкоформатних фольклористичних досліджень. Розвиваючи концептуальну тезу «європейського громовержця», І. Франко наголошував, що до провідних положень школи має належати вміння «ясно відділити питомі елементи від напливових і зрозуміти значення одних і других та їх взаємні відносини»².

Попри такий серйозний старт, все ж у сучасній науці про фольклор й досі зроблено ще надто мало для того, аби драгоманівсько-франківський ідеал було реалізовано повною мірою. Відчутно бракує висококваліфікованих студій, які було б присвячено аналізу «національних осібностей» народної словесності. Чи не самотніми студіями такого формату є концептуальні дослідження І. Денисюка «Національна специфіка українського фольклору»³ та Я. Гарасима «Національна самотність естетики українського пісенного фольклору»⁴.

Систематично І. Франко досліджував джерела збагачення української фольклорної традиції, пропонував не лише закриті студії, побудовані на аналізі винятково власного матеріалу, а й успішно залучав широкі пласти уснословесних творів сусідніх і не тільки народів, аби на такому розлогому полі продемонструвати національну своєрідність фольклору, виявити, які складники є набутими, а які виникли як продукт інтелектуальних і творчих змагань українців.

¹ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 400.

² Франко І. Юльян Яворський. Громові стрелки / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 125.

³ Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору / І. Денисюк // Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Т. 3. Фольклористичні дослідження / І. Денисюк. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 15–43.

⁴ Гарасим Я. Національна самотність естетики українського пісенного фольклору / Я. Гарасим. – Львів : НВФ «Українські технології», 2010. – 376 с.

Епіцентром дослідницької уваги І. Франка як компаративіста завжди було окреслення комплексу оригінальних національних здобутків, «промінююча сила» яких відчутна на всьому огромі уснословесного скарбу етносу. Саме прагнення довести активне творче начало своєї нації підштовхувало І. Франка неодноразово звертатися до порівняльно-історичного методу, який видається оптимальним для вирішення таких завдань. Франкове часте «навернення до компаративістичної віри» деякі дослідники витлумачують як необхідний додатковий методологічний маневр, що дав йому змогу всесторонньо вивчати явище, при цьому вияснювати оригінальний внесок кожного народу.

Також І. Франко намагався уникати і не вдаватися до вельми популярного наприкінці XIX століття крайнього вияву компаративізму – так званої «впливології», він твердо відстоював своє переконання в тому, що кожен народ, якщо й запозичує якийсь мотив, тему чи сюжет, то робить це не механічно, а свідомо, переосмислюючи і пристосовуючи його до власних світоглядних, зокрема морально-етичних, норм, які формувалися незалежно упродовж багатьох століть і відображають національно своєрідні інтенції. Такий підхід до розуміння суті «одомашнення» будь-яких явищ духовної культури перегукується із міркуваннями Олександра Потебні, який неодноразово у своїх глибокотеретичних працях артикулював ідею національної «апперцепції».

Окрім того, І. Франко зупинявся на осмисленні питання впливів запозичених елементів на дальший розвій усної словесності народу. Відзначав, що розвиток відбувається у двох напрямках: «в ширину і в глибину». Перший ґрунтується на вживленні, імплантації чужорідних елементів у текстуру національної словесності, другий – на використанні прихованого внутрішнього потенціалу власної фольклорної традиції.

Учений завжди намагався не збиватися на крайнощі одного із векторів компаративізму, а тверезо констатував, що «не треба забувати, що обік тої різnorodності місцевих обставин від незатямних часів дуже велику роль грає також обміна, переносення однакових предметів, вірувань, обрядів і життєвих форм, витворів

1.4. «Задокументувати свою національну і духову рівноправність...»

рук і духу з одного місця на друге, з одного краю в другий»¹. І згодом, розвиваючи попередню думку, додавав: «...вхибив би против основ наукового досліду той [...], який би силкувався певну національну літературу показати як вповні оригінальний і своєрідний духовий виплід тої нації, або, признаючи навіть деякі чужі, міжнародні впливи на неї, лишав би їх на боці як річ мало-важну або немилу для амбіції рідного народу...»².

Не обмежував І. Франко порівняльний дослід самим лише з'ясуванням «літературної історії» твору. Ця межа була достатньою для міграціоністів. Науковця цікавили й інші деталі, пов'язані з тими трансформаціями, що мали місце на шляху розвитку сюжету. Він простежував новаторські тенденції ідеологічного потрактування зображуваних явищ, акцентував на тих оптимальних знахідках, що стимулювали дальший поступ твору, окреслював комплекс елементів, що виникли на національному ґрунті, тощо. Власне такий широко закросений компаративний зондаж значних пластів фольклорної традиції засвідчує чималий внесок І. Франка в практичне утвердження постулатів порівняльно-історичної школи в Україні.

У науковій літературі сформувався стереотип щодо негативного впливу компаративізму на об'єктивність студій, спрямованих на осягнення складних фольклорно-літературних явищ. Цей стереотип опирався здебільшого на думці про те, що компаративісти застановлялися лише на проблемі, «на чисму духовному утриманні перебуває той чи інший народ», однак досвід поглибленої оцінки праць не другорядних, а провідних спеціалістів цієї сфери наукових змагань доводить, що спектр їхніх зацікавлень виходить далеко за межі так званої «впливології» і передбачає розгляд низки вельми важливих kwestій.

З негативною оцінкою крайніх виявів компаративізму виступало чимало авторитетних дослідників. Зокрема, І. Денисюк зазначав, що порівняльно-історичний метод «у крайніх своїх виявах

¹ *Франко І.* Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 8–9.

² Там само. – С. 10.

був спрямований тільки на дослідження впливів і національну словесність представляв як суму запозичень»¹. Послідовна негація питомого національного елемента у дослідженні такої складної духовної матерії, як фольклор, виразно вказувала на безперспективність подібних студій і зумовила абсолютно логічний пошук оптимальних схем аналітичної порівняльної оцінки творів усної словесності, в яких збалансовано було б представлено усі без винятку складові. Франкові компаративістичні висліди багато в чому засвідчують прагнення ученого віднайти таку оптимальну, вивірену тактику, яка б ніяк не дискредитувала вельми продуктивний у своїй суті компаративізм.

Науковець виробив свій оригінальний погляд на мету і завдання компаративістичних досліджень. І. Франко різко критикував тих учених мужів, які не відчували *aurea mediocritas* (золотої середини) у своїх працях і часто збивалися на манівці, додаючи у всьому одне суцільне запозичення, або ж, навпаки, відносячи усі продукти духовного розвою людства на карб однієї нації. Отаке кидання у крайнощі не вписувалося у стратегію фольклористичних розслідувань І. Франка, відтак, представникам обох полярних таборів довелося почути чимало гострокритичних слів від ученого. Щоправда, до вироблення такої розважливої, збалансованої позиції І. Франко пройшов досить складний і довгий шлях. У низці розвідок дослідника відчутний вплив надто затятих прихильників впливології, особливо пізнього М. Драгоманова, що виявилось у висловленні декількох тез, які, мовлячи словами самого І. Франка, «відбігали від істини». Особливо завзято критикують ученого за міркування, артикульовані у передмові до першого тому «Етнографічного збірника», де йдеться про концептуальне бачення принципів розмежування фольклорної прози за жанровою ознакою:

¹ *Денисюк І.* Філарет Колесса про національну специфіку українського фольклору / І. Денисюк // *Родина Колессів у духовному та культурному житті України кінця ХІХ–ХХ століття (з нагоди 130-річчя від дня народження академіка Філарета Колесси та 100-річчя від дня народження академіка Миколи Колесси)* : збірник наукових праць та матеріалів. – Львів, 2005. – С. 50.

1.4. «Задокументувати свою національну і духову рівноправність...»

«казки [...] майже всі завандрували до нас із далекої чужини...», «легенди [...] всі без виємка, виплоти не нашого національного ґрунту...», «новели [...] в переважній частині міжнародне добро...», «фацеції (анекдоти) [...] між ними багато елементу міжнародного, вандрівного...», «оповідання мітичні [...] вирости на буйній ниві міжнародної середньовічної, варварсько-християнсько-сектярської мітології...», «байки звірячі, притчі і апологи [...] твори також переважно чужого, книжного походження...»¹.

Згодом І. Франко твердо виступав проти будь-якої поспішності у порівняльних студіях і переконував, що треба насамперед з'ясувати суцільний образ цього явища на певнім національним ґрунті, а тільки тоді порівняльне студіювання може довести до певних наслідків². Учений не сприймав фрагментарності, неповноти осмислення явища і закликав до виваженого, докладного розгляду кожного твору з першочерговим розумінням його місця і ролі у національній фольклорній традиції. Адже якщо певний твір трапляється в одиничному варіанті, не є типовим, а власне випадковим для усної словесності українців, то він якнайменше надається для компаративного аналізу, бо не є знаком традиції і, перебуваючи на периферії народної творчості, не характеризує її адекватно.

Факт формальної подібності ніколи не був для І. Франка переконливим доказом неавтентичного походження певного сюжету, мотиву, образу тощо, він завжди шукав ґрунтовну, а головне переконливу доказову базу, де б чітко проглядалися і причини, і наслідки можливого запозичення. Дослідник, котрий оперує порівняльно-історичним методом, повинен з'ясувати, з якою метою інкрустовано тим чи іншим чужорідним елементом мозаїку національної фольклорної традиції, окреслити, що нового наш народ вніс в опрацювання відомої теми, як на кожному історичному

¹ *Франко І.* Галицькі народні казки... / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 490–492.

² *Франко І.* Фольклорні праці д-ра Ченька Зібрта / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 259.

етапі змінювався комплекс запозичуваних деталей. У цьому контексті І. Франко різко критикував Митрофана Дикарева за «охоту до уподоблювань і ототожнень, посунену до ексцесу, до занедбання елементарних вимог наукового методу, який поперед усього велить розрізнявати речі хоч на око подібні, але сплоджені різними місцевостями, різним часом, різними культурними кругами»¹. Цією тезою та низкою інших слухних міркувань учений задекларував відмову від формалізму у відчитуванні міжкультурних зближень і прагнення об'єктивно оцінити духовні надбання різних епох і культур. Схоже несприйняття виявляв І. Франко і щодо порівняльних студій Григорія Потаніна. Російський фольклорист, за словами українського науковця, запропонував «страшний приклад сіканини» без жодного окреслення часових чи просторових параметрів дослідження².

Варто згадати, що І. Франко виконував складну пропедевтичну роботу на ниві теоретичних розмислів про тактику ведення якісних порівняльних досліджень. Досить фахово він вирішував питання, пов'язане із визначенням того компонента, який лежить в основі порівняння. Щоб не дійти до абсурду, де «все можна порівнювати з усім»³, І. Франко виокремлював сталі компоненти, які зазнають найменших трансформацій і зберігають відносну стійкість, певний імунітет до зовнішніх подразників. Одним із таких «стійких» компонентів, який під час порівняльних розслідувань виходить на перший план, є мотив. Дослідник, вказуючи на превалююче функціональне навантаження цього елемента, концен-

¹ Франко І. Передмова. Посмертні писання Митрофана Дикарева з поля фольклору й міфології / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 462.

² Франко І. В. П. Клингер. Сказочные мотивы в истории Геродота («Университетские известия» київські, 1902, XI, С. 1–109) [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 396.

³ Там само.

1.4. «Задокументувати свою національну і духову рівноправність...

трував зусилля на тому, аби дати йому чітку дефініцію. Зрештою, на прикладі народної казки, І. Франко виразно сформулював відповідь на питання «Що таке казковий мотив?», зазначивши, що це «певний більше-менше заокруглений комплекс фактів настільки незвичайних і характеристичних, що сей сам комплекс можна б уже вважати за окрему, самостійну казку...»¹. Франкове розв'язання згаданої проблеми до певної міри спростило перебіг дальших студій компаративної спрямованості, адже було вказано шлях, яким варто рухатися у пошуках істини. І. Франко переконував, що, розглядаючи мотив як вихідний пункт, «учений без шкоди для наукової ясності може піддати його порівняним студіям з іншими подібними»².

Кожен, хто «пускається на поле порівняного досліджу», має, наголошував І. Франко, «опанувати відповідну багату літературу»: це і «старохристиянські та єврейські талмудичні легенди», і «середньовічне письменство», і «старогипетські казки» тощо, «без доброго познайомлення з сими сферами, – продовжував учений, – на порівняно-історичнім возику далеко не заїдеш»³.

Також І. Франко працював на відчитування контекстуальних обріїв твору через відшукування «тривких слідів прототипу». «Залучення великого корпусу текстів для порівняння, – як зазначила Я. Мельник, – назагал прикметна риса наукової стилістики Івана Франка»⁴. Акцентуючи на прагненні І. Франка підтвердити одну із концептуальних фольклористичних тез про домінування

¹ *Франко І. В. П. Клингер. Сказочные мотивы в истории Геродота («Университетские известия» київські, 1902, XI, С. 1–109) [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 396.*

² Там само. – С. 397.

³ Там само. – С. 402.

⁴ *Мельник Я. Франко непрочитаний: причинки до благовіщенського сюжету / Я. Мельник // Франко І. Благовіщення. Порівняльний дослід біблійної теми. З додатком благовіщенської драми Івана Дамаскина в віршованім перекладі на церковнослов'янську мову / І. Франко ; упор., публ., передмова і примітки Я. Мельник. – Львів, 2009. – С. 14.*

національного сегмента в уснословесній традиції народу, дослідниця також зауважила, що учений «підкреслює моменти націоналізації міжнародного літературного матеріалу»¹. Ще варто додати, що, працюючи над встановленням національної основи твору, І. Франко вагоме місце приділяв відстеженню його (твору) «характеру», ідеологічного підґрунтя, оцінював, як і наскільки ці елементи в'яжуться з ментальністю етносу.

Нерідко І. Франко вказував на ті обставини, які стимулювали його входження у світ порівняльних студій. «У старих книжках ми іноді знаходимо старих знайомих, яких, однак, знаємо із зовсім інших джерел у зовсім іншому середовищі, ті ж самі речі у зовсім чужорідному вбранні. Або, навпаки, те саме вбрання, припасоване до зовсім іншого змісту. Є в тім якась особлива принада пройтись по сліду тих старих знайомих і зробити несподівану знахідку під їхніми таємничими масками»².

Добра обізнаність із давніми пам'ятками не лише слов'янської, а й світової літератури давала можливість Франкові простежувати різні взаємовпливи та запозичення. Через порівняння дослідник виявляв архаїчні першоджерела відомих творів. Чимало таких першоджерел мали орієнтальне походження. Відтак, зрозумілими видаються спостереження на кшталт: «Те, що в легенді таке просте, ясне і цілком підхоже до орієнтальних звичаїв і традицій, у болгарському оповіданні видається фрагментарним, випадковим і майже невмотивованим»³. Виявивши основу певного твору, учений не обмежився лише безапеляційною констатацією встановленого факту, а й вдався до аналізу змін змістово-формального рівня, оцінював внутрішній характер реактивації давно вироблених схем. Науковець спостеріг,

¹ Мельник Я. Франко непрочитаний: причинки до благовіщенського сюжету / Я. Мельник // Франко І. Благовіщення. Порівняльний дослід біблійної теми. З додатком благовіщенської драми Івана Дамаскина в віршованім перекладі на церковнослов'янську мову / І. Франко ; упор., публ., передмова і примітки Я. Мельник. – Львів, 2009. – С. 14.

² Франко І. Маленькі знахідки із старослов'янської літератури та історії / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 550.

³ Там само. – С. 554.

1.4. «Задокументувати свою національну і духову рівноправність...»

що пізніша трансформація у багатьох випадках призводить до втрачати логічності і прозорості, властивих першовзору, є до певної міри механічною і не вплітається органічно у канву нової за духом традиції.

Іван Франко виходив поза межі шаблонних порівняльних схем, пропонував оригінальні рішення, спрямовані на різновекторний компаративний зондаж окремих фольклорних зразків, вдаючись подекуди й до збагнення своєрідності в етичному та естетичному вимірах. Він усвідомлював, що через якісне порівняння можна дійти до розуміння закономірностей розвитку усної словесності різних народів і пізнати «різні цивілізаційні типи». Досвід ґрунтовних розслідувань на ниві міжкультурних контактів дав можливість І. Франкові розмірковувати напевне про те, що жодна нація не має фольклору, який би формувалася і розвивалася герметично. Цією тезою учений вкотре заперечив хибні теоретичні положення adeptів антропологічної школи*.

До розвідок, заснованих на використанні методології порівняльно-історичної школи, належить «Жидівська війна» (1892), що має підназву «Причинок до порівняльних студій над народною літературою». Вказуючи на роль дослідження у системі Франкових фольклористичних пошукувань, Іван Матковський у передмові до перекладу польськомовного оригіналу студії написав: «Праця Івана Франка є ще одним штрихом до серії нарисів, причинків, у яких, використовуючи історико-порівняльний метод, автор намагався дослідити явища світової культури та процеси формування національних літератур, зокрема української»¹. У

* У листі до М. Драгоманова від 1 січня 1895 року І. Франко зізнавався, що «накинувся мокрим рядном» на антропологічну школу (йшлося про статтю «Дві школи в фольклористиці». – С. П.). Варто зазначити, що ота аж надто різка самокритика не є об'єктивною і не відображає тенденцій Франкової оцінки фольклористичних шкіл. Згаданий принцип «накидатися мокрим рядном» нетиповий для ученого, він завжди зважував усі про і contra, вказував не тільки на хиби, а й підносив перспективні знахідки кожної із аналізованих теорій.

¹ *Матковський І.* Література – скарбниця історії людства. До питання: Іван Франко і світова література / І. Матковський // Нагуєвицькі читання – 2007. Іван Франко і сучасна Україна : матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Нагуєвичі 1–2 вересня, 2007. – Дрогобич : Посвіт, 2008. – С. 342.

«Жидівській війні», публікованій на сторінках журналу «Wisła», І. Франко простежував, головню, часопросторовий рух анекдотичного сюжету. Часові параметри – від біблійних часів до сучасного стану побутування фабули (статтю І. Франко видав 1892 року); просторові координати – від давніх східних культур (Китай, Індія) до новішої європейської. В аналізованій розвідці прозвучали важливі міркування ученого щодо принципів написання якісного компаративного дослідження. Передусім, зазначав І. Франко, науковець, який береться за опрацювання фольклорного матеріалу у такому руслі, повинен бути добрим бібліографом, аби вказати максимально наближений до повного ареал поширення і побутування теми та «зазначити вповні всі фази її розвитку і її мандрівки в європейських літературах та в устах люду»¹. Автор також стверджував, що доцільно брати до уваги навіть «найблідші» зразки поступу теми, адже «...дослідження її розвитку і розгалужень [...] повчає нас, що існує між ними певний зв'язок і що в світі духу, як і в фізиці, один удар в агломераті еластичних тіл викликає тисячні різнорідні рухи на віддалених кінцях, змінює властивим способом рухи, що існують віддавна і витворює іноді чудні комбінації, в яких, однак, ретельне дослідження вистежує спільні засадничі риси»². Усвідомлюючи, що ота своєрідна мозаїка загальновідомих епізодів, яка у різних національних традиціях дає свій оригінальний візерунок, все ж потребує докладного розбору на складові частини для хоча б приблизного відображення духовних змагань багатьох поколінь.

У корпусі наукових студій І. Франка, позначених впливом компаративістичних ідей, особливе місце займає розвідка «Пісня про правду і неправду», яку Р. Кирчів у статті «Фольклористи-

¹ Франко І. Жидівська війна. Причинок до порівняльних студій над народною літературою / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому С. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 312.

² Там само. – С. 330.

1.4. «Задокументувати свою національну і духову рівноправність...»

ка в науковій діяльності Івана Франка (теоретико-методологічні аспекти)» назвав «еталонною». Саме в цьому дослідженні, що згодом увійшло інтегральною частиною до «Студій над українськими народними піснями», прозвучали Франкові думки про перспективність порівняльних розслідувань і їх перевагу на тлі попередніх міфологічних чи антропологічних пошукувань. «Всяким [...] фантазіям, – уважав науковець, – зробила кінець новіша школа вчених, що взялася студіювати в зв'язку етнографію, історію літератури та штуки порівняльною методою. Всі фантазії на тему старезної старовини, таємничої народної творчості і самотності руського народу та містичної виключності православ'я серед інших вір розвіялися, як дим, перед точною аналізою фактів та цілими рядами історичних свідочств і аналогій»¹.

У цій «еталонній» компаративній студії І. Франко поставив перед собою нелегке завдання: «Який же заходить генетичний зв'язок між усіма [...] текстами і яке світло з їх порівняння паде на постання стиха про боротьбу Правди з Кривдою?»². Крок за кроком І. Франко розглядав кожну строфу пісні, з'ясовував хронологію її постання, зазначав, які з них належать до прототипу, а які «приточені» пізніше, і яка причина «розгортання» окремих мікротем. Розширення епізоду, де правду порівняно із рідною матір'ю, І. Франко пояснював тим, що лірники «обдаровані добрим нюхом на те, чим можна порушити розжалоблені серця слухачів...»³.

Неодноразово дослідник закликав не брати до уваги випадковий збіг у текстах. Те, що в указі Петра I є фраза про «неправду в судах», ще не є доказом того, що пісня була створена під впливом згаданого нормативного документа. Зв'язок між творами, на думку І. Франка, повинен виявлятися не лише на тематичному рівні, а й зберігати стилістичні спорідненості із прототипом. Утім, тематичні збіги ймовірніші, аніж стилістичні. І. Франко заперечу-

¹ *Франко І. Пісня про правду і неправду / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 298.*

² Там само. – С. 301.

³ Там само. – С. 286.

вав здогади М. Драгоманова про спільну основу української пісні «Про правду і неправду» та російської пісні зі схожими мотивами, поміщеної у так званій «Голубиній книзі». Основним доказовим аргументом для І. Франка став той факт, що «алегоричний образ боротьби двох звірів, зайців чи юнаків, що творить головний зміст стиха, не має в українській вірші ніякої аналогії; натомість та кривда, якої панування на землі змальоване так зворушливо і такими многими контрастами в українській пісні, в московському стилі майже не виходить поза рами холодної алегорії»¹.

Можливі відмінності в «концепції» і «обробленні творів» І. Франко пояснював дією низки чинників: «різниця світогляду», «різниця часу та обставин, серед яких постали твори», «різниця джерел»².

Про національне перетоплення, «одомашнення», чи то пак «приноровлення» до нового середовища первісно чужорідного матеріалу І. Франко твердив неодноразово. Вказівки на такі факти звучать у багатьох його працях. Зосібна у рецензії на дослідження Карла Крумбахера «Візантійська література» проартикульовано типове спостереження про так звану «націоналізацію»: «...з [...] Візантії пішли до нас численні фантастичні та моралізуючі твори, апокрифи, пісні, пророцтва, заклинання і т. і., що здобули собі широку популярність серед наших предків і перейшли в склад [...] питомого світогляду широких мас народніх [...]. Ми зрослись з нею духом так тісно, черпали з її духового скарбу так довго в злім і добрім, що студіюване тої візантійщини являєсь неминучим і дуже важним складником студіювання нашого власного народу, его історії і его розвитку»³.

Варто зауважити, що І. Франко намагався порівнювати лише ті твори, які «належні один до одного», а не притягати за вуха дуже

¹ Франко І. Пісня про правду і неправду / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 294.

² Там само. – С. 295.

³ Франко І. Візантійська література. Karl Krumbacher, Geschichte der Byzantinischen Litteratur. München, 1891... / Іван Франко // Житє і слово. – 1894. – Рік І. – Книга 2. – С. 293.

1.4. «Задокументувати свою національну і духову рівноправність...»

віддалені аналогії, а відтак робити висновки, що не мають твердого ґрунту і викликані радше бажанням дослідника, аніж закладеним у творі ключем до розв'язання загадки його постання. Учений виступав проти того, аби шукати взаємовпливів на основі загальників, так званих *loci communes*, що їх автоматично переносять із твору в твір, як невід'ємну композиційну деталь, що виконує роль ініціальної, медіальної чи фінальної формули і не несе виразної «індивідуальної закраски», не бере на себе того ідеологічного навантаження, яке пронизує смислогенеруючу частину тексту. Переконливим доказом «покревності» мотивів і того, що вони «зв'язані міцними нитками», за І. Франком, є не випадкові збіги, а наскрізна спільність «ідейного підкладу, освітлення життєвих фактів, поодиноких явищ, наведених для характеристики, поетичних форм, навіть поодиноких висловів близьких аж до ідентичності»¹.

Через розлогий порівняльний зондаж одного твору науковець показав наочно, як «навіть такі деталі, що в новій пісні видаються зайвими, okazуються належними до її основи, вирослими із старого пня, тільки затемненими і скривленими...»². І. Франко з'ясував, у яких жанрових формах продовжує свій розвиток первісний мотив. Наприклад, під час вивчення розвитку теми про боротьбу Правди і Неправди, він не зупинявся лише на аналізі лірницьких пісень, а у розгорнутому форматі студіював й інші жанроформи, зокрема докладно досліджував казкову літературу, в якій широко опрацьовано згаданий мотив. Лише в українців, за підрахунками І. Франка, зафіксовано вісім варіантів казки, у кожній з яких «заманіфестовано належність до того типу творів», що вийшли з одного джерела.

Як компаративіст високого рівня І. Франко не обходився без ретельного текстуального аналізу. Через вистудіювання усієї варіантної парадигми, де кожен зразок пропонує нові важливі «ноти» в осягненні центральної теми, ученому вдавалося спостерегти чимало закономірностей у розвитку сюжету, вказати на

¹ *Франко І. Пісня про правду і неправду / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 315.*

² Там само.

давніші і новіші тексти, виявити вплив певних історичних реалій на подальше побутування твору, продемонструвати, як зміни у світоглядній системі різних поколінь відображені у різночасових варіантах.

Не лише початкова і кінцева точки відліку «життєвої мандрівки» певного твору опинялися в об'єктиві зацікавлення І. Франка; він наполегливо шукав «посередні огнива», аби «означити дорогу, якою тема йшла», і запропонувати цілісне бачення її еволюції.

Значний евристичний потенціал мають ті праці І. Франка, де засвідчено прагнення крізь призму компаративного вивчення окремого жанру показати національну «осібність» його розвитку. Наприклад, заглиблюючись у пізнання тих підвалин, на підставі яких формувався основний репертуар популярних коляд, І. Франко вказував джерела, що мали суттєвий вплив на утвердження жанрової парадигми. Зокрема, дослідник вбачав значний відгомін «містерій і вертепних драм» у колядних текстах, які під впливом місцевої народної традиції набувають нових форм виразу, зберігаючи загальні контури давнього «первовзору». З цього приводу науковець писав: «Дивним якимсь способом трохи не весь той драматичний матеріал відбився в польських колядах, т. зв. пасторалках, немовби європейська повінь, котра з часом потрощила і знесла з лиця землі західноєвропейську містерію і релігійну драму, якраз на польський берег викинула цілу купу обломків і трісок. І хоч обломки ті на польським ґрунті одержали потрохи й локальну окраску, то все-таки, по моїй думці, зовсім невластиво бачити в них [...] оригінальні плоди польської ниви. В наших колядах далеко менше, ба навіть-таки дуже мало є елементів, занесених із західноєвропейської релігійної драми»¹. Окрім пошуку першовитоків одного із важливих сегментів фольклорної традиції багатьох європейських народів, І. Франко цікавився «національною осібністю» рецепції відомого сюжету через порівняння змістово-формальних показників. На відміну від польських, за спостере-

¹ Франко І. Наші коляди / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 20.

1.4. «Задокументувати свою національну і духову рівноправність...»

женнями дослідника, українські коляди відзначаються більшою самостійністю в опрацюванні теми, «ширшим, драматичнішим й більш реалістичним обробленням епізодів»¹.

Обізнаність із давньою і сучасною літературою стала запорукою успішних пошуків джерельної бази багатьох українських фольклорних творів. Прикметною у цьому плані є критична розвідка «Розбір думи про бурю на Чорнім морі», де автор запропонував поглибити здогади М. Сумцова щодо можливого підґрунтя популярної народної думи про Олексія Поповича і висунув цілком аргументований доказ на користь того, що центральний мотив цієї «козацької псалми» – «небезпечна пригода на морі, з котрої присутні на кораблі викупляються пожертвоуванням якоїсь людської душі»² – очевидно має біблійне походження, а власне заснований на «оповіданні про пророка Йону».

У вже згадуваній розвідці «Старинна романсько-германська новела в устах руського народу», яку Ігор Папуша назвав «першою компаративістичною студією»³, молодий І. Франко ще не наважився «докладно виказати хід і розвиток» теми, оскільки відчував «недостачу відповідних джерел і збірників»⁴. Щоправда, брак необхідного матеріалу не завадив дослідникові аргументовано підтвердити важливість компаративних пошуків, бо «хоч порівнююча етнологія показує майже у всіх казках європейських народів не оригінальні твори фантазії тих народів, а тільки переважно переробки давнішого, даного вже або зайшлого матеріалу, то преці ж з другого боку, спосіб і міра того перероблювання одного і того самого матеріалу різними народами дає дуже багато

¹ *Франко І.* Наші коляди / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 20.

² *Франко І.* Розбір думи про бурю на Чорнім морі / Іван Франко // Житє і слово. – 1894. – Рік I. – Книга 2. – С. 302.

³ *Папуша І.* Драгоманов–Франко: індологічний дискурс / І. Папуша // З його духа печаттю... : збірник наукових праць на пошану Івана Денисюка. – Львів, 2001. – С. 243.

⁴ *Франко І.* Старинна романсько-германська новела в устах руського народу / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 271.

етнологічних сказівок, дає важний матеріал до пізнання світогляду, характеру і психології народів»¹. Відтак, під час аналізу новели зі загальнопоширеним мотивом «приборкання норавливої» (в І. Франка «усмирення непокірної») учений прагнув показати не лише «... вандрівку, а також розвиток і переміни, яких дізнала сея новела в різних часах і в різних народів»². Власне, у цій ранній студії проартикульовано концептуальну тезу, що влучно висвітлює Франкове розуміння завдань порівняльно-історичних дослідів. Чітко вироблений погляд на корпус проблем школи пізніше реалізований у серії «на велику скалю задуманих» досліджень, у яких виразно звучить прагнення пізнати «світогляд, характер і психологію» різних народів, передусім свого. Отой окреслений широкий плацдарм для пошуків І. Франко заповнював не лише у теоретичному, а й практичному вимірах.

Про значний науковий потенціал досліджень компаративного типу І. Франко висловлювався не раз. У передмові до розлогого «причинку» «Святий Климент у Корсуні» учений авторитетно й аргументовано окреслив перспективність досліджень у зазначеному напрямі, адже, на його тверде переконання, «на полі порівняних студій [...] ми найлегше і найкраще можемо задокументувати свою національну і духову рівноправність з іншими народами, додаючи з нашої національної (усної і писемної) традиції цінні причинки до розв'язки наукових питань, що збуджують інтернаціональну цікавість...»³. Якщо зважити на ту обставину, що прагнення довести превалюючий первень національно своєрідного у фольклорі українців завжди перебувало в авангарді наукових зацікавлень дослідника, то часте використання здобутків порівняльно-історичної школи, яка дає можливість найближче підійти до

¹ Франко І. Старинна романсько-германська новела в устах руського народу / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 271.

² Там само.

³ Франко І. Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії старохристиянської легенди / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 8.

1.4. «Задокументувати свою національну і духову рівноправність...»

практичного вирішення згаданого надзавдання, у корпусі Франкових фольклористичних студій видається цілком вмотивованим і логічним, спрямованим, головню, на максимально об'єктивну презентацію оригінальності етнічно маркованого сегмента.

Під час аналітичного «шукування на чужому полі» (без цього не можна стверджувати напевне про автентичність сюжету, мотиву чи образу) І. Франко демонстрував відточений науковий інструментарій, базований на багатогранному опрацюванні об'єкта студії. Зрештою, узагальнений погляд на методологічну тактику Франка-уснословеснознавця дає підстави говорити про якісну, викінчену, збалансовану, перевірену досвідом систему оцінювання будь-якого явища. Отож, дещо дивними видаються артикульовані в епістолярії звинувачення М. Драгоманова на адресу І. Франка про начебто «невиробленість» методу останнього.

Методологія більшості фольклористичних праць І. Франка багатовимірною, тому вельми важко однозначно стверджувати, що дослідник в окремій студії опирався винятково на принципи, декларовані однією фольклористичною школою, при цьому абсолютно нехтуючи здобутками інших. Ученому вдавалося органічно поєднувати, взаємодоповнювати в оцінці певного твору чи явища загалом різні методологічні стратегії, однак це не було штучне нанизування усіх існуючих підходів, а продумана, виважена координація, орієнтована на високоякісне, фахове осягнення об'єкта дослідницької уваги без надмірних теоретизувань, затиснення вузькоглядністю єдиної доктрини, а лише з посиленою увагою до матеріалу, який, на переконання І. Франка, сам підказує можливі шляхи його глибокої наукової рецепції.

1.5. «Уловити загальну фізіономію духового життя епохи»: методологія культурно-історичної школи у доробку Франка-фольклориста

В українській фольклористиці ідеї культурно-історичної школи належить чи не до найбільш опрацьованих, що зумовлено передусім досить солідним представництвом послідовників теорії в нашій науці (М. Максимович, О. Бодяньський, М. Костомаров, П. Куліш, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, Ф. Колесса та ін.). До найґрунтовніших досліджень, у яких запропоновано широкоформатний аналіз методологічних пошуків школи, належить монографія Я. Гарасима «Культурно-історична школа в українській фольклористиці» та праця М. Дмитренка «Українська фольклористика другої половини XIX ст.: школи, постаті, проблеми». Постулати школи стали предметом і літературознавчих досліджень. Зокрема, варто згадати працю Михайла Гнатюка «Літературознавчі концепції в Україні другої половини XIX – початку XX сторіч».

Однак українській фольклористиці, як і літературознавству, зрештою, також довелося здолати вельми складний шлях до об'єктивного представлення методологічних основ наукового доробку цілої плеяди авторитетних уснословеснознавців минулого, передусім І. Франка. Успішний старт, який дали учені початку XX століття, на жаль, не було продовжено. Радянська фольклористика перекреслила ту вельми корисну для пошуку істини поліфонію думок, міркувань, гіпотез, запропонувавши єдиний, ідеологічно вмотивований погляд на різні тактики аналізу фольклорних творів. У зменшеному форматі окреслену тенденцію можемо побачити при розгляді проблеми «Франко і культурно-історична школа».

Чи не вперше серед радянських фольклористів коротку довідку про присутність методології культурно-історичної школи у науковому доробку І. Франка дала авторка монографічного

1.5. «Уловити загальну фізіономію духового життя епохи»...

дослідження «Етнографічна діяльність Івана Франка» Маріула Ломова. Дослідниця не запропонувала слушної рецепції зазначеної проблеми, лише чітко задекларувала упереджене ставлення до апробування теорії Іпполіта Тена у фольклористиці. Аж надто очевидно є ідеологічна заангажованість М. Ломової (праця вийшла друком 1957 року), що виявилось у заздалегідь викривленій презентації «буржуазних теорій». У своїй оцінці авторка монографії не зважила на ті значні здобутки, яких досягли представники школи у різних сферах гуманітарного знання (І. Франко передусім), і дійшла у негачії до того, що взяла у лапки слово «теоретики», перекреслюючи наукові змагання цілого покоління авторитетних учених мужів. Водночас М. Ломова «приписала» школі такі концепти, які ніколи не були їй властиві. Зокрема стверджувала, що «представники цієї реакційної школи відкидали національну специфіку культури народів, не бачили і не розуміли самостійної творчості народних мас, відривали культуру народу від самого народу»¹. А те, що І. Франко задекларував свою належність до школи і взяв на озброєння її методологію, вона пояснювала «невмінням розібратися» в її «реакційній суті»². Оцінка, яку озвучила дослідниця, вписується у запропоновану Р. Кирчівим загальну характеристику праць (особливо тих, які стосувалися питання «буржуазних шкіл»), що виходили з-під пера радянських фольклористів. Отож, автор статті «Фольклористика в науковій діяльності Івана Франка (теоретико-методологічні аспекти)» впізнаваними ознаками такого типу досліджень вважав «однобічність, тенденційність, спрощеність на угоду певним ідеологічним установам»³ і розглядав їх як такі, що презентують

¹ Ломова М. Етнографічна діяльність Івана Франка / М. Ломова. – К. : Видавництво Академії наук УРСР, 1957. – С. 110.

² Там само.

³ Кирчів Р. Фольклористика в науковій діяльності Івана Франка (теоретико-методологічні аспекти) / Р. Кирчів // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. I. – С. 886.

методологічні пошуки багатьох авторитетних науковців минулого «чи не в найбільш zdeформованому вигляді»¹.

Як важливий інтегральний елемент розглянуто Франкову рецепцію методологічних пошуків різних фольклористичних шкіл у монографії Т. Рудої «Іван Франко – дослідник слов'янського фольклору». Окремо висвітлено ставлення ученого до культурно-історичної школи, яка, за твердженнями авторки, «стала кроком вперед в порівнянні з міграційною, оскільки вона спрямована була проти формалізму і космополітизму...»². Водночас Т. Руда переконувала, що школа виявляла «байдужість до художньої специфіки фольклору»³. Ця теза не відповідає реальному стану речей, бо адепти школи, особливо українські уснословеснознавці, активно працювали над розгортанням концепції художньої специфіки фольклору (І. Франко, до речі, також суттєво долучився до її утвердження). Не розкрито в аналізованому дослідженні важливого питання «присутності» методологічних схем культурно-історичної школи у розвідках І. Франка, адже лише комплексна презентація теоретичних міркувань та їх практичної реалізації може стати запорукою абсолютно точного осягнення мотивів Франкового «поступування» у науці про фольклор.

Окрім згаданих, були ще розвідки Миколи Матвійчука⁴, Олексія Дея⁵, Петра Волинського⁶, прикметною рисою яких стало

¹ *Кирчів Р.* Фольклористика в науковій діяльності Івана Франка (теоретико-методологічні аспекти) / Р. Кирчів // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. І. – С. 895.

² *Руда Т.* Іван Франко – дослідник слов'янського фольклору / Т. Руда. – К. : Наукова думка, 1974. – С. 63.

³ Там само.

⁴ *Матвійчук М.* Роль Івана Франка в розвитку фольклористичної науки / М. Матвійчук // Слово про Великого Каменяра : збірник статей до 100-ліття з дня народження Івана Франка. – К. : Держ. вид. художньої літератури, 1956. – Т. 2. – С. 85–122.

⁵ *Дей О.* Іван Франко і народна творчість / О. Дей. – К. : Держ. вид. худ. літ., 1955. – 300 с.

⁶ *Волинський П.* Методи літературознавчого дослідження в працях І. Франка / П. Волинський // З творчого доробку: Вибрані статті / П. Волинський. – К., 1973. – С. 230–254.

1.5. «Уловити загальну фізіономію духового життя епохи»...

таке ж однобічне потрактування методологічних пошуків Франка-фольклориста. Лише у найновіших виданнях засвідчено успішні спроби необкросено і повномасштабно презентувати окреслену проблему. З цього приводу один із відомих українських фольклористів сучасності Р. Кирчів наголосив: «Останнім часом свіжий і продуктивний підхід до осмислення фольклористичної спадщини І. Франка помітний у контексті дослідження культурно-історичної школи в українській науці про усну словесність»¹. Також Р. Кирчів акцентував, що учений значно поглибив дослідницький інструментарій школи, максимально варіативно використав її аналітичні схеми, аби знайти ті оптимальні важелі, які допомогли збагнути засадничі положення національної фольклорної традиції. Себто І. Франко цілеспрямовано працював над переведенням абстрактних теоретичних схем у площину дієвої уснословеснознавчої стратегії. Оте прагнення удосконалити й «упрактичнити» (зробити більш прикладною) доктрину у контексті рецепції рідного фольклору помітив і Я. Гарасим, який зазначив, що «класичний методологічний інваріант тенівської культурно-історичної теорії у Франкових дослідженнях еволюціонує й модифікується в оригінальний та досить продуктивний історико-аналітичний метод, а самі студії про Хмельниччину в думках, піснях та віршах стають зразком «аналітичної історіографії»².

Після публікації ґрунтовних досліджень Я. Гарасима та М. Дмитренка, в яких ідеться про використання методології

¹ *Кирчів Р.* Фольклористика в науковій діяльності Івана Франка (теоретико-методологічні аспекти) / Р. Кирчів // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. I. – С. 881.

² *Гарасим Я.* «Студії над українськими народними піснями» Івана Франка: методологічний аспект / Я. Гарасим // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. I. – С. 913.

культурно-історичної школи у фольклористичному дискурсі І. Франка, звернення до цієї ж проблематики може видатися щонайменше неактуальним. Однак є низка чинників, які виправдовують розгортання теми. Найпереконливішим, очевидно, є той факт, що власні міркування про мету і завдання культурно-історичної школи І. Франко висловлював у багатьох розвідках свого розлогого доробку, тому важко в одному дослідженні висвітлити усі аспекти Франкової рецепції (теоретичної і практичної) популярної у другій половині ХІХ століття теорії. Ще один факт, який свідчить на користь поглибленого студіювання задекларованого питання, полягає в оригінальному підході українського уснословеснознавця до наукової інтерпретації центральних методологічних засад школи, адже, як слушно акцентував автор «Нарисів до історії української фольклористики», «І. Франко скрізь вносив свій бурхливий темперамент, пульсацію думки, оновлював, розвивав кожен із методологічних напрямів, орієнтуючись на світовий поступ у цій сфері»¹. Відтак, прагнення опанувати отой «бурхливий темперамент» і «пульсацію думки» многоголоссям сучасних інтерпретацій, особливо з проекцією на відгомін ідей дослідника на наступних етапах розвитку науки про фольклор, можна вважати, як висловився би І. Франко, «пожиточним». Зрештою, потрібно зважати і на певну контроверсійність найновішої рецепції принципів методологічних засад Франка-фольклориста, що їх пропонують авторитетні дослідники. Наприклад, М. Дмитренко зробив висновок, що «...І. Франко у своїй першій половині життя як представник української фольклористики кінця ХІХ ст. перебував на засадах культурно-історичної школи...»². Цілком протилежну думку з цього приводу висловив В. Давидюк, який зазначив, що аж до 1901 року І. Франко розвивав винятково компаративістичну традицію³. Такі різночитання можна розглядати як ще один ваго-

¹ *Гарасим Я.* Нариси до історії української фольклористики : навч. посібник / Я. Гарасим. – К., 2009. – С. 176.

² *Дмитренко М.* Українська фольклористика другої половини ХІХ ст.: школи, постаті, проблеми / М. Дмитренко. – К. : Сталь, 2004. – С. 256.

³ *Давидюк В.* Фольклористичні методи Франка / В. Давидюк // Концепції і рецепції / В. Давидюк. – Луцьк : Твердиня, 2007. – С. 179.

1.5. «Уловити загальну фізіономію духового життя епохи»...

мий імпет до досягнення велегранності важливого аспекту франкознавства.

Як уже неодноразово було зауважено, у багатьох випадках І. Франко доповнював, розвивав і пропагував ідеї, які вперше щодо українського матеріалу апробував М. Драгоманов. У драгоманівському описово-аналітичному корпусі історичних пісень¹ виразно засвідчено застосування методології культурно-історичної школи, яка тільки-но починала набирати обертів у Європі і набувати статусу невід'ємного елемента інтелектуальних змагань представників різних галузей гуманітаристики. Численні Франкові схвальні відгуки щодо циклу досліджень М. Драгоманова про історичну пісенність українців красномовно свідчать, що молодому львівському ученому дуже заїмпонував такий спосіб «научного оброблення» вельми об'ємного пласту народної пісенної традиції. На озброєння І. Франко взяв запропоновану стратегію, успішно нею послуговувався у численних студіях. Про знакову роль М. Драгоманова у процесі виваженої рецепції культурно-історичної школи неодноразово зізнавався і сам І. Франко, зокрема він стверджував, що «критичні писання Драгоманова дали молодій галицькій громаді ключ до ширшого погляду і глибшого розуміння також літературних появ [...], а при тім показали й методу, як належить студіювати такі появи – методу культурно-історичного дослідіу і порівняння»².

Цілком очевидно, що І. Франко не обмежувався у своєму фольклористичному дискурсі використанням методології культурно-історичної школи, він не відмовлявся від можливості апробувати продуктивні прийоми альтернативних уснословеснознавчих про-

¹ Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова : в 2-х т. – К., 1874. – Т. 1, 1875. – Т. 2; Нові пісні про громадські справи (1764–1880). – Женева, 1881; Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст., з увагами М. Драгоманова. – Женева, 1883.

² *Франко І. Писання І. П. Котляревського в Галичині / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 334.*

грам, керуючись при цьому позицією доцільності та ефективності, можливості збагнути найтонші нюанси досліджуваного явища. Якщо інші фольклористичні школи цікавили І. Франка лише як предмет для поглибленого аналізу і науковець послуговувався методологією кожної з них тільки у випадку необхідності (тоді, коли об'єктивна оцінка матеріалу без цього була б неможливою), то методологію культурно-історичної школи учений намагався використовувати на повну потужність, тим паче, що був переконаний у дієвості обраної стратегії щодо аналітичної оцінки основного корпусу фольклорних творів. Подекуди він підкріплював свої наукові пошукування у руслі культурно-історичної школи застосуванням елементів із методологічних побудов інших фольклористичних теорій. Зокрема, досить частим було використання компаративістичних деталей. Такі факти у нетактовному витлумаченні інспірували появу висловлювань на кшталт колесівського (Олександр) про еkleктизм як «відрубну ознаку» методологічної доктрини Франка-фольклориста. І. Франко ж гострокритично висловлювався про еkleктизм. Такий підхід до оцінки явищ дослідник вважав головним недоліком «романтичної» фольклористики, яка ще не мала чітко окресленої методології студіювання уснословесного матеріалу. До відомих зразків «еклектичного аматорства» учений зараховував Гердерові «Голоси народів у піснях».

Франкове розуміння справжньої якості наукових пошуків випрозорується у праці «Найновіші напрями у народознавстві», що була виголошена на першому засіданні Народознавчого товариства у Львові 1895 року. Акценти у доповіді І. Франко розставив дуже точно і логічно. Аби підкреслити провідну методологічну настанову, що прозвучала у виступі, дослідник повторно окреслив її на сторінках «Kurjera Lwowskiego» в інформаційному повідомленні про збори новоствореного товариства, де наголосив, що «...через різноманітність матеріалу, який входить у сферу цієї науки (фольклористики. – С. П.), різноманітні методи у ній є не лише можливими, а й необхідними; слід лише мати на увазі, щоби методи природні і корисні в одному

1.5. «Уловити загальну фізіономію духового життя епохи»...

випадку, не вживати в іншому, де необхідною є відмінна методика»¹. Згодом авторитетний франкознавець І. Денисюк в основних контурах майже повторив рекомендаційні настанови ученого, мовлячи про процес ведення наукового досліджу вже у самого І. Франка. «При характеристиці фольклористичних та літературознавчих методів і шкіл (бібліографічний, біографічний, компаративістичний, культурно-історична школа, міфологічна, антропологічна), – зауважив автор статті «Франкова концепція національної літератури», – він відзначав їх можливості і межі, придатність і непридатність при дослідженні певного типу явищ і підійшов до розуміння комплексності (не еkleктики! – С. П.) у їх застосуванні»².

Унікальною за глибиною осмислення тенденцій у європейському літературознавстві та фольклористиці з часів античності і аж до кінця XIX століття є Франкова розвідка «Етнологія та історія літератури». Автор виокремив декілька фаз в інтелектуальних змаганнях дослідників, які пропонували різні підходи до написання історії літератури*. Український учений акцентував, що провідні позиції у другій половині XIX століття починає відігравати культурно-історична школа, яка пропонує досить виважену і вельми об'єктивну оцінку різноманітного фольклорно-літературного матеріалу. Науковець, обравши вказаний шлях, на переконання І. Франка, повинен мати неабияку підготовку, адже «історик літератури мусить бути істориком цивілізації свого народу і історію літератури повинен розглядати як частину, і то дуже значну, хоч і не єдину,

¹ *Франко І.* З народознавчого товариства / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка. 2008. – С. 473.

² *Денисюк І.* Франкова концепція національної літератури / І. Денисюк // Літературознавчі і фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Т. 2. Франкознавчі дослідження / І. Денисюк. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 304–305.

* Нагадаємо, що, пишучи про літературу, І. Франко мав на увазі дві форми її вияву: усну та писемну.

історії цивілізації»¹. Завершальним акордом цієї концептуальної розвідки стало окреслення пріоритетних напрямів досліду, що їх підтримував дослідник, зважаючи на дуже великі «надії дійти до якихось певних результатів»². У теоретичних коментарях до «Плану викладів історії літератури руської» І. Франко продовжив ретельне вивчення засадничих принципів культурно-історичної школи. Зокрема він наголосив, що підґрунтям для теорії стала філософія позитивізму, яка «вважає [...] історію людськості впливом розвою і організації людської одиниці і людських громад, впливом фізіології і психології індивідуальної і соціальної»³.

У вже хрестоматійній статті «Як виникають народні пісні», що з'явилася друком 1887 року, І. Франко з певністю заявив: на авансцену фольклористичних пошукувань поступово виходить школа культурно-історична, яка пропонує «справді наукове розуміння і пояснення пісень та інших усних народних творів, а, отже, як матеріалу історичного, як документа»⁴. Цією тезою І. Франко підкреслив два важливі пункти, які суттєво впливають на якість опрацювання фольклорного матеріалу. Передусім стверджено потребу вивчати фольклорні твори не вибірково, на розсуд дослідника, а усі без винятку, як рівноцінні продукти духовних змагань багатьох поколінь. Також обґрунтовано засадничу концепцію історизму фольклору. Витлумачуючи важливість концепції, І. Франко писав: «... в етнографічній науці, яка під впливом вищезазначеного методу стає в силу необхідності частиною історії культури, замість давнішого некритичного користування сирим матеріалом усної народної літератури поволі з'являється критичне опрацювання цього матеріалу для наукових цілей»⁵.

¹ Франко І. Етнологія та історія літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 278.

² Там само. – С. 280.

³ Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 35.

⁴ Франко І. Як виникають народні пісні / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 60.

⁵ Там само. – С. 60.

1.5. «Уловити загальну фізіономію духового життя епохи»...

Ця позиція школи зумовила посилену увагу фольклористів до з'ясування автентичності текстів, які почали виконувати важливу функцію документа. Взаємопов'язаність питань автентичності та історизму І. Франко органічно розвинув у своєму досить розлогіму фольклористичному доробку. Особливо виразно окреслену тенденцію дослідник розгортав на сторінках «Студій над українськими народними піснями». Простежуючи хронологію «входження» проблеми в оперативний простір наукових пошуків ученого, варто зазначити, що «критичний розгляд» широких пластів народнопісенного репертуару І. Франко розпочав в окремих розвідках, що з 1902 року періодично з'являлися на сторінках «Записок Наукового товариства імені Шевченка». Лише 1913 року стараннями Володимира Гнатюка вийшов друком перший том корпусу «Студій...», які і досі залишаються авторитетним словом в українській (і не тільки) науці про фольклор.

Фольклорний чи літературний твір як продукт духовних змагань певної доби, вказував І. Франко, погоджуючись із міркуваннями представників культурно-історичної школи, дає «зрозуміння духового життя даної епохи, зрозуміння її смаку, її духовних і літературних уподобань і ідеалів»¹, також він (твір. – С. П.) «більше або менше цінний в міру того, чи більше або менше повно, живо і вірно малює дану епоху в її типових проявах духового життя»². Отож, саме шляхом ретельного вивчення літературної продукції, переконували прихильники теорії, а з ними й І. Франко, можна написати культурну історію краю, збагнути, який культурний розвій панував на кожному щаблі історичного розвитку етносу, чи загалом людства, якщо максимально розширити горизонти пізнання.

Представники культурно-історичної школи сприймали фольклорний твір як документ доби, при цьому, писав І. Франко, до оцінювання цих документів треба підходити не з погляду

¹ *Франко І.* План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 36.

² Там само.

сучасності, а крізь призму часу їх творення, «старатися дослідити і зрозуміти, яким поняттям відповідали, яким ідеалам служили твори даної епохи»¹. Тому-то, школа орієнтувалася на ретроспективний аналіз, спрямований на «уловлення загальної фізіономії духового життя епохи»². «Ця школа, – коментував І. Франко, – радить застосовувати метод скоріше ретрогресивний, ніж апіорний, тобто дослідити передусім ті частини традиційної літератури, які відносяться до епох менш віддалених, починаючи від найсвіжіших, досліджуючи їх у такий самий спосіб і з застосуванням тих самих засобів історичної критики, якими ми досліджуємо історичні документи і явища писемної літератури, художньої»³. Власне І. Франко тут вкотре підтримав і обґрунтував концепцію історизму, яку так ретельно розвинув у своїх численних фольклористичних студіях. Беззастережне сягання у часи давноминулі, а, відтак, і висловлення вельми сміливих, натягнутих гіпотез без належної доказової бази автор «Студій над українськими народними піснями» гостро критикував. Натомість він пропагував планомірне «посування назад від явищ ближчих до дальших», відстежуючи очевидний причинно-наслідковий зв'язок, знаходячи серед огрому опрацьованого матеріалу переконливі докази для підкріплення кожної задекларованої тези.

Концепція історизму, що так корисно почала розвиватися у працях попередників (М. Максимович, М. Костомаров, П. Куліш, М. Драгоманов) активно увійшла у фарватер наукових фольклористичних зацікавлень І. Франка. Зокрема, за прикладом видавців «Исторических песен малорусского народа» В. Антоновича та М. Драгоманова учений чимало зусиль спрямував на те, аби виокремити історичний елемент у жанрах, що презентують домонгольську добу розвою українського народу, власне добу Київської Русі.

¹ Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 36.

² Там само.

³ Франко І. Етнологія та історія літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 279–280.

1.5. «Уловити загальну фізіономію духового життя епохи»...

У концептуально важливому «Плані викладів літератури руської» у ранг окремого пункту виведено питання «Княжесько-дружинний епос, сліди його в піснях народних і казках южноруських...»¹, яке передбачало дошукування не лише стилістичної спорідненості, а й віднайдення фактів історичного життя Києворуської доби в уснословесному матеріалі. Заразом, «будучи представником культурно-історичної школи, І. Франко, однак, не обмежувався лише пошуками з'ясування історичної основи фольклорного твору, історичного буттєвого субстрату його сюжету, мотивів, образів, а й велику увагу приділяв у своїх студіях його еволюції, рухові в часі і просторі, поетиці і культурній функціональності»².

У процесі наполегливої багатолітньої (хоч і з вимушеними перервами) праці над «аналітичною історіографією» української народної пісенності І. Франко провів, як би висловився М. Грушевський, «документальний аналіз явищ і фактів», провадив багатоступеневу перевірку усього доступного матеріалу щодо його автентичності, вміло відкривав реальний історичний підклад пісні, відчитував при цьому всі пізніші наверстування, які завуальовували об'єктивну народну рецепцію знакової події минулого. Зважаючи на Франкове надто уважне прочитання аналізованих документів, Я. Гарасим зазначив, що маємо «підстави [...] говорити про певну гіпертрофію прискіпливості вченого до джерел»³. Зрештою, для такого прочитання матеріалу були відповідні аргументи. У багатьох аспектах не надто втішний досвід фольклористів попередньої доби, які «брали на віру» вельми сумнівні щодо походження і змісту

¹ *Франко І.* План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 25.

² *Кирчів Р.* Фольклористика в науковій діяльності Івана Франка (теоретико-методологічні аспекти) / Р. Кирчів // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. I. – С. 897.

³ *Гарасим Я.* Нариси до історії української фольклористики : навч. посібник / Я. Гарасим. – К. : Знання, 2009. – С. 188.

зразки, викликав у авторитетного дослідника природну реакцію, пов'язану із бажанням вберегтися від поспішних висновків, базованих на фальсифікатах, і провадити глибоку науково-аналітичну роботу лише над тим корпусом текстів, автентичність, а відтак і історична значущість яких не викликає жодних сумнівів. «Школа культурно-історична старається [...] віднайти за кожним словом, під усякою формою *живих людей* з їх чуттями, радощами і терпіннями, змаганнями і розчаруваннями», адже в творах фольклорних і літературних, цих так званих «людських документах», – переконував І. Франко, – «законсервовано до наших днів чуття, бажання і душевні тривоги та муки наших предків»¹.

Позитивні зрушення дослідницьких пошуків представників культурно-історичної школи можна вбачати й у тому, що, докладаючи значних зусиль для відображення специфіки духовних змагань попередніх епох, вони тим самим знаходили «протиотруту», яка «запобігала застою письменства в мертвих формулах і наслідуваннях...»². Докладний опис здобутків попередніх поколінь дає можливість краще побачити те, що, за влучним висловом І. Франка, можна окреслити як «еволюція думки». Водночас така дескрипція допомагає краще зорієнтуватися у тому, що діялося на історичній мапі духовного життя наших предків, відшукати (чи принаймні вказати) нові перспективні теми, які не повторювали б нецікаві, «затерті формулки» вікової давності. У своїх наукових студіях І. Франко неодноразово описував, як навіть у народному середовищі відбувається врахування минулого досвіду і як органічно у фольклорних новотворах задекларовано намір простувати у тому керунку, що, хоч і бере до уваги попередні орієнтири, однак засвідчує оригінальні тенденції, визначальні для дальшого розвою системи усної словесності.

Серед методологічних настанов культурно-історичної школи І. Франко особливо акцентував на тій, що ставить перед

¹ Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 37.

² Франко І. Етнологія та історія літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 273.

1.5. «Уловити загальну фізіономію духового життя епохи»...

дослідником вимогу «...завжди чуйно реагувати на віяння цивілізаційних течій, які приходять зовні і знаходять свій вираз якщо не в самих літературних творах, то у зміні уподобань, смаків та естетичних оцінок, що в кінцевому результаті нерідко впливає на зміну всього обличчя даної літератури»¹. До «симпатичних» моментів теорії учений аргументовано залучив неупередженість міркувань її провідників, до яких, зрештою, без особливих вагань можемо зарахувати й українського фольклориста. Зазначена поміркованість, на думку І. Франка, виявляється хоча б у тому, що ніколи адепти школи, на протигагу міфологам чи антропологам, не відносили сліпо «всього скарбу традиційної літератури» до власне історичних часів (як вимагає їхня теорія), а говорили й про частку елемента доісторичного (цього, натомість, домагалися послідовники Грималь і Е. Тайлора), разом не забували застерегти «від перебільшення у вишукуванні їх (“доісторичних слідів”. – С. П.), від надмірного поспіху в тлумаченнях, від ненаукового підтягування фактів до теорії»².

Представники інших фольклористичних шкіл провадили відбір потрібного уснословесного матеріалу, часто робили це винятково для того, аби «підпирати», як висловлювався І. Франко, свої наперед сформульовані теорії. Отаке «вихапування» нерідко абсолютно випадкових творів із загального багажу народнопоетичного добра сприяло вкрай викривленому потрактуванню його ідейного підкладу і представленню у тому світлі, яке було вигідне дослідникові. Зовсім інший шлях запропонувала культурно-історична школа, яка відмовилася від осмислення лише окремих, так би мовити «потрібних» творів, і не закривала очі на справжній стан справ у «господарстві» народної духовної культури. Опорним пунктом теорії І. Тена та його послідовників став рівноцінний аналіз усіх без винятку продуктів національної літературної (фольклорної в тому числі) традиції, адже лише через такий цілісний, узагальнюючий погляд можна добачити реальний

¹ Франко І. Етнологія та історія літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 278.

² Там само. – С. 278.

стан речей, відчуті правдиві творчі стимули. Рух від матеріалу, а не від теорії, що його обрали адепти культурно-історичної школи, відповідав Франковим поглядам на стратегію провадження якісного фольклористичного дослідження.

Вельми перспективною знахідкою теоретиків культурно-історичної школи І. Франко вважав те, що вони не «висмикували» твір із його природного середовища, в якому він витворився і функціонував, а, навпаки, намагалися усіма можливими засобами з'ясувати основні чинники впливу на «духовне життя чоловіка», для чого потрібно глибоко «зрозуміти весь матеріальний підклад того життя, всі ті різноманітні і суперечні з собою явища, змагання і конфлікти особистих, громадських, суспільних і державних інтересів, котрі так чи інакше впливають на підйом людського духу, забарвлюють його творчість, формують його смак, його уподобання, його духові ідеали»¹. Адепти школи намагалися відмовитися від так званого «герметичного» сприйняття твору без урахування контексту, який часто є визначальним і розкриває приховані смислові нюанси. Вони пропонували різновекторний, стереометричний аналіз явища, максимально враховуючи усі можливі детермінуючі чинники, що безпосередньо впливають на його об'єктивну й адекватну оцінку. І. Франко вважав, що немає сенсу в тому, аби розглядати походження будь-якого твору крізь призму лише одного детермінуючого чинника (давня міфологічна основа – для школи Грімів, спільність людської психології – для послідовників ідей Е. Тайлора, давньоіндійська культурна спадщина – для бенфеїстів); тільки через урахування усієї множини критеріїв, що впливають на виникнення твору, можна виразно відчитати його генетичний код.

Представники аналізованої академічної школи, як було уже зазначено, пропонували не проводити селекції матеріалу, не досліджувати лише якісь окремі вибрані твори, а з'ясувати загальний образ фольклорної традиції певного періоду, встанов-

¹ Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 36.

1.5. «Уловити загальну фізіономію духового життя епохи»...

люючи домінуючі тенденції, пов'язані із розвитком жанру, мотиву чи широкомасштабним опрацюванням якогось образу. Деклароване прагнення безстороннього, незаангажованого та неупередженого розгляду багатого уснословесного скарбу – важливий крок до написання об'єктивної історії національного фольклору. У такій історії на підставі ретельного студіювання якомога ширших пластів народнопоетичних творів відчутне бажання показати об'єктивний баланс сил між елементами власне національними і запозиченими (чужорідними), продемонструвати, які записи є автентичними, а які є наслідком, хоч здійснених і з благородною метою, але все ж фальсифікацій, наголосити на важливості наукового осягнення максимально повної варіантної парадигми творів, роз'яснити, наскільки достовірними можна вважати історичні факти, що дійшли до нас у тих «фонограмах одшешдших поколінь» (М. Грушевський).

Якщо ідеологи (міфологічної, міграційної) шкіл стверджували, що у фольклорній традиції спостерігається незмінна тенденція до використання готових тем, мотивів, образів, то представники культурно-історичної стояли на позиції певної еволюції, поступового удосконалення і розширення тематичних (і не тільки) горизонтів народнопоетичного слова чи то внаслідок оригінального поєднання звісних елементів, чи то через витворення абсолютно нових компонентів. Беручи в основу докладне вивчення широких пластів усної словесності, І. Франко на «живому матеріалі» переконався у достовірності спостережень школи, а тому сприйняв і взяв на озброєння її теоретичні настанови.

«Дослід [...] різнорідних вандрівок, перехрещень одних впливів з другими, модифікацій їх відповідно до ґрунту, оточення і його інтелектуального рівня, – зазначав І. Франко, – се є найбільші, найцінніші перспективи, які школа культурно-історична відслонила...»¹. Варто у цій тезі зосередитися на заувазі про «модифікації відповідно до ґрунту», яку дослідник згодом

¹ *Франко І.* План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 38.

розвинув, мовлячи про так званий процес «націоналізації», про фігурально кажучи, перетоплення будь-якого чужорідного елемента у «рідних» світоглядних мартенах. Франків досвід розлогіх компаративістичних студій особливо вияскравлюється у якісному опрацюванні зазначеної проблеми, адже учений на основі широкої доказової бази аргументовано переконував у серйозному національно маркованому переформатуванні «привозного добра».

Ідеї І. Франка, позначені впливом культурно-історичної доктрини, «прорізаються» й у знаменитому трактаті «Із секретів поетичної творчості». У першому розділі при вясненні питання про мету і завдання критики, автор гостро виступив проти позицій Жюля Леметра та Миколи Добролюбова. Француз Ж. Леметр, який схилився до винятково естетичної оцінки твору крізь призму суб'єктивного чуття дослідника, перспективу критики вбачав не у перетворенні її в корпус глибоких аналітичних розвідок, а в один із видів художньої творчості. «Реальну критику» російського ученого М. Добролюбова (її, до речі, молодий І. Франко сприймав досить позитивно) у трактаті науковець переосмислив і вказав на негативні наслідки праці її adeptів, для яких «твір штуки» має таку ж вартість як «газетярська новина». Отож, намагаючись з'ясувати головне вістря дослідницьких змагань критика, І. Франко дійшов висновку, що провідними мають стати «питання про відносини штуки до дійсності» та естетичний вимір художнього твору¹. Саме ці ідеї (історизм, художня своєрідність) увійшли до переліку першорядних для послідовників І. Тена у фольклористиці.

Відгомін теоретичної моделі культурно-історичної школи «вчувається» і в багатьох інших працях І. Франка, що свідчить про суголосність його особистих міркувань, поглядів та ідеологічних настанов із дослідницькими інтенціями чільних представників теорії, як українських (окремі праці Михайли Драгоманова, Миколи Петрова, Миколи Дашкевича та ін.), так і закордонних (Іпполита Тена, Густава Лансона, Вільгельма Шмідта, Олександра Пипіна, Миколи Тихонравова та ін.). Наприклад, І. Франко досить

¹ Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 53.

1.5. «Уловити загальну фізіономію духового життя епохи»...

високо оцінював досвід написання історії літератури, заснований на методології культурно-історичній, що його успішно використав О. Пипін. У рецензії на його «Историю русской литературы» український учений наголосив, що праця показує нам не «сухого регістратора-бібліографа або абстрактного естетичного судію [...], а живого чоловіка з невивагаслою любов'ю не тільки до рідного народу, але також до загальнолюдських ідеалів добра і справедливості»¹. Розвиваючи згадану думку, І. Франко у цьому ж відгуку продовжував: «Від сухого реєстру імен списателів, їх біографій і бібліографій вона (історія літератури. – С. П.) дійшла до історико-естетичної критики, до психологічної і *культурно-історичної* (курсив мій. – С. П.) студії»². Високої думки був І. Франко і про студії авторитетного німецького літературознавця Еріха Шмідта. Український науковець погоджувався із центральними тезами професора Берлінського університету, головню в тих пунктах, які «підпирали» концепції культурно-історичної школи. Передусім наш дослідник підтримував тенівську тріаду детермінуючих чинників в інтерпретації Е. Шмідта, який зазначав: «Приходиться розважити темперамент (раса. – С. П.) і життєві відносини (момент. – С. П.) кожного племені, перехрещування племен і їх положення географічне (середовище. – С. П.)»³.

Узагальнений огляд фольклористичних студій І. Франка, виконаних у руслі культурно-історичної школи, дає підстави стверджувати про систематичне випрацьовування чіткого кола проблем, які дослідник зі змінною інтенсивністю розробляв, укладав у цілісну систему, де кожне питання отримувало концептуальну оцінку і супроводжувалося вивіреною акцентацією щодо важливості та перспективності збагнення найтонших «внутрішніх порухів» традиційної народної літератури. У «гушавині фольклористичних

¹ Франко І. А. Н. Пыпин. История русской литературы / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Иван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 337.

² Там само. – С. 337–338.

³ Франко І. Задачі і метод історії літератури / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Иван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 10.

питань» для І. Франка одним із першочергових стало з'ясування взаємозв'язку усної та писаної літератури*. «На це питання, – вважав дослідник, – прийдеться звернути пильну увагу»¹, адже «між тими обома відділами добачаємо тисячні зв'язуючі огнива і взаємні залежності»². Передусім до вияснення взаємовпливів обох видів словесності І. Франка підштовхнули спостереження над тенденціями розвитку української літератури. Учений підставово писав, що «новіша національна література починає виростати прямо з живого джерела традицій народних», безпосередньо вказуючи на вагомую роль уснословесного елемента у процесі формування «духовного осердя» українського красного письменства. У «Плані викладів історії літератури руської» І. Франко систематично звертався до фольклорної складової словесності й при цьому вкотре наголошував на «конечній потребі» «рівнорядного трактування обох родів літератури»³, «напирав на зв'язок органічний між ними»⁴. Через поглиблене паралельне вивчення цих «відділів літератури» дослідник намагався «глибоко вникнути у духовну вдачу» кожної епохи, представити повно та всесторонньо її «духову фізіономію». Аналіз творів лише красного письменства таке «зрозуміння» представляв би неповно, однобоко, тому словесність усна цілком закономірно заповнює усі прогалини у

* На важливості цього сегмента у дослідницькій стратегії І. Франка звернуло увагу чимало дослідників, зокрема варто згадати дослідження Теофіля Комаринця «Проблема літературно-фольклорних взаємин у працях Івана Франка» (Українське літературознавство. – 1972. – № 17. – С. 9–14) та Р. Кирчіва «Внесок Івана Франка у розробку проблеми літературно-фольклорних зв'язків» (Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986 р.): у 3 кн. Кн. 2. – К. : Наукова думка, 1989. – С. 74–78).

¹ Франко І. Задачі і метод історії літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 16.

² Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 48.

³ Там само. – С. 24.

⁴ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 339.

1.5. «Уловити загальну фізіономію духового життя епохи»...

науковому витлумаченні культурної атмосфери на певному відтинку історії розвою нації. Тим паче І. Франко, маючи чудовий приклад попередників (М. Максимович, О. Бодяньський, М. Костомаров, М. Драгоманов та ін.), усвідомлював, що саме через поглиблене студювання фольклорної традиції можна відкрити духовний світ тих періодів української минувшини, які не презентовані жодною помітнішою появою у белетристиці. Неувага багатьох істориків літератури до національного уснословесного скарбу щонайменше дивувала науковця. Він резонно дорікав тим мужам від науки, які твори фольклорні «полишали зовсім на боці», на «саморідні твори людової літератури гляділи раз звисока, як на дикі польові квіти, котрі не вмилися своєю красою до штучно плеканих огородових та вазинових ростин»¹.

У проєкті планованої дисертації про церковні пісні, а конкретніше різні редакції «Богогласника», І. Франко у вступі як одне із центральних виводив питання: «Література мас людових (folk-loge), єї ріжниці від літератури артистично-індивідуальної і єї зв'язки з нею»². Ота діалектика спільного і відмінного постійно перебувала у фарватері наукових пошуків ученого, неодноразово знаходила аргументовану реалізацію у глибокодумних студіях, при цьому щоразу помітнішим ставав поступ ув осягненні тонкощів складних «родинних» стосунків обох паростей літератури.

Попри добре розвинуте «наукове чуття» і вміння смостійно поставити та розвинути цілий комплекс актуальних для фольклористики проблем, все ж нерідко І. Франко був продовжувачем ідей свого вчителя М. Драгоманова. «Женевський громовержець» запропонував цілісну систему найнагальніших уснословесно-знавчих квестій, сам розробляв значну їх кількість, стимулював пожвавлену роботу молодих адептів української науки до ґрунтового осмислення задекларованих тез. Ідею рівноцінного

¹ *Франко І.* План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 39.

² Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 343.

розгляду словесності усної та писаної М. Драгоманов висловив у листі до І. Франка від 23 листопада 1883 року, де йшлося про його візію написання історії української літератури. Щоправда, сам учений вказував на невивершеність запропонованої програми, шкодував, що «немає часу пояснити її і розвитку»¹, однак акцентував на найважливішому: для презентації повної картини літературного розвитку необхідно систематично розглядати фольклорний елемент, що у багатьох моментах повною мірою виражає його (процесу. – С. II.) «содержаніе»*. До того ж, саме драгоманівська концепція лягла в основу фундаментальної «Історії української літератури» М. Грушевського, в якій найпоширеніше на підставі багатого фактичного матеріалу (знані і маловідомі фольклорні записи) доведено паралельне існування фольклору та літератури та їхні численні «стичності». Близький огляд доробку М. Грушевського та І. Франка доводить, що автор «Студій над українськими народними піснями» у багатьох пунктах фольклористичної платформи випереджав свого колегу, зокрема й щодо проблеми взаємозв'язку фольклору та літератури. Єдина відмінність полягає у тому, що І. Франко не встиг запропонувати завершеної аналітичної розвідки, яка була б сконцентрована винятково на всеохопному вивченні запропонованої теми, як це маємо у першому томі корпусу М. Грушевського. Справді, викінчена наукова концепція вимальовується чіткими штрихами у Франкових есенційних висловлюваннях. До

¹ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 62.

* Про те, як саме і за якими пунктами розглядати багату скарбівню продуктів народної творчості (власне її прозовий сегмент), М. Драгоманов докладно виписав ще у передмові до видання 1876 року «Малороссийские народные предания и рассказы». Принципи наукового розбору творів усної словесності, запропоновані у зазначеній праці, І. Франко не поділяв, вважав їх надміру «ускладненими», а тому пропонував власний «далеко скромніший та zarazом простіший поділ по формам літературним» (*Франко І. Галицькі народні казки... / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 490).*

1.5. «Уловити загальну фізіономію духового життя епохи»...

речі, М. Грушевський належно не оцінив внеску І. Франка у теорію рівноцінного розгляду фольклору та літератури. У вступних заувагах до свого шеститомника багатолітній голова Наукового товариства імені Шевченка зазначав, що «у нас ні одна з тих історій літератури, які досі вийшли, не знайшла відповідного місця для усної словесності»¹. Щоправда, у примітці автор згадав програму М. Драгоманова, однак жодним словом не обмовився про вагомі здобутки І. Франка в опрацюванні цієї складної проблеми*. Відтак, на тлі начебто «цілковитої пустки», погляди М. Грушевського на принципи написання історії літератури видавалися абсолютно новаторськими і вигідно вирізнялися порівняно з попередньою традицією, що виробила надто однобокий підхід до оцінки явищ словесності.

Зокрема, І. Франко сприймав фольклор і літературу як два паралельні вияви словесності, демонстрував їх спільні характеристики і водночас намагався послідовно провести чітку межу між ними. Значну увагу він зосередив на вичленуванні прикметних рис усної словесності, цілеспрямовано виокремлював ті штрихи, що чітко увиразнюють внутрішню сутність народнопоетичного слова. До переліку диференційних критеріїв, що вказують на фольклорну основу твору, І. Франко відносив імперсональність та анонімність. Імперсональність, на переконання ученого, виявляється у відсутності «індивідуальної закраски», у новотворенні за ретельно випрацьованими схемами, що проходили тривалий шлях постійного відшліфовування, селекції відповідно до уподобань загалу, вимог виробленої традиції. Анонімність як визначальна риса уснословесних зразків є незаперечним фактом, адже нікому «навіть не спадає на думку дошукуватись автора кожної поодинокі пісні»².

¹ *Грушевський М.* Історія української літератури : у 6 т., 9 кн. Т. I / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – С. 43.

* Свою «Історію української літератури», в якій виразно звучить ідея рівнорядного розгляду словесності усної та писаної, І. Франко пропонував до друку в одному із видань НТШ, однак у «Записках...» опубліковано було лише перший розділ під заголовком «Теорія і розвій історії літератури».

² *Франко І.* Як виникають народні пісні / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 62.

Підкреслюючи анонімність народних творів, а за її прикладом і багатьох творів літератури (особливо у середні віки), І. Франко зазначав: «Старовина, так багато зробивши для того, щоб передати нам образ свого громадського життя і свого тонкого естетичного смаку, зробила дуже мало, щоб увіковічнити образи своїх чільних творців у духовій [...] сфері»¹.

До характеристичних особливостей фольклору науковець зараховував відносну статичність. У літературі він спостерігав протилежне – пришвидшений перебіг усіх процесів, їх надмірну інтенсифікацію. Те, що в «безіменних творах традиційних триває цілі століття і вимагає праці соток голів, – спостеріг дослідник, – [...] являється сконцентрованим»² у белетристиці.

Поза увагою І. Франка не залишився ще один основоположний елемент характеристики творів усної літератури – синкретизм. Нерозчленованість, злитість різнорідних елементів (слово, міміка, танець, музика тощо) вияскравлюється у жанрах архаїчних, давніх за походженням, особливо демонстративною вона є в обрядовій поезії, адже «рештки цієї первісної поезії [...] виконуються в такт танцю, в супроводі характерних рухів»³; «поезія загалом первісно [...] була співом, рецитацією, оповіданням, грою»⁴.

Рівноцінний аналітичний розбір фольклору та літератури став концептуальною засадою Франкової «Історії української літератури». Учений, зрештою, не обґрунтовував у деталях, не виводив розлогої аргументаційної бази для підтвердження доцільності написання історії літератури, починаючи від словесності усної, бо вважав цей факт очевидним, аксіоматичним. Лише деякими переконливими штрихами він вказував на важливість наукової оцінки народнопоетичних творів. Зокрема, дослідник підтверджував

¹ Франко І. Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 11.

² Франко І. «Тополя» Т. Шевченка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 77.

³ Франко І. Як виникають народні пісні / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 63.

⁴ Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 86.

1.5. «Уловити загальну фізіономію духового життя епохи»...

пріоритетність проблеми у переліку першочергових завдань своєї праці, серед яких окреме місце відведено «розборові усної традиції, багатой і різнорідної, як мало в якого європейського народу»¹.

Досить ретельно І. Франко опрацював теорію паралельного побутування усної та писаної словесності як двох взаємозв'язаних гілок. Він акцентував на інтенсифікації їхньої взаємодії на кожному наступному щаблі розвитку літератури. Процес «дифузії», на гадку ученого, є органічним засобом взаємозбагачення. Проникнення фольклорних елементів у літературу (так зване явище фольклоризму) і, навпаки, – елементів красного письменства в усну словесність стимулює, поживляє «розвій» кожної із зазначених систем, відкриває нові перспективи розвитку, сприяє пошуку «свіжого матеріалу» для дальшого поглибленого опрацювання. Паралельне співіснування двох видів словесності не означало припинення контактів, – навпаки, поживляло безперервний взаємообмін, динамічний колообіг мотивів, сюжетів, образів тощо, які у новому художньому середовищі, під дією нових законів, норм, правил отримували свіже звучання. Отой замкнутий цикл неперервних контактів, оту продуктивну циркуляцію учений найзагальнішими мазками вписував у таку схему: «сюжети переходили з письменних збірників в уста люду, відти оп'ять в письменні твори, хоч і в змінений формі, відси знов в маси народні і т. д.»².

Хронологічну першість І. Франко цілком логічно віддавав впливові фольклору на літературу, однак неодноразово відзначав вагому роль зворотного процесу, адже творчість окремого поета може бути настільки знаковою, що «...наслідки її входять вглиб життя цілого народу [...] і виражаються впливом на обичаї, пам'ять, вірування, уподобання і т. ін., загалом впливом на цілу атмосферу духову цілих поколінь»³. Міркування про значний тиск індивідуальної творчості на загальні тенденції розвитку народної

¹ *Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 18.*

² *Франко І. «Тополя» Т. Шевченка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 76.*

³ Там само. – С. 73.

словесності учений підкріпив численними фактами, зокрема він стверджував, що романтична балада Готфріда Августа Бюргера «Ленора» «увійшла почасти в уста [...] люду і вплинула на переробку многих людських пісень і казок в іншій дусі, ніж було первісно»¹. Упевнена декларація ідеологічного повороту, часткової зміни духовних змагань, світоглядних орієнтирів народу під впливом визначних творів літератури в І. Франка стала не «голосливною балаканиною», «пустою грою загальниками», а аргументованим твердженням, заснованим на синхронному та діахронному аналізі огрому літературного продукту.

Згадуючи про часові параметри такої паралельної співпраці, І. Франко у жодному разі не обмежував її хронологію лише добою романтизму, для якої олітературення, фольклоризація тощо були «модними тенденціями». Він неодноразово писав, що постійні контакти між двома гілками словесності беруть початок ще з «незапам'ятних времен» і тривають до сьогодні.

Дослідник вельми ретельно студіював принципи проникнення фольклорних елементів у літературу, з'ясовував засади відбору відповідних матеріалів, розмежовував ті деталі і складові, які є «духовою власністю самого автора, а що він бере з традиції»². Аргументований розподіл компонентів твору за вказаною схемою – не лише свідчення глибокого «занурення» у «внутрішню роботу» автора, а й розважлива, планомірна аналітична праця з проєкцією на виокремлення найпродуктивніших елементів, що різнообсягово впливають на розвій обох видів словесності, дають імпульс до активних перетворювальних процесів, спрямованих на поживлення, оновлення існуючої парадигми.

Література, абсорбуючи уснословесний фермент, не раз спирається на міцний фундамент перевіреної віками традиції, через нову, засновану передусім на індивідуальній майстерності її представників, інтерпретацію загальнозвісних образів, мотивів,

¹ Франко І. «Тополя» Т. Шевченка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 82.

² Франко І. Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 16.

1.5. «Уловити загальну фізіономію духового життя епохи»...

сюжетів знаходить потужні імпульси для впевненого поступального руху. В Україні ця «задруга» двох словесностей видається цілком закономірною, адже через низку суспільно-політичних чинників, головно, бездержавність, втрату незалежності, перебування у складі чужих, вороже налаштованих імперій, національна література не мала належних передумов для повноцінного розвитку, тому усна словесність, яка виходить із «...народной потребности в свободной игре фантазии и поэтических эмоций»¹ і менш чутливо реагує на зовнішню цензуру та заборони, тривалий час заповнювала цю прогалину, виконуючи подвійну функцію. Закономірно, що у добу становлення нової української літератури фольклор став основним джерелом для її життєспроможності, самоствердження, конкурентоздатності. Неодноразово І. Франко наголошував на тому, що народна словесність ніколи не переживає «антрактів» – це безперервний процес, це незмінна тяглість традиції. На жаль, у літературі, констатував учений, тяглість спостерігається не завжди, частими, хоч і передусім штучно зумовленими, є оті «антракти», певний застій, очікування кращих часів. Від другої половини XIII століття починається занепад літератури, утворюється, як зауважував І. Франко, «абсолютна люка в духовному житті, 300-літній занепад усякої духової праці, всякої літературної творчості»². Українське письменство переживало певну летаргію, а тому для повноцінної презентації духовних пошуків доби учений пропонував «оглянутися за іншими пам'ятками тодішнього життя», власне звернутися до пам'яток усної «людової традиції», які досить активно розвивалися і пропонували не позбавлену живої емоції «механічну роботу», а розробляли єдину на той час «іскру живої думки», заповнювали «сю очевидну люку». Щоправда, І. Франко відзначав, що твори народної словесності, а властиво «найстарша її верства, пісні обрядові, веснянки, обжинки, весільні, колядки»³

¹ *Франко І. Южнорусская литература / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 103.*

² *Франко І. Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 216.*

³ Там само.

дають більше інформації про побут*, а не історію краю. Лише в окремих зразках, передусім колядках, дослідник віднаходив «глухі спомини» героїчної епохи, які висвітлюють культурно-історичні передумови літературного розвою. Цим міркуванням І. Франко підтримав сміливу спробу В. Антоновича та М. Драгоманова розглядати колядки та щедрівки у контексті історичної пісенності українського народу. У першому томі корпусу «Исторические песни малорусского народа» упорядники аргументували, що саме у цих зразках збережено живий відгомін часів Київської Русі, і що їх вміле опрацювання відкриває шляхи до пізнання «духу тогочасної епохи».

Однією із відправних точок в історії української фольклорної традиції стало XVI століття. Тоді ж бо особливого авторитету набуває народне поетичне слово, яке вельми стрімко розвивається у різних жанроформах, почасти національно осібних. Тому не випадково, говорячи про «поранок нашого письменства в останнім 20-літті XVI віку», І. Франко вказував на те, що у тому часі з'являється й чимало «текстів нових пісень народних» і що «українська пісня мала вже тоді усталену славу не лише в своїм краї, а також у Литві, Польщі і в інших слов'янських краях»¹. На доказ авторитетності, знаності українського фольклору дослідник згадав про фіксацію пісні «Штефан-воевода» у граматиці Яна Благослава 1571 року, при цьому наголошував, що ця досить «нова проява» «зложена зовсім у формі колядки» й очевидно продовжує давню традицію, вироблену в обрядовій пісенності. Якщо багата обрядова поезія українців І. Франка як автора історії національної літератури цікавила не надто, бо оперувала мінімумом виразних історичних фактів і давала лише найзагальніше бачення народного життя без глибшого осмислення знакових суспільно-

* «Староруський побут, безжурний, патріархальний, ситий і п'яний заховався в них досі в цілості без ніяких конфліктів, окрім молодецької гри та охочих походів у ворожі землі» (Франко І. Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 220).

¹ Франко І. Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 246.

1.5. «Уловити загальну фізіономію духового життя епохи»...

політичних подій, то пізніша верства уснопоетичних творів, зокрема історичні пісні, які вже наприкінці XVI століття опинилися на авансцені фольклорної традиції, привернули особливу увагу ученого, адже були прямими, неупереджуваними (лише з незначним відсотком домішки фантазії) свідченнями безпосередніх учасників відповідних історичних акцій XVI століття, за спостереженнями фольклориста, позначене також активним поширенням баладних мотивів із історичним антуражем: «чоловік убиває турчина й свою жінку, що, змовившись, зв'язали його і вели в неволю, батько продає турчинові дочку, яка одначе, віддана силою, відбивається в дорозі, брат продає сестру, зять турчин купує для своєї жінки бранку, яка оказується її матір'ю, брат турчин купує бранку, яка оказується його сестрою»¹.

Дослідник намагався поетапно вписувати найвизначніші «духові прояви» із поля фольклору у загальну плинність літературних перетворень, з'ясовував при цьому, який саме уснословесний продукт мав вирішальний вплив на поступ письменства і визначав його «головний характер». Фольклор, у Франковому розумінні історії національної літератури, по суті є тою міцною опорою, на яку, зважаючи на різні несприятливі обставини, завжди може опертися професійна література, знайти у його невичерпних скарбівнях чимало свіжого матеріалу, поглибити власні рефлексії щодо певних складних питань, використавши перевірені народним досвідом і віками ідеї, думки, міркування. Ота різночасова актуалізація уснословесного ферменту часто ставала вимушеним кроком, спрямованим на забезпечення неперервності літературного процесу. Саме у такі періоди, як образно висловився І. Франко, фольклорний елемент «заливав усю літературу». Зрештою, і у фольклорній традиції, попри незаперечну тяглість, відсутність очевидних «люк», спостерігаються періоди певної стагнації та особливого піднесення, стрімкого розвитку. Якщо достосувати зазначену тезу до українських реалій, то, передусім, згадуємо про XVI–XVII століття так звану «золоту добу» нашого фольклору,

¹ *Франко І. Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 248.*

коли, окрім розширення змістово-формальної площини відомих генологічних одиниць, було витворено заснований винятково на національному ґрунті оригінальний жанр – думи, з їх виразним історичним підтекстом, з неповторним виконавським шармом, зі специфічним набором виражальних засобів тощо.

Важливим аспектом, що дає змогу глибоко збагнути внутрішньоприродну відмінність словесності усної та писаної, на думку І. Франка, є власне процес постання, «природне середовище» виникнення творів фольклорних і літературних. Дослідник чітко розмежував той індивідуальний мікрокосм письменника, який увесь зорієнтований на те, аби «заповнити рами твору» «викристалізуваним змістом свого власного я»¹, та макрокосм народний, де наріжним каменем усього творчого акту є «емоційний та ідейний матеріал, яким живе уся маса...»². Розвиваючи думку про так званий «полон традиції», що його ненастанно відчуває (чи назверх, а чи внутрішньо) кожна творча одиниця із народного середовища, І. Франко зазначив: «Творячи пісню, він (народний поет. – С. П.) не стає і не може стати вище від інших; із скарбів своєї індивідуальної душі він у основних контурах не може зачерпнути ані іншого змісту, ані інших форм, крім тих, що становлять життя цілої маси»³. І далі: «Поети людські, ті, що цілою своєю істотою стоять на ґрунті традиції неначе тонуть в ній, майже не творять нічого від себе. Вони знаходять готові мотиви [...] і знаходять їм певну, традиційну утерту форму або щонайбільше комбінують їх в спосіб більше або менше простий з іншими подібними традиційними елементами»⁴. Дія закону традиції, на переконання ученого, є вагомим чинником впливу на формування відносно стійкої уснословесної системи. Певної статичності цій структурі додає також «промінююча сила» жанрових норм. Беззапереч-

¹ Франко І. Як виникають народні пісні / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 62.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Франко І. «Тополя» Т. Шевченка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 76.

1.5. «Уловити загальну фізіономію духового життя епохи»...

ним залишається і той факт, що народна творчість виражається діалектикою сталості та змінності, де оновлюючий компонент, хоч і не виражений настільки потужно, як у літературі, все ж виявляє свою систематичну дію, яскравим прикладом чого є фольклорні новотвори. Властиво у новаціях проглядаються тенденції розвитку усної словесності, її реакція на виклики часу. Аналізуючи пісенність «у найновішій фазі розвитку», І. Франко спостеріг, що нерідко це лише «імпровізація на давній мотив і одночасно нове збагачення, розвиток тексту»¹.

Намагаючись поетапно змоделювати шлях до вироблення традиційних елементів, так званих *loci communes* у фольклорі, І. Франко частково торкався питання варіантності, зокрема сформулював один із вагомих чинників її виникнення. Дослідник зазначав, що «переходячи із уст до уст, твір [...] підлягає тисячним дрібним змінам річевим і формальним: сей докине невеличкий ризик психологічний, той умотивує ліпше якийсь поступок, ліпше виразить якесь чуття, третій виплодить форму, одним словом, твір шліфується, тратить і ті немогі ціхи індивідуальні, які первісно міг мати, стається народним, *традиційним* (курсив мій. – С. П.) в повнім значенні цього слова»². Зазначена тенденція, отой тривалий процес становлення твору традиційного «у повному значенні цього слова», деякий час превалує і в літературі писаній (час, коли творили автори-символи, наприклад, Гомер), однак згодом авторське начало, його «індивідуальна закраска» починає виконувати визначальну роль, письменник долає усталені норми, виривається поза межі традиції, «виломлюється із її гнітючих рамок», шукає оригінального слова, відмовляється іти торованим шляхом, стає на путь оновлення літератури силою свого творчого генія, в його творах «з елементарною незрівнянною силою пробивається на кожнім кроці могутча індивідуальність»³.

¹ Франко І. Як виникають народні пісні / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 63.

² Франко І. «Тополя» Т. Шевченка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 76.

³ Там само. – С. 78.

«Виразних і тривких границь між словесністю і письменством нема, бо те, що раз затверджено на письмі, може переходити знов у усну традицію, в пам'ять і життя нових поколінь і, навпаки, те, що вчора зложилося в усній передачі або існувало від віків у пам'яті людей, сьогодні може бути закріплене письмом»¹. Нерозривний об'єднуючий стрижень криється у тотожності духовних емоцій, які стимулюють процес творення. Нездоланна інтенція «заспокоїти потреби свого чуття й свого розуму, своєї пам'яті й своєї фантазії» є визначальним скеровуючим чинником на шляху творчого осягнення дійсності і у фольклорі, і в літературі. Однак, якщо усна традиція матеріалізує «чуття, розум, пам'ять і фантазію» загалу, то красне письменство знаходить вияв духовного складу однієї людини як виразника особистих рефлексій або ж як проklamатора ідей певної (часто обмеженої) групи людей. Лише геніальним письменникам вдається, не втративши шарму індивідуальної творчої манери, сягнути своїми творами поза горизонт невеликої цільової аудиторії.

Відзначаючи вагомий вплив І. Франка на розвиток і вивірену реалізацію проблеми зв'язку фольклору та літератури, Я. Гарасим стверджував, що провідним положенням в осмисленні названого пункту фольклористичної програми дослідника стала «концепція фольклору як словесності імперсональної, у якій особа автора не відчувається, і літератури як словесності, побудованої за “індивідуальним принципом”»². Безперечно, саме цей аспект співвідношення двох словесностей І. Франко розглядав найчастіше й у різних ракурсах, заглиблюючись у пізнання законів творчості. Однак, узявши за основу опозицію «імперсональне–індивідуальне», учений не обмежувався лише нею, а пропонував комплексний порівняльний огляд фольклору та літератури, при цьому висвітлював питання варіантності, поезики, функціональної зорієнтованості тощо.

Нетрафаретно дослідник підійшов до вирішення проблеми варіантності. Поліваріантність як органічна риса фольклорного

¹ Франко І. Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 7.

² Гарасим Я. Нариси до історії української фольклористики : навч. посібник / Я. Гарасим. – К. : Знання, 2009. – С. 192.

1.5. «Уловити загальну фізіономію духового життя епохи»...

твору цікавила І. Франка передусім із наукового погляду, адже він був переконаний, що кожен новий текст дасть чимало цінної інформації про розвиток твору, його регіональну специфіку, висвітлить деталі неабиякого культурно-історичного значення. Тож фольклорист докладав значних зусиль до найповнішої презентації варіантних гнізд, залучав і найновіші записи, і невідомі архівні матеріали, проводив з цією метою активну пошукову роботу, запевняв, що «жодне зеренце дійсно вартної записки не буде змарноване»¹. Через систематичне компонування максимально повних колекцій (із залученням усіх доступних варіантів) популярних пісень І. Франко готував ґрунт для майбутнього планомірного їх студіювання. На основі таких колекцій дослідник пропонував реконструювати найповніші тексти (у Франковій термінології «проби звідного тексту»). Учений шукав «змогу віднайти коли не прототип, то бодай найстаршу і найповнішу форму [...] народної пісні»² через порівняння різних варіантів, що постали і записані у різний час, пробував зробити «висновки про характер та ество народної творчості та еволюцію її форм»³.

За застосування окресленого методологічного прийому науковця не раз критикували (згадаймо хоча б не надто схвальні, а власне відверто критичні міркування з цього приводу Ф. Колесса в «Історії української етнографії»^{*} та М. Возняка у праці «Фран-

¹ Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 16.

² Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 278.

³ Там само.

^{*} З цього приводу Ф. Колесса зазначав: «...бажаючи подати реконструкцію первісного тексту кожної пісні, Франко допускає велику методичну похибку через те, що стягає в одно варіанти даної пісні, тим способом творить він новий, дуже повний варіант, який у дійсності ніколи не існував, бо це підсумок усіх варіантів, що повстали на протязі десятків, а може й соток літ. Отже, метод хибний і недоцільний» (Колесса Ф. Історія української етнографії / Ф. Колесса. – К., 2005. – С. 319). Зрештою згодом, переходячи від осмислення загальних методологічних

ко як дослідник і історик української літератури»)*. Однак ідею реконструкції не варто сприймати так категорично, адже цей принцип опрацювання множинної парадигми тексту задовго до І. Франка використовували у своїх студіях авторитетні європейські дослідники. З усією очевидністю український учений тут опирався на досвід керівника свого докторату Ватрослава Ягича, який під час вивчення апокрифів «користувався всіма досі опублікованими і деякими старими рукописними текстами на те, щоби на їх підставі зложити повний, поправний текст пам'ятника, якнайближчий до колишнього первопису»¹. Саме тому у передньому слові до «Студій над українськими народними піснями» І. Франко постановив «...брати текст за текстом пісні, опубліковані в наших збірниках або переховані в рукописах, зводити до купи всі їх відомі й невідомі досі варіанти і студіювати їх детально...»². На основі отого «зведення до купи» дослідник у першому томі корпусу зробив 25 реконструкцій «поправних текстів поєдинчих пісень». Щодо більшій кількості варіантів твору трапляється окремий мотив, то більшою є ймовірність його давності і належності до первотвору – головною такою позицією керувався І. Франко, вдаючись

настанов до їх практичного втілення, перший очільник кафедри фольклору та етнографії у Львівському університеті висловив до певної міри виправдальну думку про те, що Франкові реконструкції можна «вважати сміливими й дуже вдатними спробами наблизитися до їх первісних текстів» (*Колесса Ф.* Історія української етнографії / Ф. Колесса. – К., 2005. – С. 331).

* М. Возняк писав: «Щодо реконструкції зіпсованих текстів українських пісень, яку дозволяв собі Франко, треба сказати, що навіть найбільш зіпсований текст пісні – це реальний факт, а найвдаліше реконструйований Франком текст пісні є підробка, бо такий текст ніколи не існував» (*Возняк М.* Франко як дослідник і історик української літератури / М. Возняк // Слово про великого Каменяря : збірник статей до 100-ліття від дня народження Івана Франка. – К. : Держ. вид. худ. літ., 1956. – С. 31).

¹ *Франко І.* Апокриф о Адамі / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 440.

² *Франко І.* Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 16.

1.5. «Уловити загальну фізіономію духового життя епохи»...

до реконструкції певної пісні. Також для ученого важливим під час відновлення максимально наближеного до первісного зразка стало «установлення логічного і психологічного зв'язку», який часто руйнується внаслідок тривалої мандрівки творів народних «з уст до уст». Франкове новаторство полягало й у тому, що вперше метод реконструкції вдалося успішно апробувати на багатому національному фольклорному матеріалі.

Вирішення проблеми поліваріантності в І. Франка позначено «студіюванням відносин варіантів один до других»¹. Одним із центральних завдань прискіпливого вивчення варіантних гнізд стало з'ясування питання: «Чи се парості різних редакцій первісного оригіналу, чи, може, новіші переробки якоїсь одної редакції?»². Неувага колег-фольклористів до згаданої проблеми, переконував І. Франко, не давала їм можливості висвітлювати повною мірою і об'єктивно історію розвитку твору, показати причини усіх трансформацій на життєвому шляху пісні. Дослідник розглядав також різночасові редакції одного твору, намагався підставово виокремити ті зміни, що виникли під час так званих «новіших фабрикацій», простежити, як вони вплинули на дальшу долю твору. Усвідомлюючи «наукову пожиточність» представлення повних варіантних гнізд, І. Франко систематично працював над створенням корпусу доступних «вібрацій» тексту як підґрунтя для реституювання (відновлення) його повноти та «поправності».

У контексті методологічної проблеми «фольклор і література» особливо гостро звучить питання колективного та індивідуального начал у творчості. Хрестоматійна теза про те, що в усній словесності домінує елемент колективного, а у красному письменстві на передній план виходить індивідуальний первень, у Франковому науковому дискурсі, попри свою позірну очевидність, отримала поглиблену аргументацію, з урахуванням усіх *pro* і *contra*. З особливою прискіпливістю учений заглиблювався у з'ясування

¹ *Франко І. Студії над українськими народними піснями* / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 282.

² Там само.

колективності фольклору. Пояснюючи виникнення найдавніших пластів народної поезії теорією «колективного вибуху почуттів», І. Франко часто натрапляв на переконливі свідчення, що спростовували один із засадничих пунктів класичної фольклористичної догматики. Відтак, у студіях, побудованих на генетичному аналізі окремого твору, з'являлися тези на кшталт: «А загалом вид являється такий, немовби ми з вищого поетичного рівня сходили на нижчий, або немовби річ, утворена талановитою одиницею, пішовши з рук до рук, обтовклась, втратила первісні ясні контури»¹; або ж «Ми можемо зрозуміти, як малотворча, як дрібноконсервативна буває та містична сила – народна пам'ять, якій наші етнографи часто приписували шліфування та вдосконалювання пісень, нібито зроду невироблених та недотепних. Коли йде яке вироблювання та шліфування в народній пам'яті, то хіба так, як на монеті, що ходить з рук до рук: рисунок затирається, блідне і об'єм зменшується, пропадають або псуються імена, побут та історичні деталі, зтираються мовні особливості, рисунок робиться шаблоновим і конвенціональним, іноді переходить у карикатуру, а не навпаки. А навпаки буває лиш у виїмкових випадках, коли обезбарвлена та обшліфована пісня знов попадається в руки талановитої одиниці, яка зуміє надати їй хоч почасти нову індивідуально закрашену подобу»².

На підкріплення своїх міркувань про позитивний вплив окремої творчої одиниці з народу на розвиток певного твору І. Франко у висновках до аналізу пісні про козака Плахту, згадуючи про «повний і заокруглений» варіант у збірці Жеготи Паулі «Pieśni ludu guskiego w Galicji» (Львів, 1839. – Т. II. – С. 26–28), цілком аргументовано висловив здогад, що твір через свою «поправність», очевидно, «являється індивідуальною, свідомою переробкою первісного тексту, переробкою, dokonanoю якимсь професіональним співаком»³. Пізніше й М. Грушевський, тео-

¹ Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 279.

² Там само. – С. 282–283.

³ Там само. – С. 279.

1.5. «Уловити загальну фізіономію духового життя епохи»...

ретично обґрунтовуючи роль особистості у долі пісні, запевняв, що лише «індивідуум уміє знайти влучну, то значить артистичну форму колективному настроєві»¹.

При вирішенні проблеми «колективне–індивідуальне» у фольклорі дослідник проводив чітке розмежування аналізованого матеріалу, окремо розглядав обрядову та позаобрядову поезію. У народній обрядовій поезії колективне начало не викликає ані найменших застережень, факт сприймається як аксіома, яка, якщо б і потребувала доведення, то мала б численні промовисті свідчення на підтвердження цієї прописної істини. Що ж до позаобрядової поезії, яку, до слова мовити, І. Франко нерідко номінував «індивідуальною»², то факт її наскрізної «колективної закраски» не завжди є доконаним. «Історія розвою поетичної творчості, – зазначав І. Франко, – доказує нам, що така чисто індивідуальна лірика, хоч і як се нам може видатись дивним, являється не на початку, а на кінці еволюції, рівночасно з тим, як і сама людська індивідуальність робиться самостійною, одержує певну ціну і почуває свою вартість супроти переможного зв'язку громади, роду, сім'ї»³. Це твердження можна сприймати як продовження міркувань, висловлених у знаній розвідці «Як виникають народні пісні», в якій учений аргументовано переконував, що первісна поезія (розуміємо передусім обрядову) побудована винятково на основі колективної творчості. Саме тому жанри, які презентують найдавніші пласти народної поезії (колядки, щедрівки, веснянки, гаївки і т. д.), несуть у собі так мало «індивідуального чуття». Цілком іншого звучання набуває народне поетичне слово пізнішого походження (думи, історичні пісні) зі зміною світоглядних переконань і у зв'язку з тим, що людина починає усвідомлювати себе самодостатньою суспільною одиницею, або ж, як писав І. Франко,

¹ *Грушевський М.* Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. Т. I / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – С. 56.

² *Франко І.* Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 148.

³ Там само. – С. 248.

«відчуває свою вартість», фольклорні твори щоразу втрачають у деталях, освячених багатовіковою традицією, і набувають ще не дуже виразного, проте у багатьох моментах індивідуального звучання. Щоразу частіше ідеться про окрему творчу одиницю з народу, яка пісні «вицвілій» під час тривалої подорожі із уст в уста надає нового звучання, «реставрує» її, і великодушно, не претендуючи на авторство, пускає у далеку мандрівку життя, щоб колись вона «знову попала в руки талановитої одиниці, яка зуміє надати їй хоч почасти нову індивідуально-закрашену подобу». Зазначену тенденцію «постепенного вменшення сили традиції»¹ І. Франко вважав закономірною, такою, що підтверджує концепцію поступового звуження колективного й одночасного розширення індивідуальних елементів у новітньому фольклорі. Подібні міркування звучали і в інших дослідників, які ретельно студіювали широкі пласти народної традиційної літератури на різних етапах її розвитку. Зокрема неодноразово підтримував тезу О. Веселовський в «Исторической поэтике».

Пропонуючи стереометричну візію твору упродовж усіх етапів його культурної еволюції, І. Франко систематично спостерігав за численними ампліфікаціями та редукціями у структурі пісні, дошукувався їх причин. Під час аналітичної роботи у вказаному напрямі дослідник акцентував на тому, як гармонійне вплетення у канву твору окремого образу чи мотиву може «вдарити мимоходом у струну глибокого почуття»². Народні виконавці, «обдаровані добрим нюхом», такі успішні вставки «залюбки розширюють», хоч і «відбігають» від первісно зложеного плану пісні. Свідоме наголошування на знакових, чи то пак «ефектових місцях» з часом може зумовити їх «емансипацію», викристалізування в завершеної одиниці народної пісенності і, зрештою, розпочати своє самостійне функціонування. Новотвори, що виникли як наслідок

¹ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 343.

² *Франко І. Студії над українськими народними піснями* / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 286.

1.5. «Уловити загальну фізіономію духового життя епохи»...

розгортання «ефектових місць», так чи інакше в окремих деталях все ж зберігають вказівки на первісний генетичний зв'язок із «первовзором». Ампліфікації емоційно влучних мотивів, власне тих, що «б'ють в струну глибокого почуття», мають різну природу, певні розширення тексту, як щойно було зазначено, вельми позитивно впливають на його функціональні потенції, інші ж, навпаки, є недостатньо органічними, щоб «оживити» текст. Додаткове нанизування «сателітів» до початково виразної мікротеми пісні нерідко видається надміру штучним, почасти зайвим, таким, що ускладнює сприйняття, а разом негативно впливає на її побутування. І. Франко акцентував, що «в устах народних, чим далше відходить якась повість від первісного джерела і чим довше переховується, тим більше розростаються дрібниці...»¹. Водночас учений з'ясував різносторонні впливи, що зумовили розвиток певних сюжетних ліній, зміну образної системи, переформатування ідеологічних настанов твору відповідно до зміни світоглядних переконань.

Концепцію зв'язку фольклору та літератури І. Франко розвивав не лише теоретично, а й консеквентно реалізовував у своїй письменницькій практиці. Зрештою, проблема «фольклоризму Франкової художньої творчості» заслуговує на низку окремих, спеціальних наукових студій.

Попри те, що культурно-історична школа ще до І. Франка здобула в Україні провідні позиції, стала найпопулярнішою, однак тривалий час не було концептуальних досліджень, які б систематично аналізували її теоретико-методологічні підвалини. Немає сумніву, що провідну роль у заповненні цієї важливої прогалини відіграв І. Франко, який, обравши шлях культурно-історичних пошукувань, змагав до вичерпного тлумачення перспективності такого типу студій, практично реалізовував теоретичні міркування

¹ *Франко І. Потопа світу / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому С. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 88.*

у фольклористичних працях, які й досі не втратили актуальності. Особливо цінними думки І. Франка про наукові ідеали культурно-історичної школи можна вважати ще й через те, що вивчав він їх із середини, був не лише теоретиком, а й дуже продуктивним практиком, який нерідко вдавався і до авторецензій.

Стаючи на ґрунт культурно-історичних пошуків, І. Франко приєднався, як він сам влучно висловився, до «великого загону дослідників», які роблять «величезну працю», спрямовану на докладне, з чималими науковими перспективами вивчення багатой фольклорної традиції, отого «геологічного шару, де упереміш знаходяться чи то збережені в цілості, чи то до невпізнання зруйновані і твори місцевого життя, і тисячі мандруючих пам'яток, занесених морем і сушею, вітрами, і хвилями, і льодовиками, більше чи менше асимільованих...»¹.

Виважено і ретельно І. Франко досліджував «кардіограму» методологічних пошуків фольклористів другої половини ХІХ – початку ХХ століть, демонстрував глибоке розуміння постулатів, висловлених представниками різних фольклористичних шкіл, вказуючи на перспективність певних методологічних знахідок, систематично застосовував їх у власній науковій лабораторії, доповнював цінними спостереженнями та рекомендаціями, виявляв при цьому талант високолетного фольклориста-аналітика, який відмовляється від штучного, надуманого «підпирання» задалегідь задекларованих теорій, і визначає напрям дальших студій, лише керуючись сутністю досліджуваного матеріалу, лише враховуючи превалююче внутрішнє начало уснословесних творів, які опинилися в об'єктиві його наукових зацікавлень. Загалом у Франкових оцінках методологічних засад представників різних фольклористичних шкіл проглядається єдиний план сприйняття, цілісний погляд на предмет, завдання і способи вирішення найскладніших уснословеснознавчих проблем.

Покладаючись на критерії раціоналізму, логічності, «донеслості факту», аргументованості та детермінованості у влас-

¹ Франко І. Як виникають народні пісні / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 60–61.

1.6. «Безпристрасне вистудіювання тексту»...

них наукових студіях з поля фольклору, І. Франко вимагав, аби аналогічні принципи систематично використовували його колеги-дослідники. Незважаючи на те, яку методологічну доктрину підтримує учений, передусім він повинен стояти в обороні істини, наукової правди, заснованої не на бездоказових гіпотезах, а на багатовекторному, стереометричному аналізі матеріалу. Менше непосутньої балаканини і більше розміреного наукового досліджу – саме такою тезою можна окреслити Франкові дослідницькі інтенції. Учений, як і інші очільники європейської наукової еліти кінця XIX – початку XX століття, обстоював примат об’єктивності та компетентності у сфері досліджуваних питань.

1.6. «Безпристрасне вистудіювання тексту»: методологія філологічної школи у фольклористичній практиці Івана Франка

Однією з авторитетних методологічних стратегій у гуманітаристиці другої половини XIX – початку XX століть стала філологічна школа. Вона досить успішно завоювала позиції у літературознавстві та мала позитивний резонанс в інших наукових парадигмах. Найефективніше філологічна школа виявила себе у дослідженнях пам’яток давньої літератури. Дієвість філологічного аналізу творів старої писемності стимулювала «проникнення» методу в інші сфери. Однією з цих галузей стала фольклористика, для якої критичний філологічний розбір твору відкрив нові перспективи студій.

В Україні школа розвивалася у декілька етапів, перший із яких припадає на 60–90 роки XIX століття. Головні завдання і концептуальні положення філологічної школи обґрунтував і систематично обстоював Володимир Перетц. Дослідник у низці розлогих теоретико-методологічних розвідок монографічного та підручничкового типу («Из лекций по методологии истории русской литературы. История изучения. Методы. Источники» (1914)), «Краткий очерк методологии истории русской литературы» (1922))

засвідчував, що саме філологічне вивчення будь-яких явищ словесності є оптимальним, об'єктивним і найбільш достосованим до якісних наукових праць. «Основними прийомами філологічного методу, суть якого полягає у всебічному вивченні матеріалу в його статичному та динамічному стані, – переконував учений, – є услід за бібліографічною підготовкою матеріалу: 1) критика тексту пам'ятки; 2) історія тексту, і 3) порівняльно-історичне вивчення її форми та змісту»¹. Увесь пафос дослідницьких змагань В. Перетц, як і його попередники та послідовники, спрямовував на філігранну критику тексту, його всебічне, всеосяжне осмислення. «Філологи» вважали, що вся необхідна інформація закладена у самому творі, а філігранна його текстологічна «обробка» сприяє оприявленню глибинних сенсів, розкриває усі можливі інтерпретаційні «виходи». У процесі становлення школи виробилося два підходи до її розуміння: «перший зводився до погляду на літературний твір і на літературний процес як еволюцію мови, стилю і художніх форм загалом, а другий розглядав форму (стиль, мову) як інструмент символізації змісту художнього твору, без якої немає творчості як такої»². Покликаючись на конкретні можливості власних дослідницьких схем, представники школи вважали прийнятним винятково через текст дійти до встановлення часу та місця постановня аналізованого зразка, щоправда, пріоритетним для них все ж залишалася естетична оцінка твору. Зважаючи на це, наступною стадією розвитку філологічної школи стала так звана рецептивна естетика. Мала ця методологічна платформа й інший крайній вектор розвитку, який зводився до формалізму.

Представники філологічної школи були переконані, що розвиток усної словесності, так само, як і писаної, полягає у пошуковій естетичній досконалості. Саме таким перманентним процесом удосконалення вони пояснювали процес шліфування фольклорних текстів і вбачали у цьому намагання знайти ідеальну змістоформу.

¹ *Перетц В.* Краткий очерк методологии истории русской литературы / В. Перетц. – Петроград : Академия, 1922. – С. 62.

² *Насенко М.* Історія українського літературознавства / М. Насенко. – К. : Академія, 1997. – С. 133.

1.6. «Безпристрасне вистудіювання тексту»...

Адепти школи переконували, що їхній метод дослідження найоб'єктивніший, адже вони підходили до оцінки твору без будь-яких наперед встановлених концептів, відкидали будь-які «робочі гіпотези» і враховували винятково те, що «промовляв» текст, що, як висловився В. Перетц, «виправдане наявним матеріалом»¹.

Для з'ясування особливостей становлення та розгортання методології філологічної школи в нашій науці значне місце у книзі «Історія українського літературознавства» відвів М. Наєнко. У поле уваги дослідника потрапили й пошуки українських учених у царині уснословеснознавства. Автор запропонував дещо оригінальний погляд на розуміння тенденцій розвитку методологічних напрацювань другої половини XIX століття. Зосібна він об'єднав формальний та філологічний підходи до вивчення фольклорно-літературних явищ і говорив про так званий естетико-філологічний метод. Розглядаючи таку інтерференцію дещо відмінних за суттю підходів, учений, гадається, не розкрив усієї повноти методологічних шукань попередників і відкинув з палітри дослідницьких змагань важливу барву оригінального прочитання твору.

Окрім М. Наєнка, про близькість філологічної школи до формалізму говорили й інші дослідники, утім аж ніяк не стверджували про їхню абсолютну тотожність. Зовсім неприйнятними, наприклад, для представників філологічної школи були крайні вияви формалізму, прихильники якого, як влучно висловився Дмитро Чижевський, запевняли, що «зміст літературного твору взагалі не має ніякого значення, або що він цілком залежний від форми»².

Пропонуючи розгляд методологічних пошуків українських літературознавців і фольклористів XIX століття, Д. Чижевський на сторінках своєї «Історії української літератури» серед розмаїття підходів до наукової оцінки твору аргументовано виокремив школу філологічну. У розвитку школи дослідник простежив декілька

¹ *Перетц В.* Краткий очерк методологии истории русской литературы / В. Перетц. – Петроград : Академия, 1922. – С. 53.

² *Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до реалізму) / Д. Чижевський. – Тернопіль, 1994. – С. 22.

хвиль, кожна з яких засвідчувала поступове удосконалення дослідницького інструментарію. До найвидатніших представників першої стадії учений зараховував Ізмаїла Срезневського, Омеляна Огоновського, Миколу Дашкевича та ін. У працях згаданих дослідників, на жаль, можна знайти чимало недоліків, однак вони також запропонували багато позитивних рішень, які пройшли випробування часом і досі не втрачають актуальності. Найбільше значення школи, на думку Д. Чижевського, полягало у тому, що її прихильники «видання текстів намагалися давати критично»¹. Саме «критика тексту» стала провідним знаменом продовжувачів філологічного методу уже на межі ХІХ–ХХ століть. Учені школи у цьому аспекті представили праці «часто дуже ґрунтовні, іноді бездоганні». Серед авторів таких студій Д. Чижевський цілком аргументовано згадав І. Франка та В. Перетца, яким вдалося помножити власні цінні знахідки у стратегії наукового опрацювання твору на досвід іноземних колег (Ватрослава Ягича, Олексія Соболевського, Михайла Сперанського та ін.).

До методичних рекомендацій аналізованої школи уважно прислухувався й М. Грушевський та в окремих розділах «Історії української літератури» вдавався до успішної апробації філологічної доктрини. Науковець у вступному слові до свого шеститомного корпусу виразно ствердив прихильність до філологічної школи і зазначив, що «філологічно-естетичне трактування літературного твору», у межах якого «аналізується зміст і словесна форма творів, причини їх зросту чи упадку, змін в формі, в виборі тем та їх обробленні»², йому не байдуже.

Інший авторитетний знавець методології фольклористично-літературознавчих досліджень Л. Білецький у «Проспекті оглаву другої частини» праці «Основи української літературно-наукової критики» задекларував, що у п'ятій частині розглядатиме ідеї філологічної школи. Серед її активних українських прихильників теорії автор пла-

¹ *Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до реалізму) / Д. Чижевський. – Тернопіль, 1994. – С. 19.

² *Грушевський М.* Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. Т. І / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – С. 52.

1.6. «Безпристрасне вистудіювання тексту»...

нував передусім проаналізувати постать І. Франка, оскільки вважав, що дослідницький інструментарій такого типу львівський учений опанував досконало. На жаль, другий том концептуальної історії методологічних учень так і не було опубліковано, тому-то, можемо лише здогадуватися, в якому саме руслі Л. Білецький планував коментувати огром наукових праць І. Франка.

Франкову причетність до використання методологічного інструментарію філологічної школи декларували й інші дослідники. Зосібна, Я. Гарасим у праці «Нариси до історії української фольклористики» виразно зазначив, що у Франкових працях є очевидними прояви філологічних інтерпретацій. Учений переконує, що діапазон наукових пошуків Франка-фольклориста перебував, головню, в силовому полі трьох шкіл: культурно-історичної, історико-порівняльної (компаративістичної) та філологічної¹. Автор статті «Фольклористичні методи Франка» В. Давидюк також погодився із думкою про те, що вагому складову фольклористичного доробку І. Франка склали праці у руслі методологічних настанов філологічної школи. З цього приводу дослідник ствердив: «У більшості своїх статей зі “Студій над українськими народними піснями” Франко не обходить і без філологічного методу. Текстологічний аналіз пісні з дальшою проекцією на її гіпотетичне походження був улюбленою справою ученого»². Вагому роль «філологічної методи» у доробку І. Франка та його колег-однодумців не без певного спрощеного розуміння її мети і завдань відзначив В. Сокіл. «З кінця XIX ст., – написав автор монографії “Народні легенди та перекази українців Карпат”, – створена у Львові Етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) започаткувала новий філологічний підхід до фольклорних записів, який характеризувався максимальним дотриманням фонетичних, стилістичних та лексичних особливостей мови у фіксованих зразках усної словесності»³.

¹ *Гарасим Я.* Нариси до історії української фольклористики : навч. посібник / Я. Гарасим. – К. : Знання, 2009. – С. 176.

² *Давидюк В.* Фольклористичні методи Франка / В. Давидюк // Концепції і рецепції / В. Давидюк. – Луцьк : Твердиня, 2007. – С. 183.

³ *Сокіл В.* Народні легенди та перекази українців Карпат / В. Сокіл. – К. : Наукова думка, 1995. – С. 5.

Філологічна школа досить активно розвивалася в європейській науці. Впливовим центром на пряму став віденський осередок, чільним представником якого був В. Ягич. Авторитетний славист, засновник журналу «Archiv für slavische Philologie» тривалий час працював над публікацією давніх літературних пам'яток і виробив вельми продуктивний підхід, який передбачав видання науково опрацьованого і реконструйованого на основі декількох редакцій тексту. Саме під впливом цього вченого І. Франко добре засвоїв особливості методологічних побудов, що їх успішно застосовували адепти-«філологи». Цілком зрозуміло, що назверх помітним став філологічний метод аналізу у тогочасних Франкових студіях і виразно домінував у праці «Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія», що її спершу у форматі докторської дисертації, а згодом і окремого монографічного дослідження, український науковець підготував під безпосереднім керівництвом В. Ягича. Окрім віденського професора, суттєвий вплив на І. Франка у контексті остаточного опанування «філологічної методи» мав Степан Смаль-Стоцький. Для цього чернівецького вченого, як слушно зауважив автор монографії «Літературознавчі концепції в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ сторіч» М. Гнатюк, «найважливіше значення мала не кількість опрацьованого матеріалу, а докладна і всебічна інтерпретація художнього тексту»¹.

Науково-критична рецепція тексту заїмпонувала Франкові, тому він використовував її не тільки щодо «старої літератури», а й, розширюючи сферу застосування, успішно апробував метод В. Ягича та С. Смаль-Стоцького у сфері фольклористичних дослідів. Зосібна, ґрунтована на вивченні багатьох варіантів реконструкція найповнішого тексту стала невід'ємним елементом Франкових «Студій над українськими народними піснями». Процедура реставрації повного тексту в І. Франка отримала належну наукову підтримку. Приміром, коли йшлося про реконструкцію пісні «Ведмедівка», учений, розуміючи штучність будь-яких маніпуляцій

¹ Гнатюк М. Літературознавчі концепції в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ сторіч / М. Гнатюк. – Львів, 2002. – С. 132.

1.6. «Безпристрасне вистудіювання тексту»...

із текстом, з певним відтінком самокритики зазначив: «Не можна сказати, що ся пісня справді виглядала так колись чи то в писанім тексті, чи в устах народу, але я навмисне стягнув у одну цілість усе те, що дають варіанти, аби показати, що з того виходить усе-таки досить одноцільний і поетичний образ»¹.

Методологічний інструментарій філологічної школи І. Франко успішно апробував і в інших фольклористичних працях. У концептуальній за повнотою охоплення питань розвідці «Фольклористика в науковій діяльності Івана Франка (теоретико-методологічні аспекти)» Р. Кирчів відзначив, що дослідник «суттєво збагатив і зміцнив філологічно-естетичний аспект дослідження», бо «кожна із його студій може послужити взірцем всебічного фольклористичного аналізу (властиво, мікроаналізу) ідейно-змістової й поетичної фактури народної пісні»². Щодо того, наскільки тотальним було використання філологічної методології у корпусі фольклористичних писань І. Франка, можемо висловити певний сумнів, однак незаперечним видається систематичний інтерес до такого типу досліджень, у якому, до слова мовити, учений зарекомендував себе як фаховий майстер мікроаналізу тексту.

В обсяг актуальної проблематики філологічної школи органічно вписувалося питання якісного опрацювання текстів для дальшого їх фахового коментування. Цей сегмент досить широко представлений у фольклористично-літературознавчому доробку І. Франка. У «Студіях над українськими народними піснями», «Апокрифах і легендах з українських рукописів», «Галицько-руських народних приповідках» та багатьох інших працях виразно проглядається серйозна робота з текстами. Успішна апробація новаторських принципів під час вивчення давніх фольклорних

¹ *Франко І.* Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 297.

² *Кирчів Р.* Фольклористика в науковій діяльності Івана Франка (теоретико-методологічні аспекти) / Р. Кирчів // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. I. – С. 889.

та літературних пам'яток логічно пояснює той значний інтерес дослідників до наукового збагнення окресленої проблеми. Зокрема, Франків внесок у розробку питання текстології апокрифів докладно розглянула Я. Мельник у ґрунтовній монографії «Іван Франко і *Biblia arosyrypha*». Авторка книги у розділі «...Передруковувати з рукопису слово в слово і буква в букву» наголосила на досить продуманій системі текстологічного розбору апокрифічних творів і аргументовано ствердила, що «принципи і засади», які виробив І. Франко, «за незначним винятком, доволі успішно витримали випробування часом»¹. Серед актуальних критеріїв Франкової концепції опрацювання рукописних текстів Я. Мельник передусім виокремила точне відтворення оригіналу без тих не завжди щасливих «модернізацій», що їх пропонували в аналогічних виданнях Олександр Пипін та Іван Порфир'єв. Разом з тим дослідниця відзначила, що Франкове «взорування» на оригінал у жодному разі не було бездумно механічним, навпаки, він відмовлявся від беззастережного відтворення рукописного тексту і спершу ретельно студіював його: якщо назверх помітними були пропуски, помилки і недогляди копіїста, то на підставі аналізу широкої дотичної літератури учений намагався заповнити очевидні «люки». Коментуючи Франків відхід від задекларованого принципу «...передруковувати з рукопису слово в слово і буква в букву», Я. Мельник акцентувала, «це вето він порушував тоді, коли йшлося про механічні помилки писарів чи перекладачів – *lapsus calami* найрізноманітнішого характеру, а також про ортографічні помилки, похибки запам'ятовування, прочитання, переосмислення й т. ін.»². Аналогічні засади «делікатної» поведінки з текстом І. Франко застосовував у фольклористичних працях, у яких, як слушно спостеріг Р. Кирчів, «учений чи не перший в українській фольклористиці вказав на потребу “детальних студій” народнописенного тексту, вираженого в парадигмі його

¹ Мельник Я. Іван Франко і *biblia arosyrypha* / Я. Мельник. – Львів, 2006. – С. 159.

² Там само. – С. 160.

1.6. «Безпристрасне вистудіювання тексту»...

варіантів і відповідно проведеній для цього підготовчій роботі – критичного аналізу зібраного матеріалу»¹.

У вступному слові до своїх ґрунтовних «Студій над українськими народними піснями», даючи огляд здобутків на полі українського піснезнавства, І. Франко зауважив, що попри загалом не надто великий обсяг зробленого, помітною є «різномірність наукових метод», з якими підходять дослідники до оцінки фольклорних творів. Сам учений у «Студіях...» органічно поєднав філологічну роботу над текстами та їх розгорнутий культурно-історичний дослід. Нерідко він свідомо віддавав перевагу саме першому компонентові аналітичного розбору твору. Наприклад, у вступних заувагах до розвідки «Пісня про Байду» І. Франко чітко задекларував, що ставить перед собою «два ряди питань»: «щодо її тексту та щодо історичної основи», і продовжував: «для мене спеціально перше питання важніше від другого»². Отож, вагоме місце у цій многоті підходів І. Франко відводив для «дослідів естетичних та мовних»³. Щоправда, філологічна оцінка уснословесного добра, на думку І. Франка, не отримала ще належного статусу, бо ж навіть у найкращих зразках української фольклористичної думки, таких як «Исторические песни малорусского народа» В. Антоновича та М. Драгоманова, автори «переважно займаються піснями як пам'ятками історичними і громадять відповідний для сього матеріал, менше вдаючися в їх критику»⁴. Саме згадану «критику тексту», яка органічно вписується у дослідницьку концепцію філологічної школи, І. Франко успішно інтегрував у тогочасну систему уснословеснознавчих пошуків. Він

¹ *Кирчів Р.* Фольклористика в науковій діяльності Івана Франка (теоретико-методологічні аспекти) / Р. Кирчів // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. I. – С. 887.

² *Франко І.* Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 162.

³ Там само. – С. 11.

⁴ Там само. – С. 15.

«рішучо потвердив» «необхідність історико-критичного розсліду текстів і філіації поодиноких пісень»¹. Навздогін попередній гадці учений наголосив, що оперування «непровереним критично матеріалом» може дуже легко і швидко завести на хибну дорогу. Про фальшовані твори, що через «побожні підступи» деяких не надто критичних мужів від науки увійшли в широкий обіг, І. Франко висловлювався завжди однозначно, запевняючи, що ані самі ті твори, ані тим більше побудовані на їх основі інтерпретації не мають жодної результативності.

У фундаментальному корпусі «Студій над українськими народними піснями» І. Франко вдало використав метод філологічного аналізу, який став невід'ємним елементом дослідження. Перед тим, як розпочати вивчення історичної підоснови пісні, простежити її контекст, учений ретельно вивчав кожен зразок, залучав до наукового дослідження всі доступні варіанти з друкованих джерел, рукописів, колекцій найновіших записів, з'ясував, яка фіксація найповніше і найпластичніше передає сюжетну колізію. Відтак, виокремивши такий базовий текст, І. Франко вдавався до реконструкції максимальної повноти твору, так званої «проби звідного тексту», заповнюючи очевидні прогалини на основі розгорнутої варіантної парадигми. Дослідження пісні про Стефана-воеводу є виразним зразком ґрунтовного філологічного розбору. Науковець тричі повертався до наукової оцінки пісні, спрямовуючи головне вістря пошуку на максимально точне відтворення першоджерела та відновлення «поправності тексту». Така докладна обсервація сприяла дальшому встановленню різних (раніших і пізніших) редакцій твору, які все ж «знаходяться досить близько і доповняють себе»². Водночас дослідник простежував логічний внутрішній зв'язок між рядками і строфами пісні, вказував на ті місця, де він уривається, і намагався відновити цілісність, використовуючи інформацію, збережену в інших варіантах. Посилена увага до згаданого зраз-

¹ Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 16.

² Там само. – С. 57.

1.6. «Безпристрасне вистудіювання тексту»...

ка зумовлена ще й тим, що він особливо ретельно вивчав давні фіксації фольклору. Відтак, пісня «Дунаю, Дунаю...», подана у граматиці Яна Благослава 1571 року, отримала в І. Франка докладне мовне опрацювання, на основі якого учений доводив українське походження народнопоетичного твору, вказував на виразні ознаки «галицько-покутського діалекту», що стають назверх помітними при ближчому огляді. Львівський дослідник вдало полемізував із харківським колегою Олександром Потебнею, який у студії «Малорусская народная песня по списку XVI века...», присвяченій цьому ж творові, не завжди точно передав «руський» варіант. І. Франко вказував на очевидні неточності відтворення оригіналу. Підходячи до наукової рецепції пісні з позиції «філологів», він стверджував, що це «не лише найстарший відомий текст української пісні, але також цінне свідоцтво вигляду нашої тодішньої народної мови, і то навіть з виразним діалектичним відтінком»¹. Тут доречно згадати, що у фольклористичних студіях застосування філологічного методу вимагає від дослідника доброго знання діалектів. Обізнаність із говірками південно-західного етнографічного регіону І. Франко неодноразово демонстрував на сторінках уснословеснознавчих та мовознавчих праць. Він висловив чимало цінних зауваг, які взяли на озброєння сучасні діалектологи.

«Філологи» переконували, що кожна пам'ятка належить своєму часові, а тому говорити про давноминулі часи на основі записів, що походять із XIX століття, а щонайдалі з XVIII століття немає жодних підстав. Аби реалістично передати дух певної епохи, потрібно опиратися на матеріал, що походить з того часу. Фіксації таких зразків або згадки про них можуть бути збережені у рукописах. Саме на підставі віднайдених словесних раритетів можна більш-менш напевне говорити про особливості фольклорної традиції минулих віків. Власне І. Франко, усвідомлюючи законність артикульованого закиду, намагався дійти до максимально доступної межі і збагнути первісну своєрідність твору, знайти шлях до відтворення прототипу.

¹ *Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 21.*

Безперечно цінними є результати досліджень, спрямованих на аналіз еволюції певного твору, на те, як він змінюється з плином часу, як реагує на його виклики. Показовим у цьому контексті видається студіювання різночасових фіксацій одного твору. Однотематичні фольклорні тексти, часова дистанція між якими досить солідна, є вдячним матеріалом для об'єктивної демонстрації можливих формально-змістових перетворень, що відкриває простір для з'ясування причин виникнення виявлених змін.

Учені філологічної школи серед першочергових обговорювали проблему критичного видання текстів, гостро ставили питання текстології, яке у контексті фольклористичних досліджень набувало подвійної вагомості. Надважливість якісної фіксації та публікації уснословесного матеріалу усвідомлював й І. Франко, а тому докладав чимало зусиль, аби цей засадничий пункт отримав належну наукову аргументацію, і, зрештою, повною мірою був задіяний на практиці у публікаціях українського фольклору.

«Філологи» відзначали важливість стилістичного аналізу твору, адже були переконані, що за цим показником можна найпевніше встановити час постання пам'ятки, якщо зіставити її стилістичний крій із «модними» тенденціями народнопоетичної традиції на певному етапі розвитку. Вивчення стилістики фольклорного твору є також неодмінним атрибутом встановлення його оригінальності. Як показує досвід виявлення автентичних і фальсифікованих творів, що ним скористалися упорядники двотомника «Исторические песни малорусского народа, с объяснениями В. Антоновича и М. Драгоманова», саме цей критерій лежав в основі диференціації різнорідного за походженням матеріалу. І. Франко не тільки поділяв необхідність застосування запропонованого філологічною школою підходу, а й сам часто вдавався до його апробації, особливо під час опрацювання творів із розгорнутими варіантними гніздами, де поміж якісними зразками траплялися зразки відверто сумнівної вартості.

Традиційність як прикметна риса фольклору у багатьох моментах пояснює стилістичну схожість народних пісень, що виявляється і на художньо-виражальному, і на композиційному

1.6. «Безпристрасне вистудіювання тексту»...

рівнях. Саме взоруючись на усталені принципи побудови фольклорних творів, І. Франко зумів заповнити очевидні «прогалини» у текстах пісень, які на «довгій дорозі життєвої мандрівки» розгубили первісну стрункість і чіткість побудови. Наприклад, у процесі вивчення тексту пісні про Стефана воєводу І. Франко виявив очевидну «люку» в її експозиційній частині. «Один погляд на текст, – стверджував учений, – вистачить для переконання, що по першій рядку нашої пісні, який містить у собі поетичне запитання до Дунаю, мусить іти відповідь на те запитання, і та відповідь мусить творити логічний зв'язок початку з головною основою»¹. На доказ слушності такого спостереження І. Франко навів низку споріднених зразків, де ініціальна формула запитання знаходить продовження у відповіді на нього. Саме на підставі фахової філологічної оцінки найдавнішого зафіксованого тексту української народної пісні дослідник переконливо довів його «попсованість» і, враховуючи повніші версії пізніших записів цього елемента фольклорної традиції, запропонував належно мотивовану реконструкцію першоформи.

Текстологічні зближення І. Франко використовував як знак потвердження генетичних зв'язків між піснями. Приміром, рядки із «Пісні про Байду»: «Де я мірю, там я вцілю / Де я важу, там я вражу» і взагалі вся сцена, в якій підступно полонений лицар випрошує лука зі стрілами у свого кривдника й успішно «мститься на нім», виразно перегукується із аналогічним епізодом пісні «Іван та Мар'яна», що, на думку І. Франка, є аргументованою вказівкою на спільне джерело аналізованих творів, близькість їхнього походження.

Завдяки уважному текстологічному розбору, Франкові вдалося встановити «компілятивний характер» деяких пісень, у яких злилися в одну цілість декілька мотивів, що раніше функціонували самостійно. Нанизування первісно самостійних елементів ув органічну єдність твору І. Франко, зокрема, побачив

¹ *Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 30.*

при дослідженні так званої «мшанецької колядки», що була, як переконливо довів учений, скомпонована на основі переплетення трьох різних мотивів. Ці висновки ґрунтуються на «безпристрасному вистудіюванні тексту колядки». Акцентуючи на критиці тексту, І. Франко, по суті, повторював думку теоретиків філологічної школи, які наголошували саме на «безпристрасності» свого підходу, на аналізі без будь-яких наперед встановлених схем та комбінацій.

Своїм уважним «вистудіюванням» тексту колядки про святу Софію в Києві І. Франко вельми вмотивовано розбив думку О. Веселовського про необхідність її (колядки) «міфологічного толкування». Властиво, очевидною помилкою в О. Веселовського, яку намагався оприятити учений, було те, що «голосний петербурзький академік» рухався від теорії до тексту, шукав у колядці лише ті елементи, які могли б підтвердити його заздалегідь «уложені концепти». У цьому контексті вияскравлюється одна з переваг методологічної стратегії філологічної школи, яка відмовилася від штучного комбінування складних теоретичних конструкцій, а зосередила увагу на основному – тексті. Щоправда, «філологи» сприймали текст не як засіб, а як мету наукової рецепції.

Попри те, що І. Франко успішно застосовував філологічний розбір фольклорних творів, усе ж він ніколи не обмежувався винятково цим типом студіювання, вдало поєднуючи різні методологічні підходи для повноти осягнення досліджуваного явища. Вкотре доведеться наголосити, що в автора «Студій...» не йдеться про еkleктику, він сприймав цей метод як засіб додаткової оцінки твору з погляду його автентичності.

Філологічне вивчення твору для І. Франка ніколи не було самоціллю. У жодному разі учений не вдавався до експлікації народної пісні, послуговуючись винятково засобами філологічного методу, оскільки розумів його лише як важливий допоміжний інструмент для провадження якісної стереометричної оцінки уснословесного зразка. Однотипне, одновекторне опанування фольклорної одиниці для такого фахового і глибокого дослідника, як І. Франко, не було достатнім, науковець виступав за докладну і

1.6. «Безпристрасне вистудіювання тексту»...

всебічну інтерпретацію твору, «всестороннє пояснення пам'ятки»¹. Фольклорист зазначав, що для нього важливо «...розбирати твори літературні не як плоди пустого вимислу, а як вплив і втілення певних ідеальних змагань людських, навіяних обставинами суспільного і духовного життя даної епохи»².

Пошук дієвих шляхів аналізу усної словесності українців для І. Франка як науковця став органічною, природною потребою. Він мав на меті виробити оптимальну дослідницьку стратегію, спрямовану на об'єктивне стереометричне опрацювання фольклору. Власні цінні спостереження учений помножив на здобутки європейських колег-фольклористів. І. Франко докладно відстежував методологічні засади різних фольклористичних шкіл (міфологічна, антропологічна, міграційна, порівняльно-історична, культурно-історична, філологічна), брав до уваги продуктивні знахідки кожної з них. Науковець не переносив штучно на український ґрунт напрацювання закордонних фахівців, а завжди намагався органічно узгодити, допасувати їх до студійованого матеріалу. Визначальним критерієм при доборі відповідного типу рецепції уснословесного «добра» учений вважав не прихильність до певної доктрини, «замилування» в улюблених дослідницьких рішеннях, а реальну сутність кожного окремого твору, який найточніше вказує на прийнятні шляхи його аналітичного розбору. Беручи за основу саме таку тактику ведення фольклористичного дискурсу, І. Франко зумів запропонувати й кваліфіковано апробувати якісну схему різнопланового аналізу зразків народної творчості, яка й досі не втратила актуальності, і багато в чому залишається зразковою. Франкова фольклористична програма на методологічному рівні

¹ Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 36.

² Франко І. Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 30 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 316.

була заснована на різновекторному вивченні кожного твору, де основним мірилом доцільності застосування певного прийому стало врахування дослідницької перспективи, нових горизонтів пізнання, ефективності та позитивного резонансу висловлених тверджень. У процесі встановлення методологічних пріоритетів фольклорист знаходив відповідну фактологічну підтримку, давав належний аргументаційний супровід. Попереднє «сканування» досліджуваного матеріалу з дальшим поступовим відчитуванням усіх можливих інтерпретаційних виходів стало неодмінною умовою студій ученого. Цей концепт він систематично витримав у всіх своїх фольклористичних писаннях, навіть якщо йшлося про якийсь один незначний аспект сприйняття складного явища. *Pium desiderium* для Франка-методолога було, аби послідовники взорувалися на його випрацюваний приклад і ніколи не збивалися на відстоювання і використання лише однієї обмеженої в ресурсах стратегії до усього фольклорного багатоманіття, а, навпаки, – будь-що прагнули диверсифікувати дослідницький інструментарій, виробити гнучку схему, орієнтовану на предмет аналізу. Отже, І. Франко вважав виправданим рух від уснословесного твору до відповідних рецептивних моделей, і всіляко критикував штучне припасовування матеріалу до заздалегідь сформульованих тез.

ГЕНОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ФРАНКА-ФОЛЬКЛОРИСТА

2.1. Генологічний аспект фольклористичних студій Івана Франка

У праці «Фольклор і народна культура» російський дослідник Борис Путилов слушно зазначив, що одним із найважливіших здобутків фольклористики ХХ століття є «фундаментальне філологічне вивчення пам'яток народної поезії, засноване на принципах їхньої жанрової специфіки»¹. Проблема, що її фольклористи ХХ століття віднесли в ранг першочергових, мала суттєві наукові напрацювання вже у ХІХ столітті. Яскравим прикладом сфокусованості фольклористичних студій на питанні жанрової своєрідності творів народної словесності є систематичні ґрунтовні розвідки І. Франка, в яких проваджено аналітичний розбір значного пласту фольклору саме за жанровою ознакою.

Франкове фундаментальне осмислення усної словесності українців, що було зорієнтоване на всеохопну ревізію й акцентовану розробку її центральної проблематики, стало важливим етапом на шляху становлення національної фольклористики. Дослідник у процесі наукової рецепції багатогранного фольклорного матеріалу як одну із найнагальніших відзначав проблему його жанрової

¹ Путилов Б. Фольклор и народная культура / Б. Путилов. – М., 1994. – С. 9.

ідентифікації, розглядав її в контексті магістральних завдань науки про уснословесну народну творчість. Власне проблема жанру для фольклористів і досі залишається актуальною. Незважаючи на те, що жанрова система фольклору вирізняється певною стійкістю, все ж постійно виникає потреба конкретизації жанрової сутності твору: і завдяки застосуванню нових методологічних підходів, і через певну динаміку у структурі генологічної одиниці, що постає необхідною умовою поступу системи усної словесності загалом.

Неодноразово І. Франко звертався до проблеми жанру, спрямовував свої зусилля на виокремлення виразних, домінуючих елементів, що найповніше характеризують певний тип творів, роблять їх упізнаваними. Виділяючи комплекс органічних, сутнісних прикмет жанру, учений розширював горизонти пізнання його теоретичних об'єктів, принагідно висвітлював питання генези, еволюції, специфіки функціонування тощо. Дослідник намагався точно вловити і передати особливості народної генологічної свідомості, зрозуміти таємниці «конструювання» жанру, виокремити ті критерії, які формують «обличчя» певної фольклорної одиниці. Він свідомо відмовився від розлогих, заплутаних дефініцій кожного аналізованого жанру, розуміючи безперспективність створення такого визначення, яке б охоплювало всю повноту його характеристичних елементів. «...Правила та дефініції [...], – писав науковець, – повна нісенітниця, а властиво недокладний опис одного якогось твору, або вираз поглядів на творчість в однім якимсь моменті історичнім і вже зовсім не надається до дефініції подібних творів других і з других часів»¹. І. Франко керувався міркуванням, що максимально об'єктивне пізнання генологічної природи фольклорного твору можливе лише завдяки виокремленню низки найтипівіших, центральних, ядерних ознак, котрі формують його осердя, є повторюваними, традиційними, і такими, що утвердились як невід'ємні первні жанрової атрибуції. Виявляючи очевидну націленість на ретельний генологічний зондаж уснословесного матеріалу, учений одночасно враховував і ті тенденції,

¹ Франко І. Слово про критику / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 30 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 216.

2.1. Генологічний аспект фольклористичних студій Івана Франка

які визначають вектор дальшого поступу жанру. Він зауважив, що фольклорні родові форми мають значний потенціал «життєвої енергії», свою траєкторію розвитку, почасти винятково тривалу продуктивність. «В тих невміло розказаних, темних казках, брудних анекдотах, забобонних легендах, – спостерігав І. Франко, – лежали могутчі зароди великої будущини, спочивали сімена, котрі й нині ще, по тисячах літ, не втратили своєї плодючої сили»¹.

Перед І. Франком стояло завдання визначити приблизний обсяг генологічної одиниці, окреслити сферу її впливу, виокремити той пласт життєвого матеріалу, що відповідає внутрішній концепції жанру. Встановлення чітких розмежувальних критеріїв на підставі посиленого практичного студіювання національного фольклорного фонду, на переконання ученого, – єдиний шлях до наведення ладу у «жанровому господарстві».

Кристалізація фольклорного жанру – процес довготривалий. Багатовікове відшліфувування призводить до стирання усього зайвого, відкидання дигресивних відступів, залишаючи лише необхідний заряд енергії, витворюючи такий типологічний елемент фольклору, який продуктивно функціонує. За слушними спостереженнями І. Денисюка, саме «усна форма існування, “кочівний” спосіб життя фольклорних жанрів зумовили те, що процес кристалізації цих форм не закінчений у часі, вірніше, нескінченний. Народна поетична стихія шліфує їх, як морські хвилі гальку, підганяючи під стереотипну модель фольклорної традиції»². Формування жанрової системи фольклору значно відрізняється від аналогічних процесів у сфері красного письменства. Утвердження жанрового розмаїття народної словесної творчості відбувається за своїми оригінальними законами, де домінує не особисте авторське начало, а принцип колективної конвенціональності. Саме цей первинний етап, на якому засівається нива фольклору, І. Франко аналізував у неодноразово цитованій

¹ *Франко І. «Тополя»* Т. Шевченка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 76.

² *Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. / І. Денисюк. – Львів, 1999. – С. 47.*

концептуальній статті «Як виникають народні пісні». Аргументуючи принципову відмінність творення фольклору та літератури, учений зауважив, що «митець, який свідомо створює поетичний твір, передусім відбирає предмет, найбільше відповідний його індивідуальній вдачі і характерові його таланту, він намагається вивчити, опанувати той предмет, вдуматися і вслухатися в нього і потім заповнити його рамки, так би мовити, викристалізуваним змістом свого власного я»¹, натомість, «зовсім інакше стоїть справа з народними піснями»², адже «народний поет творить свою пісню з того емоційного та ідейного матеріалу, яким живе вся маса його земляків. Творячи її, він не стає і не може стати вище від інших; із скарбів своєї індивідуальної душі він у основних контурах не може зачерпнути ані іншого змісту, ані інших форм, крім тих, що становлять щоденне життя цілої маси. Його пісня є, отже, певним виразом думки, вражень та прагнень цілої маси, і тільки таким чином вона стає здатною до сприйняття і засвоєння її масою»³. Отож, передусім відмінними є ті критерії, що впливають на динаміку жанротворення. У красному письменстві визначальним чинником стає індивідуальна авторська позиція, письменник силою свого генія може витворити нову типологічну одиницю літератури – жанр (співомовка – Степан Руданський, детектив – Едгар Алан По), життєва спроможність якого визначається використанням у творчій лабораторії інших авторів, резонансом у світі писаного слова. Жанрові новаторства у фольклорі, аж до остаточного їх утвердження як норми, проходять багаторівневий відбір. Жанрова палітра усної словесності перебуває під постійним контролем традиції, де кожна деталь, що не вписується у канонізовану парадигму, приречена на невизнання, структурну ізоляцію й одиничну актуалізацію. Звідси впливає важлива проблема – традиції і новаторства у фольклорному жанрі, що не випадково зацікавила І. Франка. Розгляд цього питання він сприймав як один із дієвих

¹ Франко І. Як виникають народні пісні / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 62.

² Там само.

³ Там само.

2.1. Генологічний аспект фольклористичних студій Івана Франка

інструментів пізнання законів жанротворчості. Дослідник намагався вийти поза тісну сферу сухої констатації викристалізованих віками ознак жанру і продемонструвати на основі вивчення фольклорних новотворів перспективні горизонти розвитку конкретної одиниці народної генології. Поєднання «старого і нового» у жанрі має чітко визначену спрямованість – оновлення та одночасне збереження найцінніших здобутків. Внутріжанрова динаміка є необхідним елементом його життєвої «пульсації», перебування на стадії активного побутування. Усвідомлюючи вагомість «нового», що значно розширює функціональні можливості твору і допомагає йому пристосуватися до запитів часу, І. Франко намагався проаналізувати «модні» тенденції в уснословесній традиції, фахово оцінити фольклорну новотворчість, запропонувати адекватне розуміння сутності жанру через комплексне студіювання діалектичної єдності архаїки і новизни. Зацікавлення дослідника фольклорними творами «останнього часу» підтверджено систематичними публікаціями цих новотворів (пісні про картоплю, про бориславські нафтопромисли та ін.) з докладним науковим коментарем. Завдяки поглибленому вивченню «свіжого» пласту народної словесності учений зробив аргументований висновок про те, що народна поетична творчість завжди знаходить живий ресурс для оновлення і нарощення творчого потенціалу.

Під впливом І. Франка й інші науковці з особливою наполегливістю почали студіювати найновіші твори народної словесності, зокібна В. Гнатюк серйозно взявся за вивчення пісень про еміграцію («Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності»¹), а Ф. Колесса опублікував окрему розвідку «Українська народна пісня в найновішій фазі свого розвитку»².

Наукове вивчення жанру, окреслення основоположних жанрових характеристик, на думку І. Франка, має бути зорієнтованим

¹ *Гнатюк В.* Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності / Володимир Гнатюк // *Вибрані статті про народну творчість* / Володимир Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1966. – С. 78–96.

² *Колесса Ф.* Українська народна пісня у найновішій фазі свого розвитку / Ф. Колесса // *Фольклористичні праці* / Ф. Колесса. – К., 1970. – С. 34–59.

на вловлювання «живих соків» жанру, які стимулюють його розвиток, забезпечують активне побутування. Звісно, не можна чітко виокремити закони жанрової динаміки у фольклорній традиції, бо сукупність чинників, що впливають на утвердження нового жанру чи занепад «старого», дуже різноманітна. Їх надзвичайно важко структурувати, звести у систему, а відтак загалом окреслити загальну схему жанрового конструювання.

Аналіз численних фольклористичних розвідок І. Франка, де в центрі уваги опиняється певний жанр усної словесності, доводить, що вчений скеровував достатньо зусиль на пізнання закономірностей жанрового розвитку. Він розглядав жанрову систему фольклору у контексті її постійної змінності, неперервного, хоч на перший погляд і непомітного, оновлення.

Функціональний аспект як один із жанровизначальних чинників у Франкових фольклористичних розвідках враховано повною мірою. Науковець неодноразово відзначав, що будь-який фольклорний жанр виконує одночасно декілька функцій (гносеологічну, естетичну, утилітарну тощо). Цю беззаперечну тезу підтримали та підтвердили численними прикладами й інші фольклористи (М. Драгоманов, В. Гнатюк, М. Грушевський, Ф. Колесса та ін.). Незважаючи на значне зацікавлення проблемою, дослідження функціональної специфіки жанрів усе ж потребує певних уточнень і доопрацювань. Вивчення функціонального потенціалу жанру особливо активізувалося у сучасній фольклористичній генології, хоча сама проблема поліфункціональності вже тривалий час перебуває на чільних ролях у студіях багатьох дослідників. Загострену увагу до цієї сфери «життя» твору спичинено потребою якнайповніше досягнути вимір його компетенції, спостерегти ті зміни, що відбулися у процесі розвитку і водночас передбачити можливі трансформації, спрогнозувати їхні впливи на дальшу «долю» досліджуваної фольклорної одиниці.

Неодноразово І. Франко говорив про необхідність зосереджуватися на обставинах використання того чи іншого жанру, відзначав важливість врахування ситуативного контексту (особливо ретельно фольклорист-практик «живописав» атмосферу

2.1. Генологічний аспект фольклористичних студій Івана Франка

вживання твору у коментарях до «Галицько-руських народних приповідок»), ділився своїми спостереженнями щодо окресленої проблеми, наголошуючи, що, наприклад, «поважним людям не до лица між собою в поважній розмові говорити казки та байки, смішити анекдотами»¹. Відтак, кожен жанр, за слушним висновком І. Франка, має свій час і місце виконання, так званий актуалізаційний жанровий хронотоп, лише у відповідних умовах твір буде сприйнято належно, лише у визначеному контексті він реалізує повною мірою свій функціональний заряд.

Наголошуючи на здобутках Франка-генолога, відзначимо, що він один із перших для поглибленого розуміння жанрової сутності твору вдавався до аналізу його поетики, розглядаючи художньо-виражальний потенціал твору як необхідний, вельми важливий засіб конкретизації. Учений досліджував поетичні аспекти фольклорного твору не крізь призму літературної естетики, свідомо зважаючи на багатство виражальних засобів, а враховував своєрідність, внутрішню специфіку народнопоетичних зразків. Взагалі, переведення дослідження фольклору у площину літературознавства компрометує усну словесність як особливий вид творчості, який, хоч і виявляє чимало спільного з писаною літературою, має значну кількість відмінних рис на різних рівнях.

У сучасній фольклористиці, не без суттєвого впливу новаторських ідей І. Франка, поетикальний заряд розглядають як повноцінний, один із інтегральних критеріїв жанрової ідентифікації твору. У більшості генологічних розвідок акцентовано на тому, що типологічні одиниці фольклору в довготривалому процесі свого становлення виробили до певної міри канонізовану систему художньо-виражальних засобів. Жанрова детермінованість поетики видається цілком логічною, прогнозованою, оскільки і форма вислову, і емоційно-експресивна налаштованість твору перебувають у його (жанру) віками формованому гравітаційному полі.

Взагалі, І. Франко вважав, що кожен жанр у процесі еволюції виробляє свою стилістику, отой «стилістичний ореол», за яким

¹ *Франко І. Bel parlar gentile / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 9.*

він прочитується і який налаштовує на певний тип сприйняття. Для казок, приміром, властива «живість», почасти «драматизм оповідання», наявність своєрідного «казкового стилю».

Дослідник сприймав жанр не лише крізь призму його класифікаційної функції, а й звертався до інших не менш важливих функціональних аспектів. Розуміючи жанр як акумулятор досвіду та еволюції мистецтва, учений намагався встановити його обсяг на різних стадіях розвитку, простежити динаміку безперервного процесу стабілізації. Ця так звана історична поетика жанру, системний діахронний аналіз явища сприяє максимально об'єктивному виокремленню конститутивних ознак, які найповніше окреслюють його суть.

Часто І. Франко вдавався до лаконічних, проте надзвичайно влучних характеристик певних складних літературних та фольклорних явищ. Так, пригадаймо, говорячи про українську писану словесність, науковець вказував на так звані «антракти» у її розвитку, постання яких зумовлене найрізноманітнішими чинниками (політичними, історичними тощо). У фольклорі таких антрактів немає, це художня система, яка функціонує неперервно, бо керується органічною потребою народу задовольнити свої естетичні та практичні потреби. Звідси й та стабільність, стійкість жанрової системи фольклору, що зазнає лише плавної, поступової, а тому не вельми помітної динаміки. Саме ж поняття жанрової динаміки у фольклорі досить умовне, адже йдеться про мінімальні зміни, реалізація яких потребує тривалого часу. Виявити трансформації на генологічному рівні можливо через ретроспективний аналіз жанру, розпочинаючи від приблизного періоду його виникнення й аж до сучасного стану побутування.

Систематична праця над виробленням чіткої стратегії жанрового аналізу, моделювання оптимальних схем дослідження дали змогу І. Франкові запропонувати двоступеневе осмислення кожної генологічної одиниці. Це своєрідний макро- і мікроаналіз. Макроаналіз передбачав комплексну наукову оцінку жанру, його загальне, так би мовити, стереометричне бачення. Мікроаналіз спрямований на вивчення жанру в деталях шляхом скрупульозного

2.2. «Різдвяні величальні пісні»...

осмислення одного твору, у контексті його очевидної належності до силового поля досліджуваної генологічної одиниці.

Запропонований короткий огляд генологічних проблем, що їх актуалізував І. Франко, засвідчує проникливість теоретичного мислення ученого, адже його смислогенеруючі думки, ідеї, спостереження над жанровою природою фольклору лише на сучасному етапі розвитку уснословеснознавства в повному обсязі знаходять належне поцінування.

2.2. «Різдвяні величальні пісні»: жанр колядки у науковій рецепції Івана Франка

Фольклористичний сегмент Франкового доробку вельми актуальний для сучасних учених з багатьох причин. Передусім, беззаперечна авторитетність наукових вислідів ученого з різних питань уснословеснознавства зумовлена його вмінням навіть у найкоротших принагідних розвідках запропонувати концептуальне осягнення явища й одночасно окреслити перспективні вектори дальших аналітичних пошукувань. Одним із важливих здобутків І. Франка у зазначеному контексті стало опрацювання складних проблем фольклорної генології. Жанрознавчий вимір фольклористичних студій науковця, хоч і неодноразово опинявся в епіцентрі уваги, все ж не висвітлений належно і потребує нових досліджень, побудованих за принципом «не минати ані титли, ніже тії коми».

Цілком закономірно одну із центральних позицій у генологічних розвідках І. Франка відведено жанрам календарно-обрядової поезії українців. Оскільки найбільшою збереженістю та виразністю з-поміж творів, що супроводжують річний обрядовий цикл, вирізняються колядки та щедрівки*, то саме вони

* Наукова рецепція міркувань І. Франка про колядки та щедрівки представлена низкою окремих розвідок (*Коваль Г. Колядки і щедрівки у фольклористичній спадщині Івана Франка / Г. Коваль // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу,*

презентовані у науковому дискурсі дослідника повною мірою. Твори цієї групи, попри численні внутрішні і зовнішні переформатування, зберегли чимало архаїчних елементів. Незважаючи на тривалий процес викорінювання усього давнього ще поганського із колядок і щедрівок, вони все ж виробили неабияку стійкість, імунітет до кардинальних змін, і не втратили свого первісного жанрового заряду.

Загалом впізнаваною рисою наукової програми І. Франка (студій з питань генології зокрема) стала тривала пропедевтична робота над будь-якою проблемою, спрямована на повномасштабне її збагнення. Саме тому своє осмислення колядково-щедрівкової традиції українців учений вибудовував на основі ретельного вивчення живої традиції побутування «різдвяних пісень»*, усього доступного друкованого та рукописного матеріалу, врахуванні досвіду колег-фольклористів. Відтак, Франкові теоретичні уза-

присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. 1. – С. 975–980; Шемберко Т. Календарно-обрядова поезія в рецепції Івана Франка / Т. Шемберко // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. 1. – С. 967–975 та ін.), або ж постає органічним інтеграційним елементом розлогіх монографічних праць (Колесса Ф. Історія української етнографії / Ф. Колесса. – К., 2005. – 366 с.; Дей О. Іван Франко і народна творчість / О. Дей. – К. : Держ. вид. худ. літ., 1955. – 300 с. та ін.), які, однак, акцентуючи увагу на певних аспектах проблеми, не вичерпують продуктивних висловлювань дослідника щодо пізнання жанрової специфіки «різдвяних пісень».

* І. Франко зафіксував чимало колядок та щедрівок (більшість із них презентовано у виданні «Народні пісні у записах Івана Франка»), водночас неодноразово звертався до друзів та колег провадити систематичне записування зразків жанру, бо вони дають «масу матеріалу до студій» (Франко І. Лист до О. М. Рощкевич / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 119). Розуміючи синкретичну сутність колядок як жанру, що презентує обрядову поезію, вказував на необхідність їх фіксації у контексті обряду, з урахуванням позатекстової реальності.

2.2. «Різдвяні величальні пісні»...

гальнення мають тверде практичне підґрунтя і виражають реальну сутність жанру.

Дослідник докладно студював найновішу літературу про колядки та щедрівки. Зокрема, у поле «особливої уваги» науковця потрапив корпус «Исторические песни малорусского народа» В. Антоновича та М. Драгоманова, де окремо і в досить оригінальний спосіб проінтерпретовано ті «різдвяні пісні», що містять у собі конкретні згадки про князівсько-дружинні часи. Автори розглянули колядки та щедрівки як продукт культурного життя Київської Русі, в якому буяє «воєнна енергія», як твори, що у майже незмінній формі через століття донесли живі картини тогочасного побуту, зберегли «дух епохи». З цього приводу Олена Пчілка зазначила, що прискіпливий аналіз двотомника подекуди дає підстави «оскаржувати приналежність деяких згадок відомих історичних осіб і подій, але вказівки коментаторів на присутність у цих піснях певних побутових рис дружинного і княжого періоду нашої історії були вірними»¹. Виправданим і цілком логічним І. Франко вважав розгляд названого пласту колядок і щедрівок у виданні «Исторические песни малорусского народа» 1874–1875 років, бо ж у них і справді можна «добачити безпосередні рефлекси звісних фактів історичних з XII і XIII віку»².

Щоправда, уточнюючи висловлені міркування, І. Франко наголосив, що, як і інші жанри обрядової поезії, колядки «заховали» у собі передусім інформацію про «староруський побут, безжурний, патріархальний, ситий і п'яний [...] без ніяких конфліктів, окрім молодецької гри та охочих походів у ворожі землі»³, і лише окремі зразки висвітлюють найдавнішу історію краю, зберігши «глухі спомини» героїчної епохи. Підтримав висловлений здогад Ксенофонт Сосенко: «...Вони (колядки та щедрівки. – С. П.), – акцен-

¹ Пчілка Олена. Украинские колядки (текст волынский) / Олена Пчілка // Киевская старина. – 1903. – № 1. – С. 173.

² Франко І. Нові праці про Україну / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 190.

³ Франко І. Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 220.

тував автор книги “Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора”, – зберігають історичні, суспільні й господарські проблеми, – і видно в них так наглядно історичну культурну еволюцію ідей...»¹.

Узагальнюючи внесок І. Франка у колядкознавство, О. Дей стверджував, що учений поділяв зразки жанру на три групи: «1) на старші, які говорять про створення світу в душі дохристиянської міфології; 2) пізніші, що містять в собі згадки про князівсько-дружинні часи і 3) колядки побутового характеру, що малюють хліборобське життя колишніх великих родин»². Вказаний поділ колядок та щедрівок лише частково відображає погляди І. Франка на можливі принципи групування цього виду творів народної словесності. Через достоту вивірене пізнання внутрішньої специфіки жанру, І. Франко намагався віднайти оптимальний класифікаційний критерій. Досвід попередників (часто невдалий), які використовували шаблонний розподіл зразків за змістом, «вів нераз на бездоріжжя задля перемішання мотивів пісенних»³ і не відповідав нормам фольклористичної науки. Тому пошук класифікаційної норми, яка б опиралася не лише на зміст, а й на інший, стабільніший компонент, був на часі. Дослідник відзначив, що колядки та щедрівки демонструють відносно незмінні складочислові параметри, і це дає підстави говорити про розмір як основне мірило розподілу. Саме тому І. Франко так високо оцінив першу спробу О. Потебні класифікувати колядки та щедрівки не за змістом, а за розміром пісні. Львівський учений підтримував висновок харківського колеги про те, що у тривалій «життєвій мандрівці» колядки закріпили за собою типову складочислову конструкцію (5+5), а щедрівки тяжіють до формули (4+4). Рефрен («приспівка») як характеристична деталь жанру, за спостереженнями науковця, виявляє значну «різномірність» у розмірі,

¹ *Сосенко К.* Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора / К. Сосенко. – К., 1994. – С. 2.

² *Дей О.* Іван Франко і народна творчість / О. Дей. – К., 1955. – С. 79.

³ *Франко І.* Нові праці про Україну / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 190.

2.2. «Різдвяні величальні пісні»...

на відміну від основного тексту. Принагідно у контексті аналізу «Обьяснений малорусских и сродных народных песен» І. Франко схвально відгукнувся і про те, як успішно О. Потебня «приложив до колядок, а обік них і до деяких дум метод, наразі найвірніший, конечний: подрібного досліду над кожною поодинокую піснею з усіма її варіантами»¹.

Ритмомелодичні схеми колядок та щедрівок, без яких неможливе якісне пізнання твору, І. Франко намагався науково інтерпретувати. В одному із розлогих коментарів до вказаної проблеми він писав: «У колядках і щедрівках первісно кожний вірш має свою повну мелодію, отже, творить для себе музикальну строфу; мелодія, повторяється при кожнім дальшій рядку наново, що при примітивності музикальних інтервалів робить спів дуже монотонним. Щоб увести більше різнорідності, приточувано віддавна в додатку до кожного рядка рефрен, у котрім голос підіймається вище, а далі навіть розвивається і розмальовується мелодія основного вірша і таким робом виходить багатша, приємніша для уха музикальна строфа»².

Чимало уваги І. Франко приділив питанню регіональної специфіки колядок та щедрівок, зокрема ділився спостереженнями про території найкращого «заховання» жанру. «Головним рудником надзвичайно цікавих і важливих колядних пісень»³ фольклорист називав Бойківщину, натомість колядки з Волині оцінював досить критично і переконував, що вони «не відзначаються ні оригінальністю, ні повнотою варіантів, а, навпаки, переважно є дуже скороченими і часто зовсім зіпсованими»⁴. Суворий Франків присуд щодо начебто «недолугості» волинських колядок викликає

¹ *Франко І.* Розбір думи про бурю на Чорнім морі / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 196.

² *Франко І.* Слово о Лазаревѣ воскресеніи. Староруська поема на апокрифічні теми / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 85.

³ *Франко І.* Przyczynek do etnografii ludu guskiego na Wołyniu / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 211.

⁴ Там само. – С. 212.

щонайменше певні застереження, адже маємо багато переконливих доказів, які засвідчують протилежне. Повною мірою цю необачну, очевидно поспішну тезу ученого, спростовувала своєю працею «Українські колядки» Олена Пчілка. Ольга Косач у цій студії як ілюстративний матеріал використала численні записи волинських колядок, які вирізняються і оригінальністю, і розгорнутою варіантною парадигмою, і повнотою («поправністю») тексту, і його доброю збереженістю¹. Частково виправдовує І. Франка той факт, що свою оцінку дослідник сформулював на підставі аналізу чужих записів (переважно польських фольклористів), які дещо викривлено презентували колядкову традицію регіону. Натомість міркування ученого про традицію різдвяних піснеспівів на Бойківщині та Гуцульщині не викликають жодних застережень, бо колядки із цих регіонів він знав не зі збірників, а сам провадив активну роботу, спрямовану на систематичне записування усього існуючого репертуару.

Оте добре знання місцевих колядкових традицій, оперте на ретельному студіюванні «живого» середовища побутування, І. Франко демонстрував у низці розвідок. На Гуцульщині, де, за словами В. Гнатюка, «колядки заховалися ще в повній первісній архаїчності»², для увиразнення творів цього жанру, що висвітлюють давні світські мотиви, у народі використовують термін «старосвітські». Саме цю уточнюючу жанроназву І. Франко застосовував для характеристики аналізованого пласту колядкових пісень. Вказуючи на превалюючий ідейно-змістовий пафос згаданих зразків, дослідник писав: «...духом звеличання сімейного та господарського життя пройняті також наші *старосвітські* (курсив мій. – С. П.) колядки та щедрівки»³.

¹ Пчілка Олена. Украинские колядки (текст волинский) / Олена Пчілка // Киевская старина. – 1903. – № 1–4.

² Гнатюк В. Передне слово / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1914. – Т. XXXV : Колядки і щедрівки. Т. I. – С. V.

³ Франко І. Передмова до видання «Вибір декламацій для руських селян та міщан» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 33 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 421.

2.2. «Різдвяні величальні пісні»...

Важливим сегментом наукової рецепції колядок є окреслення часу і місця їх виконання. На точні часопросторові координати жанру неодноразово вказував І. Франко. Він акцентував, що для колядок подекуди характерний вихід поза межі різдвяного обрядового циклу, навіть попри очевидні «тисячні зв'язуючі огнива» з ним. Виявлені випадки колядування «під час обходів полів і інших процесій»¹ для дослідника стали переконливим доказом поступового розширення функціональних «потужностей жанру». Франкові спостереження над «життєвим середовищем» аналізованої генологічної одиниці підтверджують і сучасні фіксації фактів колядування під час жнив (так звані «колядки на стерні»). Вказівки на використання колядок у позаріздвяний час є непоодинокими. Зокрема, І. Денисюк зазначав, що колядки виконували навіть улітку, аби зупинити епідемію холери² (думку І. Денисюка підтверджено найновішими записами^{*}). У таких випадках колядки застосовували як формулу вербального оберегу (наголошувалося на їх магіко-сакральному потенціалі), як засіб охорони й очищення (у деяких регіонах застосовують ще й досі). Власне, на основі такої віри у народі сформувалося тверде переконання, що в «обколядовану хату пошесть доступу не має»³.

¹ *Франко І. Наші коляди / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 7.*

² *Денисюк І. Торжество святого збору (Семантика і символіка Різдва) / І. Денисюк // Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Т. 3. Фольклористичні дослідження / І. Денисюк. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 56.*

^{*} «Старі люди кажуть, колись залишили коляди. Вже нема цих коляд. І дуже стали люди мерти. Як везе дядько копу з поля... як він оглєнеца – то сидить ззаду жинка в чорному, манаському, і питаєця: “Чого ти оглєдаєся? Я – Божа Мати. Їдь у село і кажи, хай колядують ідуть. Нашо вони коляди лишили? Бо всьой народ вимре”. А жнива... Він приїхав в село і таке каже. Люди кажуть – то треба йти. І так ходили, ніби колядують, од хати до хати, то тепіра перестали люди мерти». (Запис В. Галайчука 17.07.2007 в селі Рівки Славутського району Хмельницької області від Марії Котюк 1934 р. н.)

³ *Денисюк І. Торжество святого збору (Семантика і символіка Різдва) / І. Денисюк // Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Т. 3. Фольклористичні дослідження / І. Денисюк. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 56.*

У Франковому колядкознавчому дискурсі помітним є намагання виявити джерела тих різноманітних впливів, які позначилися на формально-змістовому наповненні жанру. Серед очевидних напластунів дослідник першочергово виокремлював книжні елементи: мотиви, образи, поетичні засоби, первісно апробовані у світській літературі. У колядках, на думку І. Франка, наявні «численні рефлекси» «Слова о полку Ігоревім»¹, також відчутний «великий вплив [...] апокрифічної і легендарної літератури...»². Міркування про те, що аналізований тип обрядових народних пісень органічно вбирає елементи інших жанрів (окрім легенд та апокрифів, учений згадував і про «сліди поучень»), виявилось досить продуктивним і знаходить свій розвиток у працях сучасних науковців*.

Також І. Франко вважав, що чільне місце у корпусі досліджень про колядки та щедрівки повинні зайняти студії, спрямовані на з'ясування їх «хронологічного розміщення»³. Питання про приблизний час постання «величальних різдвяних пісень» зумовило посиленій інтерес ученого з декількох причин. Передусім значна кількість архаїчних елементів (нерідко з міфологічним підтекстом), які збережено («законсервовано») у колядках, давала виразні підстави виводити жанр із часів дуже давніх. По-друге, говорити про повномасштабне, всеохопне осягнення календарно-обрядового жанру без встановлення його ймовірних часових

¹ Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 53.

² Франко І. Из старих рукописів / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 349.

* Наприклад, відгомін популярного апокрифічного мотиву про чудесне досягнення пшениці, що так міцно вкоренився в українському колядковому тексті, спробувала дослідити Ірина Кметь у розвідці «Мотиви “допомога селянина” та “чудо з пшеницею” в апокрифічному сюжеті про втечу святої родини до Єгипту» (Вісник Львівського університету. – 2007. – С. 292–299. – (Серія філологічна ; вип. 41).

³ Франко І. Юбилейный сборник в честь Всеволода Федоровича Миллера, изданный его учениками и почитателями под редакцией Н. А. Янчука / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 33 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 111.

2.2. «Різдвяні величальні пісні»...

координат неможливо. Тож перед майбутніми науковцями І. Франко ставив нелегке завдання: виявити незатерті складові колядкового першотексту, а через них максимально точно встановити час постання твору. Звертаючись до наступників, які працюватимуть у цій царині, учений наголошував, що «варто би зробити досліді» над колядками крізь призму питання їх хронології.

Сам І. Франко розглядав колядки як зразки «старших пісень»¹, у яких основне навантаження несе архаїчна деталь. Аналогічні здогади висловлював О. Потебня. Він у другому томі «Обьяснений малорусских и сродных народных песен» зазначав, що попри тривале зволікання із записуванням вельми цінних зразків українських різдвяних величальних пісень, все ж текстологічний розбір дає усі підстави констатувати їхнє давнє походження².

Дохристиянська основа «старих колядок» не викликала в І. Франка жодних сумнівів. Він запевняв, що під впливом християнської традиції первісні «поганські» елементи поступово витіснялися, «духовенство пропагувало [...] твори церковної набожності між народом, щоб ними замінити [...] світського змісту колядки і другі обрядові пісні»³. Постійний тиск, послідовне намагання достосувати простий і виразний язичницький малюнок у «колядках давнішого типу» до християнського релігійного орнаменту або ж взагалі змінити текстове наповнення «первісних різдвяних піснеспівів» урешті-решт дали свої плоди: «В деяких околицях народ зовсім пере забув стародавні колядки світські, а співає тільки [...] книжні, церковні»⁴, «в більшій часті Галичини (крім гір) коляди книжні або зовсім витиснули давніші “коляд-

¹ *Франко І.* Юбилейный сборник в честь Всеволода Федоровича Миллера, изданный его учениками и почитателями под редакцией Н. А. Янчука / *Іван Франко* // Зібрання творів : у 50 т. Т. 33 / *Іван Франко*. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 111.

² *Потебня А.* Обьяснения малорусских и сродных народных песен / *А. Потебня*. – Варшава : В типографии М. Земкевича и В. Ноаковского, 1887. – Вып. 2. – С. 7.

³ *Франко І.* Наші коляди / *Іван Франко* // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / *Іван Франко*. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 7.

⁴ Там само.

ки” (у нас їх інколи звуть навіть “сабадашками” т. є. піснями свіцького, легкого характеру в протиставленню до поважних пісень релігійних), або значно частіше від них співаються»¹. Розгортаючи Франкову думку у дещо іншому напрямі (проникнення християнських образів, мотивів, ідей у готові відшліфовані форми «старосвітських колядок»), Олена Пчілка стверджувала, що «християнський елемент являється в колядках вначале даже не в формі предання апокрифов, а в совершенно своеобразном виде: он воплощает в себе черты культа языческого, со всею его непосредственностью представленный, образов и выражений в слове»². Оце спершу досить штучне, а згодом вельми органічне і продуктивне перетоплення світоглядно-релігійних уявлень, ідеологічна переорієнтація, допасовування до відповідних релігійних норм призвели до виразної диглосії у колядках: назверх християнські, глибинно поганські.

Численними звертаннями у пресі до збирачів фольклорних матеріалів І. Франко скеровував дослідників-ентузіастів з-поміж інших уснословесних жанрів звертати увагу на колядки, при цьому не забував давати ремарку – «народні (курсив мій. – С. П.), не церковні коляди». До речі, учений задля уникнення термінологічної плутанини запропонував чітко розмежування за жанроназвами: колядка* – різдвяна пісня світського змісту; коляда – церковно-релігійний твір, центральною темою якого є прославлення народженого Христа. «Коляда церковна є далеко більше строгою і поздержливою, коли ходить о реалістичне малювання деталей [...] і тільки де-не-де проскочить дві-три побутові рисочки», а також «коляди церковні відрізняються від пісень народних більш

¹ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 339.

² Пчілка Олена. Украинские колядки (текст волынский) / Олена Пчілка // Киевская старина. – 1903. – № 4. – С. 133.

* На позначення жанру дослідник використовував як рівноцінні два терміни «колядка» і «різдвяна пісня» (Франко І. Як творилася слов'янська міфологія / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 426).

2.2. «Різдвяні величальні пісні»...

тусклим колоритом»¹. Коляди мають виразне книжне походження. Найвідоміші і найпопулярніші їх зразки зібрано у «Богогласникові» – збірнику, що, зважаючи на декілька успішних перевидань (1790, 1805, 1825, 1836, 1850, 1884, 1886 роки), був вельми розповсюджений і мав потужний вплив на розвиток духовності серед народу. Різдвяні церковні пісні (коляди), зібрані у «Богогласнику», І. Франко мав намір студіювати досить ґрунтовно, бо розглядав їх вивчення як невід’ємну частину майбутньої докторської дисертації. Наприкінці 1889 року учений розпочав активну пропедевтичну роботу щодо збору матеріалів для ретельного наукового осягнення «пісень церковних». Пропонуючи характеристику матеріалу, презентованого у «Богогласнику», дослідник відзначав, що «більша часть пісень зложена язиком церковним, але деякі – майже чистим народним, і отсі то головно ввійшли в народ, витискають з уст єго стародавні колядки...»². Відтак, окремим надзавданням І. Франко вважав з’ясування впливів «Богогласника» на народну колядку, а ширше – народний світогляд загалом. Заразом пошукувача цікавили і зворотні процеси. Інтенсивність впливу фольклорної традиції на широке поле церковних різдвяних піснеспівів не могла залишитись осторонь. Автори коляд, на думку І. Франка, «не могли охоронитися й від впливу того світогляду народного, з котрого виростали, – значить, прийдесь прослідити елемент народний в тих піснях...»³. На жаль, від запланованого дослідження з об’єктивних причин довелося відмовитися, тому широко закросений проспект залишився нереалізованим. Однак низку важливих ідей щодо концептуального бачення проблеми учений висловив у статті «Наші коляди», яка стала своєрідною «пілотною версією» сподіваного солідного проекту. Пропонуючи власні (почасти надто суворі) оцінки згаданої розвідки, І. Франко писав: «...певне там буде багато невірною, що прийдесь поправляти, але скелет, думаю,

¹ Франко І. Наші коляди / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 21.

² Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 327.

³ Там само.

останесь і робітка ся дасть виображене о тім, як бажаю трактувати Богогласник»¹. У листі від 16 лютого 1890 року з деякими слухними міркуваннями про працю виступив М. Драгоманов. Зосібна, попри загалом схвальну оцінку, найбільше застережень у старшого колеги викликав титул студії: «навіщо Ви назвали її “Наші коляди”, – взагалі, коли говорите про один тільки вид коляд і до того, як у нас, то не самий розширений»².

Загалом же стаття «Наші коляди», яку автор декларував лише як незначну частину майбутнього широкоформатного дослідження, дає уявлення про генеральні позиції ученого в оцінці «церковних різдвяних пісень» і вкотре засвідчує Франкове вміння проникнути у суть явища, через «докладне вистудювання» історії його становлення і розвитку збагнути внутрішню природу, дати належну, аргументовану оцінку, вписати у загальнокультурний контекст.

Колядки як зразки, що вирізняються своїм світським колоритом, на переконання І. Франка, мають велике культурно-історичне значення, адже зберегли «багато залишків [...] поезії дружинної», і хоч «згадки про події і постаті в цих піснях вивітрились зовсім, але образ побуту, поділу на верстви залишився незмінним: боярство і “дружба” (дружинник), князь і його двір, походи і зброя (лук і стріли), полювання з соколами, вбивство турів і оленів, убрання чоловіче та жіноче...»³. Відтак, і цей пласт календарно-обрядової поезії дослідник пропонував студіювати систематично на твердому науковому ґрунті.

Зразковий аналітичний розбір колядки запропонував І. Франко у «Студіях над українськими народними піснями». Стаття «Колядка про святу Софію в Києві» стала важливим і невід’ємним здобутком українського колядкознавства. Вдаючись до різновекторної оцінки колядки у записі о. М. Зубрицького (так звана «мшанецька колядка»), науковець відзначив її «компілятивний характер».

¹ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 333.

² Там само. – С. 337.

³ Франко І. Южнорусская литература / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Иван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 107.

2.2. «Різдвяні величальні пісні»...

Текст, на думку ученого, складається із «попсованих і скорочених варіантів», які розвивають різні мотиви: мотив початку світу, мотив чудесного будування церкви та мотив покарання за наругу над християнською святинею. Останній сюжетотворчий елемент, за оцінками І. Франка, належав до «нових», «досі не подибуваних» (на підставі доброї ознайомленості з найповнішими тогочасними виданнями колядок Якова Головацького, Олени Пчілки, Олександра Потебні*, Михайла Драгоманова та Володимира Антоновича дослідник мав усі підстави так вважати).

Винятково на якомусь одному тематичному аспекті колядки (міфологічному, апокрифічному, історичному) І. Франко не акцентував, а намагався дати викінчений огляд, аналітичний розбір усіх смислогенеруючих елементів, що розвиваються в межах конкретного твору. Демонструючи такий комплексний підхід до оцінки одного тексту, в якому виразно «пробиваються» декілька сюжетно-тематичних напластунів, учений запропонував збалансовану схему досліджу. У контексті аналізу позитивного досвіду Франкової методології вивчення колядок варто згадати слова Олени Пчілки, яка у фундаментальній праці «Українські колядки» гостро засуджувала тих дослідників, котрі у погоні за підтвердженням власних апріорних ідей відмовляються від об'єктивного цілісного вивчення твору, звертаючи увагу лише на ті деталі, що легко допасовуються до їхніх «апріористично» сформульованих концепцій¹.

Збираючи докази на підтримку компілятивності мшанецької колядки, І. Франко заглибився також у дослідження архітекtonіки тексту, звернувши увагу на типовий кінцевий акорд пісні:

Ви на здоров'я, на многі літа,
Гей, наш панойку, та наш братойку,
Не сам із собов, а з милим Богом,

* Працю О. Потебні «Объяснения малорусских и сродных народных песен», у якій великий розділ присвячено вивіреному аналізу колядок та щедрівок, головню з прицілом на коментування їхнього символічно-міфологічного підкладу, І. Франко відзначав неодноразово.

¹ Пчілка Олена. Украинские колядки (текст вольныйский) / Олена Пчілка // Киевская старина. – 1903. – № 1. – С. 160.

Із милим Богом, з господинейков,
З господинейков і з челядойков.

Фольклорист називав цей завершальний штрих «звичайним фіналом, зложеним із бажання здоров'я та многих літ, яке з відповідними стилістичними змінами повторюється у кожній колядці»¹. Власне такі стандартні компоненти фольклорного твору, як зауважив І. Денисюк, «не є бездушними трафаретами», а «важливим художнім винаходом»², який почасти несе оте «ядерне» смислове і функціональне навантаження. Фінальне «колядкове словословіє», в якому звучить щире побажання певному адресатові (господареві, господині, хлопцеві, дівчині*) або ж усій «святій» родині за рік здобути якнайбільших гараздів (Р. Кирчів переконує, що цей обов'язковий структурний елемент жанру підтверджує його «первісний органічний зв'язок з [...] заклиально-магічною функціональністю»³, з давньою вірою у магію сили слова), пояснює, умотивовує сюжетне плетиво колядки, адже, концентруючи у собі живу енергію слова, спрямовану на когось із членів родини, дає підстави упізнати у «панові господареві за тисовим столом» власника оселі, яку обколядовують, у «красній і умній жоні» – газдиню дому, у «славному молодцеві-соколенькові» – їхнього сина, у «гречній панноньці-зорі» – їхню доньку.

¹ Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 241.

² Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору / І. Денисюк // Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Т. 3. Фольклористичні дослідження / І. Денисюк. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 29.

* І. Франко також користувався поділом колядок за адресатом. Аналізуючи унікальну мшанецьку колядку, вказував на її місце у класифікації за особою, якій присвячені. Цю різдвяну пісню, писав дослідник, «співали на честь старшого брата общини, котрий [...] відразу ж ототожнюється з героєм пісні» (Франко І. Як творилася слов'янська міфологія / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 428–429).

³ Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України. Нариси й статті / Р. Кирчів. – Львів, 2002. – С. 40.

2.2. «Різдвяні величальні пісні»...

Під час розлогого коментування зазначеної колядки І. Франко пропонував об'єктивний текстологічний аналіз, «безпристрасне вистудіювання» без жодних «захмарних гіпотез» і аналогій, на які так твердо спирався О. Веселовський у своєму відгукові «Замечательная колядка Мирона. Малорусские рождественские колядки» (Киевская старина, 1889, № 1) на публікацію галицького дослідника.

Той факт, що І. Франко працював над темою до остаточного випрозорення «темних місць», підтверджує його неодноразове повернення до вивчення колядкового мотиву про «чудесне знівечення полків, що нападають на святий храм». У заочній дискусії із О. Веселовським І. Франко дав остаточну відповідь на питання генези згаданого мотиву, вказав на те книжне джерело («Ключ разумѣнія» Іоанікія Галятовського, де у кінцевому переліку чудес Богородиці наведено оповідання про покарання нечестивців «огненным дощем»), яке, на думку дослідника, було переосмислене народною свідомістю і дало початок унікальній колядці.

Інтерпретація колядок з погляду їхнього психологізму стала оригінальним кроком у дослідницькій стратегії І. Франка. Виразний психологічний «настрій» колядок, їхній емоційно-настрійовий струмінь, який духовно возвеличує «торжество святого збору» (І. Денисюк) і дає можливість кожному відчутися себе «поставленим в епіцентр Космосу»¹ газдою, до якого, як до рівного, ідуть «три празники в гості», постійно перебував в об'єктиві уваги дослідника, став опорним пунктом оцінки жанру. «Слухаючи колядки, – зазначав І. Франко, – [...] бідолаха хоч на хвилю бачить себе заможним господарем, у якого подвір'я чисто заметене, хата гарна, світла, в хаті все прибрано по-празничному, нестатку нема, а натомість за столом сидять гості славні та величні на весь світ, і він рад, що може чесно і відповідно прийняти їх»². У цих творах «...і досі

¹ Денисюк І. Торжество святого збору (Семантика і символіка Різдва) / І. Денисюк // Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Т. 3. Фольклористичні дослідження / І. Денисюк. – Львів, 2005. – С. 56.

² Франко І. Передмова до видання «Вибір декламацій для руських селян та міщан» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 33 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 422.

кожний господар, то князь, його поле неміряне, стада незлічені, він мірить срібло чвертками, а золото мисками, його жінка ходить у шубі, дочка в шовках і кармазинах, його слуги довгими рядами йдуть чи то на воєнну здобич, чи на поле до роботи»¹. Акцентуючи на емоційній вивершеності колядок, їхньому витонченому оптимістичному психологізмові, учений писав: «...всюди в тих піснях була однакова основа: те, що порушувало людську душу, підносило її понад буденний стан»².

Для повноти наукового осягнення явища І. Франко окремо розглянув цикл пародій на «серйозні колядки». Пародійні тексти, вважаю дослідник, «негласно» побутують у народному середовищі, однак ніколи їх «не співають прилюдно під вікнами». Чималий цитатник «жартливих колядок» І. Франко запропонував на сторінках фундаментального тритомного корпусу «Галицько-руські народні приповідки»: «Бог предвічний, – Яць Зарічний сидит над водов, дрище лободов. – Прикладка зложена до Яця (Якова) Буцяка в Наг., що жив за річкою і для того був прозваний Зарічним. Се був чоловік старий і до того скупий та звичайно відправляв колядників з-під вікна. За те колядники й зробили йому збитка і замість звісної колядки “Бог предвічний народився” заспівали йому під вікном отсю строфу, яка потім і лишилася в пам’яті»³; «Нова радість стала: баба з печі впала! Як летіла, то перділа, як впала, то сьї всрала. – Пародія звісної колядки: Нова радість стала, яка не бувала»⁴; «Беріт його на тачки, везіт його в бодачки. – [...] Віршик взятий із жартливої колядки про якогось Предвічного, сільського збиточника»⁵; «Ци дома-дома смаркатий Хома? – Передразнено

¹ Франко І. Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 220.

² Франко І. Передмова до видання «Вибір декламацій для руських селян та міщан» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 33 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 422.

³ Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. Т. I / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 115.

⁴ Там само. – Т. III. – С. 7.

⁵ Там само. – Т. I. – С. 178.

2.3. «Чисте чуття радощів життя і молоді свіжої сили»...

початок колядки: Чи дома, дома господаренько?»¹ ; «Кольида-льида, дід бабу гьида; найшов ї в печи, хотів ї спечи. – Пародія якоїсь колядної пісні»² та ін.

Наявність значної кількості пародійних колядок засвідчує новий етап функціонування жанру, який позначений поступовою втратою первісного «магіко-сакрального ореолу» і переходом у площину розважальної народної поезії. Така тенденція спостерігається не лише у контексті колядок, а й у сфері інших жанрів (замовляння, прокльони тощо). Отож, аби продемонструвати специфіку колядкової традиції на усіх відтинках її розвитку, І. Франко вводив у науковий обіг ті неформатні відгалуження «різдвяних пісень», які тривалий час залишилися поза межами дослідницької уваги.

У контексті здобутків української фольклористичної науки Франків багатоаспектний аналітичний розбір колядок та щедрівок вирізняється фаховістю та концептуальністю. Учений сформулював низку тез, які вельми влучно характеризують генологічну сутність колядкових пісень, окреслив комплекс перспективних векторів студіювання жанру, запропонував вивірену схему широкомасштабної наукової оцінки окремого тексту.

2.3. «Чисте чуття радощів життя і молоді свіжої сили»: погляд Івана Франка на весняну календарно-обрядову поезію

Дещо менше уваги у фольклористичній спадщині І. Франка приділено веснянкам і гаївкам. Щоправда, невеликий обсяг сказаного про цю генологічну одиницю зовсім не свідчить про Франкову некомпетентність у питанні вивчення центрального

¹ Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. Т. II / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 39.

² Там само. – С. 378.

жанру весняно-літнього циклу. Навпаки, глибокий аналіз думок ученого доводить, наскільки фаховою була його оцінка гаївкової традиції, що ґрунтувалася не лише на ретрансляції здобутків попередників, а й на якісному «свіжому» науковому осмисленні оригінальних записів творів цієї групи. Властиво, чимало веснянок І. Франко зафіксував самостійно у Нагуєвичах на початку 1880-х років. Довгий час Франкові записи гаївок були невідомі широкому загалові і зберігалися у рукописах. Лише до 110 річниці від дня народження письменника О. Дей у виданні «Народні пісні в записах Івана Франка», а згодом, 1981 року, у «другому доповненому і переробленому виданні» з аналогічною назвою опублікував добірку гаївок. Саме тоді науковці отримали нагоду простежити, на якому «живому» матеріалі формувалися Франкові уявлення про особливості веснянково-гаївкової традиції.

Можна небезпідставно припустити, що оригінальність, свіжість, оптимізм народних творів весняного циклу мали значний вплив на І. Франка, що відображено і у наукових студіях, і у поетичному доробку письменника. Гадаємо, немає потреби зайвий раз наголошувати, що саме під впливом народної традиції у збірці І. Франка «З вершин і низин» з'явився цикл «Веснянки». Звичайно, оригінальні твори письменника, що увійшли до зазначеного циклу (їх, як відомо, 15), зберегли мало ознак свого фольклорного прототипу. Очевидна концептуальна схожість помітна хіба що на рівні психологічної налаштованості. Оцінюючи принципи літературної рецепції жанру зі сфери народної поезії у збірці «З вершин і низин», автор монографії «Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики» Валерій Корнійчук зауважив, що цикл «Веснянки» – це «смілива спроба І. Франка актуалізувати традиційний народний мелос. Переосмислюючи фольклорний жанр, поет прагнув наблизити свої твори до злободенних проблем тогочасної галицької дійсності, надати їм соціальної загостреності і виразного громадянського звучання»¹. Розвиваючи спостережен-

¹ *Корнійчук В.* Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики : монографія / В. Корнійчук. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. – С. 203–204.

2.3. «Чисте чуття радощів життя і молоді свіжої сили»...

ня щодо загальної тональності Франкових «веснянок», Богдан Тихолоз додав, що їм властивий «домінуючий оптимістичний пафос», де «на перший план виходять [...] радісні почуття повноти життя і власної молодечої, здорової сили...»¹.

Саме назверх помітна невідповідність, очевидне порушення усіх законів «жанрового очікування» дали підстави дослідниці Анні Білій назвати аналізовані твори І. Франка «контр-веснянки»². У Франковій літературній версії народнопоетичного жанру основний акцент звернено на соціальні мотиви, більшість творів уписано у контекст громадянської лірики, натомість фольклорні веснянки, за слухними спостереженнями Ф. Колесси, розвивають головно хліборобські та любовні мотиви³.

Доречно згадати, що І. Франко не був новатором у спробах перевести «веснянки» із площини народного традиційного поетичного слова у ранг оригінальної авторської поезії. Раніше було чимало намагань «олітературити» жанр, достосувати його до потреб виразу індивідуальних рефлексій автора і крізь призму відомої генологічної одиниці висловити абсолютно нове та несподіване змістове послання. Отож, до І. Франка бачимо численні спроби вписати фольклорну веснянку у жанрову систему літератури: у творчості Маркіяна Шашкевича («Веснівка»), Олександра Афанасьєва-Чужбинського («Весна»), Леоніда Глібова («Моя веснянка»), Івана Манжури («Весна», «Веснянка»), Михайла Вербицького («Веснянка») та ін. Однак не маємо на меті докладно говорити про особливості опрацювання народних веснянок у поезії І. Франка, адже про це вже неодноразово мовлено. Згадаймо хоча б дослідження О. Дея, Миколи Ткачука, Фені Пустової, А. Білої, В. Корнійчука, Б. Тихолоза та ін.

¹ Тихолоз Б. Філософська лірика Івана Франка: діалектика поетичної рефлексії : монографія / Б. Тихолоз ; НАН України; Львівське відділення Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка ; Львівський національний університет імені Івана Франка ; Міжнародна асоціація франкознавців. – Львів, 2009. – С. 243.

² Біла А. Образ автора в ліриці Івана Франка / А. Біла. – Донецьк, 2002. – 192 с.

³ Колесса Ф. Українська усна словесність / Ф. Колесса. – Львів, 1938. – С. 54.

Перед тим, як інтегрувати фольклорну формулу жанру у сферу красного письменства, І. Франко провів серйозну підготовчу роботу, яка полягала у ґрунтовному вивченні особливостей веснянково-гаївкової традиції. Концептуальне розуміння сутності народних веснянок та гаївок дослідник підтверджував низкою фахових коментарів, спрямованих на стереометричне осягнення генологічної одиниці. У процесі підготовки І. Франко докладно студіював праці попередників, де виокремлював «раціональне зерно» та апробовував перспективні знахідки колег у власній фольклористичній практиці. Вельми позитивно учений сприймав спроби М. Драгоманова та В. Антоновича залучити гаївки та веснянки як ілюстративний матеріал до корпусу історичної пісенності українців, бо поділяв міркування упорядників і коментаторів «Исторических песен малорусского народа» про те, що у найдавніших зразках достатньо добре «законсервовано» інформацію про княжі часи. Ці твори, хоч і не дають протокольного звіту про історичні події XI–XIII століть, часто не мають жодної згадки про видатну постать минулого, однак вони добре зберегли «дух часу» і вельми докладно оповідають про побут і устрій Києворуської держави. Як дослідник, зорієнтований на відчитування культурно-історичного підкладу української народної пісенності, І. Франко висловлював переконання, що на запитання «Як пережила народна маса удільно-вічеві часи і що, які духові здобутки винесла з них?»¹ найпевнішу відповідь «дає нам усна людова традиція, а власне найстарша її верства, пісні обрядові, *веснянки* (курсив мій. – С. П.), обжинки, весільні, колядки»².

Під час загальної характеристики усієї народної обрядової поезії українців І. Франко відзначив назверх помітний архаїзм цих творів, наявність чималої кількості «реліктів старожитностей». Безперечно, як одне з основних джерел для черпання інформації про «преданья старины глубокой» учений розглядав і веснянки. «Із обрядових пісень особливо веснянки [...] містять у собі

¹ Франко І. Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 216.

² Там само.

2.3. «Чисте чуття радощів життя і молоді свіжої сили»...

численні сліди давноминулих обичаїв, звичаїв і вірувань»¹, – констатував дослідник. Ретельне відчитування тих давніх елементів на основі докладного текстологічного опрацювання розлогих колекцій веснянково-гаївкової пісенності І. Франко вважав перспективним надзавданням для наступних поколінь фольклористів. Він стверджував, що добрий приклад відповідної роботи подали В. Антонович та М. Драгоманов, які в першому томі «Исторических песен малорусского народа» розглянули декілька гаївок як таких, що мають виразний історичний підтекст. Зокрема, до видання 1874–1875 років увійшла гаївка «Воротар» (у деяких варіантах «Володар»), у якій автори побачили виразні вказівки на постать князя Романа Мстиславовича Галицького, та «Журило», що виразно натякає на представника давнього боярського роду Чурилів. Окрім промовистих вказівок на конкретні історичні персоналії, представлені зразки веснянково-гаївкової традиції з погляду історика цінні тим, що зберегли незмінний антураж далекого минулого і, попри багатовікову історію активного побутування, не втратили первісної ідейно-змістової налаштованості. Узагалі Франкові вельми імпонувала запропонована схема інтерпретувати зразки обрядової поезії крізь призму їх, як би висловився М. Костомаров, «внутрішнього історизму», себто висвітлення побутових обставин, історичних реалій, загалом духу часу давніх епох, що генетично закладений у більшості творів цієї формації. Як і його старші колеги, І. Франко вважав гаївки не лише джерелом для пізнання міфічно-релігійних уявлень народу, а й важливим інформаційним ресурсом для зрозуміння особливостей «суспільного укладу» українців у часи Київської Русі.

У гаївковому репертуарі, окрім зразків, які у «нетиканому вигляді» зберегли давноминулі спомини історичного життя українців, є чимало текстів, що висвітлюють знакові події недавнього часу. Властиво, І. Франко виявляв особливе усвідомлення потреби увести у науковий обіг твори, які виражають народну оцінку непро-

¹ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 247.

минальних недавніх подій і отримали значний суспільний резонанс. Однією з тем, яка стрімко «увірвалася» у досить «законсервований» простір жанру гаївок, стало скасування панщини. Ота вітаїстична настроєвість «Весни народів» не випадково зрезонувала саме у жанрі весняної поезії, який за емоційною напругою суголосний із думками люду після подій 1848 року. Очікуване пробудження природи і не менш очікуване переродження суспільства – ось та концептуальна співвіднесеність, яка красномовно пояснює, чому саме веснянка стала оптимальною поетичною формою для відливання нових суспільно вагомих ідей. У зазначеному контексті видається вельми знаковою наявність у невеликому циклі гаївок із записів І. Франка твору «Поставайте, дівки, в коло», де у найменших деталях через певні контрастні барви зображено малюнки з народного життя під час панщини і після її скасування:

Ой ви, дівки-паняноньки,
Заграйте си гагілоньки,
Тепер нам ся красно вбрати,
Бо панщини не видати.
Тепер нам гагілка мила,
Бо ся панщина скінчила.
Перше ішли ватамани,
В печі вогонь заливали,
В печі вогонь заливали,
На панщину виганяли.
Хто не вийшов, покладали,
По сто буків нараз дали.
А теперка ходять, просять,
Ще й за нами гроші носять¹.

Наголошуючи на архаїчній наснаженості веснянок, І. Франко апелював до численних фактів наявності первісного язичницького ферменту у багатьох зразках жанру. «В древнейших южнорусских обрядных песнях ([...] веснянках [...]), – писав учений, – мы имеем довольно живые отражения языческой старины, воззвания к языческому Дажьбогу, останки культа природы»². Незважаючи на

¹ Народні пісні в записах Івана Франка. – К. : Музична Україна, 1981. – С. 29.

² Франко І. Южнорусская литература / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 102.

2.3. «Чисте чуття радощів життя і молоді свіжої сили»...

багатовікові спроби християнізувати той поганський елемент гаївкової традиції, все ж вона виявила неабияку стійкість і навіть у тісних мурах церковного двору нерідко у незауважованій формі передавала світоглядні константи колишньої релігійної системи. Вельми прикметно, що в концептуальному окресленні змістово-тематичного заряду гаївок І. Франко звернув увагу на виразні «останки культу природи». Той первісний пієтизм у ставленні до природи знайшов своє органічне продовження у народній поезії, особливо ж у веснянковому репертуарі, у тих творах, де генеральним мотивом є пробудження усього живого. Одухотворення природи, властиво присутність колись добре розвинутого культу природи у гаївковому комплексі, яка першочергово впадає у вічі незаангажованому реципієнтові, свідчить про надзвичайну близькість людини до довколишнього світу і про прагнення укласти його (світу) незбагненні закони у прості, однак високопоетичні, зі значним символічно-міфологічним підкладом словесні тексти. До речі, саме І. Франко за прикладом О. Потебні доклав чимало зусиль (шоправда, у значно «повздержливішій» формі), аби відчитати ті символічно-міфологічні коди, якими так густо пересипані українські народні веснянки та гаївки.

Чимало дослідників до впізнаваних рис гаївок зачислили їхній глибокий символізм, здатність у конкретному образі висловити складні абстрактні уявлення. Як тонкий поціновувач краси народнопоетичного слова, І. Франко також відзначив ефективність використання невичерпного потенціалу (і естетичного, і змістового) образів-символів, що органічно доповнюють барвистий поетичний малюнок веснянок. У знаменитому естетико-психологічному трактаті «Із секретів поетичної творчості» автор з переконливістю знавця-аналітика зауважив, що «...здатність до символізування є [...] одною з головних характерних прикмет поетичної фантазії»¹. Багатство «поетичної фантазії» українського народу, реалізоване у численних зразках обрядової і позаобрядової поезії, І. Франко не тільки декларував, а й намагався на конкретних прикладах

¹ *Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 75.*

шляхом використання якісного аналітичного інструментарію продемонструвати реальні вияви високомистецьких знахідок народного генія. Те, як народна символіка у всьому своєму «багатстві, натуральності і пластиці» знаходить вираз у фольклорних творах, учений висвітлював неодноразово. Приміром, у вже згадуваній праці І. Франко розгорнуто цитував веснянку з символічним образом «вербового колеса», смислове наповнення якого розкривається лише після рецепції усього тексту пісні. «У народній веснянці ми знаходимо рядки:

Вербовеє колесо, колесо
На дорозі стояло, стояло.
Дивне диво гадало, гадало –

то значення того “вербового колеса”, котре стоїть на дорозі і щось думає, для нас неясне; ми мусимо вислухати решту пісні:

Ой що ж то за диво, за диво?
Йшли парубки на пиво, на пиво,
А дівки сі дивили, дивили,
Що парубки робили, робили, –

мусимо через логічні заключення дійти до того, що верба в веснянках означає дівчину, щоб такою околесною дорогою дійти до того, що “вербове колесо” – значить кружок дівчат¹. Ті складні «логічні заключення», до яких нас скеровує веснянка, ті апеляції до неутертих оригінальних образів, ті прагнення інтенсифікувати рух уяви реципієнта через несподіваний ракурс бачення звичної ситуації, ті своєрідні поетичні візії антропоморфізованої природи є красномовним свідченням неухильного пошуку оптимальних мистецьких виразів для веснянок, які, за образним висловом І. Франка, «... всі дишуть здоровим, чистим чуттям радощів життя і молоді свіжої сили»². Варто згадати, що у вступному слові до фундаментального корпусу «Гаївки» («Матеріали до української

¹ Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 82–83.

² Франко І. Переднє слово (До видання: Шевченко Т. Г. «Перебендя»... Львів, 1889) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 293.

2.3. «Чисте чуття радощів життя і молодості свіжої сили»...

етнології», Львів, 1909), до якого увійшло понад 180 творів (з численними варіантами), В. Гнатюк майже дослівно у більш розгорнутій формі повторив Франкову концептуально схоплену поетичну характеристику весняних пісень: «...найбільше ж відбивається в них радість із-за весни, молодості і життя, що б'є повним живчиком, із усією силою з молодих, розбавлених лиць, що в хвилі забави забувають про все інше»¹.

Що ґрунтовнішими ставали Франкові знання про особливості весняної календарно-обрядової пісенності, то частішими і переконливішими були твердження дослідника про наскрізний символізм зразків жанру та їх глибокий внутрішній підтекст. З цього приводу учений писав: «гаївки» або «гагілки» присвячені виключно оспівуванню в символічний спосіб [...] воскресіння природи з зимового сну»². У цьому міркуванні І. Франка вбачаємо фахове осмислення сутності весняних пісень і вплив на той час новаторських студій О. Потебні (передусім ідеться про обидва випуски його «капітальної праці» «Объяснения малорусских и сродных народных песен»), у яких з філігранною технікою аналітика-енциклопедиста розглянуто широкі символічні «наверстування» усієї обрядової поезії. Харківський професор у процесі відчитування «затемнених» місць у веснянках висловив і апробував низку методологічних знахідок, за допомогою яких вдалося ґрунтовніше збагнути первісне значення студійованих творів (у силовому полі дослідницької уваги О. Потебні опинилися передусім такі веснянки, як «Просо», «Ворота», «Воротар», «Мости», «Вербовая дощечка», «Горюдуб» та ін.). З-поміж численних оригінальних рішень ученого якісно вирізняється головне «методологічне правило»: «для изучения распределять символы не только по *образам* (как почти исключительно у Н. И. Костомарова, положившего у нас начало изследованиям этого рода сво-

¹ Гаївки / зібрав Володимир Гнатюк ; мєльодії схопив на фонограф О. Роздольський, списав Філ. Колесса // Матеріали до української етнології. – Львів, 1909. – Т. XII. – С. 1.

² Франко І. Писанки / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 32.

им сочинением “Об историческом значении русской народной поэзии”, Харьков, 1843 [...]), но и по *представлениям* в их связи, т. е. по параллельным рядам представлений»¹. Автор «Объяснений...» докладніше розшифровував сутність задекларованого «правила»: «В языке народной поэзии [...], как и в слове, связью образа со значением служит *представление*, т. е. взятый из образа признак. Отсюда следует: а) что образы, различные по совокупности своих признаков, могут быть почти тождественны по представлениям (или точкам, с коих рассматриваются) и значениям [...]; б) что один и тот же образ может иметь различные, иногда противоположные значения, т. к. из него могут быть выделены различныя представления, или, иначе говоря: он может рассматриваться и применяться со стольких точек зрения, сколько в нем признаков»². Ці витримані та фахово аргументовані принципи наукових змагань у сфері пізнання законів формування народної символіки заїмпонували І. Франкові, і він, як пересвідчуємося із прикладу декодування загадкового «вербового колеса», успішно використовував здобутки О. Потебні у практиці фольклористичних пошуків.

Гадаємо, тут доречно зауважити, що цей наскрізний символізм веснянок І. Франко зберіг у своїй оригінальній творчості під час створення однойменного циклу. Отож, якщо назверх помітною є невідповідність, різноспрямованість Франкових веснянок і їх народних аналогів, то у разі ретельнішого досліді розкриваються досить міцні «зв’язуючі огнива» між творами поета і народними веснянками.

Іван Франко відзначав наукову вартість спостережень О. Потебні і щодо розміру народних обрядових пісень. Зокрема, він наголосив, що О. Потебня цілком аргументовано виокремив особливий «розмір пісень весняних (гаїлок і др.)»³. Справді, на

¹ *Потебня А.* Объяснения малорусских и сродных народных песен / А. Потебня. – Варшава : В типографии М. Земкевича и В. Ноаковского, 1883. – Вып. 1. – С. 41.

² Там же.

³ *Франко І.* Нові праці про Україну / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 191.

2.3. «Чисте чуття радощів життя і молоді свіжої сили»...

сторінках першого тому варшавського видання «Обьяснений...» учений численними прикладами засвідчив, що основний контингент веснянок змагає до розміру (4+3+3) і (5+3) і є типовим для цієї групи творів.

Загалом, високо оцінюючи здобутки О. Потебні у питанні наукового витлумачення обрядової пісенності, про деякі надто сміливі дослідницькі експерименти харківського колеги львівський фольклорист з властивою йому об'єктивністю все ж писав: «Головна сила Потебні і разом його слабкість при студіюванні народних пісень [...] – се психологічний аналіз, що дуже часто переходить у гру символів і більше-менше випадкових зближень»¹.

Мовлячи про принципи компонування сюжету у веснянках, І. Франко спостеріг, що «улюбленою формою» зразків цього жанру календарно-обрядової поезії є діалог, який найчастіше знаходить свій вираз у формі, як влучно висловився М. Грушевський, «двохорових ігор»². Щодо власне «діалогової форми», то І. Франко вважав, що вона «властива самим початкам індивідуальної ліричної пісні, коли та лірика починає виділюватися з хорового співу і проявляє себе зразу в формі розмови одиниці з хором (улюблена форма веснянок), а далі одиниці з одиницею»³. У цій заувазі дослідник натякнув на певну спорідненість веснянок та ліричних пісень, особливо ж цей зв'язок стає помітним у тій тематичній групі веснянок, де любовні мотиви є домінуючими.

Науковець був добре обізнаний із законами розвитку і «поступування» весняного обрядового дійства. Зокрема він цитував пісню «Вже весна воскресла!», до якої додав коментар, що ця «весняна пісня [...] становить увертюру до циклу, що називається

¹ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 389.

² Грушевський М. Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. Т. I / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – С. 200.

³ Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 269.

“гаївки”...»¹, тобто ідентифікував твір як ініціальний у цілому комплексі обрядових пісень, центральним мотивом яких є величання приходу весни, пробудження природи. Цікавим і цінним видається також порівняння відомої веснянки із увертюрою, як елемента, що визначає настрій і тематику дальшого об’ємнішого твору. Аналогічні «камертонні» функції виконує згадана веснянка, уводячи всіх у атмосферу життєствердного весняного обряду.

Цілком умотивовано І. Франко відносив народну календарно-обрядову поезію до найдавніших пластів усної словесності. Учений вважав, що у ній виразно проглядається властивий для первісної поезії синкретизм. У кожному з жанрів цього типу народної творчості органічно і нерозривно поєднано «спів, танці і пантоміму»². Зрештою, це положення потвердили й фольклористи ХХ століття. Приміром, авторитетний дослідник народної календарно-обрядової поезії українців С. Килимник у праці «Український рік у народних звичаях в історичному освітленні» у розділі, де розглянуто веснянки, стверджував, що ці твори є «синкретичні» і засновані на «поєднання пісні, руху, пантоміміки, різноманітності та глибокої емоціональності мотивів»³. Звичайно, первісний заряд поетичної енергії з часом змінився і збереглися лише деякі зразки, в котрих законсервовано «первозданий» поваб найдавнішого народного поетичного слова. З цього приводу І. Франко писав: «Рештки цієї первісної поезії ще збереглися досі в деяких обрядових піснях, які виконуються в такт танцю, в супроводі характерних рухів»⁴. Мовлячи про ці «деякі обрядові пісні», науковець передусім мав на увазі веснянки та гаївки, адже саме у згаданих творах весняної календарно-обрядової поезії,

¹ *Франко І. Писанки / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 32.*

² *Франко І. Як виникають народні пісні / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 63.*

³ *Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : у 3 кн. 6 т. Т. 2. Весняний цикл / С. Килимник. – Львів : Кобзар, 1994. – С. 6.*

⁴ *Франко І. Як виникають народні пісні / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 63*

2.3. «Чисте чуття радощів життя і молоді свіжої сили»...

попри численні намагання «затерти» їх первісне обличчя, збереглася найповніше давня гармонія співу, танцю і певних рухів, зберігся той насичений емоційний настрій, той унікальний «святий шал», що так відрізняє архаїчні уснословесні зразки від їхніх пізніших аналогів. Очевидно, саме покликаючись на авторитет І. Франка, ретельний дослідник його наукового доробку І. Денисюк у трактаті «Національна специфіка українського фольклору», скромно номінованому «матеріали до лекції», під час дефініювання гаївок зазначав, що вони «законсервували первісний синкретизм слова, мелодії й руху і є раритетом у слов'янському фольклорі і за станом збереженості, і за оригінальністю мотивів, образів та своєї драматичної структури, стилю, ритміки»¹.

При студіюванні веснянок І. Франко не залишив поза увагою наявний у них ігровий елемент. Ігрові веснянки мають досить виразний драматичний заряд, який, щоправда, з різних причин не розвинувся у «більш артистичні форми». Розгорнуто мовлячи про культурно-історичний контекст розвитку жанрів календарно-обрядової та родинно-обрядової поезії, тенденції їх функціонування, І. Франко писав: «Зостанки таких ігрищ лишилися й донині. Вони є двоякі: одні прив'язані до певних пір року (веснянки, русалії, купало, обжинки, коляди, маланка, ходження з козою, з туром, завивання мандзі в деяких сторонах Галичини), а другі, прив'язані до певних пригод у житті людським (родини, весілля, похорони). Значна частина тих обрядів, в котрих слова (звичайно пісні) сполучені з певним дійством, котре первісно мало, а почасти й тепер має символічний характер, походить з часів дохристиянських, хоча, без сумніву, в них є й примішки пізніших часів. Інтересно, що деякі з них, напр. веснянки (у нас гаївки, галагівки, лаголойки), помимо 1000-літньої полеміки церковної, власне схоронилися під крила церкви, відбуваються всередині церковної огорожі, не стративши зовсім свого нехристиянського,

¹ Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору / І. Денисюк // Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Т. 3. Фольклористичні дослідження / І. Денисюк. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 22.

природно-символічного характеру. Та все-таки полеміка духовних, часті, не раз повторювані заклази тих грищ і загалом некорисні історичні обставини не дали у нас розвинути тим стародавнім народним звичаям в більші артистичні твори, як се колись сталося в Греції»¹. Цікаву паралель автора статті «Русько-український театр (Історичні обриси)» про унікальний процес «консервації» української обрядової поезії загалом, а веснянково-гаївкової традиції зокрема, «життєва доля» якої цілковито не подібна до історії грецьких ігрищ, згодом на сторінках першого тому «Історії української літератури» повторив М. Грушевський. «Весняні пісні, – зауважив він, – в значнім числі виявляють сю діалогічну, драматичну конструкцію – се їх спеціальність. Драматичний сей зародок, одначе, не розвинувся у нас так, як у греків аналогічний зав’язок діонісієвих грищ»².

Отже, І. Франкові вдалося контурно окреслити комплекс актуальних фольклористичних питань у процесі вивчення веснянково-гаївкової традиції. Дослідник обґрунтував необхідність розглядати веснянки у контексті всієї обрядової поезії українців, апелюючи до розгорнутого висвітлення оригінальних рис жанру. Учений визначив перспективні напрями студювання весняної календарно-обрядової пісенності, виокремивши проблеми історизму, символічно-міфологічної наснаженості, художньо-виражально-го багатства, ритмомелодичних побудов, актуалізаційного контексту тощо. Такий узагальнений і, головню, об’єктивний погляд на генологічну природу гаївок вкотре засвідчує оптимальність Франкового дослідницького підходу, заснованого на проникливій, максимально виваженій аналітичній рецепції «живого» фольклорного матеріалу.

¹ *Франко І.* Русько-український театр (Історичні обриси) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 295–296.

² *Грушевський М.* Історія української літератури : у 6 т., 9 кн. Т. I / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – С. 201.

2.4. «Той скомплікований і високопоетичний акт»: Іван Франко – дослідник українського весілля

Франкове надзавдання панорамно представити усе багатство української усної словесності, яке він планомірно намагався реалізувати, раз по раз вдаючись до концептуального аналізу певного фольклорного пласту, з погляду сучасної фольклористики видається вельми складним для повноцінної реалізації. Однак поглиблена оцінка уснословеснознавчого доробку ученого засвідчує, що І. Франко максимально наблизився до свого амбітного наміру цілісно осмислити фольклорну спадщину українців (хоч і не встиг запропонувати завершеної синтетичної студії з цього питання), адже зумів чи то у спеціальних монографічних студіях, чи то у збірниках матеріалів з відповідним науковим коментарем, чи то в окремих статтях, чи то навіть у принагідних лаконічних висловлюваннях засвідчити ґрунтовне розуміння усіх, навіть найновіших, а тому найменш досліджених проявів (їх у сучасній фольклористичі інтерпретують як «постфольклор») усного народного слова. Узагальнена рецепція, синтетичне осмислення Франкових фольклористичних напрацювань засвідчує оте «невспокоєне» прагнення нічого не оминати і хоч коротко ословити власне розуміння явища з майже обов'язковим окресленням перспективи його дальшого різностороннього висвітлення. Зважаючи на таку налаштованість дослідника, не дивним видається те, що з-поміж усієї жанрової палітри українського фольклору майже не знайдемо елементів, про які І. Франко не залишив би цікавих і цінних міркувань. Цілком очевидно, що один із феноменів української фольклорної традиції, весільні пісні, опинилися у полі особливої уваги науковця.

Беручись за дослідження весільних обрядів та пісень, «... того скомплікованого та високопоетичного акту, яким українські селяни звичайно кладуть основи нової сім'ї»¹, І. Франко заглиблював чересла не в таке вже й облогує поле. Наприкінці ХІХ століття

¹ Франко І. Французькі повісті Семена Земляка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 400.

у напрямку вивчення весільної традиції українців було зроблено досить багато. Окрім звичайного «сирого» матеріалу, з'являлося друком чимало фахових коментарів, зорієнтованих на аргументоване ґрунтовне витлумачення перебігу весільної драми. Як важливий перший причинок до дальшого розгорнутого вивчення весілля І. Франко розглядав працю Йосипа Лозинського «*Ruskoje wesile*» (1835), яку в статті «Огляд праць над етнографією Галичини...» назвав «цінною книжкою». Однак при докладнішому розгляді запропонованого у виданні 1835 року матеріалу на сторінках нарису «Русько-український театр (Історичні обриси)» науковець висловився вельми критично про цю пробу узагальненої презентації весільної традиції, цей зразок «синтетичного опису обрядів весільних», запевняючи, що, головню, пісні «нахапані» з інших добірок і «з уст народу з різних сторін»¹. Високо оцінював учений розлогі колекції пісень весільного репертуару, що їх було опубліковано у пізніших виданнях «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» Я. Головацького та «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» Павла Чубинського. Відзначаючи якість матеріалу, запропонованого у корпусах Я. Головацького та П. Чубинського, І. Франко розкритикував принципи упорядкування цих багатих зібрань і наголосив, що вони майже не придатні для наукового використання. Зрештою, у негативній оцінці класифікаційних засад обох збірників І. Франко не був оригінальним і лише доповнив закиди попередників. Зосібна, М. Драгоманов ще в 70-х роках ХІХ століття стверджував: «В сім [...] виданню (йшлося про “Труди...” П. Чубинського. – С. П.), чим більше вдивляється у зміст кожного тома, тим більше бачиш слідів необдуманости класифікації материяла не тільки по томам, але й по відділам і главам»².

¹ Франко І. Русько-український театр (Історичні обриси) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 322.

² Драгоманов М. Учена експедиция в західньо-руську країну / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство : в 4 т. Т. І. – Львів, 1899. – С. 110.

2.4. «Той скомплікований і високопоетичний акт»...

До найавторитетніших джерел, спрямованих на узагальнене вивчення українського весілля і шлюбних ритуалів, І. Франко резонно зараховував праці Федора Вовка. Передусім про найгрунтовнішу студію свого колеги «Rites en usages nuptiaux en Ukraine» І. Франко висловив чимало схвальних відгуків. У дослідженні, за твердженнями ученого, подано «багатий український і загалом слов'янський матеріал і цінні вказівки для дальшого досліду»¹. Отож, при аналізі розвідок, у яких висвітлювали аналогічні проблеми, нерідко наголошував на необхідності враховувати позицію Ф. Вовка.

Належно І. Франко оцінив працю Миколи Янчука про весілля на Поліссі² (йдеться про дослідження «Малорусская свадьба в Корницком приходе Константиновского уезда Седлецкой губернии. Составил по собранным материалам Н. Янчук» (1885). Особливо йому припало до вподоби те, що автор згаданої розвідки зумів досить успішно використати якісний народнопісенний матеріал у своїй оригінальній творчості. Зафіксовані у виданні 1885 року весільні обряди та пісні редактор журналу «Этнографическое обозрение» М. Янчук органічно вплив у текстуру драматичного твору (властиво оперетку) «Пилип Музика». Варто відзначити, що особисті зацікавлення редактора авторитетного етнографічно-фольклористичного часопису знайшли відображення на сторінках видання. М. Янчук запрошував до співпраці тих дослідників, наукові зацікавлення яких складала весіллязнавча проблематика. Тому не випадково (властиво, на замовлення редактора) 1891 року в «Этнографическом обозрении» з'явилася стаття В. Охримовича «Значение малорусских свадебных обрядов и песен в истории эволюции семьи». Розвідка мала значний резонанс у науковому світі, викликала чимало схвальних відгуків. Автором одного з них був І. Франко, який, вказуючи на аргументованість висновкових тверджень праці В. Охримовича, занотував: «Що в нашій пам'яті

¹ *Франко І.* Юбилейный сборник в честь Всеволода Федоровича Миллера, изданный его учениками и почитателями под редакцией Н. А. Янчука / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 33 / Иван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 113.

² *Франко І.* «Пилип Музика» М. Янчука / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Иван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 257.

народній а спеціально в піснях весільних лишилося дуже багато слідів давніх форм родинного життя, т. зв. матріархату, се доволі переконуюче виказав недавно д. Охрімович в своїй статті...»¹.

Короткі оцінні ремарки І. Франко подав і щодо запису весілля, опублікованого у корпусі Володимира Шухевича «Гуцульщина». Рецензент вважав цю фіксацію «гідною уваги», адже в ній запропоновано «детальний опис гуцульського весілля»². Окрім загальних міркувань про весілля як важливий структурний компонент «образу етнографічного», І. Франко висловив низку продуктивних коментарів про своєрідність його регіональної версії. Він, зокрема, спостеріг, що на Гуцульщині лише весільні пісні уникають коломийкового розміру, тоді як інші «справжні гуцульські» майже винятково побудовані за законами цієї форми.

Дослідник уважно проаналізував запис 300 весільних пісень зі села Юрківщина на Волині, що їх у 7 томі «Zbiogu wiadomości do antropologii krajowej» подала Софія Рокосовська. Також І. Франко врахував ті додатки про особливості перебігу весільної драми на Волині, які п. Рокосовська подала в 11 томі видання. У вказаних додатках значне зацікавлення в ученого викликали «коровайні пісні» та обряди, пов'язані чи то з «ладним», чи з «поганим» весіллям.

Про Франкове усвідомлення потреби якісного аналітичного розбору весільних пісень та обрядів, а також необхідності належної фахової оцінки того, що зроблено на цьому полі, красномовно свідчать публікації на сторінках журналу «Житє і слово». Учений не тільки самостійно реагував на новинки у цій галузі,

¹ Франко І. Дальші болгарські праці М. Драгоманова / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 297.

² Франко І. Проф. Володимир Шухевич. Гуцульщина. Матеріали до українсько-руської етнології = Materialux pour l'etnologie ukraino-ruthene, publie par la commission ethnographique. Т. II, IV, V. – Львів, 1899, 1901 і 1902. 80 с., 318 с., 255 с. [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому С. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 358.

2.4. «Той скомплікований і високопоетичний акт»...

а й спонукав колег долучитися до наукового огляду праць про весілля. І. Франко сподівався у таких рецензіях наголосити на позитивах і негативах аналізованих студій і запропонувати низку «свіжих», конструктивних ідей, реалізація яких впливатиме на ґрунтовніше і якісніше вивчення українського весілля. Саме під впливом такої редакторської політики І. Франка у «Житю і слові» з'явилася рецензія Василя Щурата на працю Ф. Вовка про весілля, де рецензент лаконічно відзначив здобутки автора та окреслив перспективи дальшого дослідження, спрямованого на порівняльний аналіз¹. Той же В. Щурат подав коротеньке повідомлення про студію Адольфа Черного «Весілля у лужицьких сербів» (Прага, 1893. – 62 с.). Спостерігши назверх помітну схожість українського та серболужицького весілля, він заакцентував на тих моментах весільного обряду, які забулися в українському варіанті весільної драми, однак добре збереглися у лужицьких сербів.

Основним здобутком у Франкових весіллезнавчих пошуках є його передмова та коментарі до праці «*Obrzędy i pieśni weselne ludu ruskiego we wsi Lolinie, powiatu Stryjskiego. Zebrała Olga Roszkiewicz*», що побачила світ у X томі «*Zbioru wiadomości do antropologii krajowej*». Шлях у багатьох нюансах унікальних лолинських ладканок до читача був досить складним і тривалим, адже перші нотатки походять ще з 1875 року, а остаточна публікація з концептуальним науковим опрацюванням І. Франка з'явилася лише 1886 року. Про постання «основного контингенту» збірника докладно написали Роман Горак і Ярослав Гнатів: «У Лоліні Іванові Франкові дуже сподобались тутешні весільні ладканки, і він просить панну Ольгу записати їх для нього, бо він почав записувати, але не докінчив. Ольга, звичайно, не може робити цього без дозволу батька, бо то треба йти між людей, а тато на такі справи дивиться не вельми схвально. Тому Іван Франко пише листа Ольжиному батькові й просить “о той дозвіл”, а ще просить, щоб панна Ольга списала ті ладканки, “але зовсім фонетично, з всякими вставками і добавками”...»².

¹ *Щурат В.* Нові досліді про весільні обряди / В. Щурат // Житє і слово. – Львів, 1894. – Т. 1. – С. 158–159.

² *Горак Р.* Іван Франко / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – Кн. четверта. Університет. – С. 214–215.

Публікація 1886 року була не першою спробою І. Франка ознайомити широке коло читачів з весільними піснями. Ще 1876 року на сторінках студентського часопису «Друг» у нововідкритій рубриці «Із уст народа», він запропонував декілька текстів ладканок, аби продемонструвати їхню неповторну красу та водночас захопити, передусім молодь, до праці у напрямі систематичної фіксації тих «народних перлин», які формують неповторну ауру словесного супроводу яскравого весільного дійства. Як бачимо, саме на прохання І. Франка і за його діяльної участі О. Рошкевич 1878 року «списала» весь обряд шлюбівання у Лоліні. Сам дослідник серед своїх гімназійних записів мав повний весільний цикл із Нагуевич. Нагуєвицький варіант І. Франко занотував від матері. Згодом учений висловлював великий жаль з того приводу, що оте «материнське віно» він втратив у вирі «життєвих зударів»*. Щоправда, деякі партії з весільної драми він добре запам'ятав і використав у процесі наукового осмислення родинно-обрядової поезії українців. Особливості сценарію українського весілля завжди привертала увагу вченого. Кожною новою знахідкою він намагався поділитись. Приміром, цікавий факт про традицію сватання у селі Ваньовичі І. Франко подав у праці «Людові вірування на Підгір'ю». «Коли парубок ходить до дівки і думає її сватати, то йде до міста, купує пару червоних яблук і дає їй. Як прийме, то знак, що піде за нього. Якби приймила і потім не пішла, то се такий гріх, як коли би зламала присягу»¹. Тут, очевидно, засвідчено традицію, яка мала силу неписаного закону.

Видання автентичних, «свіжих» весільних ладканок з докладним описом обряду та з відповідним науковим коментарем І. Франка

* У розгорнутій передмові до першого тому «Галицько-руських народних приповідок» І. Франко принагідно згадав про самостійний запис «повного весільного циклу» від матері Марії і одразу ж з прикрістю констатував: «на жаль, у завірюсі пізніших літ він (запис) десь мені затратився». Багато зразків, як свідчив дослідник, він знав напам'ять.

¹ *Франко І. Людові вірування на Підгір'ї* / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 129.

2.4. «Той скомплікований і високопоетичний акт»...

вигідно вирізнялося з-поміж інших публікацій на сторінках «Zbiogu wiadomości do antropologii krajowej». Відтак, цілком умотивовано виникла необхідність розтиражувати якісну фольклористичну працю, аби ознайомити читаючу публіку з оригінальними зразками родинно-обрядової поезії, які попри позірну «невиробленість» мають серйозний естетичний заряд, та водночас дати зразок для інших дослідників, як саме потрібно записувати й оформлювати фольклорно-етнографічний матеріал. Отож того-таки 1886 року в Кракові окремою відбиткою вийшли «Obrzędy i pieśni weselne ludu ruskiego we wsi Lolinie, powiatu Stryjskiego». Праця стала важливим внеском у «науку народовідання» та викликала низку позитивних відгуків. Зокрема, із короткими заувагами щодо книги виступив дописувач «Зорі», що приховував справжнє ім'я під псевдонімом **Ка**. Рецензент загалом високо оцінив продукт співпраці О. Рошкевич та І. Франка і наголосив на необхідності дальшого систематичного труду в зазначеному напрямі, адже кожна, навіть принагідна фіксація, окрім загальнонаціональних прикмет, обов'язково презентуватиме чималу кількість унікальних елементів, які завжди викликають посилений інтерес серед фахівців-фольклористів*.

У вступному слові до видання запису лолинського весілля, що його зробила О. Рошкевич, І. Франко одразу ж відзначив той органічний синтез типових (загальноукраїнських) та оригінальних (локальних, місцевих) рис, які формують «найурочистіший акт» нашого народу. З цього приводу учений писав: «Чи не кожне село, а тим більше кожний повіт на величезному обширі українських земель має, крім певної кількості типових і повторюваних всюди обрядів та пісень, також не менше окремих особливостей і ніби

* Оскільки рецензія пропонує першу концептуальну оцінку запису лолинського весілля, наведемо її повний текст: *Obrzędy i pieśni weselne ludu ruskiego we wsi Lolinie, powiatu stryjskiego / zebrała Olga Roszkiewicz, opracował Iwan Franko. – Kraków, 1886.*

«Збірник сей вийшов особним одтиском з X-го тому “Zbiogu wiadomości do antropologii krajowej”», видаваного краківською Академією Наук. Он містить в собі 181 пісень весільних; цілий весільний обряд представлений дуже докладно. З вступної річи дізнаємося, що Лолин – невеличка, гірська оселя над Свічою, з 80 бідними хатами. Лолинські бойки не знають

місцевих»¹. Дослідження локальних особливостей весільної драми й досі залишається перспективним напрямом фольклористично-етнографічних студій, адже їх висвітлення та далі наукове опрацювання сприятиме укладанню завершеної мозаїки цього складного явища. І. Франко належав до тих учених, які наголошували на потребі вивчення регіональних відмінностей весільної пісенності та обрядовості. Науковець, окрім теоретичних заяв, водночас запропонував власну пробу висвітлити все багатство місцевих деталей весільного обряду села Лолина.

Під час аналізу пісень і обрядів лолінського весілля І. Франко повною мірою враховував досвід попередників і зосередився на поглибленому вивченні питання своєрідності окремого запису із однієї місцевості. Учений цілком умотивовано засвідчив, що якісно презентувати й унаочнювати локальний колорит весілля можливо лише за умови доброго знання загальноукраїнської традиції. Отож, переконував І. Франко, якісне осмислення найдрібніших нюансів весільного дійства, яке розраховане на серйозний

ні жадного ремесла, не мають ніякого зарібку та живуть з нужденної ріллі, котра родить лише овес і трохи картофель. Наведене видавництво показує, що навіть така глуха, бідна, забута сторона має для науки інтерес. Як кожне майже село різниться од другого одежею і убором, так стрічаємось в кождім селі з оригінальними, одрубними співанками і піснями обрядовими. Тих пісень одрубних, обрядів властивих тільки одній якійсь невеликій околиці є певно не менше, як і пісень типових, що суть власністю цілого нашого народу. Таким чином у нас праця етнографічна ніколи не буде мати кінця. Як дуже різниться лолінський весільний обряд од руського весілля в інших сторонах виходить, приміром, з того, що в Лоліні не знають коровая і всіх з его печенем, убиранем і краєм злучених обрядів і пісень. За те багатші пісні лолінські в значіне символічне і мітологічне, в них задержалось більше споминок і останків з давної давнини. Такі речі переховуються в глухих горах довше, сильніше, они кристалізуються там чистіше. Сим виданем положила п. Рошкевич, особливо ж п. Франко для нашої етнографії чималу заслугу. – Ка». (Зоря. – 1886. – № 5. – С. 83).

¹ *Франко І.* Передне слово [до збірки «Obrzędy i pieśni weselne ludu ruskiego we wsi Lolinie, powiatu stryjskiego». Zebrała Olga Roszkiewicz, opracował Iwan Franko] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 40.

2.4. «Той скомплікований і високопоетичний акт»...

аналітичний розбір, а не елементарне відтворення «сирого матеріалу», має ґрунтуватися на знанні широкого контексту та ретельній попередній підготовці, спрямованій на максимально повне осягнення зробленого в галузі. Докладну пропедевтичну роботу провадив і сам І. Франко, а відтак неодноразово виявляв добру обізнаність із загальноукраїнською весільною традицією. Саме спираючись на добру поінформованість, дослідник безпомилково зміг відзначити, що прикметною особливістю весілля з Лолина є відсутність будь-яких обрядів, пов'язаних із короваєм, коли, натомість, саме вони посідають чільне місце у весільній традиції інших регіонів. «У Лолині, – слушно констатував учений, – ні про коровай, ні про обряди, поєднані з його випіканням, вбиранням, краєнням і розподілом між родиною, немає жодної згадки ані в ритуалі, ані в весільних піснях»¹. І. Франко вважав: відсутність обрядів і пісень до короваю, ще не є беззаперечним свідченням, що їх ніколи не існувало на досліджуваних теренах. Фольклорист «згори зазначив» про існування таких елементів весільного дійства, які з плином часу втратили своє особливе значення, ставали другорядними та зрештою «цілком загинули»². Через «відмирання» одних елементів значно «розгорнулись» інші. Приміром, у лолинській весільній драмі досить широко розвинувся «драматичний діалог» між свахами та дружками «за панну молоду». Ця «суперечка» знайшла своє відображення і в обряді, і в численних піснях. Зосібна, І. Франко оперував понад двома десятками текстів, у яких зазначено «конфлікт» між родами, «коли молодий відводить з батьківського дому панну молоду»³. Аби випрозорити особливу яскравість і розмах досліджуваного етапу весільної драми, учений навів паралелі з інших відомих записів (покликався, головню, на тексти зі збірки Я. Головацького),

¹ *Франко І.* Передне слово [до збірки «Obrzędy i pieśni weselne ludu ruskiego we wsi Lolinie, powiatu stryjskiego». Zebrała Olga Roszkiewicz, opracował Iwan Franko] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 40.

² Там само.

³ Там само.

де окреслений аспект висвітлено не так розлого і виразно, де аналогічний мотив, як висловився І. Франко, «ледве відзначено кількома піснями». Водночас, наголошуючи на потребі докладного опрацювання локальних виявів весілля, він все ж несхитно стояв на позиції «роздивляти» цей елемент родинної обрядовості як органічну цілість на всіх етнографічних теренах України. Місцеві оригінальні штрихи, на його думку, лише доповнюють загальну різнобарвну картину українського варіанту весільного дійства.

Весільні пісні, головню, виникли як супровід обряду, як його вербальне коментування. Лише в тих небагатьох випадках, коли пісня трохи втрачає той нерозривний зв'язок із обрядодією, вона, за міркуваннями І. Франка, розвиває низку додаткових поетичних деталей, які ставлять її в один ряд із найкращими зразками народного пісенного слова. Дослідник наголошував, що ті тексти, які виникли пізніше і, на відміну від своїх давніших аналогів, втратили символічно-міфологічне навантаження (воно до певної міри стримувало розвиток їхньої естетичної досконалості) і на повну потужність використовують увесь арсенал художньо-виражального багатства народної творчості. Попри очевидну наявність елементів новіших, І. Франко, як і більшість кваліфікованих дослідників весілля, констатував архаїчність весільних обрядів і пісенного репертуару, що їх супроводжує. Чимало відгуків старовини, що їх у законсервованому стані через століття пронесла весільна драма, відкривають факти далекого минулого, дають основу для зрозуміння еволюції традиції шлюбування в українців. Шляхом докладного студювання одного якісного запису весілля І. Франкові вдалося виокремити ті форми шлюбу, що домінували на певному етапі розвитку суспільства. Учений побачив виразні вказівки на звичай «викрадення або купування дівчат для одруження»¹ і подав перелік «виключно цікавих і невідомих ритуальних подробиць», які зберегли первісну архаїку і є красномовним відгомонам традицій «одшешдших поколінь».

¹ *Франко І.* Передне слово [до збірки «Obrzędy i pieśni weselne ludu ruskiego we wsi Lolinie, powiatu stryjskiego». Zebrała Olga Roszkiewicz, opracował Iwan Franko] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 41.

2.4. «Той скомплікований і високопоетичний акт»...

Архаїзм обрядових весільних пісень викликав особливий інтерес не тільки в І. Франка, а й у багатьох його попередників, як, зрештою, і наступників. Ще М. Шашкевич у своїх коротких заувагах про «Руское весіле» Й. Лозинського спостеріг «давність» і «предвіцькість» багатьох пісень, представлених у перемишльському виданні 1835 року. У цих творах, як відгомін далекого минулого, за свідченнями М. Шашкевича, «діють князі, княгині, бояри...»¹. Згадані персонажі складної весільної драми безперечно представляють той час, коли формувалося основне ядро обрядодій і пісенного репертуару. Варто згадати, що аналогічні спостереження науково обґрунтовувало чимало авторитетних фольклористів. Особливо стрімкий поступ у komponуванні сценарію весільної драми в Києворуський період переконливими аргументами доводив також Ф. Колесса. «Княжа доба, – стверджував він, – принесла нове наверстування у весільній обрядовості, що й позначається інсценізацією (наподоблюванням) обстанови княжого двора: молодий – “князь”, молода – “княгиня”, дружина – “бояри”; наподоблювання воєнного походу; у піснях – згадки про пишні строї, зброю, лови, й т. и.»². Загалом пісні найдавнішої верстви виявляють досить розвинутий імунітет до змін, лише частково під тиском нових обставин трансформувалася їхній загальний образно-змістовий пафос. На основі опрацювання значного пласту народної обрядової поезії І. Франко констатував, що, попри консервативність, первісна тональність весільних пісень в окремих моментах все ж втратила свою автентичність. «Упоминання о событиях и лицах в этих песнях, – писав І. Франко у статті “Южнорусская литература”, – выветрились совершенно, но образ быта, сословной среды остался нетронутым...»³. Водночас учений «вилушчів» у весільній драмі чимало відголосків дохристиянського часу. Давній

¹ Шашкевич М. Русское весіле / М. Шашкевич // Українська літературознавча думка в Галичині за 150 років : хрестоматія : в 2 т. Т. І. – Львів, 2002. – С. 119.

² Колесса Ф. Українська усна словесність / Ф. Колесса. – Львів, 1938. – С. 68.

³ Франко І. Южнорусская литература / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 107.

поганський елемент у «поезії подружжя» не вивітрився під тиском християнської ідеології. Причиною такої стійкості І. Франко вважав несподівані на перший погляд процеси, які відбувалися особливо інтенсивно у середньовіччі. Саме тоді «християнство [...], поборюючи поганські вірування та обряди [...], рівночасно всисає їх у себе, іноді аккомодується до них, змінює їх зверхню подобу, лишаючи нетиканою їх суть»¹.

Як і за іншими піснями з обсягу народної обрядової поезії, так і за весільними піснями І. Франко визнавав глибокий архаїзм. Дослідник наводив численні докази того, що у цьому пласті народної поезії збереглося майже у незмінній формі чимало реліктів давноминулих часів. Учений був переконаний, що на підставі ретельного вивчення якнайбільшої кількості весільних пісень можна предметно представити тенденції розвитку традиції шлюбування в Україні.

Є аргументовані підстави вважати, що поглиблене студіювання весільних церемоній та супровідних пісень І. Франко мав намір провадити під час підготовки до лекційного курсу з «Історії літератури руської», адже у другому пункті запропонованої для колегії професорів програми науковець передбачив з'ясування «слідів дохристиянських часів і дохристиянської культури в нашій усній словесності. Матріархат, міфічні виображення і оперті на них звичаї та церемонії»². Окреслений предмет дослідження неможливо повною мірою висвітлити, якщо не взяти до уваги інформацію, закладену у багатій на релікти старовини весільній драмі.

Окрім виваженої наукової оцінки запису лолинського весілля у передмові до видання 1886 року, І. Франко також запропонував

¹ *Франко І.* Руське духовенство в боротьбі з народними віруваннями при кінці XVIII в. / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 377.

² *Франко І.* План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 24.

2.4. «Той скомплікований і високопоетичний акт»...

у листі до О. Рошкевич ще 1878 року значно емоційніші, однак не менш ґрунтовні, роздуми про фольклорно-етнографічний весільний комплекс із Бойківщини. «Читав твої ладканки, і ти не повіриш, як вони ми сподобалися. Що я кажу – сподобалися! Ще відколи слухаю та читаю народні пісні – вони ніколи не зробили на мене такого глибокого враження. Се, певно, тому, що перший раз лучається мені бачити одну групу пісень в цілості, і то ще в такій повній і багатій»¹. Заразом дослідник відзначив, що враження від цілісного сприйняття усього корпусу весільних ладканок значно виразніші, аніж від рецепції поодиноких текстів. Осмислення весільнопісенного репертуару як єдиного нерозривного корпусу відкриває перспективу повноцінно, а не вибірково, висвітлити увесь потенціал змістового і художньо-виражального розмаїття аналізованих творів. На думку І. Франка, ці пісні мають дуже широкий тематичний діапазон і становлять «цінний матеріал соціологічний, етнологічний і мовний»², а, відтак, повною мірою заслуговують на те, аби їх сукупність номінувати «епопеєю селянського життя»³.

Про поетикальне багатство весільних ладканок І. Франко висловлював контрверсійні думки. Він з об'єктивністю кваліфікованого аналітика озвучив і принади, і недоліки латинської «поезії подружжя», акцентуючи: «кілько там пречудних образів попри дикій і невиробленій формі, кілько чуття, кілько геніальних порівнянь...»⁴. Очевидно, висловлювання про «дику і невироблену форму» зумовлене однотипністю архітекτονіки більшості досліджуваних пісень та надто часте використання найпростішої дієслівної рими, яка сковує розвиток усього художньо-виражального потенціалу фольклорної традиції. На аналізі естетичної вартості весільних пісень науковець зупинявся не раз. Наголошуючи на неоднозначності цього компонента родинно-обрядової

¹ Франко І. Лист до О. М. Рошкевич / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 105.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

поезії, він також зауважив: «...деякі з них (ідеться про весільні пісні. – С. П.) глибоко поетичні [...], однак в більшій частині – це римовані обрядові формулки, які мусили мати первісно більше символічне та міфологічне*, ніж поетичне значення...»¹. Сильне враження на І. Франка справив не тільки глибокий естетизм окремих ладканок, а й серйозний етичний заряд, закладений у цих коротеньких строфах. З цього приводу, підкреслюючи етичну складову весільних пісень, учений занотував: «А кілька тут здорових, ясных і правдиво людських поглядів на життя»².

Якщо за змістовим наповненням весільні пісні мають яскраво виражені регіональні прикмети, то за розміром вони більш одноцільні і не виявляють локального розмаїття. Цю прикмету відзначив І. Франко, мовлячи про «однакові типи розміру пісень весільних»³, незалежно від регіону.

Високо оцінював І. Франко класифікацію народних пісень за розміром, яку запропонував О. Потебня. Особливо ж харківський

* Аби виразити думку про те, які саме пісні він вважає «символічно-міфологічними», І. Франко навів перелік номерів творів зі збірника. Зокрема, до групи таких зразків він відносив № 12, 18, 31, 35, 40, 42, 46, 47, 51, 52, 54, 57–59, 61 та ін. Наприклад, № 35 звучить так:

Похилоє деревечко свидинка (рід дерев або кущів з родини деренуватих. – С. П.),

Покірне дитятко Оленка:

Низенько ся родочкові кланяє,

А хусточков землицю уймає;

Хусточков землицю уймає,

Сльозочками ножечки вмиває (Обряди і пісні весільні люду руського в селі Лоліні Стрийського повіту. Зібрала Ольга Рошкевич. Опрацював Іван Франко. 1886 // Весілля : у 2 кн. Кн. 2. – К. : Наукова думка, 1970. – Кн. 2. – С. 85).

¹ Франко І. Передне слово [до збірки «Obrzędy i pieśni weselne ludu ruskiego we wsi Lolinie, powiatu stryjskiego». Zebrała Olga Roszkiewicz, opracował Iwan Franko] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 40–41.

² Франко І. Лист до О. М. Рошкевич / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 105.

³ Франко І. Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 41.

2.4. «Той скомплікований і високопоетичний акт»...

учений виділив «кілька відрубних типів пісень українських, не похожих на себе з погляду на розмір»¹ у межах обрядової поезії. Відтак, він окремо розглянув тип весільної пісні, окремо веснянки та гаївки, окремо колядки та щедрівки. Кожен із названих жанрів у процесі активного побутування виробив типову й оптимальну складочислову схему, за канонами якої укладено більшість творів, належних до окресленого генологічного типу. Цей класифікаційний критерій, зважаючи на наявність аргументованої доказової бази й опираючись на численні власні спостереження, поділяв і І. Франко, а тому намагався описаний принцип розмежування народнопісенних зразків застосовувати на практиці. Аналогічні міркування щодо одноцільності мелодики та інших елементів весільних пісень висловлював автор передмови до двокнижжя «Весілля» із серії «Українська народна творчість» (1970) Олександр Правдюк. Він стверджував: «...при всій жанровій різноманітності звукової палітри весільної драми суто весільні мелодії, які супроводжують її обрядову частину, відзначаються єдністю та однотипністю своїх стильових прикмет»².

Публікуючи весільний обряд з одного села у виданні «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej», І. Франко водночас запропонував якісне, з максимальним дотриманням наукових вимог, оформлення фольклорно-етнографічного матеріалу для кореспондентів часопису Краківської академії, адже редакція журналу тоді не могла похвалитися фаховими представленнями записів з України. Учений у багатьох питаннях полемізував із головним редактором «Zbiogu...» Ізидором Коперницьким. Він погоджувався із деякими міркуваннями польського колеги, зокрема, коли той на основі фактичного матеріалу доводив, що весільні обряди та пісні вельми занепали в «бескидських гуралів»³. Також гостро запереч-

¹ *Франко І.* Нові праці про Україну / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 191.

² *Правдюк О.* Народне весілля на Україні / О. Правдюк // Весілля : у 2 кн. Кн. 1. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 39.

³ *Франко І.* Pieśni górali bieskidowych z okolic Rabki / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 331.

чував ті зауваги І. Коперницького, які не відповідали науковим вимогам. Приміром, у рецензії на збірку І. Коперницького «Pieśni górali bieskidowych z okolic Rabki» І. Франко чітко висловив свою позицію щодо того, які саме пісні можна називати весільними. Отож дослідник стверджував: «На мою гадку, весільними слід називати лише виключно ті пісні, які співають тільки на весіллях, інакше вийде велика плутанина, оскільки під час весілля переважно молодь, а навіть і підохочені дорослі співають силу пісень, переважно сороміцьких, але цілком не весільних, бо їх співають і при всякій іншій нагоді»¹. Така досить розгорнута рефлексія щодо сутності весільних пісень в І. Франка викристалізувалася внаслідок того, що польський професор без жодних застережень відніс до відповідної групи усі зразки творів, які «співалися на весіллі», навіть ті, що не мають обрядового значення. Тому, аби вберегти майбутніх дослідників від аналогічної помилки, що впливає із неправильного розуміння сутності цього типу обрядових пісень, український учений чітко виписав критерії, необхідні для правильної ідентифікації жанрової належності зафіксованих творів. Окрім того, І. Франко відзначив обов'язковий зв'язок весільної пісні з обрядом і наголосив, що під час розмежування уснословесних творів «слід на ту різницю завжди звертати увагу»². До речі, упорядники академічного видання записів українського весілля, наче за порадою І. Франка, таки звернули увагу «на ту різницю» і дилему розмежування власне весільних пісень і тих, які лише принагідно виконують на весіллі, розв'язали шляхом виокремлення двох типів творів: обрядових і необрядових. До необрядових, за уточнювальними коментарями О. Правдюка, належать ті, що «звучать на весіллі, але не пов'язані безпосередньо з обрядовою весільною драмою»³.

¹ Франко І. *Pieśni górali bieskidowych z okolic Rabki* / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 332.

² Там само.

³ *Правдюк О. Народне весілля на Україні* / О. Правдюк // *Весілля* : у 2 кн. Кн. 1. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 40.

2.4. «Той скомплікований і високопоетичний акт»...

У низці статей І. Франко обстоював потребу задля об'єктивності висновків у процесі дослідження весілля використовувати лише відповідні методологічні підходи. Приміром, слова гострого несприйняття на сторінках «Життя і слова» редактор журналу висловив щодо розвідки Г. Бігеляйзена «Зі студій над піснями і обрядами весільними», апелюючи до факту застосування невідповідного методологічного інструментарію у студіюванні складної фольклорно-етнографічної матерії. Заангажований аналіз весільного дійства, спрямований лише на підтвердження наперед запрограмованої думки, що його запропонував Г. Бігеляйзен, перебуваючи під надмірним впливом засадничих положень антропологічної школи, на переконання І. Франка, не витримує жодної критики, а, відтак, запропоновану студію важко віднести до тривких здобутків фольклористики¹.

Поетична досконалість, естетична виразність, гармонійність розвитку і життєлюбний пафос весільного дійства, тої органічної сув'язі фольклорно-етнографічних елементів, що дали підстави М. Грушевському говорити про своєрідний «unicum у світовому фольклорі», вельми імпонували чутливому на оригінальні знахідки нервові Франка-белетриста. Тому він наважився використати «поезію подружжя» як інкрустаційний матеріал у більшому художньому полотні та довести, що якісне народне слово зовсім не дисонує із авторським літературним дискурсом, а, навпаки, увиразнює його*. Щоправда, І. Франко дещо модифікував автентичний, так би мовити, первозданий сценарій весільної драми відповідно до авторського задуму та вимог повістєвого письма. Особливості авторського переформатування вихідного матеріалу

¹ *Франко І. Дві школи в фольклористиці (По поводу сьомого тому «Wisły») / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 416–417.*

* Тут доречно згадати слушні слова О. Дея, який стверджував: «...фольклорні твори в прозі [...] Франка є органічними клітинами, а не штучними прикрасами, властивими для творів письменників етнографічної школи» (*Дея О. До поглядів Івана Франка на український фольклор / О. Дей // Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів, 1948. – Зб. І. – С. 175*).

вдалося добре окреслити Русланові Марківу у статті «Фольклоризм повісті Івана Франка “Великий шум”». Дослідник слушно зазначив: «І. Франко, моделюючи окремі фрагменти зображуваних дій, застосував ефект кінематографічного відтворення обряду; не вдаючись до розлогих і детальних описів кожного акту чи окремого етапу, він лише контурно зобразив ритуальні дії, називаючи їх “сценами” і створюючи враження послідовної зміни слайдів...»¹.

Кардинально інший погляд на використання такої великої за обсягом (майже десята частина твору) фольклорної вставки у повісті «Великий шум» висловив Тарас Пастух. Автор розвідки «Печать недужого духу в повісті Івана Франка “Великий шум”», по-перше, вважає використання аналізованого прийому дещо запізнілим як для тенденцій розвитку української літератури («Українська проза в часи І. Франка вже перейшла той етап, в якому зображення, описи народних звичаїв, зокрема й фольклорний елемент загалом, мали самодостатній характер»²) і, по-друге, закидає авторові «марнотратство текстової площі і слова», бо ж непомітною є у зображеному весільному дійстві типова для І. Франка «новелізація великої прози, глибока типізація і психологічне поглиблення характерів героїв»³. Загалом важко погодитися зі спостереженнями Т. Пастуха (зрештою, сам дослідник у вступних заувагах до статті «зизнався», що його роздуми мають «гіпотетичний характер»), адже перший аргумент неможливо достосувати до І. Франка, який на ниві красно-го письменства ніколи не перебував у полоні пануючих тенденцій і вироблених шаблонів, а завжди тяжів до оригінальності та вироблення неповторної франківської літературної школи*. Гадаю, тут

¹ *Марків Р.* Фольклоризм повісті Івана Франка «Великий шум» / Р. Марків // Вісник Львівського університету. – Львів, 2010. – С. 221. – (Серія філологічна; вип. 43).

² *Пастух Т.* Печать недужого духу в повісті Івана Франка «Великий шум» / Т. Пастух // Українське літературознавство. – Львів, 2001. – Вип. 64. – С. 31. Там само.

* Дуже ґрунтовно модерні тенденції (властиво символізм) у «Великому шумі» І. Франка розкрив Микола Легкий у статті «Великий шум» Івана Франка: до поетики модернізму» (*Легкий М.* «Великий шум» Івана Франка: до поетики модернізму / М. Легкий // Українське літературознавство. – Львів, 2003. – Вип. 66. – С. 78–93).

2.4. «Той скомплікований і високопоетичний акт»...

доречно згадати слова Л. Білецького про те, що «навколо Франка – велетня й батька модерного галицького письменника – було молоде покоління, молоде життя Молодої України й молоді пасинці Франкової музи, як Коцюбинський, як Стефаник, Вороний, Мартович, Лепкий, Яцків, Будзиновський, Черемшина, Пачовський, Карманський і т. д., і т. д., що творили в українським письменстві вже нову школу свого вчителя» і зросли «серед запашних тем і стилю Франка»¹. Що ж до другого аргументу, то весілля як кульмінація, свідчення перемоги здорового чуття цілком умотивовано стає апофеозом повісті, а тому займає основний плацдарм текстової площини. Тим паче, як резонно підмітив Олексій Вертій, у повісті «звичаї, обряди, строї» створюють «атмосферу урочистості». «Та чи не найефективнішим засобом типізації, – продовжив автор монографії “Народні джерела творчості Івана Франка”, – тут виступає народнопоетична символіка. Ангели, які ізлинули з неба і сіли, впали у Костенька на дворі, вінки, барвінок символізують чистоту, святість почуттів закоханих, макро- і мікрокосмос не лише весільної пари, а й усіх, хто бере участь у цьому традиційному народному дійстві»². Загалом належно оцінив Франкову спробу увести розгорнуту картину весільного дійства у художній твір В. Щурат. Науковець у незавершеній статті «Фактична основа повісті Ів. Франка “Великий шум” зауважив: «...образ мужицького весілля не позбавлений етнографічної вартості»³.

Перед дослідником повісті «Великий шум» постає важлива проблема: з’ясувати, весільну традицію якої місцевості письменник використав і органічно вмонтував у художнє полотно. Найпершим і найлогічнішим був би здогад, що основою для розгорнутого ілюстрування етапів весільного дійства, включно із цитуванням окремих ладканок, став запис лонинського весілля, над яким ґрунтовно

¹ *Білецький Л.* «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського в світлі історичного розвитку / Л. Білецький // Українське літературознавство. – Львів, 2011. – Вип. 74. – С. 303.

² *Вертій О.* Народні джерела творчості Івана Франка / О. Вертій. – Тернопіль : Підручники і посібники, 1998. – С. 205.

³ *Щурат В.* Фактична основа повісті Ів. Франка «Великий шум» / В. Щурат // Франкознавчі студії. – Дрогобич : Коло, 2012. – Вип. п’ятий. – С. 494.

працював І. Франко і про який у листі до М. Драгоманова писав: «Єсть се один з найкрасших комплетів весільних пісень з усіх, які я досі видав, містить щось коло 190 номерів, – пісні й обряди дуже цікаві»¹. Однак, цей, на перший погляд, майже очевидний факт, як доводить текстологічна перевірка, не має бажаного підтвердження. У тексті повісті не знаходимо жодної пісні, ідентичної з піснями, поданими у збірнику «Obrzędy i pieśni weselne ludu ruskiego we wsi Lolinie, powiatu Stryjskiego». Хоча, мусимо визнати, є декілька таких творів, що дуже близькі до лолінських. Приміром, вихід із церкви після шлюбу супроводжується такою приспівкою:

Дякуємо попонькови,
Як свому батенькови,
Що не довго забавив,
Швиденько нас відправив²,

а у збірнику О. Рошкевич схожий зразок звучить так:

Дякуємо Богонькови
Та нашому попонькови,
Що не довго нас бавив
І не много з нас правив³.

Описуючи вхід молодої невістки Галі до дому Дум'ячихи, автор навів таку ладканку:

Відчиняй, мати, ліску,
Веде ти син невістку,
До хати помічницю,
До праці робітницю,
Для сина порадоньку,
Для тебе розрадоньку⁴.

¹ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 89.

² Франко І. Великий шум / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 22 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 271.

³ Обряди і пісні весільні люду руського в селі Лоліні Стрийського повіту / зібрала Ольга Рошкевич ; опрацював Іван Франко. 1886 // Весілля : у 2 кн. Кн. 2. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 86.

⁴ Франко І. Великий шум / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 22 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 271.

2.4. «Той скомплікований і високопоетичний акт»...

Натомість у виданні 1886 року наявний такий текст:

Отвори, мати, ліску,
Везе ти син невістку.
До комори ключницю,
До поля робітницю,
До хати обхідницю¹.

Відмінності у текстах ладканок можна пояснити по-різному. По-перше, І. Франко як художник слова міг підправити, частково зредагувати подані пісні, тому вони не ідентичні з лолінськими. Однак це припущення досить невмотивоване, суперечить логіці авторського задуму: якомога точніше передати автентичку багатого весільного дійства, яке своєю художністю, «естетикою нестертого слова» не поступається вершинним зразкам красного письменства. Порівняння наведених та інших пісень показує, що маємо справу радше із варіантами ладканок, які презентують весільну традицію одного регіону. Властиво, обидва варіанти пісень мають виразні ознаки бойківської «поезії подружжя». До речі, ще одним, цього разу беззаперечним доказом того, що не лолінський варіант живив фантазію повістяря, свідчить ще одна виразна деталь. На сторінках «Великого шуму» І. Франко розгорнуто виписав обряд випікання короваю² та, аби оприявнити вагомність цього компонента весільної драми, навів два тексти так званих коровайних пісень:

Короваєве тісто
Їхало через місто,
Білим черевом грало,
Роди-народи скликало:
«Гей роди близькі і далекі,
Та й ви сусіди близенькі,
Сходіться в нашу хату
Пишний коровай місити,
У Бога щастя просити»³

¹ Обряди і пісні весільні люду руського в селі Лоліні Стрийського повіту / зібрала Ольга Рошкевич ; опрацював Іван Франко. 1886 // Весілля : у 2 кн. Кн. 2. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 107.

² Франко І. Великий шум / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 22 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 268.

³ Там само.

і далі:

А вже ж ми заробили,
Коровай посадили,
Соломою підгнітили
І задом і передом, –
Дайте ж нам горівки з медом!¹.

Як відомо (на цьому наголошував і сам І. Франко), прикметною особливістю весілля з Лолина була відсутність будь-яких обрядів та пісень, пов'язаних із короваєм. Саме тому версія про лолінське коріння описаного у повісті весільного дійства не має жодних фактичних підтверджень.

То ж з якого саме населеного пункту, якщо не з Лолина, було взято цитовані у повісті твори? На це питання частково дав відповідь сам автор «Великого шуму», адже в експозиції твору виразно вказав, що події відбуваються у «великому підгірському селі Грушатичі»². Як доводять автори десятитомника «Іван Франко» Р. Горак та Я. Гнатів, рідне село письменника за свою історію декілька разів змінювало назву: «спочатку Сольне чи Сільне, потім – Бишів, чи Башів, чи Башево, згодом – *Грушатичі* (курсив мій. – С. П.), а наостанку – Нагуєвичі»³. Отож, чи не маємо ми справу із коротким, дещо белетризованим описом нагуєвицького весілля, тим багатоцінним залишком «материнського віна», який І. Франко зберіг у пам'яті упродовж багатьох років? На користь нагуєвицької основи фольклорної складової «Великого шуму» виявлено чимало переконливих доказів. Упорядник книги «Народні пісні в записах Івана Франка» О. Дей в одному із московських архівів віднайшов записник письменника, в якому було подано 44 весільні ладканки, зафіксовані 1871 року в рідному селі І. Франка. Очевидно, це були рештки того повного весільного циклу, що його молодий фольклорист занотував із уст матері. Цікаво, що вже 1901 року

¹ Франко І. Великий шум / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 22 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 268.

² Там само. – С. 209.

³ Горак Р. Іван Франко / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : Місіонер, 2000. – Кн. перша. Рід Якова. – С. 8.

2.4. «Той скомплікований і високопоетичний акт»...

І. Франко говорив про запис нагуєвицького весілля як про безповоротно втрачений, а тому, видається правдивим, що пісні у «Великому шумі» автор цитував із пам'яті, навівши лише ті зразки, які найглибше закарбувалися у свідомості (аналогічні міркування висловив О. Дей¹). На підставі докладного текстологічного аналізу О. Дей довів нагуєвицьку генезу восьми ладканок («Ізійди, Боже, до нас», «Ой ізлинули ангелоньки з неба», «Збірная днинонька субота», «Короваєве тісто», «Ой полем, як димом», «Дякуймо попонькови», «Відчиняй, мати, ліску», «Встаньмо, бояре, встаньмо»²), які органічно оздобили художнє полотно повісті.

У процесі вивчення українського весілля І. Франко запропонував комплексний підхід до його якісної рецепції. Він опублікував повний запис весільної драми, висловив низку концептуальних теоретичних міркувань щодо сутності «поезії подружжя», високохудожньо «вмонтував» весільні елементи у текстуру великого епічного твору. У своїх весіллезнавчих пошуках учений максимально враховував досвід попередників, намагався окреслити ті проблеми, які ще не було належно висвітлено, окрім того розмірковував над неодноразово артикульованими питаннями, долучався до дискусії, де завжди промовляв проти тривіального переповідання загальновідомих істин, підтримуючи лише свіжі, перспективні думки, властиво ті, що відкривають нові горизонти досліду для уснословеснознавців.

¹ Дей О. Примітки / О. Дей // Народні пісні в записах Івана Франка. – Львів : Каменярь, 1966. – С. 374.

² Там само.

2.5. «Первісні форми князівсько-лицарського епосу»: билинознавчі зауваги Івана Франка

Героїчний епос українців формувався під безпосереднім впливом суспільно-історичних обставин. Події, які найбільше вразили народну свідомість, мали визначальний вплив на долю етносу, знайшли серйозний відгомін у фольклорі. Буйні подвиги княжих часів оспівано у билинному епосі, який під впливом різних обставин на території України зберіг лише окремі релікти, натомість на півночі Росії, головно, на Олонеччині, ця давня традиція досить добре затрималася. Чимало вчених ламало голову над питанням, чому твори, які описують події української історії, властиво Києворуської держави, занепали на їхньому рідному ґрунті, а законсервувалися далеко поза генетично питомим ареалом побутування. Слушні міркування до якісного наукового висвітлення цієї фольклористичної загадки та й щодо інших важливих билинознавчих проблем висловив І. Франко.

При розгляді питання про реальні обставини формування билинного епосу І. Франко намагався зважити усі «за» і «проти», вибудовувати свої висновкові твердження на підставі аналізу «живого» фольклорного матеріалу. Саме через опрацювання значного пласту уснословесних творів учений спостеріг певні перетворювальні процеси, які вплинули на зміну формату народної традиції. Події пізніших епох, коментував дослідник, своєю актуальністю та значущістю затінили призабуті ратні подвиги героїв княжих часів. В епіцентрі уваги героїчного епосу опинилися нові теми, нові проблеми полонили народну свідомість. Центральне місце цілком об'єктивно зайняло питання героїчної боротьби з турками і татарами. Зважаючи на цю обставину, І. Франко писав: «Різні деталі цієї боротьби вже в XV ст. стали предметом народних епопей, які відтак розвивались дедалі буйніше, аж до того, що давні героїчні пісні (очевидно, І. Франко мав на увазі передусім билини. – С. П.) були ними або ж витіснені й канули в

2.5. «Первісні форми князівсько-лицарського епосу»...

забуття, або ж поглинуті й перероблені відповідно до нових умов»¹. Справді, переосмислення «первісних форм князівсько-лицарського епосу», зумовлене зміною культурно-історичних координат на теренах України, призвело майже до цілковитого «затирання» билинних форм і зростання на їхньому підмурівку нової епічної традиції, суголосної з духом часу, запитами суспільства. Однак, попри те, що у природному середовищі зростання билини перейшли на стадію спогадів про жанр, то на півночі Росії вони знайшли «нову батьківщину» й упродовж багатьох століть активно функціонували, хоча й втрачали поступово органічний зв'язок зі своїми прототипами, адаптуючись до місцевих реалій, і на рівні світоглядно-ідеологічного підкладу, і на рівні поетичних оздоб. Відтак, задля наукової справедливості, зважаючи на реальний стан справ, до жанроназви «билина» І. Франко часто додавав означення «північноруська», «великоруська», «російська». Це, звісно, не означає, що він відмовляв українцям у причетності до становлення оригінального фольклорного явища. Дослідник усвідомлював, що тексти, зафіксовані у XVIII–XX століттях у північних губерніях Росії, хоч і зберегли у генеральних рисах первісний енергетичний заряд, однак під впливом часу і нових реалій зазнали сильних змін і з генетично українського словесного продукту трансформувалися у російський.

Хоча вивчення билинної традиції і не входило до пріоритетних завдань фольклористичної програми І. Франка, науковець у низці студій і принагідних зауваг засвідчив достатню компетентність у розумінні сутності жанру, продемонстрував добру обізнаність із основними билинознавчими студіями, лаконічно прокоментував своє розуміння різних дослідницьких концепцій. Оригінальні спостереження над «старинами» український учений не розвинув до розгорнутої проблемної статті, а лише короткими висловлюваннями обґрунтував свої ідеї щодо розуміння суті давньоруського епосу. Відсутність значного зацікавлення питаннями билино-

¹ *Франко І.* До питання про перекази про Магомета у слов'ян / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 125.

знавства у завжди проникливого І. Франка можна частково пояснити тими ж аргументами, що їх навів М. Грушевський під час з'ясування причин вельми пасивної наукової рецепції старин у студіях українських фольклористів. У четвертому томі «Історії української літератури» М. Грушевський резонно стверджував: «Коли вирисувалася в перших своїх зарисах великоруська епічна традиція так званих билин, українські дослідники в особах Максимовича, Бодяньського, Костомарова вдоволились побіжними замітками, що ся епічна традиція зародилась на Україні, але вигасла під натиском нових переживань, інтересів і тем, які захопили суспільність в епоху народної боротьби з польсько-шляхетським режимом. Сконстатувавши неіснування у українців сеї дружинної епічної традиції, вони заспокоїлись на антитезі великоруських билин і українських дум козацької доби, не думаючи ставити собі питання, яке ж місце в розвою української усної поезії займала колись ся епічна традиція, котру нині бачимо в посіданні великоруського народу?»¹.

Основні билинознавчі студії українських та російських дослідників І. Франко ретельно вивчав і не раз вступав у предметну дискусію щодо певних питань, про які мав власну думку, що не раз ішла врозріз із загальноприйнятою. Приміром, учений категорично не погоджувався з висновками Володимира Стасова про билини як суцільне «наслідування», як надбання усної та писемної традиції східних народів. Водночас, задля збереження наукової справедливості, І. Франко визнавав: «не можна заперечити, що численні мотиви з фольклору цих народів (туранці, турки, татари, калмики, перси) увійшли до російських билин»². Часткову справедливість пошуків поза простором національної традиції І. Франко нерідко визнавав, хоча вважав, що для тверджень про сторонні вкраплення неодмінно потрібно вибудувати переконливу доказову базу, засновану на фактах, а не гіпотетичних здогадах.

¹ *Грушевський М.* Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. Т. IV. Кн. 1 / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1994. – С. 6.

² *Франко І.* До питання про перекази про Магомета у слов'ян / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 125.

2.5. «Первісні форми князівсько-лицарського епосу»...

Прикладом Франкової толеранції «теорії запозичення» (звичайно йшлося про незначний чужорідний ресурс у лицарсько-дружинному епосі) можна вважати його думки з приводу праці Сергія Шамбінаго «Старины о Святогоре и поэма о Калевипоэге». «В отсій статті, – занотовував І. Франко, – д. Шамбінаго знімає серпанок таємничості [...], вказуючи, що головні мотиви «старини» про Святогора та й деяких інших “старин” новгородського циклу взяті з естонських епічних пісень про естонського героя-велетня Калевіпоега»¹. І далі додавав: «...треба признати, що головне ядро д. Шамбінаго вилущив щасливо і раз на все відібрав ґрунт усяким міркуванням про прастару, дохристиянську традицію в тих піснях»².

На низку праць з поля билинознавства І. Франко відгукувався рецензіями, в яких пропонував не тільки протокольний перелік здобутків і недоглядів автора, а й уважав своїм науковим обов'язком висловити чимало конструктивних пропозицій, продуктивних ідей, які б відкрили нові обрії пізнання творів аналізованої формації. У вже згадуваній короткій критичній оцінці праці С. Шамбінаго «Старина о Святогоре и поэма о Калевипоэге», окрім фахового окреслення основних положень студії, відзначення новаторських спостережень російського ученого, І. Франко паралельно запропонував короткий огляд формування та розвитку билинознавчої традиції, відзначив зміну тенденцій у вирішенні центральних питань жанру. На початковій стадії наукового засвоєння билин, коли тільки-но відкрито було цей, як би висловився відомий поет, «давньоруського золота повен» багатий поклад «старин», утвердилася думка про жанр як «оригінальний виплід народного великоруського генія». Цей погляд особливо жваво підтримували Орест Міллер та Федір Буслаєв*, які, за словами І. Франка, мовленими

¹ Франко І. С. Шамбінаго. Старины о Святогоре и поэма о Калевипоэге [Рец.] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 427.

² Там само. – С. 428.

* Основні положення своїх билинознавчих пошуків, проведених у руслі міфологічної школи, О. Міллер виклав у розлогій монографії «Илья Муромец и богатырство Киевское» (1870), а Ф. Буслаєв у праці «Отзыв о сочинении В. Стасова “Происхождение русских былин”» (1870).

не без іронії, «широкі потоки красноріччя розпускали [...], любуючися героями тих пісень як геніальними виплодами великоруського народного генія, як відгуками прастарої руської традиції!»¹. Також І. Франко негативно ставився до того, що згадані автори «з певністю говорили про міфічні праруські вірування, закопані в тих віршованих повістях, про “старших”, дохристиянських, і молодших богатирів, про їх антагонізм, що мав бути відгуком перелому, доконаного в житті руського народу заведенням християнства!»².

В об'єктиві наукової уваги І. Франка опинилася також стаття С. Шамбінаго «Древнерусское жилище по былинам», що її 1900 року опубліковано у ювілейному збірнику на пошану Всеволода Міллера. Автор праці коротко виклав основні міркування про історію становлення жанру, які у подальших студіях розвинув і докладніше обставив фактами. Дослідницька стратегія російського ученого вельми заїмпонувала Франкові. Тому він прихильно висловився про наукові результати згаданої студії і підтримав доречність провадити аналогічні дослідження над «нашими старими піснями». «Метод Шамбінаго» полягав у ретельному аналізі побутових деталей у билинах. У названій статті, зосібна, йшлося про порівняльне вивчення описів житла у «старинах» та історико-археологічних пам'яток. На підставі такого компаративного студіювання матеріалу фольклорист вибудував низку висновкових тверджень: «1) помешкання змальоване в билинах згідно з історичною дійсністю; 2) се помешкання – то багатий дім XVI–XVII в. [...]; 3) остаточно редакція билинних описів, а тим самим і билинних текстів загалом була ділом скоморохів XVI–XVII в. [...]; 4) форма і зміст билин, які дійшли до нашого часу, виробились остаточно в XVI–XVII в.»³. Ці висновки І. Франко вважав достат-

¹ Франко І. С. Шамбінаго. Старини о Святогоре и поэма о Калевипоэге [Рец.] / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Иван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 426.

² Там само.

³ Франко І. Юбилейный сборник в честь Всеволода Федоровича Миллера, изданный его учениками и почитателями под редакцией Н. А. Янчука / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 33 / Иван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 111.

2.5. «Первісні форми князівсько-лицарського епосу»...

ньо аргументованими, поділяв їх, а, відтак, опирався на них під час наукового коментування билинної традиції. Дослідження С. Шамбінаго, властиво, такий докладний текстологічний розбір билинних творів, який запропонував російський фахівець, за твердженнями І. Франка, «...роблять кінець фантазуванням про прастаре походження билин, про їх прастару форму і т. д.»¹. Водночас, український учений заради наукової справедливості не забув зауважити, що остаточне пізніе редагування билинних текстів не витіснило абсолютно елементів давніших. «Певна річ, – писав з цього приводу І. Франко, – в ті билини, які ми знаємо тепер, ввійшло немало елементів значно старших від XVI в. Але, знаючи таке пізніе їх сформування, ми будемо знати, що старші елементи в них перейшли пізнішу, може й не одну переробку, комбінувалися з новішими і втратили свій первісний характер»². Можливо, саме усвідомлення «втраченого первісного характеру» билин охолодило науковця від дальших уважних та поглиблених студій цієї верстви епічної творчості крізь призму українського субстрату, законсервованого в них. Цікаво згадати, що й «досвідний» у вказаному питанні М. Грушевський, знаний своєю твердою позицією в обстоюванні потреби відчитувати українську старовину в билинах, зізнався, що подолав чимало вагань і зрештою пройшов тривалий шлях еволюції, поки усвідомив потребу саме такого «україноцентричного» підходу. Поступ у вирішенні цього складного питання М. Грушевський описував так: «Обробляючи свій перший курс історії України, я не наваживсь ужити билинної традиції для історичних реконструкцій»³, «при другім виданні Історії України в 1904–1905 рр. я був відважнішим і притяг деякі билинні мотиви до ілюстрації історичної традиції, але в цілості

¹ *Франко І.* Юбилейный сборник в честь Всеволода Федоровича Миллера, изданный его учениками и почитателями под редакцией Н. А. Янчука / *Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 33 / Іван Франко.* – К. : Наукова думка, 1982. – С. 111.

² Там само.

³ *Грушевський М.* Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. Т. IV. Кн. 1 / *М. Грушевський.* – К. : Либідь, 1994. – С. 28.

визначити її українську підставу не рішився»¹, і врешті дійшов переконання: «від билинної великоруської традиції і при сучаснім стані билинних студій можна взяти чимало такого, що з певним приближенням, з певною імовірністю характеризує стан героїчної традиції в українських землях переходових віків»².

Новим словом у дослідженні давньоруського народно-го епосу, новим імпульсом, який змусив поглянути на билини під новим кутом зору, з більшою об'єктивністю та науковою виваженістю, стала праця В. Стасова «Происхождение русских былин» (1868). Автор виступив з на той час «еретичною думкою», адже обґрунтовував (інколи, щоправда, не надто переконливо), що «старини» в своїй основі запозичені, є «слабою, уривковою копією епічних пісень різних фінських та турецьких племен»³, а конкретніше запевняв: «...как в отношении состава, так и подробностей, наши былины – довольно тощій и сильно кастрированный экстракт восточных поэм и песен»⁴. Позитивний вплив ідей В. Стасова І. Франко вбачав у тому, що саме з ініціативи автора праці «Происхождение русских былин» розпочався процес розгерметизації билинознавчих студій: цінний архаїчний матеріал почали розглядати у широкому світовому контексті, застосували порівняльно-історичну методикку, спрямовуючи дослідницьку увагу на з'ясування точок дотику зі східною та західною народною епікою. З такого погляду відкривалася перспектива об'єктивно оцінити багатий билинний репертуар і на основі переконливих аргументів свідчити про оригінальність певного мотиву, його реальний історичний підклад та оприявнювати сторонні «запозички», відстежувати зовнішні чинники впливу, які у силовому полі національної епічної традиції часто докорінно змінювали свою

¹ *Грушевський М.* Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. Т. IV. Кн. 1 / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1994. – С. 28.

² Там само. – С. 29.

³ *Франко І. С.* Шамбинаго. Старини о Святогоре и поэма о Калевипоэге [Рец.] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 426.

⁴ *Стасов В.* Происхождение русских былин / В. Стасов // Вестник Европы. – 1868. – № 1. – С. 99.

2.5. «Первісні форми князівсько-лицарського епосу»...

первісну ідейно-сміслову насаженість і максимально достосовувалися до запитів народу-реципієнта. Важко не погодитися з Франковими заувагами про те, що В. Стасов значно перебільшив роль сторонніх впливів, гіперболізував відсоток запозичених елементів. Приміром, аналізуючи билини про Садка, російський учений навів низку сюжетів схожих давньоіндійських (брахманських та буддійських) легенд, а потім безапеляційно заявив: «У всій цій оповіді, крім деяких зовнішніх атрибутів побуту, немає нічого не тільки новгородського, але і навіть взагалі руського, як за походженням, так і за деталями [...]. Усе чуже, все прийшло у нашу пісню зі Сходу»¹. Дайджест усіх найдражливіших висловлювань В. Стасова зібрав Ф. Буслаєв у праці «Отзыв о сочинении В. Стасова "Происхождение русских былин"»². Знаний дослідник фольклору у розгорнутій шістдесятисторінковій рецензії заповзвся довести ненауковість, до певної міри абсурдність методологічної стратегії В. Стасова, який «все порівнює зі всім». Аби унаочнити штучність, маніпулятивність студій такого типу, Ф. Буслаєв використав дослідницькі принципи В. Стасова і довів, що за пропонованою схемою можна підтвердити східне походження будь-якого твору.

У лаконічній та zarazом концептуальній рецензії на працю А. Лободи «Русские былины о сватовстве» І. Франко досить різко висловився про популярні підходи до тлумачення генези та принципів коментування билинного епосу. Як і автор рецензованої студії, учений критикував однобічність, обмеженість і «завуженість» винятково міфологічного, міграційного чи тільки історичного пояснення богатирського епосу. Він, зрештою, підтримав вельми прийнятні методологічні рекомендації авторитетного М. Дашкевича, висловлені в «отзыве» на працю В. Міллера «Экскурсы в область русскаго народного эпоса», номіновану на здобуття премії графа Уварова. У цій розгорнутій розвідці-

¹ Стасов В. Происхождение русских былин / В. Стасов // Вестник Европы. – 1868. – № 3. – С. 229.

² Отзыв о сочинении В. Стасова: «Происхождение русских былин». Академика Ф. И. Буслаева // Отчетъ о двенадцатом присуждении наград графа Уварова. 25 сентября 1869 года. – СПб., 1870. – С. 25–83.

рецензії автор, властиво, обмірковував наукову невиправданість свідомого обмеження дослідницького інструментарію засадничими пунктами однієї вихідної ідеї. До такого помітного ущільнення дослідницького простору, на жаль, як констатував М. Дашкевич, вдався В. Міллер, зводячи усі свої наукові пошуки до підтвердження вихідної тези про визначальний вплив східної епічної традиції (через посередництво половців) на формування билин. Натомість, М. Дашкевич, не відмовляючись від часткової доречності саме такого дослідницького прямування, все ж зауважив, що абсолютно безпідставним є ігнорування принципу історичного коментування «старин», з'ясування їх міфологічного підкладу тощо. Однак і ці можливі першопочаткові складові, вважав дослідник, не вичерпують усього арсеналу дієвих чинників, що мали більш-менш вагомий вплив на утвердження богатирського епосу. З цього приводу М. Дашкевич писав: «Теории историческая, мифологическая, – заимствования, самостоятельно возникающих аналогий в разных эпосах, не исчерпывают и не уясняют всех явлений зарождения и развития быльевого эпоса, даже если бы были прилагаемы совместно к объяснению последнего»¹.

Не могла не імпонувати Франкові науково виважена дискусія А. Лободи із В. Міллером, у якій київський учений систематично спростовував часто вельми сумнівні, натягнуті спроби московського колеги переконати, начебто найдавніша верства богатирського епосу має тільки риси північноруського племені (природа, побут, світогляд) і відтворює передусім новгородські реалії. У вступній частині праці «Русские былины о сватовстве» А. Лобода заперечив тезу про те, що билини малюють винятково картини природи півночі Росії, довів, що пропоновані у билинах пейзажні відступи вповні відповідають картинам природи Київської землі. Утім, треба визнати, що й у Франковій фольклористичній практиці були моменти, коли він мав сумніви щодо того, чи є у билинах зостанки їх первісного українського духу. У деяких працях І. Франко

¹ Дашкевич Н. Разбор сочинения В. Миллера «Экскурсы в область русскаго народного эпоса» I–VIII / Н. Дашкевич // Отчет о тридцать шестом присуждении наград графа Уварова. – СПб., 1895. – С. 74.

2.5. «Первісні форми князівсько-лицарського епосу»...

із неприхованим скептицизмом ставився до можливості використувати билини як надійне джерело пізнання особливостей давньоукраїнської лицарсько-дружинної поезії, а за її посередництвом й історичного антуражу IX–XIII століть, адже був переконаний, що за століття побутування відбулося вельми багато кардинальних різномірних змін, аналітичний розбір яких дає підстави говорити радше про новий тип «великоруського словесного продукту», зложеного у XVI–XVII століттях, аніж про твори, що є органічним продовженням давньої епічної традиції Київської Русі. З цього приводу учений наголошував: «Сконстатовано поперед усього, що більшість “старин” має на собі побутовий колорит не дохристиянської, не вічевоудільної Русі, а Московщини XVI або й XVII в.»¹.

Постійно І. Франко цікавився новинками на полі наукового опрацювання билинного епосу. У своїх коротких заувагах він не тільки надавав широкого розголосу тій чи іншій праці, а й водночас підкреслював вагомість її висновків, вплив на дальший хід билинознавчої аналітики. Окрім «голосних» праць знаних фольклористів (Федора Буслаєва, Олександра Веселовського, Миколи Дашкевича, Василя Келтуяли, Андрія Лободи, Леоніда Майкова, Ореста Міллера, Всеволода Міллера, Григорія Потаніна, Володимира Стасова, Михайла Халанського, Сергія Шамбінаго та ін.), учений вивчав і менш відомі студії, вилушуючи з них зерно наукової істини. Приміром, І. Франко запропонував рецепцію низки статей зазначеної проблематики, що побачили світ у збірнику на честь В. Міллера. Зокрема, згадано публікацію з відповідним науковим коментарем нового тексту «Беломорская былина о походе новгородцев на Югру в XIV в.», статтю П. Мілюкова «Что такое “море Вирянское” и “город Леденец” билины о Соловье Будимировиче?» та повну «дуже цінних уваг» працю О. Маркова про билину, відому під назвою «Камское побоище».

Український науковець коротко засвідчив обізнаність із працями, пов'язаними з фіксацією та коментуванням билинного епосу.

¹ Франко І. С. Шамбінаго. Старини о Святогоре и поэма о Калевипоэге [Рец.] / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Иван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 427.

І. Франко покликався на збірку з 1619 року, що її було записано для англійського збирача Річарда Джемса і віднайдено щойно на початку ХХ століття в Англії. Не оминув увагою дослідник і славнозвісну збірку Кірші Данилова, що стала своєрідним підмурівком для розгортання билинознавчих студій, стимулювала процес записування нових текстів.

У процесі наукової рецепції билин І. Франко висловив низку контроверсійних думок, суперечливих і неоднозначних міркувань. Передусім, несподіваними видаються Франкові реляції про пізне штучне та винятково російське походження «старин», категорично висловлені у незавершеній і недрукованій за життя автора «Історії української літератури». Запропоновані у рукописі твердження суперечать не лише достатньо обґрунтованій українській науковій традиції (йдеться, головно, про студії М. Максимовича, О. Бодяньського, М. Костомарова, О. Потебні, М. Драгоманова та М. Грушевського), а й попередніми і пізнішими роздумами самого дослідника. Є підстави вважати, що такі висловлювання українського ученого були наслідком впливу особливо популярної тоді концепції про мандрівний характер билинної традиції. Розвиток згаданої концепції супроводжувався появою значної кількості досліджень, у яких автори наперейми намагалися довести «мандрівну» суть билинних мотивів, їхнє первісне тюркське, нормандське чи індійське походження. Отож, очевидно, віддаючи данину моді, покладаючись на досвід знаних спеціалістів-билинознавців і глибше не вникаючи у розлогу фахову літературу, І. Франко на сторінках названої праці заперечив питомий «руський» характер билин, вважаючи, «що того великоруського епосу на Україні ніколи не було, що він постав у Північній Русі в XIV і XV віках, довкола московських володарів або в шумі новгородського життя, постав із книжкових і літописних джерел, які дали для нього лиш імена князів та невеличкі натяки про історичні факти, і з зайшлого, мандрованого легендарного та повістєвого матеріалу були уложені фаховими співаками, скоморохами, що їх співанням заробляли собі на життя»¹.

¹ Франко І. Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 220.

2.5. «Первісні форми князівсько-лицарського епосу»...

Немалий вплив на появу такого типу висловлювань і взагалі послаблення Франкової ініціативи досліджувати українську старовину у билинному репертуарі мав М. Драгоманов. У низці фольклористичних студій учений наполегливо стверджував, що цей пласт усної словесності зовсім не варто сприймати як достовірне джерело «характеристики життя міщан і дружини старого Києва», бо великою помилкою є «характеризувати старе київське жите по билинам Володимирового цикля, в котрих нема нічого українського, крім географічних імен»¹. Також М. Драгоманов коментував причини занепаду, а згодом і цілковитого зникнення «старин» на українських теренах. «Відсутність же коло Києва билін, – писав фольклорист, – поясняєся давністю часу і тим, що події та особи пізнішої демократичної епохи козацької закрили в пам'яті народу події та особи епохи княжо-дружинної»². Говорячи про своєрідне «перекривання» давноминулої билинної героїки свіжими враженнями «демократичної епохи козацької», М. Драгоманов все ж завважив, що «сліди великоруського богатирського епосу на Україні» частково збереглися. У листі до О. Міллера (цю епістолу М. Павлик опублікував у першому томі «Розвідок...»), який аргументовано «обновив» увагу до питання про українську основу богатирського епосу, М. Драгоманов, не приховуючи ноток сумніву щодо успішного вирішення проблеми, зазначив: «...питанє про сліди великоруського богатирського епосу на Україні таке важне, *що хоть які-б були надії на єго добре рішенє* (курсив мій. – С. П.), годі не признати обов'язком для українських етнографів збирати й публікувати всякі відомости до сєго хоть би які дрібні»³. І далі, сповняючи «обов'язок українського етнографа», винотував хоч і не багатий, однак цікавий фольклорний матеріал, пов'язаний із реліктами билинної традиції в Україні.

¹ Драгоманов М. Україна в її словесності / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство : в 4 т. Т. I. – Львів, 1899. – С. 5.

² Там само. – С. 13.

³ Драгоманов М. До питання про сліди великоруського богатирського епосу на Україні (Лист до Ор. Ф. Міллера) / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство : в 4 т. Т. I. – Львів, 1899. – С. 88.

Помітну контroversійність поглядів І. Франка можна пояснити такою ж неоднозначністю міркувань авторитетних билинознавців. Непевність дослідницьких позицій у студіях про билини пояснювалася відсутністю тривких, непохитних вихідних аксіоматичних положень у розумінні генези жанру. Одночасне паралельне активне функціонування декількох гіпотез, на підтвердження кожної з яких щоразу знаходилися нові аргументи, зумовило відсутність єдиного дослідницького руслу, часто зводило на хибні шляхи. Те, наскільки примхливою виявилася доля наукового коментування билин, добре проілюстрував М. Грушевський. Апелуючи до билинознавчого досвіду В. Міллера (йдеться про дві студії ученого «Экскурсы в область русскаго народного эпоса» (1892) та «Наблюдение над географическим распространением былин» (1894)), який спершу «раптом поновив стару теорію Стасова про залежність билинних тем від східних первовзорів»¹, а невдовзі виступив із протилежною гадкою «новгородського походження більшості билинного репертуару, і то походження доволі пізнього, післятатарського»², М. Грушевський слушно констатував: «Такі крайності в інтерпретації, такі кочування авторитетного дослідника на протязі яких-небудь двох-трьох років від одної гіпотези до другої, майже протилежної, лишили по собі [...] враження хиткості дотеперішнього досліду, надмірне навіть почуття непевності самого ґрунту – билинної традиції»³.

Іван Франко 1912 року інтенсивно працював над вивченням найдавнішого українського літопису. Під час ґрунтового розбору цього джерела учений досить аргументовано обстоював ідею первісної поетичної форми цієї історико-літературної пам'ятки. Коментуючи, якою саме мала би бути ця поетична форма, дослідник покликався на билинний епос, що в багатьох рисах зберіг основні засади лицарсько-дружинної поезії. І. Франко наголошував українське (південноруське) походження тако-

¹ *Грушевський М.* Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. Т. IV. Кн. 1 / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1994. – С. 26.

² Там само.

³ Там само. – С. 27.

2.5. «Первісні форми князівсько-лицарського епосу»...

го поетичного укладу вірша, генетично закладене у «старинах». Відтак, дослідник писав: «Проходячи епізод за епізодом нашого найстаршого літопису, я переконався, що вони майже всі [...] зложені віршами, не силабічними, але тонічними, з нерівним числом складів, але з досить рівномірним числом наголосів, так званим музикальним розміром, у якому чергуються вірші з 3, 4 і 5 наголосів. Сей розмір досить докладно відповідає розмірові великоруських епічних пісень, так званих билин, який таким способом являється витвором не великоруського племені, а прастарою віршовою формою, витвореною в Південній Русі правдоподібно не пізніше X століття»¹. Зважаючи на висловлені міркування, в яких І. Франко вкотре виразно підтвердив українську основу билинного епосу вже не тільки на рівні змісту, а й у площині поетичного укладу, категоричні заяви з «Історії української літератури» 1909 року видаються щонайменше нелогічними і непослідовними, такими, що можна пояснити, не так некомпетентністю, як тими зумовленими хворобою прикрими обставинами, в яких опинився науковець, завжди налаштований працювати на межі людських можливостей.

Та форма, в якій збереглися билини, на переконання І. Франка, дуже різнилася від своїх прототипів. Багатовікова історія побутування жанру у середовищі значно відмінному від того, яке було в час його творення, під впливом різних чинників (як історичних, так і літературних) билини значно трансформувалися, докорінно змінили свої первісні ідейно-естетичні параметри. Український дослідник намагався окреслити дієві чинники очевидної зміни первісної системи координат билинного епосу. Серед найсуттєвіших І. Франко виокремлював зміну етноментального середовища та вплив «епосів» інших народів. Отож, він писав: «Творчому генієві [...] українсько-руського племені належить [...] зложення первісної форми князівсько-лицарського епосу, що завмер з часом у пам'яті українського народу а заховався, хоч значно виблідлий, попсований і протягом віків підмішаний

¹ Франко І. Студії над найдавнішим Київським літописом / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 6 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 11.

іншими, християнсько-апокрифічними, орієнтально-степовими або західними лицарськими елементами, в пам'яті північного племені під назвою “старин”, або “билин”»¹.

На прикладі билин І. Франко намагався довести, що «печатя національного духу» знаходить свій вираз навіть у тих жанрах, які під впливом різних обставин змінили «прописку». Українська (південноруська) «закваска» билин, особливо ж їх найдавнішої верстви, виявляється у загальній світоглядній настроєвості, унікальному вільнодумному пафосі згаданого пласту героїчного епосу. «І коли билини так званого Володимирського циклу, хоч забуті в Південній Русі, все ж таки і в теперішній формі велять догадуватися, що в часі їх творення вся маса народу живо цікавилася справами держави, то в пізніших творах північноруського племені ми вже не бачимо ані інтересу, ані розуміння тих справ, а віднаходимо ті прикмети знов – у козацьким лицарським епосі, у думках»². Аби підкреслити контраст формування уснослоvesної традиції на «полудневій» та північній Русі, І. Франко додавав: «Південне плем'я, живучи в лагіднім кліматі, заховало свобідніші відносини до власті, більшу живість, чутливість і поетичну фантазію; воно було ближче культурних центрів Заходу і Півдня і могло більше користати від них. Натомість північне плем'я серед важких відносин виробило у себе більшу твердість, деспотизм, недвижність і ексклюзивність. Південно-руських вояків характеризує особиста ініціатива і героїзм, спільні “Слову о полку Ігоревім” і билинам; північно-руських – пасивний послух і незломна вірність»³. До слова мовити, ці рядки було вилучено із рецензії на «Історію літератури» О. Пипіна у 31 томі п'ятдесятитомного Зібрання творів.

Також І. Франко розвивав ідею спадкоємності традиції: те, що на півночі Росії збереглося й існувало за інерцією, на теренах

¹ Франко І. А. Н. Пыпин. История русской литературы / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Иван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 343.

² Там само. – С. 342–343.

³ Франко І. А. Н. Пыпин. История русской литературы / Иван Франко // Зібрання творів у 50 т. Покажчик купюр / Иван Франко ; М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2009. – С. 168.

2.5. «Первісні форми князівсько-лицарського епосу»...

Україні знайшло органічне вдосконалене продовження у думовому епосі. Наскільки первісно закладені у билинах інтенції були незрозумілими для пізніших носіїв цієї поезії, головню через незнання реальних обставин їх творення (це згодом призвело до втрати логіки викладу, долучення казкового елементу та взагалі відвертого шаржування початково реалістично-історичних картин), запримітив ще О. Веселовський, який у монографії «Южнорусские былины» доводив прикладами сильно викривлене сприйняття реалій киеворуської доби, а подекуди їх незнання. Приміром у билині про «Михайла Даниловича», яка в Україні збереглася у формі легенди про «Михайлика і Золоті ворота», як аргументовано зазначив О. Веселовський, зовсім не взято до уваги типове протистояння між волею княжою і волею боярської ради (воно виразно збережене в українській легенді), що призводить до представлення князя Володимира у найкращому світлі як бездумного деспотичного правителя, який через власні немотивовані амбіції велить ув'язнити малолітнього лицаря, що оборонив Київ від величезної ворожої сили. «Отрезанные от почвы, – стверджував на цій підставі російський дослідник, – на которой они создались, отделенные целыми веками от исторических отношений, которые воплотились в них впервые, они поневоле должны были исказить их в уровень с новой исторической средой и той общественной и природной обстановкой, в которой им суждено было доживать свою вековую жизнь»¹.

Ширше розглянути прикметні риси билин, зокрема з'ясувати, наскільки докладно вони зберегли особливості «княжесько-дружинного епосу», І. Франко планував у своєму університетському лекційному курсі «Історії літератури руської». Дослідник мав намір крізь призму північноруських текстів розширити джерельну базу для висвітлення тенденцій розвитку «світської поезії», засвідчити, що, попри багатовікову віддаленість від часу формування, ці твори нерідко законсервували початковий заряд давньоруського мистецтва поетичного. Окрім билин, цей заряд, на думку

¹ *Веселовский А.* Южнорусские былины / *А. Веселовский.* – СПб., 1881. – С. 38.

ученого, зостався і в інших уснословесних жанрах, як поетичних (колядки, щедрівки, гаївки), так і прозових (казки, легенди, перекази). Відтак, у XVIII пункті I семестру «плану викладів» І. Франко писав, що зосередиться на «княжесько-дружинному епосі, слідах його в піснях народних і казках южноруських і в билинах північноруських»¹. Князівсько-лицарський епос, вже в іншій праці переконував І. Франко, в українській уснословесній традиції хоч і не зберігся у первісному вигляді, однак знайшов своє продовження в інших формах, засвідчивши плинність розвитку народного слова: «...відгуки сеї старої доби, які досі полишилися в устах українсько-руського народу (в колядках, деяких казках, місцевих легендах і т. ін.), і котрі ще більше стверджують думку про безпереривність культурно-історичного розвою українсько-руського народу на тім самім ґрунті, на котрім перед 1000 роками витворився перший центр цивілізації, політичного з'єднання і національної самосвідомості всього руського племені»².

У фольклористичній практиці І. Франка одним із важливих аспектів якісного прочитання твору, а крізь його призму й жанру загалом, був докладний текстологічний аналіз. У процесі розбору окремого зразка науковець виявляв неабияке вміння осягати незримі поетичні субстанції твору, розкривати глибокий інтерпретаційний потенціал, окреслювати перспективні аспекти дальшого розгортання студій. Що ж до билин, то І. Франко, зважаючи, мабуть, на переконаність у малій імовірності віднайти в них «пожиточні причинки» для пізнання історії України та рідної словесності, не надто часто вдавався до «безпристрасного вистудіювання текстів» «старин». Однак знаходимо у його доробку гарну пробу докладної оцінки билини про Святогора. У лаконічному викладі сюжетної колізії билини І. Франко зупинився на опорних пунктах твору, його ключових епізодах, тих визначальних моментах, без яких він втрачає оригінальний колорит. Коментуючи билинний текст

¹ Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 25.

² Франко І. А. Н. Пыпин. История русской литературы / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 343.

2.5. «Первісні форми князівсько-лицарського епосу»...

про Святогора, того героя, який «найчастіше бував предметом міфологічно-символістичних спекуляцій», дослідник писав: «Се був головний репрезентант “старших богатирів” дохристиянської традиції, таємничий велетень, що живе на “святих горах” і не може прийти на рівнинну Русь, бо тут задля його сили земля не могла б його носити. Він похваляється здвигнути цілу землю, ховає до кишені головного героя пізнішої генерації Іллю Муромця і гине або наслідком своєї перехвалки, підносячи “тягу земну”, або іншим чудесним способом, з жарту лягаючи у труну, надібану на дорозі, та не можучи вже встати з неї»¹. Не випадково І. Франко наголосив на епізодах з «перехвалкою» та «домовиною», бо вони до певної міри унікальні, себто не трапляються у фольклорній традиції інших народів, і найімовірніше, як здогадувався учений, є продуктом «самостійного оброблення» теми.

Варто зауважити, що І. Франко розглядав билини у контексті епічної традиції інших народів і через порівняльний дослід оприявнював риси спільні та відмінні. За спостереженнями фольклориста, найближчими «щодо форми і тону» до зразків «великоруського богатирського епосу» є сербські юнацькі пісні. Увиразнюючи оту «формальну» і «тональну» наближеність, І. Франко писав: «В одних і других той сам спокій, тота сама подрібність живопису, тота сама крайня об'єктивність в представленні, котра творить пісню, не лишаючи в ній ніякої індивідуальної прикраски, нічого такого, щоби могло нагадувати самого творця»². Водночас, після того, як дослідник коротко окреслив суголосність двох епічних традицій, він одразу ж заакцентував на тих критеріях, які їх розмежовують і на основі яких формується неповторна аура національного епосу. Відтак, І. Франко наголошував: «...під зглядом змісту і історичного значення сербські юнацькі пісні дуже різняться від великоруських билин, а се іменно тому, що й обставини життя у одного а другого

¹ *Франко І. С. Шамбинаго. Старины о Святогоре и поэма о Калевипозге [Рец.] / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Иван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 427.*

² *Франко І. Сербські народні думи і пісні / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Иван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 58.*

народу зовсім відмінні»¹. Ілюструючи тезу про різний триб життя обох народів та про різне історичне значення билин та юнацьких пісень, учений акцентував, що події сербського епосу в народному середовищі сприймаються як актуальні і сучасні, натомість рецепція билинної героїки нагадує далекий спогад про колишні, призабуті казково-фантастичні подвиги богатирів.

Чимало зусиль І. Франко доклав, аби популяризувати жанр билин, зробити його доступним для широкого кола читачів. Публікаціями зразків давньоруського епосу дослідник сподівався привернути увагу до цього унікального уснословесного пласту не лише пересічних українців, а й фахівців-фольклористів, які могли б запропонувати неупереджений аналіз творів крізь призму їхньої виразної української основи. Доказом активної роботи І. Франка у вказаному напрямі є численні епістолярні звернення до А. Кримського з проханням переслати переклади низки билин для новоствореного журналу «Житє і слово». У листі від 7 жовтня 1893 року учений звернувся до молодшого колеги, аби той якнайшвидше надіслав українською мовою «вибір найкращих великоруських билин»². На жаль, запланованого не вдалося реалізувати, і на сторінках «вістника літератури, історії і фольклору» так і не було надруковано зразків билинної традиції, однак факт Франкової інтенції «звернути увагу читаючої публіки» свідчить про його особливу зорієнтованість на тиражування, а також і дослідження «старин». Частково реалізувати задум щодо оприлюднення україномовної вибірки билин Франкові вдалося 1901 року. Саме тоді у XV та XVI томах «Літературно-наукового вісника» побачили світ три билини у переспіві Павла Грабовського. Зокрема було надруковано билини «Ілля Муромець», «Святогор» та «Як перевелись богатирі на Русі».

Незважаючи на те, що билини не були домінантним жанром у фольклористичних дослідженнях І. Франка, все ж лаконічні

¹ Франко І. Сербські народні думи і пісні / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 58.

² Франко І. Лист до А. Ю. Кримського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 422.

2.6. «Документи народної свідомості»...

міркування вченого про генезу, поетичний уклад, змістове наповнення цих творів заслуговують на увагу, бо спрямовані на з'ясування актуальних питань, ґрунтовані на концептуальних положеннях найновіших на той час билинознавчих студій, закросені на оригінальному баченні явища з обов'язковим окресленням дальшої перспективи вивчення. Про билини І. Франко висловив низку неоднозначних і суперечливих тверджень, які, зрештою, сам спростував, зазначивши, що надважливим у процесі наукового осягнення «старин» є вибір правильної, зорієнтованої на всеохопне пізнання предмета методологічної стратегії.

2.6. «Документи народної свідомості»: жанр історичної пісні у науковому доробку Франка-фольклориста

Вуснословеснознавчому доробку І. Франка одне із центральних місць посідають студії над історичними піснями українців. Зацікавлення дослідника саме цим пластом фольклору зумовлене низкою причин. Передусім, учений розгортав проголошену ще представниками «романтичної» фольклористики ідею використовувати народні пісні як історичні документи та перевести її із площини декларативних намірів у практичне русло. Водночас, своїми систематичними зверненнями до пісенного ліро-епосу, що поставав у різні часові відтинки української минувшини, автор «Студій...» прагнув збагнути механізми фольклорної рецепції певних історичних моментів, привідкрити завісу до творчої робітні народного генія, в якій відбувається поетичне «перетоплення» фактичного матеріалу. За допомогою історичних пісень, вважав І. Франко, можна докладніше, рельєфніше висвітлити культурно-історичний контекст минулих епох, через ці «фонограми одшедших поколінь» хоч в окремих штрихах можна почути живий голос свідка знакових діянь давноминулих часів. Не останню роль у Франковому «замилуванні» історичною пісенністю відіграла художньо-вира-

жальна складова зазначеного пласту усної словесності, адже у творах цієї групи органічно злітовано епічну та ліричну складові, цікаву, інтригуючу, засновану на реальних подіях сюжетну канву насажено барвистими словесними оздобами, за якими нерідко, як зауважив учений, губиться правдива нитка оповіді.

Активно залучаючи народнопісенний матеріал до корпусу історіографічних студій, І. Франко був свідомий того, як багато труднощів доведеться подолати, аби відділити якусь посутню деталь від численних домислених наверстувань. Зважаючи на це, він писав: «Історичні пісні [...] часто говорять про речі, мало відомі широким колам, ба навіть неясні самим дослідникам, говорять часто уривково, баламутно, натяками і вимагають детальних пояснень та коментаріїв для того, щоб бути хоч сяк-так зрозумілими»¹. І все ж народну пісенність аналізованого типу І. Франко розглядав як історичні документи, однак завжди із поправкою на те, що «історичну правду» з цих документів нерідко доводиться «вилушувати», докладаючи чималих зусиль, демонструючи мудрий розум аналітика та кмітливість завзятого пошуківця. Науковець представляв історичні пісні як «дзеркало доктрин і суперечностей своєї доби». Уважно заглядаючи у те «дзеркало», він виразними контурами зумів подати правдивий образ досліджуваного періоду. У процесі своїх тривалих практичних пошуків І. Франко переконався, наскільки складно виокремити з народного художнього твору дійсний факт минулого, адже наявні «сторонні наверстування», як-от «примішка поетичного елемента», «шкільна манера», надмірна «моралізація», сильно затемнюють реальну основу пісні, роблять її оприявленням вкрай складним.

Франкові імпував виважений підхід до наукової оцінки історичних пісень. Властиво, він уболював за те, аби в українській фольклористиці сформувалася добра школа дослідників пісенного історичного епосу, яка наріжним каменем ставила б не особисті «екстравагації» інтерпретатора, а об'єктивний, безпристрасний

¹ Франко І. Козацькі часи в народній пісні, з замітками В. Будзиновського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 158.

2.6. «Документи народної свідомості»...

дослід матеріалу. У цьому контексті, за зізнаннями І. Франка, йому близькою була методологічна настанова М. Дашкевича. Професор Київського університету радив у народному пісенному епосі «шукати первісної історичної основи, відлущивши від неї пізніші шаблони, міжнародні наверствовання, свідомі чи несвідомі запозички мандрованого міжнародного матеріалу, натяки на пізніші історичні, побутові та географічні деталі, що зразу не мали нічого спільного з основою епосу, або й чисто літературні, книжкові примішки»¹. Практична реалізація такої настанови вимагала від дослідника «труду досить», підштовхувала його стати «істориком цивілізації», вимагала від нього енциклопедичних знань і вміння за кожною найдрібнішою деталлю побачити її основу, визначити органічність або ж штучність її вплетення у первісну канву твору.

Як добрий знавець історії фольклористики, І. Франко був змушений констатувати брак якісних, достатньо кваліфікованих студій над історичною пісенністю українців. Він уважав, що найкращі здобутки українського уснословеснознавства, передусім йшлося про запропоновані генієм М. Драгоманова та В. Антоновича витончені відчитування, «розпаковування» змістових підтекстів історичних пісень у виданні «Исторические песни малорусского народа», зважаючи на значний поступ «науки народівданья», потребують перегляду і доопрацювання. Фундаментальне дослідження своїх старших колег учений називав не інакше, як «взірцеве для свого часу»². Однак апробовані у виданні 1874–1875 років положення, вважав І. Франко, варто переглянути і застосувати нові підходи до інтерпретації народних історичних пісень, взоруючись на нові здобутки фольклористичної «аналітичної історіографії». Науковець

¹ *Франко І. А. М. Лобода. Русские былины о сватовстве. К., 1904, стор. 293+5, нenum. 8. [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 674.*

² *Франко І. Козацькі часи в народній пісні, з замітками В. Будзиновського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 159.*

наполегливо радив, зрештою власним прикладом демонстрував, що варто провадити інтенсивніші пошуки у цій царині та, озброївшись найновішими методологічними напрацюваннями, оприявнювати всю велич того, мовлячи поетично, формованого віками народного скарбу. Отож, наголошуючи на потребі дальшої поглибленої наукової рецепції народнопісенного історичного епосу, вчений писав: «сей предмет досі був у значній мірі закопаним скарбом, усякий любив згадувати, що ось такий скарб у нас є, але дуже мало хто задавав собі праці познайомитися з ним ближче, видобути той духовий та національний фонд, який криється в ньому»¹. Під час скрупульозного студіювання історичних пісень, під час розважливого розбору попередніх напрацювань, за Франковими зізнаннями, не раз доводилося «...зупинятися без керма й вітрила супроти ряду голосливих тверджень, яким годі повірити і які годі перевірити без далеких та марудних обходів»². Однак дослідника не зупиняла перспектива тих «далеких і марудних обходів», і він з посиленою наполегливістю поринав у пошук істини.

Процес «наукової прописки» історичних пісень був тривалим і пройшов декілька важливих етапів. Перший з них полягав у нагромадженні «сирого матеріалу», фіксуванні та публікуванні зразків жанру. Наступний крок – пояснення, коментування записаних творів, витлумачення їх історичних витоків. У Галичині активне входження історичної пісенності в науковий обіг засвідчує вже фольклористична діяльність діячів «Руської трійці». Когорта молодих «будителів» спробувала зробити обидва кроки на шляху до зрозуміння окресленого уснословесного феномену. Вони уважно ставилися і до публікування нових, оригінальних творів, і, разом з тим, пропонували перші проби фахової інтерпретації загалом складного матеріалу. Докладно висвітлено внесок М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича, Г. Ількевича та інших у розробку

¹ Франко І. Козацькі часи в народній пісні, з замітками В. Будзиновського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 131.

² Франко І. Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії старохристиянської легенди / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 171.

2.6. «Документи народної свідомості»...

проблеми студіювання народної історичної поезії у монографії Р. Кирчіва «Етнографічно-фольклористична діяльність “Руської трійці”»¹.

Значно раніше у Великій Україні Микола Цертелєв, Михайло Максимович, Микола Костомаров та інші наполегливою роботою, діяльним прикладом стимулювали не лише процес залучення фольклорних творів до сфери наукового вжитку, а й підтримували жваве зацікавлення можливістю крізь призму народного ліро-епосу зазирнути за лаштунки історії. У середовищі згаданих науковців визріла ідея написати історію України на основі пісень та дум. Цей намір було навіть підкріплено низкою практичних спроб. Серед Франкових попередників, які спрямували свої інтелектуальні зусилля у вказане русло, вирізняється постать П. Куліша. Видавець «Записок о Южной Руси», ще задовго до публікації свого двотомника, властиво на початку 40-х років XIX століття, як переконливо доводить В. Івашків, випрацював квінтесенцію своєї історіософської концепції і на сторінках незавершеної поеми-епопеї «Україна» «несвідомо прагнув довести, що українці належать до тих народів, котрі, маючи свою героїчну історію, відповідно і мають почуття епопеї»².

І все ж переломною, знаковою працею для української фольклористики загалом, а для дослідження історичних пісень зокрема, став вихід у світ двох томів «Исторических песен малорусского народа». У корпусі апробовано на той час нові підходи до розуміння, пояснення і коментування уснословесного матеріалу. Свої високі атестації про двотомник І. Франко висловлював неодноразово, але все ж принагідно, хоча прагнув написати розлогий розбір про студію, яка суттєво змінила головні акценти дальших фольклористичних досліджень. Вітав науковець продовження серії драгоманівської аналітичної історіографії у виданнях «Нові українські пісні про

¹ Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці» / Р. Кирчів. – Львів, 2011. – 422 с.

² Івашків В. Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша / В. Івашків. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – С. 294.

громадські справи (1764–1880)» та «Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст.». Цілком закономірно, що автор очікував на «слівце критики» від І. Франка, знаючи його компетентність у зазначеному питанні, його заглибленість у фольклорний історичний матеріал. «А Ви без усяких рекомендабельних замірів, – писав М. Драгоманов, – зробіть рецензію на “Політичні пісні”. Це – Ваш обов’язок, бо справді смішно, що про них був спомин у французів і англічан, але не було навіть бібліографічної звістки в Галичині, навіть ради матеріалу, котрий все ж таки народ наш наробив. Розбираючи, Ви, певно, що-небудь скажете таке, котрим я можу покористуватись»¹.

Отож, І. Франка зацікавила опінія європейських фольклористів про основні напрацювання українських учених у галузі наукової рецепції історичних пісень. Звісно, що він, передусім, вивчав критичні зауваги закордонних колег про фундаментальний корпус «Исторические песни». Оскільки у Львові роздобути авторитетні європейські фольклористичні видання, в яких опубліковано відгуки, було дуже складно, то учений звертався до М. Драгоманова, аби той переслав копії рецензій англійських і французьких дослідників на видання 1874–1875 років. В європейських оглядах І. Франка насамперед приваблювала незаангажована кваліфікована оцінка експертів, які говорили і про недоліки, і про перспективні знахідки аналізованих праць.

Ще на початку 1880 років І. Франко прихильно відгукнувся на намір М. Драгоманова продовжити працю над історичними піснями українців. Молодий учений надсилав до Женеви новозафіксовані матеріали, зазначаючи у супровідному листі: «Посилаю Вам копу пісень про громадські справи (як бачимо, І. Франко перейняв драгоманівську термінологію “історичні пісні – пісні про громадські справи – політичні пісні”. – С. II.): запевно, більша частина їх звісна Вам, але, може, все-таки дещо придасться. Крім сих, є ще в мене досить других в рукописах – скоро час буде переписувати, пришлю Вам»². Наприкінці квітня 1883 року І. Франко

¹ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 144.

² Там само. – С. 42.

2.6. «Документи народної свідомості»...

знову обіцяв надіслати колезі «багацько пісень». Учений постійно цікавився, як просувається робота із підготовки «Нових українських пісень про громадські справи», про які сам М. Драгоманов казав: «Се есть діло мого життя»¹.

Обговорюючи листовно з М. Драгомановим план написання короткого нарису історії української літератури для одного з німецьких видань, І. Франко висловив концептуальну тезу про розуміння ролі і значення історичної пісенності українців. Учений мав намір «начеркнути коротко на підставі пісень і переказів історію України»², себто не мав жодних сумнівів, що зразки «людової творчости» можна та й варто розглядати як історичні документи. Не випадково, гадається, міркування це було проартикульоване в епістолі до М. Драгоманова, який на рівні виваженого наукового дослідження довів закономірність і продуктивність такого підходу. Цікавий погляд на розуміння окресленої проблеми у Франковому фольклористичному дискурсі висловив Я. Гарасим. «У процесі вистежування того, якою мірою історичні пісні та думи можуть бути документами для характеристики епохи, піддавши аналітичній ревізії інші письмові свідчення про цю епоху, – написав автор монографії “Культурно-історична школа в українській фольклористиці”, – І. Франко дійшов переконання, що принципової різниці між значною кількістю історичних матеріалів і фольклорними творами немає, оскільки словом неможливо передати з абсолютною об’єктивністю історичний факт без домислу, без фантастики»³.

У контексті дальшої роботи М. Драгоманова над корпусом історичних пісень І. Франко порушував питання про пісні «вмисно пуцані між народ»⁴. Як приклад такого «штучного продукту» він

¹ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 44.

² Там само. – С. 50.

³ *Гарасим Я.* Нариси до історії української фольклористики : навч. посібник / Я. Гарасим. – К. : Знання, 2009. – С. 182–183.

⁴ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 114.

наводив складання Каспера Ценглевича, твори якого з незначними змінами записав вже з уст народу. Йшлося зокрема про такі зразки, як «Далі, хлопці, в руки коси», «Орав мужик край дороги» та «Доки німець псами їхав». Паралельно дослідник «виполював ті штучні квіти», які фольклористи початку XIX століття часто безоглядно вмонтовували у народні твори. Він на основі ретельного опрацювання зразків «підозреної вартості» виокремлював «додачки, що вказують своїм укладом на новочасного поета-романтика», є неорганічними і дуже дисонують зі «стилем старого співака»¹. Варто згадати, що питання «штучних творів», «пушчаних у народ», опрацьовував і М. Костомаров. У статті «Историческое значение южнорусского народного песенного творчества» він, порівнюючи твори авторські з народними, промовисто зазначив: «Если сопоставить произведения изустной словесности, обращающиеся в простонародии, с произведениями словесности письменной, то различие между чисто народными и популярными песнями в некотором отношении напоминает различие между оригинальными сочинениями и подражательными и даже переводами»².

Цікавий приклад того, як первісно «історична вірша книжного походження, зложена по свіжих фактах» потрапила у народне середовище та докорінно трансформувалася відповідно до норм і канонів уснословесної традиції, І. Франко розглянув під час розбору пісні про Ведмедівку. Учений зауважив певну тенденцію: у процесі переходу літературного твору в нову сферу колективної творчості «усе конкретно-історичне, отже, більша часть імен і species facti пропадають, забуваються [...], лишається лише неозначений ближче спомин...»³. Завдання ж науковця полягає у тому, щоби у цій заретушованій версії твору, за умови втрати книжно-

¹ Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 94.

² Костомаров Н. Историческое значение южнорусского народного песенного творчества / Н. Костомаров // Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования : в 8 кн. 21 т. Т. XXI. Кн. 8 / Н. Костомаров. – СПб., 1905. – С. 429.

³ Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 291.

2.6. «Документи народної свідомості»...

го оригіналу, віднайти необхідні «сказівки» на подію, яка спровокувала складання «вірші». У випадку із коментуванням пісні «Ведмедівка» Франкові пощастило у бібліотеці Оссолінських у рукописному співанику з початку XIX століття натрапити на літературний прототип численних фольклорних варіантів твору і показати докладніше його реальний історичний підмурівок. Доступ до книжного першоджерела та його фольклорних аналогів відкрив перед Франком двері до унікального порівняльного досліджу, у процесі якого вправний учений оприявнив знакові параметри фольклоризації теми.

Можна побачити у виданні професорів Київського університету й певні недогляди, деякі аспекти, які через декілька причин не були представлені на належному для якісної фольклористичної студії рівні. Недоліки дослідження озвучено у низці рецензій. Зокрема, М. Костомаров на сторінках «Вестника Европы» у відгуковій «Историческая поэзия и ея новые материалы» підкреслив незначну увагу до мови фольклорних творів, а також наголосив, що «не указаны оттенки говоров, архаизмы слов и оборотов...»¹. Цю думку авторитетного вченого, попри значний пієтет до М. Драгоманова, безперечно поділяв і І. Франко. Згодом він взяв на озброєння висловлені побажання й у власних студіях зосередився на мові уснословесних зразків, демонструючи фахові знання діалектолога-лінгвіста.

Аби не вдиратися у відчинені двері, І. Франко ставив перед собою дещо інші завдання, аніж його попередники (В. Антонович і М. Драгоманов зокрема). Народні пісні його цікавили не лише як «історичні пам'ятки» (хоча й цей елемент, безперечно, був дуже важливим); він zarazом розглядав й інші аспекти уснословесних творів. Передусім, дослідник прагнув розгорнути ту домену, яка у корпусі 1874–1875 років була лише принагідно згадана. Йдеться про питання «критики тексту», себто про первинний етап наукового засвоєння фольклорного матеріалу. Для того, щоби перспектива розглядати конкретний твір як важливу історичну

¹ Костомаров Н. Историческая поэзия и ея новые материалы / Н. Костомаров // Вестник Европы. – 1874. – Кн. 12. – С. 574.

пам'ятку не була примарною, вкрай необхідно пересвідчитися, чи оперуємо автентичним матеріалом, чи, можливо, маємо справу зі спотвореними, штучно модифікованими творами. Розв'язання саме цієї проблеми І. Франко ставив наріжним каменем у процесі розвитку «аналітичної історіографії» у фольклористиці. Гіркий досвід фольклористів першої половини ХІХ століття, які з різних (часто дуже благородних) причин вводили у науковий обіг твори «сумнівної вартості» або ж «самостійного складання», а тому ускладнювали, нерідко й унеможлилювали поступ галузі загалом, І. Франко врахував повною мірою.

Учений вважав своїм обов'язком заповнити прогалини видання історичних пісень В. Антоновича і М. Драгоманова. Зосібна, він повертав зі забуття ті варіанти пісень, які «уйшли уваги» ретельних дослідників народної історичної поезії. Для кожного із нововіднайдених зразків І. Франко пропонував концептуальну аналітичну оцінку, спрямовану на виявлення невідомих із досі звісних записів елементів розгортання сюжету. Так, прикметними і показовими є Франкові вказівки до загальнозваної з широким ареалом побутування пісні про Байдю. Отож, він покликався на «два давніше друковані тексти сеї пісні, власне білоруський, опублікований іще в р. 1841 у Парижі добродієм Фальчевським у його книжечці “Białorus”, а другий опублікований у Варшаві в книжці Michała Gliszczyńskiego “Znaczenie i wewnętrzne życie Zaporozża podług Skalkowskiego oraz Hetmani Małorosyjscy i kozacy do czasów unii, z czterema mapkami” Warszawa, 1852, стор. 265–267»¹. У дальшому коментарі про згадані публікації (особливо з варшавського видання 1852 року) дослідник акцентував принциповість їх уведення в активний науковий ужиток, по-перше, тому, що вже навіть побіжний огляд тексту вказує на його автентичність, і, по-друге, «сеї текст значно довший і повніший від усіх інших, а що найважливіше, розширяє саму канву оповідання»². Для фольклориста-пошуківця, особливо зваживши на той метод досліду, який він взяв

¹ *Франко І.* Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 163.

² Там само. – С. 166.

2.6. «Документи народної свідомості»...

на озброєння, оперування записом, що додає виразних штрихів до реставрації вигаслої під тиском часу барви пісенної картини історичної акції, було вкрай важливим.

Видаються досить цікавими, вартими наслідування Франкові підходи до встановлення приблизного часу постановня окремих пісень, особливо ж, якщо у тексті немає виразних натяків на конкретну історичну подію, а лише окремими штрихами відтворено дух епохи. У таких випадках науковець зважав не тільки на зміст твору, а й на його формальні особливості. Приміром, у процесі увиразнення хронологічної прив'язаності пісні «Зажурилась Україна», час постановня якої можна з однаковим успіхом віднести і до XVI, і до XVII, і навіть до XVIII століття, для ученого вельми «помічною» виявилася «віршова будова» твору. Оскільки пісня має коломийковий розмір, то це, запевняв І. Франко, «велить догадуватися», що маємо справу із «продуктом» XVIII віку, коли чотирнадцятискладова строфа набуває популярності, «починає розповсюджуватися»¹.

Як для «звеличення послідньої доби сербської свободи» і для зображення героїчної боротьби сербів із турками, за влучним висловом І. Франка, «творчість народної фантазії винатужилась» до продукування справжніх майстерверків, так і в українській усній словесності дійшла своїх вершин творча напруга люду, досягаючи в поетичному слові визвольні змагання XVII століття. Саме в цьому пласті історичної пісенності нашого народу органічно злютовано історичну правду і поетичну вишуканість, достовірність факту та художню виразність. Народна історична пісня майже завжди виломлюється з контурів факту, який дав імпульс до суспільної реакції у формі завершеного, заокругленого поетичного полотна. Пісня ця, відтак, бере за основу раціональне начало, доповнює його звичними для будь-якого виду творчості емоційними елементами, пропонуючи укладений у традиційні словесні формули сплав розумово-чуттєвої рецепції події.

¹ *Франко І.* Козацькі часи в народній пісні, з замітками В. Будзиновського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 161.

Показовою для розуміння Франкових принципів встановлення історичної основи фольклорного твору, а, відтак, і часу його постання, є дискусія із Михайлом Тершаківцем, яку провадив учений, коментуючи пісню «Іван та Мар'яна». На закиди М. Тершаківця про неможливість, безпідставність віднесення твору до певного означеного періоду, бо його герої не є історичними, автор «Студій...» резонно відповів: «герої майже всіх історичних пісень звичайно не історичні особи, а час постання пісні можна означити досить докладно з різних внутрішніх і зовнішніх подробиць навіть тоді, коли знаємо напевно, що герої пісні – не історичні особи або щодо історичної особи пісня прикладає зовсім неісторичні події, або тому, що була dokonana не сею, а зовсім іншою особою»¹. Учений, варто визнати, майстерно умів заглиблюватися в текст і випрозорювати оті «внутрішні і зовнішні подробиці», які, властиво, «паспортизують» твір, роблять його продуктом, «емблемою» свого часу.

Коли І. Франко у «Студіях...» розглядав пісню «Про здобуття Варни», то взяв до уваги «упізнання» Я. Головацького про першість діячів «Руської трійці» у публікації цього цікавого і цінного зразка у «Русалці Дністровій». Цю пісню згодом Жегота Паулі передрукував у збірнику «Pieśni ludu ruskiego» без покликання на першоджерело. І О. Пипін, і В. Антонович з М. Драгомановим помилково вважали публікацію Ж. Паулі першодруком і повторили, як висловився Я. Головацький, «вигадки» польського фольклориста про те, що текст пісні взято із рукописної пам'ятки, яка нібито зберігалася у бібліотеці Старосамбірського замку. Зрештою, прояснив джерело походження цього давнього запису Я. Головацький, а за його словами менш «баламутно» переповів І. Франко.

Іван Франко дискутував із М. Костомаровим з приводу того, яка ж насправді історична подія лягла в основу пісні «Смерть королевича в битві з турками». Розглядаючи близькі за змістом варіанти цієї народної пісні на сторінках праці «История козаче-

¹ Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 77.

2.6. «Документи народної свідомості»...

ства в пам'ятниках южнорусского народного песенного творчества», М. Костомаров взяв за основу твердження М. Максимовича і визнав прийнятною прив'язаність оспіваних подій з часом Хотинської битви. Приставши на позицію видавця «Малороссийских песен...», він, однак, висловив певну заувагу: «...если бы эта песня составила в ея данном виде в эпоху Хотинской войны, то основа ея, вероятно, еще старее»¹.

Окрім того, І. Франко навів низку аргументів, які спростовують здогад про часову віднесеність пісні до битви між поляками, козаками і турками під Хотиним 1622 року. «Се не має підстави, – писав дослідник. – Раз – тому, що в битві під Хотиним ніякий “син крілевський” не погіб, а польський королевич Владислав, який спішив на місце битви, як знаємо, не доїхав під час битви і прибув уже на готове, а друге – тому, що наша пісня занадто схематична і видається далеко старшою від подій 1622 р., про які певно була б зуміла подати більше живих деталей»². Глибокий і уважний дослід міркувань авторитетних учених щодо аналізованої пісні доводить, що жодних взаємозаперечних поглядів про історичну основу твору вони не висловлювали. Франкові аргументи радше доповнюють спостереження старшого колеги. По-перше, львівський учений апелював до пісенної згадки про загибель королівського сина, що органічно вплетена у низку варіантів, на яких, властиво, М. Костомаров докладно не зупинявся, і, по-друге, І. Франко однозначно переносив період постання у часовий проміжок до подій 1622 року, очевидно, недогледівши, що аналогічний здогад висловив і автор «Истории козачества...», коли припустив, що є усі підстави вважати основу пісні «еще старше». Отож, як найімовірнішу точку відліку для пісні І. Франко розглядав листопад 1444 року, коли відбулася битва під Варною.

¹ *Костомаров Н.* История козачества в памятниках южнорусского народного песенного творчества / Н. Костомаров // Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования : в 8 кн. 21 т. Т. XXI. Кн. 8 / Н. Костомаров. – СПб., 1905. – С. 754.

² *Франко І.* Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 144.

У дещо схожому форматі, щоправда, зі залученням ґрунтовнішої доказової бази, І. Франко сперечався з М. Грушевським щодо прототипу Байди з народної пісні. Коли автор «Історії України-Руси» беззастережно ідентифікував героя твору з Дмитром Вишневецьким, то І. Франко, натомість, покликаючись на історичні свідоцтва про діяння цього козацького ватажка, підводив до думки, що немає жодних гарантованих підстав, аби «приймати погляд» М. Грушевського. Також автор «Студій...» докоряв голові Наукового товариства імені Шевченка за надто поетичні слова: «сеї трагічний кінець і героїчна смерть Вишневецького, се образ побіди ідеально настроєного духу над грубою фізичною силою, символ безсильності хижого бісурменського світу побідити морально світ український, взагалі християнський»¹. Такі рефлексії справді будуть слухними, якщо користуватися винятково текстом фольклорного твору, але, як доводив І. Франко, докладні історичні свідоцтва вказують на інше: «не була се ніяка геройська смерть і ніяке мучеництво, а, правдоподібно, звичайне в турків страчення політично скомпроментованого або хоч би лише підозреного чоловіка...»². Розгортаючи думку про надмірне захоплення М. Грушевського поетичною історією, що її, використовуючи власні закони осмислення минулого, запропонувала пісня, І. Франко додавав: «поетична традиція про козацького ватажка Байду, мов золотою хмарою, закрила непочесний кінець Дмитра Вишневецького й окружила його ореолом святості й героїзму в очах високо заслуженого історика України-Русі, який тому героєві віщує славу “во віки і віки”»³.

Варто згадати переконання М. Грушевського, що «Пісня про Байду» виникла не як безпосередня реакція на подію одразу ж після її розголосу, а сформувалася через посередництво прозових

¹ *Грушевський М.* Історія України-Руси : в 10 т. Т. VII / М. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1995. – С. 126.

² *Франко І.* Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 184.

³ Там само. – С. 185.

2.6. «Документи народної свідомості»...

фольклорних жанрів (оповідань і переказів). «Сі перекази, – писав учений, – оброблялися в поетичні форми, і одна з таких поетичних перерібок, в виді української народної пісні, перелетіла до нас через прірву трох століть, задержавшись в народних устах»¹. До речі, до тих прозових оповідань-«посередників» згодом було вкраплено деякі казкові мотиви. Зокрема, до фінальної сцени загибелі Байди було «приплетено» казковий за суттю епізод про те, що турки, аби набратися лицарської сили Байди, з'їли його серце.

У низці розвідок зі «Студій над українськими народними піснями» у процесі встановлення часових меж постання твору, який не давав на перший погляд жодних фактичних зачіпок для визначення його хронологічних координат, І. Франко пішов оригінальним шляхом. Звівши до купи увесь комплекс більш-менш промовистих деталей, він, як сам фігурано висловився, вивчав «атмосферу, якою надихана пісня»². Наприклад, при розгляді пісні, номінованої «Два козаки б'ються за дівчину», для окреслення цієї «атмосфери» дослідник використав низку фрагментів (стріляння з лука, можливість відкупитися грішми від кари смерті за вбивство та ін.), які формують переконливу доказову базу для тверджень, що пісня виникла не пізніше, як у першій половині XVII віку. Окрім того, що, розуміючи «промовистість» побутових деталей, І. Франко сам докладно розглядав їх в історичних піснях, він ще й наполегливо рекомендував колегам провадити інтенсивніші пошуки саме у цьому напрямі, бо ж у піснях «...народ наш любить у яркім малюванні подробиць побутових і можемо [...] подивляти ту незрівнянну пластику, вірність і певність в схоплюванні тих подробиць і в їх доборі»³.

Цікавий факт творення нової історичної пісні І. Франко розглянув у статті «Галицький селянський страйк у народній пісні». У розвідці науковець дещо змінив звичні для такого типу досліджень

¹ *Грушевський М.* Історія України-Руси : в 10 т. Т. VII / М. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1995. – С. 126.

² *Франко І.* Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 310.

³ *Франко І.* Наші коляди / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 21.

акценти, докладаючи зусиль не так до з'ясування виспіваного історичного факту, як до зрозуміння психології народної творчості. Цей аспект, гадаємо, не випадково з'явився у розвідці, бо належав, як згодом зізнався І. Франко на сторінках «Студій над українськими народними піснями», до магістральних завдань його фольклористичних пошуків. Застосована зміна векторів дослідження історичних пісень з погляду сучасної фольклористики видається вельми вдалою і перспективною. Учений запропонував роздивитися подію очима її очевидця, безпосереднього учасника, й уявити, якого своєрідного тембру надає пісні «ефект присутності». Народному творцеві не розходить на тому, аби подати викінчену, логічно мотивовану картину події, його більше хвилює пережита емоція, яку він намагається «виспівати» «без сліду якої-небудь штучності, афектації чи пафосу, стисло і без прикрас, безпорадно в продовжуванні епічної жилки, стрибками і ескізами, ніби тільки на льоту схоплюючи те, що яркіше...»¹. Новостворені пісні про резонансні події сучасності, як засвідчує аналіз цього твору, перебували у сфері наукових інтересів І. Франка. Дослідник, зокрема, «дошукувався» «новозложеної» пісні про різню 1846 року в селі Горожані коло Львова. Про існування такого новотвору до фольклориста дійшли лише чутки, однак не трапилося щасливої нагоди зафіксувати закріплений у слові вияв політичної свідомості народу. Цей факт вкотре засвідчує Франкове прагнення аналізувати свіжий пласт історичної пісенності, в якому засвідчено поетичну рецепцію подій сучасності, народну візію сьогодення.

Ідеї І. Франка щодо переакцентування аспектів вивчення історичних пісень через поглиблену розробку питання психології народної творчості перегукуються з роздумами М. Костомарова, який говорить про пісні передусім як вираз народного чуття. «Пес-

¹ *Франко І.* Галицький селянський страйк у народній пісні / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 639.

2.6. «Документи народної свідомості»...

ни – важний, но никак не исключительный источник для нашего знакомства с народными понятиями, воззрениями, воспоминаниями [...], но там, – писал учений, – где идет дело о чувстве народа – песни незаменимы ничем»¹. Отож, обидва дослідники наголошували, що історичні пісні, які передають рецепцію знакових подій минулого крізь призму народного чуття, – достовірне джерело пізнання духу часу, унікальної пульсації «народної мислі». Саме зважаючи на цю заувагу, зрозумілими видаються наміри І. Франка переводити розширені коментарі до окремих пісень не у площину винятково історичних обсервацій, а у формат різноспрямованих культурно-історичних студій, під час розгортання яких народний твір закономірно потрактовано передусім як «документ народної свідомості»².

Як уже мовилося, І. Франко не завжди надто заглиблювався у витлумачення історичного підтексту пісні, залишаючи простір для наукових відкриттів фаховим історикам. Помітним, натомість, є прагнення підготувати солідний ґрунт для дальших предметних студій, себто дати звід усіх відомих і значущих варіантів твору, а на їхній основі і єдиний повний зведений текст, через посередництво якого можна відчитувати затемнені факти минулого та насвітлювати своєрідно підмальовані народною фантазією описи подій відповідними історичними документами.

Докладно І. Франко студіював не тільки відомі збірники історичних пісень, а й пильно стежив за новими публікаціями поодиноких текстів. Так, увагу вченого привернули дві історичні пісні («Пісня про ягничку», «Пісня про сойку»), що їх з невеликим коментарем подав Я. Головацький у «Киевской старине». Оригінальні тексти творів і не менш оригінальні ремарки Я. Головацького викликали в І. Франка низку спостережень. Обидві пісні,

¹ *Костомаров Н.* История козачества в памятниках южнорусского народного песенного творчества / Н. Костомаров // Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования : в 8 кн. 21 т. Т. XXI. Кн. 8 / Н. Костомаров. – СПб., 1905. – С. 433.

² *Франко І.* Микола Савич Тихонравов (До портрета) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 181.

попри те, що їх «денунціював» Я. Головацький як історичні, дослідник відніс до інтернаціонального добра, а також стверджував: «...пісня про сойку, очевидно, є безвстидним образом наполовину сфальшована»¹. Все ж, аби цікавий артефакт пройшов експертизу ще одного авторитетного фахівця, І. Франко звернувся до М. Драгоманова з проханням, «на всякий спосіб [...] розібрати історичну чи яку іншу вартість тих пісень...»². Здивували І. Франка голослівні твердження Я. Головацького на кшталт: «пісня про сойку, по народному преданню распевается была на Украине в время востания Богдана Хмельницкого и кровавой расправы с ляхами», – і далі. – «Можно предполагать, что под видом сойки подразумевается Польша и что песня про сойку также иносказательна...»³. Не обґрунтовані фактами резолюції видавця «Народных песен с Галицкой и Угорской Руси» І. Франко піддав сумніву і навіть дозволив собі, щоправда лише у приватному листі до М. Драгоманова, зіронізувати щодо висновків колишнього першого завідувача кафедри літератури руської у Львівському університеті. «Прочитавши сі обі пісні і замітку Головацького в “Старині”, я троха зачудувався, – писав І. Франко. – Бо коли сойка значить Польша, а чайка – Україна, то запевно журавель, про котрого у нас також є пісня, буде запевно значить москаля. А коли по толкуваню Головацького “Лапав тато сойку” значить “Лапав русин ляхів”, то що буде значити: “А я тому журавлю бучком ноги поломлю”»⁴.

Задля докладнішого вивчення і, головно, збагачення фонду українських історичних пісень І. Франко працював у двох напрямках: по-перше, намагався залучити якомога більше свіжого, новозафіксованого матеріалу, а, по-друге, проводив активну пошукову роботу, повертаючи із забуття давні рукописні збірники.

¹ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 148.

² Там само.

³ Головацкий Я. Две галицкие песни / Я. Головацкий // Киевская старина. Ежемесячный исторический журнал. – 1885. – Год четвертый. – Т. XII. – Июль. – С. 517–518.

⁴ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 148.

2.6. «Документи народної свідомості»...

Віднайдення раритетних манускриптів було важливим аспектом Франкових фольклористичних студій, адже вчений розумів потребу опрацювання текстів, які дійшли до нас у «незайманому» вигляді із минулих століть. Серед знахідок науковця варто згадати польсько-руський співаник Волошкевича, рукописну добірку пісень з 1839 року І. Дронжевського, збірку Л. Ягольницького з початку XVIII століття та інші. Такі записи одразу ж відкривали перспективу по-новому поглянути на знані історичні події, побачити на конкретних прикладах стан розвитку пісенної традиції з її «старомодними мелодіями» й оригінальним поетичним малюнком, вивчити мовні особливості тощо. Зважаючи на загострену увагу до будь-яких згадок про рукописи з давніми фольклорними матеріалами, І. Франко не пропускав жодної звістки про існування таких артефактів. Саме тому він дуже зацікавився вказівкою Я. Головацького у праці «Замечания и дополнения к статьям г. Пыпина, напечатанным в “Вестнике Европы” за 1885 и 1886 г.» на «рукописний збірничок пісень», котрий автор названої студії через В. Антоновича передав для бібліотеки Київського університету й отримав запевнення про внесення у реєстр цінної пам'ятки.

Уважний до так званої «локалізації» пісні, тобто до чіткого означення географії події, окреслення її топографії, І. Франко демонстрував продуману тактику наукового «сканування» твору. Прикріплення події до певного місця, у термінології І. Франка «уміцвєлення», звужує обшир дослідницьких пошуків, виказує, для якого саме терену схоплені піснею історичні миттєвості мали особливе значення. Звісно, траплялися прикрі моменти, коли певна географічна назва була «приточена» до пісні випадково, задля рими, чи задля примхи виконавця. У такій ситуації «локалізація» лише шкодить дослідникові, зводить його на манівці, затемнює реальний підклад уснословесного твору.

Картою «сіл і міст» довелося Франкові поблукати під час розбору «Пісні про Байду», адже у різних варіантах народний виконавець «змушував» Байду «пити мед-горілочку» то в Царєграді, то в Берестечку, то в Києві, то в Черкасах. Учений прагнув все ж

достеменно з'ясувати, на «риночку» якого міста гуляв герой пісні, і, зрештою, дійшов висновку, що першотвір локалізував подію у Черкасах, «форпості української колонізації». Водночас науковець запропонував обґрунтовані мотивації пізнішої зміни Черкас назвами інших населених пунктів.

Консеквентно І. Франко проводив думку про те, що логіка літописця-хроніста і логіка народного творця докорінно різняться. «Поетична творчість, – стверджував учений, – має свою логіку, по якій політичні, релігійні чи суспільні антагонізми представляють як суперечки, сварі або боротьбу двох осіб»¹. Це спостереження має серйозне методологічне значення, бо ж влучно розкриває принципи відтворення конфліктів у фольклорній традиції, де немає виразної конфронтації абстрактних знеособлених ворогуючих сил, а наявна очевидна суперечність між конкретними людьми, кожен із яких є носієм своєї життєвої правди, своїх світоглядних переконань, врешті, своєї філософії.

Органічним елементом «Студій над українськими народними піснями», які Я. Гарасим слушно номінував «найґрунтовнішим фольклористичним корпусом І. Франка»², стала розвідка «Дівчина-воячка». У статті дослідник, окрім залучення нових варіантів пісні, поставив перед собою завдання хоча б приблизно з'ясувати, коли «жінки в рядах мужчин ставали в обороні своїх гнізд до бою»³. Саме цими двома аспектами (нові варіанти та часові координати) обмежилося перше «занурення» ученого у фактуру цього цікавого

¹ Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 175.

² Гарасим Я. «Студії над українськими народними піснями» Івана Франка: методологічний аспект / Я. Гарасим // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. I. – С. 912.

³ Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 225.

2.6. «Документи народної свідомості»...

фольклорного артефакту. Ще раз до пісні про «дівчину-воячку» І. Франко звернувся 1912 року на сторінках «Записок Наукового товариства імені Шевченка». У першій розвідці з 1907 року він лише принагідно згадав про працю Івана Сазоновича «Песня о девушке-воине и былина о Ставре Годиновиче» і не запропонував докладного огляду цього важливого для об'єктивного висвітлення теми джерела лише через те, що, як висловився згодом, «не мав під рукою». Роздобувши «пожадану» студію, І. Франко виступив із коротким доповненням до попередньої статті задля глибшої наукової рецепції пісні, заснованої на обговоренні «закросених на широку скалю» напрацювань російського науковця. Своє дослідження, за яке, до слова мовити, отримав ступінь магістра історії російської літератури, І. Сазонович виконав у руслі популярних тоді порівняльно-історичних студій. У вступних заувагах він, покликаючись на авторитет європейських учених і наявність значної кількості однотипного фольклорного матеріалу, заманіфестував тезу про загальноєвропейське розповсюдження сюжету про «дівчину-воїна», а, відтак, крок за кроком проаналізував усі доступні йому європейські варіанти пісні, головно, скеровуючи дослідницьку енергію на з'ясування «генетичної залежності» роздобутих зразків та на «определение в содержании каждой песенной группы, с одной стороны, черт, свойственных известной местности, и с другой – элементов, более устойчивых, передаваемых вместе с литературной традицией от одного народа к другому»¹. У контексті розвитку теми науковець згадав добрим словом і українських учених. «Самый богатый сравнительный материал для изучения нашего мотива, – писав І. Сазонович, – представлен был в превосходном сборнике г. Антоновича и Драгоманова»². Дослідник також висловився критично про «многочінне» видання 1874–1875 років. «Ученые объяснители этих песен сделали большой шаг вперед, указав на сходные мотивы малорусские,

¹ Сазонович И. Песня о девушке-воине и былина о Ставре Годиновиче. Исследование по истории развития славяно-русского эпоса И. Сазоновича. – Варшава : В типографии Михаила Земкевича, 1886. – С. 5.

² Там само. – С. 4.

белорусские, моравские, чешские и один латышский; но для разъяснения внутренней зависимости собранных вариантов ими не привнесено ничего нового»¹.

Звісно, І. Франка перш за все зацікавили висловлювання І. Сазоновича про український матеріал, які виявилися і скупими, і суперечливими водночас. Лапідарність роздумів автора дисертації про «девушку-воина» зумовлена найпевніше тим, що «на жаль, на українські пісні, що належать власне до сеї теми, д. Сазонович зовсім не звернув уваги»². Суперечливість теж стала наслідком уривкового сприйняття багатого українського матеріалу. Маючи чіткі уявлення про генезу фольклорних жанрів, І. Франко цілком слушно не погодився із тезою І. Сазоновича про колядки як «останній відгук теми в поезії всіх слов'ян». Таке твердження не може бути прийнятним вже з тієї простої причини, що «колядки являються звичайно продуктом часів значно давніших від пісень турецько-татарського циклу»³. Зважаючи на це, український учений запропонував думку протилежну, себто первинним вважав вплив колядкової традиції на розвиток окремих мотивів в історичних піснях.

Повторне звернення до попередніх «студійок» про окремі пісні в І. Франка траплялося часто. Це свідчить про те, що дослідник не просто «збував» тему, а прагнув її вичерпати, максимально ґрунтовно розглянути, дати відповіді на всі актуальні питання і, зрештою, втихомирити отой «невспокоєний інтерес». Саме тому, як тільки-но він натрапив на нові факти, віднаходив свіжі, принципово важливі для цілісного сприйняття варіанти пісні, ознайомлювався з цікавою концепцією колеги-фольклориста, то одразу ж реагував науковим текстом, у якому завжди посував наперед горизонт осягнення теми.

У Франковому дослідженні про Хмельниччину одним із

¹ Сазонович И. Песня о девушке-воине и былина о Ставре Годиновиче. Исследование по истории развития словяно-русского эпоса И. Сазоновича. – Варшава : В типографии Михаила Земкевича, 1886. – С. 4.

² Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 229.

³ Там само. – С. 230.

2.6. «Документи народної свідомості»...

органічних елементів, який кидав нове світло на розуміння і витлумачення подій 1648–1654 років, стали народні пісні. На підставі докладного комплексного аналізу історичних джерел, літописів, віршів та власне історичних пісень науковець намагався максимально наблизитися до окреслення реального перебігу визвольних змагань українців. Особливий акцент учений свідомо зробив на народних піснях, адже був переконаний, що узагальнена «людова» оцінка історичного факту, його своєрідна інтерпретація, закладена у поетичну форму пісні, значно об'єктивніша за численні індивідуальні реляції нерідко заангажованих історіографів. «...Се ж може бути велика різниця, – писав І. Франко, – чи про якусь подію говорить збірна творчість народна, чи якийсь один репрезентант чи то одного суспільного класу, чи партії, чи народності»¹. Водночас, як дослідник із великим досвідом роботи над різнорідними фольклорними матеріалами, він не сприймав на віру нічого із того підживленого народною фантазією пісенного продукту, а, навпаки, використовуючи витончену техніку фольклориста-аналітика, кваліфіковано розмежовував достовірні факти і «наверствовану домішку». З цього приводу доречно згадати засадничі слова вченого: «Кожде людське оповідання про факт людського життя, а особливо про подію, доконану більшою масою людей, містить, крім фактичної основи, домішку фантазії, і ніяке людське оповідання, хоч би найточніше і найтверезіше, не може передати ані одного так званого історичного факту у всій повноті його звичайно укритих у глибинах людських душ та невовимих для ніяких спостережень різнорідних обставинах»². Через систематичне залучення народного пісенного «добра» до корпусу історичних матеріалів І. Франко розвинув та успішно застосував на практиці ідею уснословеснознавців-романтиків. Щоправда, кваліфікований фольклорист відмовився від тієї безкритичності під час опра-

¹ *Франко І.* Козацькі часи в народній пісні, з замітками В. Будзиновського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 159.

² *Франко І.* Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 14.

цювання пісенних творів, якою не раз грішили М. Максимович, П. Куліш, І. Срезневський, М. Костомаров та ін. Тому є всі підстави стверджувати, що у сфері наукового коментування історичних пісень І. Франко доклав значних зусиль, аби уможливити і пришвидшити перехід, за його ж виразом, «від фази ентузіазму до фази критицизму»¹.

Цікавий приклад того, як народна фантазія інтерпретувала знакові події минулого, І. Франко запропонував у процесі розбору пісні «Висипався Хміль із міха». Кепкування над Б. Хмельницьким, якого тогочасні польські дотепники дошкульно називали не інакше, як Хміль, при цьому всіляко обігрували негативні конотації, пов'язані із використанням цієї рослини, за слухним зауваженням І. Франка, в середовищі української людності було переведено зовсім в інше русло. «Руська народна фантазія, – писав, враховуючи нюанси тогочасної української усної традиції, учений, – швидко підхопила сей дотеп, визискуючи його зовсім з іншого боку. В наведеній тут народній пісні хміль являється тим складником, що творить закваску і силу пива (“в пиві кисне” і “в пиві грає”), і в дальшій розвії події народна фантазія не раз вертала до того образу, представляючи війни Хмельницького з поляками як бенкети, на які складаються ляхи й козаки»².

Наукову спроможність ретельного опрацювання народної історичної пісні з окресленням усіх її потенційно інформативних виходів І. Франко вбачав багато в чому. Передусім якісний аналіз сприяє глибшому, ґрунтовнішому зрозумінню історичної події, допомагає дуже точно відчутти дух епохи та «причиняється дечим немаловажним до освітлення життя й характеру її героя»³. Безперечно, одним із завдань, над якими успішно працював І. Франко у «Студіях над українськими народними піснями», було з'ясування засадничих принципів характеротворення у фольклорі загалом, а в історичних піснях зокрема.

¹ Франко І. Юліуш Словацький і його твори / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 426.

² Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 134.

³ Там само. – Т. 42. – С. 470.

2.6. «Документи народної свідомості»...

Ретельно І. Франко готувався до аналітичного розбору кожної пісні. Першим кроком до якісного осмислення народного твору дослідник вважав опрацювання усіх відомих його варіантів (друкованих і недрукованих). Саме тому він докладно вивчав усі збірники українських народних пісень, починаючи від найдавніших. Настільними книгами ученого під час написання «Студій над українськими народними піснями» були збірники Ж. Паулі, Вацлава з Олеська, Я. Головацького, Б. Грінченка, І. Срезневського, П. Лукашевича, М. Максимовича, П. Чубинського, М. Лисенка та багатьох інших. За Франковими працями можна вивчати історію фіксування та публікування окремих пісень. Дослідник на сторінках корпусу подав докладний розбір збірки І. Срезневського «Запорожская старина», в якій добачав низку недоліків. Зокрема неприйнятною вважав наявність у виданнях такого типу фальшованих творів, а також звернув увагу на недосконалу класифікацію*. Попри аносований видавцем намір подавати у першому зшитку лише ті пісні, що торкаються подій і осіб до Богдана Хмельницького, знаходимо у цій частині збірника, як слушно спостеріг І. Франко, «щонайменше чотири (дві про Тетеренка, себто гетьмана Тетерю, про Саву Чалого та Чурая) відносяться до часів по Хмельницькім»¹. Учений завжди виступав поборником того, аби у виданнях історичних пісень чітко дотримуватися хронологічного принципу, що відкриває одразу декілька перспектив: побачити логічне представлення історії краю у народній пісні, спостерегти тенденції розвитку пісенної традиції, простежити чи пісня виникла одразу після події, чи постала пізніше, як «глухий відгук» про давноминулі часи.

Неодноразово І. Франко вдавався до розгорнутих «історичних екскурсів». Особливо повну ревізію усього історичного «добра»

* Варто згадати, що оптимальним принципом розподілу матеріалу у збірниках історичної пісенності, на переконання І. Франка, є «система хронологічна» – як приклад практичної реалізації цього засадничого підходу до класифікації дослідник наводив працю В. Антоновича та М. Драгоманова.

¹ *Франко І. Студії над українськими народними піснями* / Іван Франко // *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 447.

запропонував дослідник у студії «Пісня про Коваленка». Наявність відповідного «екскурсу» посприяла новому прочитанню твору, дала змогу побачити в ньому не тільки незрозумілий уривок, що описує випадкове потрапляння багатого господаря в полон, а й живу картину минувшини, яка вкрай реалістичними штрихами відтворює подію XV століття і, є багато підстав вважати, оповідає про конкретний похід багатотисячного турецького війська на Поділля, під час якого ворожі войовники використовували хитру тактику: вдавали, що йдуть, а потім знову раптово нападали, беручи у полон багатьох безпечних селян, які виходили зі своїх криївок, не сподіваючись швидкого повернення ворога.

Аналізуючи пісню про Коваленка, І. Франко помітив зв'язок зазначеного зразка народної історичної поезії із колядкою. Зв'язок цей полягає у тому, що пісня, за словами І. Франка, «продовжує простору творчість колядок»¹. Фактичний вияв генетична спорідненість твору з архаїчним жанром фольклору знаходить у десятискладовому розмірі, такому типовому для колядкового репертуару. Властиво, на тотожності складочислових схем наголошував І. Франко. Натомість автор «Студій...» не розвинув іншого зв'язку пісні про Коваленка із колядками, який полягає в розгортанні схожого мотиву: засівання ниви, збирання врожаю, побажання гараздів, добробуту та достатку. Типовий для «різдвяних пісень» мотив, що, як правило, подається у величально-побажальному форматі, в канонічному полі історичної пісні виконує роль експозиції, вимальовує ту основу, на яку накладається антураж героїчної події.

Історичні пісні вирізняються оригінальним стилістичним кроєм. Стилістику жанру шляхом докладного опрацювання значної кількості творів вказаної верстви в основних контурах виокремив І. Франко. Демонструючи майстерне чуття слова, дослідник крок за кроком відзначав певні стилістичні прийоми, які пронизують увесь пісенний героїчний епос. Приміром, простору ініціальну

¹ *Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 428.*

2.6. «Документи народної свідомості»...

формулу «Ой що в полі за димове?» учений ідентифікував як «типичну у піснях про турецькі напади»¹.

На позначення жанру І. Франко застосовував різні терміни: «історична пісня», «людова пісня історичного змісту» тощо. Дослідник використовував факти, почерпнуті з пісень, для спростування неправдивих свідчень істориків. Непідтверджені дані з популярної «Історії Русів» заперечував або ж уточнював, виправляв, покликаючись, на інформацію, отриману з народних пісень. «...На крилах пісень [...] бережеться у пам'яті українського народу жива традиція його минувшини. З цього погляду вони [...] варті пильної уваги також наших істориків»². Закономірним видається Франкове прагнення долучити фахових істориків до наукового діалогу, спрямованого на з'ясування реальної фактичної основи народних пісень. Неоціненна вартість історичної пісні для історика полягає в тому, що, як влучно висловився П. Куліш, у ній злилися воедино «все стихии тогдашнего исторического момента»³.

Опрацювання багатьох, навіть найдрібніших, уривкових творів усної народної словесності, в яких збережено самі лише натяки на події минулого, І. Франко провадив з особливою наполегливістю і самовідданістю, бо вважав, що кожний такий твір «вартий пам'яті як коштовний окрушок того поетичного скарбу нашого народу, якого так багато потонуло в криниці забуття»⁴. Учений не раз заглядав у цю «криницю забуття» і видобував з неї не одну «коштовну окрушину», яка ставала «многоцінним причинком» для пізнання правдивої історії нашого краю.

¹ Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 154.

² Франко І. Українські записи Порфирія Мартиновича / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 75.

³ П. Куліш – С. Шевирьову. Лист від 20 листопада 1843 р. // Куліш П. Повне зібрання творів / П. Куліш. – К., 2005. – Т. 1. Листи 1841–1850 / упор., комент. О. Федорука; підгот. текстів О. Федорука, Н. Хохлової. – С. 29.

⁴ Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 474.

Також І. Франко звертав увагу на всілякі «безтолковщини», що різними шляхами продиралися у первісно логічну і викінчену текстуру пісень. От, приміром, в уривку пісні про Ланцкорону, де йдеться про висміювання п'яного татарина, науковець слушно міркував – вставка ця «несуразна», адже суперечить звісному факту – «татари горілки не пили»¹.

У Франковій програмі фольклористичних студій процес перевірки на автентичність досліджуваного матеріалу належав до неодмінних елементів. Саме зважаючи на цю програмову засаду, дослідник з особливим пієтетом висловлювався про спробу В. Антоновича та М. Драгоманова вперше чітко розмежувати автентичний і фальсифікований матеріал, провести виразну демаркаційну лінію між істинно народним зразком і штучно уведеним у обіг із маркою «фольклорний». І. Франко висловлював жаль з того приводу, що видавці «Исторических песен...» не довели до логічного завершення анонсований намір подати перелік критеріїв, за якими було виокремлено «штучний продукт». Учений також пропонував доповнити список В. Антоновича і М. Драгоманова низкою інших пісень, які багатьма показниками (мовою, формою викладу, принципами зображення тощо) не вписувалися у вироблену фольклорну парадигму жанру.

Взоруючись на досвід попередників і активно апробуючи власні дослідницькі підходи, І. Франко запропонував оригінальну схему аналізу історичних пісень, засновану на багатоаспектному вивченні кожного твору. Крім встановлення реального історичного підкладу пісні, перевірки достовірності її фактичного підґрунтя, дослідник чимало зусиль спрямував на представлення якнайповнішої варіантної парадигми, на «вистудіювання» усіх доступних текстів, на висвітлення поетикального багатства аналізованих зразків, на збагнення психологічних основ історичної пісенності українців тощо. При ретельному розборі зразків народного ліро-епосу учений, хоч і не змагав до обов'язкової

¹ Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 471.

2.7. «Найкращий вицвіт поетичної творчості в усій Слов'янщині»...

генологічної дескрипції історичної пісні, все ж зумів окреслити низку концептуально важливих елементів, які формують осердя жанру, є незмінними маркерами для означеного типу творів. Лейтмотивом Франкового корпусу «Студії над українськими народними піснями», як, зрештою, й інших праць, дотичних до наукової оцінки історичних пісень, є прагнення наголосити на тому, що маємо справу з «документами народної свідомості», себто з цінними «причинками», комплексний аналіз яких є підставовим для глибшого розуміння історичного розвитку етносу.

2.7. «Найкращий вицвіт поетичної творчості в усій Слов'янщині»: думознавство Івана Франка

У своєму двотомному корпусі «Українські народні думи» К. Грушевська зазначила, що праці І. Франка про думи «стоять окремо від інших дослідів»¹. Вирізняє Франкові студії оригінальний підхід до вирішення складних проблем думознавства, зокрема заслуговує на увагу його принцип дослідження «історичних підвалин» козацького епосу, що ґрунтувався на розгляді широкої джерельної бази, головню, історичних документів, писаних різними мовами (українською, польською, латинською та ін.). Водночас Франків «дослід, – стверджувала К. Грушевська, – являється першою спробою критичного аналізу текстів дум і реконструкції первісних варіантів, і з цього боку він займає окреме місце в літературі про думи...»². Однак, попри загалом схвальну оцінку запропонованого в І. Франка продуктивного вектора думознавчого пошуку, авторка корпусу все ж виокремила декілька важливих критеріїв, які не потрапили в об'єктив долідницьких зацікавлень ученого і вплинули на те, що його праці «не дали суцільних

¹ *Грушевська К.* Українські народні думи : у 2 т. Т. I / К. Грушевська. – К., 1927. – С. CLXXI.

² Там само. – С. CLXXII.

результатів». До найпомітніших недоліків К. Грушевська зараховувала неухагу до «кобзарських варіацій», «нетривкості думової форми», а також закидала Франкові й те, що він «розглядав думи про Хмельниччину тільки в зв'язку з історичним апаратом тої епохи, а зовсім незалежно від їх зв'язку з іншими складниками кобзарського репертуару»¹. З присудами дослідниці можна погодитися лише у контексті наукової оцінки окремих Франкових праць, передусім «Хмельниччина (думи, пісні та вірші)», що увійшла як невід'ємний елемент до «Студій над українськими народними піснями». Щоправда, для повноцінного аналізу внеску автора «Студій...» в українську думознавчу традицію недостатнім є вивчення окремих спеціальних розвідок, потрібно враховувати увесь фольклористичний дискурс ученого, зводити в єдиний фокус усі розкидані по різних рецензіях, причинках, статтях та іншого гатунку писаннях думки і, вже відштовхуючись від цього, презентувати Франкове бачення особливостей «козацького епосу», ширше – його концепцію вивчення дум. Про необхідність комплексної рецепції наукової спадщини І. Франка для якісного та повного висвітлення зазначеної проблеми свідчив і О. Дей. «Дещо багатший матеріал для характеристики поглядів І. Франка на українські думи, – наголошував дослідник, – дають його принагідні вислови і зауваження про думи в статтях на інші теми»².

Спробу всеохопного представлення думознавчого доробку І. Франка зробив Я. Гарасим. У статті «Іван Франко як дослідник дум» автор відзначив, що Франкова методологія вивчення жанру вписується у контекст успішної апробації методологічних настанов культурно-історичної школи у фольклористиці, звідси й посилена увага до історизму дум, до з'ясування їхньої національної своєрідності та художньої виразності. Я. Гарасим докладно простежив на сторінках «Нарису історії українсько-руської літератури до 1890 р.» мотиви появи резонансної і до певної міри

¹ *Грушевська К.* Українські народні думи : у 2 т. Т. I / К. Грушевська. – К., 1927. – С. CLXXII.

² *Дей О.* Іван Франко і народна творчість / О. Дей. – К. : Держ. вид. худ. літ., 1955. – С. 90.

2.7. «Найкращий вицвіт поетичної творчості в усій Слов'янщині»...

«парадоксальної» заяви про те, що «ті думи про Хмельницького, що зведені в другім томі “Исторических песен” Антоновича і Драгоманова [...] всі фальсифікати остільки, що зложені не сучасними людьми, але кобзарями або й не кобзарями XVIII віку, що мали перед собою літописи Величка або інших козацьких літописців»¹. Науковець довів випадковість, необґрунтованість цього Франкового випадку, який, зрештою, і сам автор «Студій...» неодноразово спростовував, пропонуючи високоякісне опрацювання думового матеріалу саме часів Хмельниччини.

Питання внеску І. Франка у вивчення дум частково висвітлив В. Івашків у статті «Іван Франко і сербські епічні пісні»². Автор зупинився головно на аналізі рецензії на книгу «Сербські народні думи і пісні. Переклав М. Старицький...» та розвинув думки вченого про можливі контакти сербських юнацьких пісень із українським народним героїчним епосом. Зокрема, В. Івашків акцентував на Франковій тезі про те, що «сербський вплив коли й відбився на нашій народній творчості, то відбився справді на піснях, творах, уложених для співу, а далеко менше на думках»³. Варто зауважити, що, розглядаючи теорію впливу сербських юнацьких пісень на українські народні думи, І. Франко відкидав можливість вельми серйозного контакту епічних творів українського та сербського народів. Учений долучився до когорти тих дослідників, які переконливо засвідчили винятково національне походження дум, стверджували їхню автентичність та оригінальність. Звичайно, елементи впливу фольклорної традиції інших народів можна простежити в окремих текстах дум, однак ці вкраплення несуттєві,

¹ *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 248–249.

² *Івашків В.* Іван Франко і сербські епічні пісні / В. Івашків // Вісник Львівського університету. – Львів, 1999. – С. 171–176. – (Серія філологічна ; вип. 27 : Українська фольклористика).

³ *Франко І. Н. П.* Дашкевич. Общенье Южной Руси с югословянами в литовско-польский период ее истории, между прочим в думках / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 36 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 32.

виконують лише декоративну функцію і зовсім не впливають на формування змістово-ідеологічного осердя творів цієї формації.

Значна увага І. Франка до оригінального жанру українського фольклору – народних дум – цього «найкращого вицвіту поетичної творчості в усій Слов'янщині»¹ не випадкова, адже ученого цікавило все те, що «було саморідним виразом власної культурної потреби [...], впливом власного самопізнання і здобутком довговікової славної історії України»². На кінець XIX століття уже було зафіксовано основний репертуар текстів «козацьких псалмів» з численними варіантами, з'явилося чимало теоретичних розвідок («Исторические песни малороссийского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова», «Мысли об украинских народных думах» П. Житецького, «Козацкая дума о трех азовских братьях в пересказе с объяснениями и разбором ее» М. Андрієвського та ін.), вістря яких було скеровано на повноцінне фахове осягнення їх жанрової специфіки. Генеза, особливості побутування, змістово-формальні аспекти дум ставали предметом почасти гострих наукових дискусій. Своє мудре і вагоме слово у цьому відкритому діалозі мовив і І. Франко. Насамперед проблема історизму народних дум, так детально вистудіювана у М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, А. Метлинського, М. Драгоманова та ін., у Франковій концепції жанру теж позначена грифом «важливо». Про «важність проблеми» учений вельми виразно заявив у вступному слові до «Студій над українськими народними піснями», де, артикулюючи стратегічні положення свого наукового пошуку як у контексті вивчення історичних пісень, так і дум, ствердив, що вистежуватиме «зв'язок пісні з життям і його інтересами, зв'язок з історією народу, його національною свідомістю та соціальним почуттям, зв'язок із загальною еволюцією народу, з хронологією його подій (курсив мій. – С. П.), з психологією його творчості»³. Продовжуючи

¹ Франко І. Козацькі часи в народій пісні, з замітками В. Будзиновського / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 131.

² Франко І. Нові праці про Україну / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 193.

³ Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 16.

2.7. «Найкращий вицвіт поетичної творчості в усій Слов'янщині»...

окреслення методологічних критеріїв опрацювання фольклорних творів у вступних заувагах до праці «Хмельниччина (думи, пісні та вірші)», І. Франко акцентував: «Моя ближча мета [...] зложити критичний апарат для оцінки поетичних пам'яток нашої нації»¹. Тобто він намагався вибудувати чітку схему аналітичного осмислення в тому числі й кобзарських дум.

Дослідник досить виважено потрактував думовий матеріал з погляду його «історичних правд». Він не сприймав твори цієї групи як беззаперечні літописні свідчення «давно минулих літ», вказував на наявний значний відсоток «поетичної фікції», підтримуючи М. Костомарова у його праненні довести, що певні історичні факти у народній свідомості нерідко «подвергаются [...] отступлениям от действительности»². Заразом І. Франко говорив про значний потенціал дум як історичних документів, щоправда, зазначав: твори ці цінні не своїм фактажем, а тим, що є об'єктивними свідченнями «сучасних людей і очевидців», «характеристиками часу і настрою суспільного», вони «живописують [...] характер і життя усього народу»³. «В щасливім положенні», на думку І. Франка, перебуває той дослідник історизму фольклору, який вивчає твір, що має в своїй основі конкретну історичну подію або ж зображає реальну постать. Маючи беззаперечну точку відліку, учений отримує змогу крок за кроком дослідити тривалу мандрівку фольклорного твору і виокремлювати ті зміни (трансформації), які відбулися на шляху до сучасності. При цьому не варто забувати, що текст міг бути лише штучно допасований до згадуваної події чи постаті, первісно сягаючи корінням далеко глибше, аніж про це можна здогадатися.

Докладно розглянувши питання історизму дум, І. Франко дійшов висновку, що вони назагал неісторичні. З цього приводу науковець писав: «...треба зазначити, що козацькі думи з кінця XVI і першої половини XVII в. [...] не описують

¹ Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 15.

² Етнографічні писання Костомарова. – К., 1930. – С. 8.

³ Франко І. Сербські народні думи і пісні / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 59.

ані одного історичного факту, не представляють правдиво ані одної історичної особи з тих часів»¹. Часто в думках висвітлено якусь типову ситуацію, типового героя, який хоч і має реальне історичне ім'я, однак уведений у ситуацію, абсолютно не пов'язану зі згаданою історичною постаттю. Тому-то І. Франко вважав не надто перспективними дослідження, закроєні на пошук реальної історичної основи творів кобзарського репертуару, які, головню, дають узагальнений погляд на певні типові події з козацького життя. «В деяких думках, – зазначав він, – віднайдено мандровані легендові та історичні мотиви, що значно вменшує їх вартість як історичного джерела, та й загалом порівняння дум з творами тогочасного шкільного письменства показує в них значну примішку поетичного елемента, шкільної манери й моралізації на шкоду історичній правді»². Учений висловлював подив, коли йому закидали начебто неаргументоване прагнення будь-що віднайти історичний підклад кожної думи, бо ж лише переконував, що за духом твору, за тою атмосферою, яку він передає, за особливостями розвитку думової акції можливим видається встановити приблизний час виникнення конкретної «козацької псалми». Можна віднести «у приближенні зовсім вірно час постановня думи про втеку трьох братів із Азова на кінець XVI в., хоч герої тої пісні – не історичні особи, і коли вони, як бачимо в найстарших варіантах, усі три згинули, не дійшовши до України, то й відомості про фактичну втеку якихось невідомих невольників не могли дійти до краю, значить, дума була витвором свобідної фантазії, оснований на цілім довгім ряді типових різнорідних фактів, із яких, може, ані один дійсно не відповідав тому, що оповідається в думі»³.

¹ *Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 75.*

² *Франко І. Козацькі часи в народній пісні, з замітками В. Будзиновського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 160.*

³ *Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 77.*

2.7. «Найкращий вицвіт поетичної творчості в усій Слов'янщині»...

Відзначаючи часто неперспективність, чи то радше неможливість встановити реальну історичну основи дум, І. Франко все ж неодноразово вдавався до трудомісткого процесу, як він образно висловився, «витискання історичної олії» з окремих творів. Мовлячи про «козацьку псалму», де головним героєм постає Івась Коновченко, дослідник спостеріг: у тексті є виразні вказівки на те, що «...тема думи відбувається в часі, коли Україна була зорганізована на полки, отже, в другій половині XVII в., по Хмельницьким, у часі так званої руйни...»¹. Лише такі «прозорі» натяки на реалії, що перебувають у більш-менш чітко визначеній системі часових координат, І. Франко вважав дійсними літописними свідченнями минушини, тими опорними пунктами, які дають підстави, хоч і умовно, але все ж номінувати фольклорний твір історичним документом. У цьому контексті варто згадати слова Я. Гарасима, який наголошував, що для І. Франка у процесі розв'язання складної проблеми історизму дум «важливе методологічне значення мала вимога бачити різницю між історичним актом і поетичним домислом»². Себто І. Франко керувався не тенденцією, а винятково прагненням об'єктивно оцінити досліджуваний матеріал. Завдяки узагальненому і незаангажованому погляду на цей корпус уснословесних творів учений мав усі підстави свідчити: «Одинока група дум, що міцно, так сказати, обома ногами стоїть на історичнім ґрунті і проявляє ясні, хоч не дуже широкі політичні думки, се думи про Хмельницького, – та й тут стільки неясностей, непорозумінь, уривковості та недокладності в деталях або й просто поетичної функції!»³. Шляхом ретельного «вистудіювання» достовірних історичних пам'яток І. Франко нераз виказував оті «неясності, непорозуміння, уривковості та недокладності», які

¹ *Франко І. Козацькі часи в народній пісні, з замітками В. Будзиновського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 133.*

² *Гарасим Я. Іван Франко як дослідник дум / Я. Гарасим // Українське літературознавство. – Львів, 2001. – Вип. 64. – С. 105.*

³ *Франко І. Козацькі часи в народній пісні, з замітками В. Будзиновського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 160.*

у текстах дум представлені як незаперечні факти. Наприклад, «постійна назва, якою наділяють Хмельницького думи, “козак лейстровий, писар військовий”, полягає на непорозумінні, бо в ряді реєстрових козаків Хмельницький був сотником»¹.

Окрім того, І. Франко ініціював вичерпне студіювання популярних українських народних дум, закликав провадити їх мікроаналіз в окремих розвідках, бо був переконаний, що про «...головну чи побічну мету дум, [...] можна би говорити хіба при dokonанні детального аналізу кожної поодинокі думи...»². Красномовно засвідчено Франків намір реалізувати таку програму в листі до М. Драгоманова від 19 вересня 1888 року, де автор звернувся до старшого колеги, зважаючи, очевидно, на його досвід опрацювання героїчного епосу українців, з проханням «зладити ще сего року ввод до думи про Самійла Кішку...»³, яку з відповідним «критичним апаратом» планував друкувати у серії видань «Літературно-наукової бібліотеки». І. Франко висловив готовність допомогти всіма доступними матеріалами, які так чи інакше дотикалися вказаної проблематики. У листі-відповіді М. Драгоманов висловив попередню згоду, пишучи: «Про Самійла Кішку можу написати, та тільки по новім року; матеріалів ніяких мені не треба, бо після мого коментарію в “Исторических песнях” появилася до того тільки Науменка робота в “Киевской старине”»⁴. Згадана робота Володимира Науменка – це розвідка «Происхождение думы о Самуиле Кошке» (Киевская старина, 1883, VI), написана на основі аналітичного прочитання італійської брошури 1643 року про успішне визволення невольників-галерників з турецької

¹ Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 57.

² Франко І. Н. П. Дашкевич. Общение Южной Руси с югословянами в литовско-польский период ее истории, между прочим в думах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 36 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 31.

³ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 302.

⁴ Там само. – С. 304.

2.7. «Найкращий вицвіт поетичної творчості в усій Слов'янщині»...

каторги. До речі, працю В. Науменка І. Франко назвав «цінною розвідкою»¹ і докладно розглядав на сторінках своєї «Хмельниччини...», де розмежував автентичні і легендарні відомості про козацького отамана Самійла Кушку. Зрештою, І. Франко дійшов висновку, що «рівночасно з легендою про довголітній полон Кушки в турецькій неволі та про романтичне визволення з неї християнських невільників, яка під впливом відомих нам тепер писаних джерел мусила виробитися серед українського козацтва в [...] 40-их роках XVII в. і тоді ж, а не вчасніше дала початок відомій кобзарській думі про втеку Самійла Кушки з товаришами з турецької неволі»².

Обґрунтовуючи доцільність публікацій «розборів поодиноких дум» у «Літературно-науковій бібліотеці», І. Франко стверджував, що це необхідно для того, «...щоб з часом виробилась з тих книжечок хоч маленька хрестоматія найкрасших творів і пам'яток нашого старого письменства і народної творчості»³.

Уважно І. Франко стежив за новинками, які з'являлися у царині думознавства. Наприклад, головні положення резонансної праці П. Житецького «Мысли об украинских народных думах», де запропоновано новий погляд на питання генези жанру та середовища його побутування, І. Франко оцінював неоднозначно. Зокрема він, поділяючи міркування М. Драгоманова, не сприймав твердження про те, що думи творилися у шпиталях серед убогих та калік, і підтримував давно утверджену думку про вільне козацьке товариство як єдиний епіцентр виникнення зразків цього унікального жанру.

Беручи до уваги те, що в думах виразно прочитуються центральні християнські ідеї, П. Житецький переконаував: «Ми не можемо відмовитися від думки, що перші творці дум належали до верстви калік убогих, відвертих провідників в народні маси ідей

¹ *Франко І.* Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 25.

² Там само. – С. 27.

³ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 307.

християнства»¹. Ці старці, за П. Житецьким, часто знаходили при-тулок у шпиталях, якими опікувалися церкви, і в цьому середовищі виникли думи. В епістолярії думознавчі «висліди» П. Житецького І. Франко називав не інакше як «розглагольствованія»² і з цього ж приводу додавав: «У Житецького при всій вірності поодиноких заміток я бачу страшенну безсистемність і ноншаластію в трактуванні річи і неясність остаточних цілей досліду»³, – і далі: «Страх – яка заманлива тема, порушена Житецьким, про генезис, мотиви, техніку, авторів і розширене дум козацьких, та власне робота Житецького показує, як тяжко справитись з сею задачею і як обережливо треба до неї братися»⁴. А М. Драгоманов, коментуючи книгу «Мысли о народных малорусских думах», висловився ще гостріше. «Мене, – писав видавець корпусу історичної пісенності українців, – його (П. Житецького. – С. II.) розглаголія з поводу дум і т. и. просто сердять»⁵.

Зважаючи на тривалу ферментацію ідеї систематичного поглибленого вивчення кожної окремої думи, І. Франкові вельми заімпонувала праця Митрофана Андрієвського «Козацкая дума о трех азовских братьях в пересказе с объяснениями и разбором ее» (1884), яку він розглядав серед найважливіших надбань українського думознавства. Згодом Франків схвальний відгук про згадану працю підтримав авторитетний дослідник народних дум Ф. Колесса. Автор на сторінках своєї «Історії української етнографії» стверджував, що «розвідка написана талановито»⁶. Аналогічно високо оцінив працю М. Андрієвського М. Сумцов на сторінках «Современной малорусской этнографии». «Статтю [...] можна вважати корисним науковим дослідженням думи про втечу трьох братів з города Азова, – зазначав учений, – а якщо ще

¹ *Житецкий П.* Мысли о народных малорусских думах / П. Житецкий. – К., 1893. – С. 159.

² Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 431.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само. – С. 434.

⁶ *Колесса Ф.* Історія української етнографії / Ф. Колесса. – К., 2005. – С. 165.

2.7. «Найкращий вицвіт поетичної творчості в усій Слов'янщині»...

зважити на те, що про цю думу у друці є тільки декілька коротких зауваг Потебні, то статтю Андрієвського можна визнати майже єдиною науковою студією про думу»¹.

Спростовував І. Франко хибний погляд польських дослідників, які не робили жодного термінологічного розмежування між думою та історичною піснею і «не відступали від утертого серед поляків погляду, що кожда історична пісня, особливо з історії України, мусить бути думою»². Аби краще передати дух польської традиції щодо розуміння жанрової сутності дум, І. Франко навів розлогу цитату зі вступної нотки до пісні про Байду у збірнику Ж. Паулі. Отож, польський фольклорист стверджував: «Думами називають на Русі всякі роди пісень, відмінні від інших своїм епічним змістом, хоч не у всіх думах викінченим, коли, навпаки, коротші пісні (думки) звичайно ліричні своїм змістом. Думи колись були виключно власністю бандуристів, що, подібно до старих грецьких співаків-рапсодів, германських бардів та слов'янських гусярів, співали їх, приграючи на бандурі або на гусях [...]. Ми тут до історичних дум зачисляємо всякі пісні, в яких оспівано чи то подію з бувальщиною нашого краю, чи то особу, яка чим-небудь визначилася в нашій історії»³. Український учений вельми критично сприйняв цю та подібні рефлексії, інспіровані, вочевидь, банальним незнанням уснословесного матеріалу. Саме тому він неодноразово «напосідав» на тих дослідників, які, незважаючи на значний прогрес у питанні розмежування дум та історичних пісень, продовжували «мішати в одно» ці два жанри. Одним із адресатів Франкових критичних зауваг був Михайло Сперанський. У розвідці «Южнорусская песня и ее современные носители (по поводу бандуриста Т. М. Пархоменко)» професора Ніжинського історико-філологічного інституту яскраво проглядається тенденція

¹ Сумцов Н. Современная малорусская этнография / Н. Сумцов. – К., 1893. – С. 163–164.

² Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 164.

³ Pauli Ž. Pieśni ludu ruskiego w Galicyi / Żegota Pauli. – Lwów, 1839. – Т. I. – S. 130.

занадто абстрактного потрактування жанру. «Зауважимо, – писав з цього приводу І. Франко, – що назву “дума” проф. Сперанський розуміє ширше, ніж її розуміють українські етнографи; думою називає проф. Сперанський кожду пісню з історичною основою, не вважаючи на те, що вона зложена звісним стилем і складом козацького епосу чи пізнішим пісенним розміром. Таким робом до дум він зачислив і “Морозенка”, і “Саву Чалого”, що зложені в основі коломийковим розміром і співаються не властивим думі речитативом, а мають суцільну мелодію, однакову для кожного куплета»¹. Як бачимо, ословлюючи недоліки у розумінні жанрової сутності історичних пісень та дум, І. Франко паралельно окреслив найвиразніші критерії, за якими можна безпомилково диференціювати тематично споріднені, однак і за способом виконання, і за формальними показниками різні генологічні утворення.

Помітним, на думку І. Франка, є вплив козацьких дум на деякі історичні пісні (зокрема однієї з редакцій пісні про Байду), який виявляється в тому, що «місце давніших однакових рівномірних віршів зайняли свобідніші, нерівномірні»².

Франкові ідеї з обсягу думознавства в багатьох випадках виявилися досить продуктивними. Приміром, широко закросений намір проводити дослідження кожної окремої думи, про який у листі до М. Драгоманова учений писав так: «...по-моєму, Потєбня вказав вірну дорогу: треба брати одну думу за другою і аналізувати її, а тільки при кінці зводити здобутки і доходити до якихось ширших виводів»³. Самому Франкові, на жаль, не вдалося реалізувати задекларований задум повною мірою. Ці засади лягли в основу, по суті стали концептуальним ядром розлогої праці Марка Плісецького «Українські народні думи. Сюжети і образи». У вступному слові

¹ *Франко І. М.* Сперанский. Южнорусская песня и современные ее носители (по поводу бандуриста Т. М. Пархоменко) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 35 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 226.

² *Франко І.* Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 166.

³ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 431.

2.7. «Найкращий вицвіт поетичної творчості в усій Слов'янщині»...

«Не вмере слава, не поляже» автор наголосив: «В міру своїх сил ми постарались виконати завдання, про яке говорив І. Франко, бо без цього неможливо з'ясувати сутність і обсяг усього жанру дум»¹. М. Плісецький використав чимало інших слушних висновків автора «Студій...», зокрема покликався на «грунтовний»² аналіз думи про оренди, де І. Франко говорив про «недостатню історичність» згаданого твору, засновану на «перебільшенні масштабу орендарських зловживань, які в першій половині XVII ст. ще не набули такого розмаху»³.

У процесі аналізу дум із фольклорних записів Порфирія Мартиновича І. Франко паралельно наводив варіанти досліджуваних творів із видань попередників, зокрема найактивніше послуговувався найповнішим на той час збірником В. Антоновича та М. Драгоманова. При такому порівнянні відзначав новизну і повноту текстів у матеріалах П. Мартиновича, проводив їх докладний текстологічний розбір, виокремлював деталі не відомі із попередніх публікацій. Високо оцінив І. Франко працю Амвросія Метлинського «Южнорусские народные песни» (1854), зважаючи на якісно дібраний різножанровий матеріал, а особливо багату колекцію народних дум. Не могли залишитися осторонь і вдумлива передмова упорядника збірника і післяслово Миколи Білозерського. У фінальних ремарках М. Білозерського в якому чи не вперше йшлося про чіткі правила для збирачів народних дум і було подано перелік імен відомих кобзарів (Шут із Олександрівки, Бешко із Мени, Олексій Рак зі Сосниці, Антип зі Семенівки та ін.) з трьох губерній.

Первісно щире захоплення якісним і на свій час новаторським опрацюванням героїчного епосу українців в «Исторических песнях...» В. Антоновича та М. Драгоманова І. Франко згодом (1906 року) переосмислив. Він, не «уймаючи заслуг» видавців корпусу, відзначив: «Праця Антоновича і Драгоманова важна, і,

¹ Плісецький М. Українські народні думи. Сюжети і образи / М. Плісецький. – К. : Кобза, 1994. – С. 10.

² Там само. – С. 217.

³ Там само. – С. 222.

можна сказати, взірцева для свого часу (1874–75 р.) тепер уже далеко не відповідає потребам науки, раз тому, що повинна бути доповнена новим, від того часу нагромадженим матеріалом, а, по-друге, й тому, що не в однім змінився також погляд на саме значення того матеріалу»¹. Нерідко І. Франко, використовуючи власне отой новий матеріал та «нові погляди на його значення», пропонував концептуальні думознавчі студії на кшталт «Розбір думи про бурю на Чорнім морі».

У своїх дослідженнях І. Франко, окрім усталеного на той час у науковій літературі терміна «дума», паралельно послуговувався його народним еквівалентом «козацькі псалми», акцентуючи доречність і логічну вмотивованість використання останнього. Водночас учений чітко диференціював народну думу і лірницьку пісню як два різні жанри.

Пізнаючи жанрову природу народних дум, І. Франко намагався максимально врахувати особливості їх виконання. Обставини відтворення безперечно впливають на формування неповторної аури цієї генологічної одиниці. Цілісна рецепція дум, заснована на стереометричному аналізі кожного окремого твору, стала головною передумовою якісного, об'єктивного розуміння жанру. Науковець аргументовано вказував на приблизний період утвердження думової традиції, її входження у фольклорну систему, акцентував на належності, перебуванні дум на «духовному утриманні» козацького середовища, відтак, починав «життєвий шлях» жанру зі XVI століття, коли козацька верства переживала найбільший розквіт, прив'язував їх до століття, яке для українського фольклору, якщо використати влучний вислів автора, «багате щодо числа й об'єму своїх виплодів»². До речі, даючи загальну характеристику народнопоетичної творчості XVI–XVII століть, І. Франко резюмував: «тут скрізь чується свіжий дух, життєва бодрість, гордий сміх обік побожного плачу і сподівання якоїсь великої, фатальної зміни»³.

¹ *Франко І. Козацькі часи в народній пісні, з замітками В. Будзиновського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 159–160.*

² *Франко І. Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 309.*

³ Там само. – С. 292.

2.7. «Найкращий вицвіт поетичної творчості в усій Слов'янщині»...

«Козацькі думи склалися по більшій часті в козацьких куренях, де кипіло ненастанно воївне життя, де рідко й чутка доходила про тихий супокій життя родинного, лицарям тут ніколи було убирати свої думи у гладку форму, ніколи було подумати о однолітнім тоні. Дума задержувала характеристичні признаки їх самих, їх щоденні поговірки, фізіономію їх власного розгульного життя»¹. Саме так розмірковував про середовище, тематику й особливості постання дум І. Франко в одній із ранніх праць. Згодом він дещо розширив коло спостережень. Приміром, у пізніших студіях, уточнюючи тематичну амплітуду дум, учений додавав, що мають вони не тільки «виразно козацький характер, але [...] й сильну закраску селянського елементу...»². Для уточнюючих коментарів він завжди знаходив відповідну аргументацію, покликаючись звісно на тексти «козацьких псалм».

Дещо відступаючи від традиційного тлумачення жанру, І. Франко говорив про те, що не варто обмежено сприймати думи лише як твори «виразно епічної основи»³, адже зміст цих творів «буває різnorodним»⁴, властиво думи «жартливого змісту» цілком природно доповнюють корпус народної думової традиції. Про гумористичний елемент у системі українських дум І. Франко згадував у контексті пошуку відповіді на питання історії українського гумору. У 18-годинному курсі лекцій (Богдан Ярошевський, один зі слухачів, цього курсу згадував, що Франкові «виклади» були «багаті змістом і самостійним поглядами на історію нашої літератури»⁵) на українських наукових курсах вакаційних 1904 року, що їх влаштувало Товариство прихильників української

¹ *Франко І.* Сербські народні думи і пісні / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 59.

² *Франко І.* Хмельниччина 1648–1649 років в сучасних віршах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 215.

³ *Франко І.* Українські записи Порфирія Мартиновича / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 72.

⁴ Там само. – С. 73.

⁵ *Ярошевський Б.* Невикористаний скарб / Б. Ярошевський // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956. – С. 446.

літератури, науки і мистецтва, І. Франко у п'ятому пункті конспекту під час розгляду проблеми «український елемент у “Енеїді”», коли йшлося про «щирий гумор» цієї бурлескно-трагестійної поеми, окремо зупинявся на розвиткові «сміхової примішки» у козацьких думах¹.

Народні думи І. Франко не розглядав герметично, він вписував жанр у контекст загального розвитку генологічної системи фольклору. Авторитетний науковець знаходив чимало слідів попередньої фольклорно-літературної традиції, тих ознак, які названа генологічна одиниця успадкувала від давніших уснословесних та писемних форм. Цим міркуванням учений частково поділяв засадничу тезу П. Житецького: «...у мові та поетичному стилі українських дум явно виступає книжний стрій вислову, що доводить, що літературна діяльність українських письменників не пройшла безслідно для народної свідомості»². На доказ про таку спадкоємність І. Франко висловив свої спостереження про зв'язок релігійної драми «Слово о збуренні пекла» та народних дум, зазначаючи, що «її (драми) розмір підходить до розміру козацьких дум»³. Воднораз він приєднався до когорти дослідників, які вбачали нерозривний і назверх помітний зв'язок оригінального жанру українського героїчного епосу та «Слова о полку Ігоревім». До тих учених мужів, які «посунули наперед» справу наукового аргументування спорідненості відомої пам'ятки давньої літератури і дум, фольклорист зараховував М. Максимовича, П. Куліша, В. Антоновича, М. Драгоманова та П. Житецького. Всі вони, вважав І. Франко, «...порівнюючи “Слово” з козацькими думами, висловили багато розумних і вірних думок про зміст сього твору, але питання про розмір не посунули наперед»⁴.

¹ *Возняк М.* Франко як дослідник і історик української літератури / М. Возняк // Слово про великого Каменяря : збірник статей до 100-ліття від дня народження Івана Франка. – К. : Держ. вид. худ. літ., 1956. – С. 21.

² *Житецький П.* Мысли о народных малорусских думах / П. Житецкий. – К., 1893. – С. 2.

³ *Франко І.* Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 289.

⁴ *Франко І.* Слово о Лазаревѣ воскресеніи. Староруська поема на апокрифічні теми / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 84.

2.7. «Найкращий вицвіт поетичної творчості в усій Слов'янщині»...

Не залишив поза увагою І. Франко вже сформульовану перед тим тезу про зв'язок дум із билинами (старинами): міжжанрові перегуки він сприймав як правдивий доказ спадкоємності української епічної традиції. Дуже виразно ця ідея прозвучала у працях Олександра Котляревського, передусім у його критичних заувагах «Были ли малоруссы исконными обитателями Полянской земли», де висловлено абсолютне неприйняття надуманої погодінської теорії. Відтак, опираючись на досвід своїх попередників і, головню, на власні спостереження, І. Франко «довів до шпиля» думку про суголосність билин і дум на ідеологічному рівні. Дослідник добачив тут беззаперечний взаємозв'язок двох складових героїчного епосу нашого народу, що виявляється у неповторному світосприйнятті, або ж, як оригінально висловився Матвій Номис, «поглядсвіті». Загалом, І. Франко послідовно з достатнім аргументаційним запалом переконував, що однією із визначальних українських ментальних рис є демократизм суспільства, де слово кожного члена громади є важливим, де кожен має право бути вислуханим, де кожен живо цікавиться справами держави. Активна громадянська позиція українця, що виразно проілюстрована у билинах, думках та історичних піснях, на тверде переконання І. Франка, свідчить про належність цієї риси поведінки належить до невід'ємних етнопсихологічних маркерів.

Франкові розвідки про думи, цей оригінальний «духовний і національний фонд» цінні як спроба комплексного з'ясування художньо-виражальних оздоб зразків «козацьких псалмь». Як справжній поціновувач естетики нестертого слова, як знавець найдрібніших нюансів конструювання якісного літературного продукту, І. Франко давав лаконічні, проте надзвичайно концептуальні характеристики поетичного складу найвідоміших текстів дум, відзначав їх «одноформність», наявність «однакових шаблонів язикових і поетичних», «однаковий свобідний розмір, однаковий спосіб римування»¹. Заразом учений намагався збагнути закони ритмомелодичних побудов цих унікальних зразків кобзарського репертуару. «...В думках, – стверджував науковець, – найбільше

¹ Франко І. Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 298.

затратився принцип симетричної мелодії, уявлений у тексті будовою симетричних строф, принцип так розвитий у наших обрядових піснях, слабше в старших»¹. І далі, розвиваючи висловлене спостереження, писав: «...ритм, так само і мелодія тих старих пісень були примітивніші, значить, свободніші, хоча все-таки далекі від тої безформності, до якої дійшов поетичний речитатив у козацьких думах; замість строфічної мелодії бачимо в думах примітивний, переважно глагольний рим»².

У своїх пробах аналізу поетикальних особливостей народної думи учений вказував на найприкметніші риси тексту, зауважував оригінальні деталі, які сукупно формують неповторну ауру кожного зразка героїчного епосу українців. Так, в оцінці дослідника, дума «Самійло Кішка» – «твір майстерний, видержаний і в формі, і в речі без одного зайвого слова, без пустого балакання. Факти в'яжуться органічно, акція йде живо, психологія дійових осіб хоч несконплікована, але ясна і різнорідна, річ ціла повна натурального драматизму і вміє в відповідній хвилі виводити відповідні ефекти та послуговатися для їх степенування натуральними, річовими ретардаціями»³. Простота поетичної структури «козацької пісні», що подекуди ускладнена книжними елементами, підкупляє своєю природністю, живістю, органічністю вислову.

Часто І. Франко, тонко відчуваючи словесну матерію окремих дум, давав поетичне, проте не позбавлене глибокого змісту визначення їх. Так, думу про втечу трьох братів з Азова він називав «тихою меланхолійною драмою в безлюднім степу»⁴. Учений влучно охарактеризував «псалму», передав внутрішній зміст твору, де драматична дія, що пульсує оголеними нервами гіркої правди, виходить на перший план, де наявна глибока психологізація акції.

¹ Франко І. Слово о Лазаревѣ воскресені. Староруська поема на апокрифічні теми / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 85.

² Там само. – С. 88.

³ Франко І. Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 303.

⁴ Там само. – С. 304.

2.7. «Найкращий вицвіт поетичної творчості в усій Слов'янщині»...

Іноді І. Франко не втримувався від емоційних оцінок дум, що почасти дисонують із вираженим науковим стилем дослідника. Яскравим прикладом такого вкраплення авторської емоції у науковий текст є теза: «Не був уроджений на мученика!»¹, якою він резюмував огляд думи про Івана Богуславця, що покинув християнську віру через страх перед можливими тортурами. Аналогічний емоційно-експресивний словесний виписок фігурує і в аналітичному розборі думи «Козак Голота», де фольклорист, розмірковуючи про можливе авторство твору, висловив припущення: «Може, якийсь січовий самохвалько сам про себе зложив таку думу, бо ж при тім поєдинку не було ніякого свідка!»². Продовжуючи тему «Думи про Козака Голоту», варто наголосити, що, за спостереженням І. Франка, її оригінальною рисою є нетиповий для зразків жанру гумористичний настрій. Гумористичні нотки виявляються у численних деталях, зокрема в описі «пишного» строю козака Голоти.

Неодноразово І. Франко встановлював інтертекстуальні зв'язки між окремими текстами дум. Його зацікавив помітний зв'язок думи «Про Івана Богуславця» та думи «Про Сокола». Тому дослідник поставив питання про те, «чи мали б обі ті думи (вони, зрештою, сильно різняться своїм стилем) бути відгуком якоїсь старшої, забутої думи про Івана Богуславця, ренегата, у якого під впливом якоїсь незвичайної пригоди будиться сумління і милосердя до невольників, аналогічно до того, як у думі про Марусю Богуславку»³. Учений, щоправда, не запропонував власного аргументованого пояснення такого зближення творів, висловив лише здогад про колись можливу спільність сюжету: первісно дума «Про Сокола» може бути продовженням «Івана Богуславця».

Зважаючи на значний відсоток імпровізації під час виконання народних дум, І. Франко також пропонував звернути належну

¹ *Франко І.* Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 306.

² Там само. – С. 308.

³ *Франко І.* Українські записи Порфирія Мартиновича / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 72

увагу на особу самого виконавця-кобзаря. Традиції кобзарського життя («одклінщина» і подібні) учений сприймав як «найкращий доказ, що кобзарство було собі окреме ремесло з певною цеховою організацією»¹. Звідси й інша проблема, яку найгостріше обговорюють і яка викликає контроверсійні міркування: чи є думи творами усної народної традиції, чи, можливо, вони продукт професійної діяльності? У цьому гостородискутованому питанні І. Франко зайняв свою позицію. Він зазначав: «Кобзарські думи, які хоч і можна подекуди зачислити до пісень, але “народними”, тобто загалом народу вживаними піснями, вони не були ніколи, а все були власністю спеціальної школи співаків»². І далі доповнював: «Січ [...] мусила здавна мати своїх співаків, які й продумували щораз нові пісні для забави або моралізації товариства, для звеличення героїчних учинків або незвичайних пригод поодиноких товаришів, се мусили б ми припустити а пріорі, навіть коли б не мали про се виразних історичних свідоцтв»³.

На підставі поглибленого студіювання усього доступно-го матеріалу учений виокремлював декілька пластів народних дум. Найдавніші називав «думами старшої формації», їх, за підрахунками дослідника, не більше 18. У межах цієї «старшої формації» І. Франко розглядав плачі, або псалми невірницькі («Олексій Попович», «Самійло Кішка», «Маруся Богуславка», «Іван Богуславець», «Утеча трьох братів з Азова», «Козак Голота» і «Смерть трьох братів біля річки Самари»)⁴, серед яких «найстарша щодо поетичної форми [...] дума про Олексія Поповича і про бурю на Чорнім морі. [...] Вона тим видається [...] старшою, що в різних своїх варіантах заховала найбільше старих 12-складових

¹ Франко І. Українські записи Порфирия Мартиновича / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 73.

² Франко І. Козацькі часи в народній пісні, з замітками В. Будзиновського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 131–132.

³ Франко І. Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 298.

⁴ Там само. – С. 299.

2.7. «Найкращий вицвіт поетичної творчості в усій Слов'янщині»...

віршів, які з часом чи кобзарська пам'ять, чи, може, якась умисна робота порозривала, порозширювала та довела до теперішньої форми»¹. Аналізуючи варіанти думи про Олексія Поповича, І. Франко спостеріг: «ті варіанти різняться [...] лишень зайвими прикметниками, здрібненнями, повтореннями, якими зопсували його форму...»². Окрім зрозуміння динаміки розвитку поетичної форми дум, якщо мовити по-колессівськи, «старшої верстви», знаходимо в І. Франка чимало спроб текстологічного аналізу згаданих творів. Приміром, він з'ясував, що «...мов виразний відгук псевдо-Євремовеого оповідання звучать слова звісної думи про бурю на Чорнім морі, що “отцева-матчина молитва зо дна моря виймає”»³.

У найдавніших думках, «плачах невольників», порушена колишня органічна цілісність, ці твори, за Франком, є «компіляціями з дуже неважними додатками»⁴. В основі цих текстів, на гадку ученого, лежать ремінісценції із відомих зразків «Самійло Кішка», «Маруся Богуславка» з іноді неорганічним доповненням молитв, загальних формул.

На основі цілісної рецепції багатьох варіантів думи І. Франко намагався реконструювати «правильно-ритмічний» текст. Учений часто досить вільно поводився із записами, втручався (щоправда з належною аргументацією) в їхню структуру. Його спроби реконструкції первісного варіанту мають низку позитивних та негативних аспектів. Таке доволі сміливе поводження із фольклорним матеріалом, до певної міри штучне комбінування первісного найповнішого тексту викликало у науковому світі контроверсійні оцінки. Ф. Колесса, який загалом з великим пієтетом висловлювався про фольклористичний доробок І. Франка, щодо вказаного аспекту виступив із критичним коментарем. Пом'якшуючи, навіть

¹ *Франко І.* Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 299.

² Там само. – С. 301.

³ *Франко І.* Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії старохристиянської легенди / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 205.

⁴ *Франко І.* Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 308.

дещо виправдовуючи суворі випадки колег-фольклористів з приводу реконструкції зауважимо, що такі спроби дослідника засвідчують його добре розвинену інтуїцію, фольклористичне чуття, фаховість, уміння простувати ризикованим, проте необхідним для дальшого поступу науки шляхом.

Планомірно І. Франко розробляв чітку методологію вивчення українських народних дум. Пропонував всеохопне бачення матеріалу з урахуванням генетичної основи, особливостей функціонування, обставин виконання тощо. Його принципи аналізу жанру, на думку Я. Гарасима, приблизно можна вписати у таку схему:

1. Згромадження великої кількості історичних матеріалів, записаних різними мовами, для характеристики події, зображеної в думі.
2. Критична інтерпретація зібраного матеріалу, виявлення шляхом зіставлення зерен історичної істини.
3. Пошук у матеріалі фактів, що відповідають реаліям фольклорного тексту.
4. Розгляд хронології публікації усіх варіантів думи.
5. Встановлення основного варіанту.
6. Реконструкція найповнішого тексту контамінацією різних варіантів, якщо вони не надто різняться.
7. Висновок про історичну вартість думи.
8. Естетична оцінка твору.
9. Встановлення часу, місця і середовища виникнення думи.
10. Порівняння аналізованого тексту думи з іншими народними піснями та віршами літературного походження, що стосуються зображених подій¹.

Узагальнений погляд на думознавчий доробок І. Франка дає усі підстави засвідчити, наскільки глибоко та різнопланово учений осягнув природу жанру, як наполегливо шукав нових шляхів для його повнішого осмислення, при цьому нерідко ставав на хиткі містки, висловлюючи щонайменше суперечливі думки,

¹ *Гарасим Я.* Іван Франко як дослідник дум / Я. Гарасим // Українське літературознавство. – Львів, 2001. – Вип. 64. – С. 109.

2.8. «Блискавка, що нагло освітлює найглибші тайники людської душі»...

однак знаходив сили і засоби спростовувати хибні міркування і впевнено рухатися вперед. Науковець систематично збагачував думознавчний дискурс оригінальним баченням складних проблем, окреслив і апробував дієву методологічну стратегію аналізу творів «кобзарського репертуару». Отже, є усі підстави вважати І. Франка одним із найавторитетніших думознавців, який зробив чимало для утвердження і розвитку цієї важливої складової української науки про фольклор.

2.8. «Блискавка, що нагло освітлює найглибші тайники людської душі»: баладознавчі розмисли Івана Франка

Жанр фольклорної балади неодноразово опинявся в об'єктиві наукової уваги І. Франка. Посилений інтерес дослідника до балад має подвійну мотивацію, адже жанр цікавив його і як фольклориста, і як письменника. Ті життєві драми та трагедії, що їх мистецьки осмислено у форматі уснословесного жанру, не могли залишити байдужим такого чутливого до слова ученого. Відтак, він комплексно оцінив цю оригінальну генологічну одиницю, запропонував ґрунтовне осягнення різних її рівнів (сюжету, структури, поетики тощо).

Основою для написання однієї із ранніх фольклористичних розвідок І. Франка (ідеться про дослідження «Жіноча неволя в руських піснях народних»^{*}), що займає вагоме місце у баладо-

^{*} Коментуючи методологічну основу праці «Жіноча неволя в руських піснях народних», Іван Остапик і Галина Василькевич влучно відзначили: «У І. Франка ж безпристрасна соціологія не цурається ні естетики, ні філософії, ні психології, що спроектована на народну етику» (*Остапик І. Жіноча неволя в руських піснях народних / І. Остапик, Г. Василькевич // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. I. – С. 962).*

знавчому дискурсі ученого, стали переважно нові записи народних балад, що їх зробили Михайло Павлик, Іван Мох і сам автор студії. Властиво, молодий дослідник тоді не використовував терміна «балада» й «експлуатував» далеко не наукові описові жанрознави на кшталт «жіночі пісні» чи то «жіночі невольничі псалми»¹. Попри проблеми з термінологічним жанровим означенням аналізованих творів ученому вдалося збагнути їхню баладну сутність, сформулювати головні диференційні ознаки і чітко виписати координати змістово-тематичної налаштованості цих ліро-епо-драматичних пісень, серед яких «дуже багато так сумовитих, так жалібно болющих, розкриваючих нам таку многоту недолі, що, вдумавшись в ті пісні і в те життя, котре їх викликало, ми не можемо не вжахнутись, не можемо не спитати самих себе: невже ж се правда?»².

Безперечно, і суть, і спосіб передавання інформації у баладі мають унікальну маркованість: жанр спрямований на емоційно наснажене, максимально експресивне зображення виняткових, небуденних, найчастіше трагічних ситуацій. Ця тематична зорієнтованість, налаштованість на конкретний тип матеріалу пов'язана водночас і з добором відповідних принципів його опрацювання: докласти якнайбільше зусиль, аби якнайменшими засобами загострити, вияскравити вже за своєю природою виразний кульмінаційний момент, що зображає людину на межі, в екстремальних умовах, у момент екзистенційного вибору, у мить найвищої емоційної напруги.

Осмишуючи сутність зображуваної у баладі події, І. Франко наголошував саме на її винятковості. Приміром, у коментарі до балад про дітозгубницю (про дворачку, про Ганнусеньку) учений зазначав: «що случаї, до описаного в тій пісні, траплялися і давнішими часами досить рідко між нашим народом, доказує й сама пісня, котра розказує о нім як о “причині”, або “новині”, т. є. о рідкім і незвичайнім факті»³.

¹ *Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 211.*

² Там само.

³ Там само. – С. 219.

2.8. «Блискавка, що нагло освітлює найглибші тайники людської душі»...

Як добрий знавець фольклорної традиції багатьох народів Європи І. Франко неодноразово констатував, що баладні мотиви, які позірно дуже схожі на унікальне національне надбання українського етносу, мають надзвичайно широкий ареал побутування та належать до загальнолюдського культурного фонду. Твори цієї групи, як об'єктивно вважав І. Франко, якнайменше надаються для характеристики національних ментальних особностей. З цього приводу у процесі коментування балади, центральний мотив якої дослідник визначив як «знасилування і відтак страшне замучення жінчини»¹, він стверджував: «Тільки ж помимо свого розширення між нашим народом не можна в тій пісні шукати характеристики нашого життя і наших людей, навіть і в давніших часах. Пісня сеся належить до т. зв. бродячих, або вандруючих пісень, котрі переходять від одного народу до другого, і зайшли до нас з заходу»². Аби такого типу міркування не видалися голосливими, неаргументованими, І. Франко вдавався до переконливої мови фактів, наводячи беззаперечні докази активного побутування творів з аналогічним мотивом у західній (зокрема британській та німецькій) усній та писемній традиціях. Покликаючись на пісню зі збірника Людвіга-Йоахіма фон Арніма та Клеменса Brentano, український фольклорист наочно продемонстрував особливості розвитку того ж мотиву, який, якщо дещо перефразувати визначення І. Франка, можна назвати «збезчещення і вбивство жінки».

Окреслюючи таку очевидну подібність, учений артикулював вельми перспективний напрям розгортання проблеми, спрямований на висліджування початків твору та його історичного «ходу». Зрештою, схожі завдання І. Франко успішно розв'язував у своїх пізніших розвідках. Водночас, генеза та особливості розвою популярного міжнародного мотиву стали пріоритетними у студіях фольклористів-компаративістів, які, починаючи з другої половини ХІХ століття, тривалий час займали панівні позиції у європейській науці про народну усну словесність.

¹ *Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 221.*

² Там само

Не раз І. Франко радив «вдуматися в ті пісні», «вилушувати в кожній дії її психологічні мотиви»¹, бо й справді балади змушують кожного замислитися, проаналізувати ситуацію, збагнути ті причини, які призвели до трагедії, до неймовірного повороту долі. До речі, у баладах за законами жанру фінал наперед визначений, однак, попри «прозорість» кінцівки, ці пісні залишаються цікавими, а тому й популярними. Аби зберегти так звану «єдність враження», аби максимально сконцентрувати увагу слухача на винятковій події, балада відкидає усі зайві, дигресивні елементи, вдаряючи у ті струни, які обов'язково зрезонують у душі реципієнта. Балади належать до такого типу уснословесних творів, де надзвичайно важливу роль відіграє психологічний аспект. Складні, скомпліковані внутрішні порухи, які, зрештою, визначають тактику зовнішньої поведінки, у баладних піснях оприявлено виразними штрихами.

Попри те, що у баладах досить часто трагізм зображуваної ситуації підсилено фантастичним серпанком, все ж реалістичність є конститутивною ознакою жанру. Саме цю ознаку унікально точно ідентифікував І. Франко, окреслюючи набір упізнаваних показників генологічної одиниці. «...Балада, – стверджував дослідник, – виходить з конкретних, дійсних фактів чи обставин і постійно спирається на них, немов на ґрунт, незважаючи на всі художні та фантастичні прикраси...»². Цю об'єктивну Франкову гадку згодом підтримало чимало українських фольклористів та літературознавців. Зокрема Михайлина Коцюбинська запевняла, що завжди «крізь баладне забарвлення прозирають відчутні реальні життєві ситуації...»³.

¹ *Франко І.* Передмова [до видання: Уільям Шекспір. Юлій Цезар] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 201.

² *Франко І.* Про Варлаама і Йоасафа та притчу про єдинорога / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 30 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 604.

³ *Коцюбинська М.* Специфіка балади українських романтиків / М. Коцюбинська // Мої обрії : в 2 т. Т. I / М. Коцюбинська. – К. : Дух і літера, 2004. – С. 14.

2.8. «Блискавка, що нагло освітлює найглибші тайники людської душі»...

З'ясування особливостей побудови баладного сюжету опинилося у колі пріоритетних завдань Франка-фольклориста. Виняткова сконцентрованість на власне події без особливої уваги до її передісторії та післяісторії стала впізнаваним атрибутом жанру. Для балади, як слушно спостеріг І. Франко, зовсім не важливо, що саме призвело до відповідного розташування сил, як саме розвивалися життєві долі головних дійових осіб задовго до тієї миті, коли перед героєм постає проблема екзистенційного вибору, коли він опиняється один на один перед необхідністю найважливішого життєвого іспиту. Так само поза силовим полем балади опиняється зображення життя після трагедії, вона не розпорошує свій вибуховий емоційний «зудар» на однозначні епілогові відповіді, поза якими втрачається ефект таємничого, незнаного, а вдається до прийому багатозначного замовчування, час від часу пропонуючи дидактичні фінальні акорди з виразним етнопедагогічним навантаженням.

Іван Франко щиро зізнавався, що «не може відмовити собі тої приємності» «приглянутися», «освітити критично, розібрати і зважити в усіх складниках»¹ баладу про Якима з центральним мотивом – чоловік за намовою вдови вбиває свою жінку. Учений, по суті, дав взірцевий приклад витлумачення глибоких підтекстів однієї балади, формуючи на підставі тих небагатьох штрихів, які нам дає уснословесний зразок, барвисту (хоча переважно це барва темна, ба навіть багряно-кривава) картину однієї трагедії, в якій важко шукати того, хто завинив, важко іноді пояснити мотивацію поведінки, важко однозначно «відзискати правду», адже у кожного із героїв є своя правда, кожен в одну мить стає заручником ситуації, іграшкою в руках зовсім не поблажливої долі. Власне, І. Франко як майстерний інтерпретатор з філігранним чуттям тексту намагався відчитати усі ті «правди», ту поліфонію думок, глянути на світ очима кожного з небагатьох учасників того, на перший погляд «кримінального казусу», який, відлитої у мистецьку форму балади, набуває зовсім іншого статусу та сприймається радше як прав-

¹ *Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 235.*

дива історія понівечених життів, аніж як чергове повідомлення про кривавий злочин. До речі, з цього приводу у контексті коментування баладної рецепції кримінальної події учений висновував: «Муза народна глядить глибше і судить гуманніше, ніж учена справедливість»¹. І. Франко унікально тонко умів відчутти і прочитати красу кожного слова, умів смакувати тими розкішними, емоційно наснаженими епізодами, які, якщо сказати його ж словами, «проймають» наскрізь.

Балада, за спостереженням І. Франка, належить до такого типу творів, де справді «много важить» кожне слово. Якщо твір активно побутує, має великий ареал поширення, то його словесна текстура досконало вироблена, максимально відшліфована та зорієнтована на конденсований виклад сенсаційної події без зайвих «ліричних відступів». Натомість, у зразках жанру, що представляють найновішу верству баладної творчості, учений помічав низку елементів, які «розводнюють» густину оповіді і призводять до втрати чіткості та логіки викладу сюжету. Такі невироблені твори, в яких первісно «оповідання уриване, переплітене (не раз просто-таки для вірша) нічого не значучим реченням», – як слушно зауважив І. Франко, – «переходячи з уст до уст, згладжуються, доповнюються і заокруглюються»². Саме такі «вигладжені» і «заокруглені» тексти балад унікально вміло дотикають до найпотаємніших струн душі, як казав І. Франко, «таким малим средством», який «ледве чи доказав би й найбільший поет-серцевідець»³.

При узагальненому огляді народних пісень баладного типу І. Франко концептуально окреслив низку впізнаваних ознак жанру, стверджуючи, що «власне ті пісні визначаються поважним тоном, звичайно дуже серйозним або й трагічним змістом і подекуди моралізаційною тенденцією»⁴. Цікаві, у багатьох

¹ *Франко І.* Жіноча неволя в руських піснях народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 237.

² Там само. – С. 248.

³ Там само. – С. 251.

⁴ *Франко І.* Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 28.

2.8. «Блискавка, що нагло освітлює найглибші тайники людської душі»...

моментах суголосні із Франковими міркування щодо сутності жанру, щодо його квінтесенційних показників висловила авторка статті «Слов'янська романтична балада: зустріч на межі світів (Іван Франко – Юліуш Словацький – Янко Краль)» Людмила Петрухіна. Врахувавши досвід наукового прочитання уснослоvesного і літературного ліро-епосу, дослідниця зазначила, що «у баладі зустрічаються: світ реальний і фантастичний, профанний і сакральний, історичний і легендарний, світ живих і світ мертвих, бідних і багатих, світ традиційний і нетрадиційний, колективний та індивідуальний, розуму і почуття, раціонального мислення і безумства. Здебільшого зав'язка конфлікту, виникнення конфліктної ситуації відбувається на межі цих світів, а їхнє зіткнення або протистояння провокує початок подій, які визначають сюжет твору»¹.

Не залишилося поза Франковою увагою питання ритмомелодики балад. Зокрема, прикметним він вважав семискладовий розмір, яким «зложені деякі пісні баладового змісту, приміром, галицько-руська пісня про чабана, що, притягнений чарами дівчини, прилетів до неї на білім коні, і українська пісня про чумака, що взяв за жінку свою власну сестру»². Варто згадати, що пісню про чабана, яка розпочинається словами «Ой у гаю, у гаю / Чабан вівці зганяє», науковець докладніше проаналізував у статті «“Тополя” Тараса Шевченка». Учений виявив, що у «Тополі» Т. Шевченка використано народнопісенний вираз «серед степу тупне кінь ногою», який, очевидно, взято саме із досліджуваної балади. Заразом автор розвідки згадав і про давніше успішне літературне опрацювання (ще з 1585 року) цього баладного сюжету (дівчина за допомогою «зілля, вареного на огні, приносить невірного чабана»³) у поемі Себастьяна Кльоновича «Roxolania». Щодо складочислової будови

¹ *Петрухіна Л.* Слов'янська романтична балада: зустріч на межі світів (Іван Франко – Юліуш Словацький – Янко Краль) / Л. Петрухіна // Українське літературознавство. – Львів, 2006. – Вип. 68. – С. 44.

² *Франко І.* Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 46.

³ *Франко І.* «Тополя» Т. Шевченка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 85.

балад І. Франко полемізував із Ф. Колессою, авторитетним знавцем ритмомелодики народної пісенності. Він частково опротестовував тезу автора «Української усної словесності» про те, що розміром 6+6 з його модифікаціями 4+2/4+2 або 2+2+2/4+2, або 3+3/2+2+2 і т. д. «уложена велика часть [...] балад і взагалі пісень мандрівних, що вказувало б на чуже походження сеї форми; стих 6+6 улюблений особливо в народній поезії західних слов'ян»¹. Висловлюючи інший погляд на проблему, І. Франко запевняв: «...Ся думка добродія Колесси хибна, бо власне найдавніша наша пісня про Стефана-воєводу уложена вже сим розміром, а XVII в. дав нам подібних пісень дуже значне число; власне [...] балади, зложені сим розміром, – найповніші і сягають своїм початком не далі XVIII в.»².

У контексті вияснення народної основи Шевченкової «Тополі», особливо її фінального акорду, І. Франко цілком виправдано одним із прототипів раннього твору письменника називав баладу з традиційно трагічним сюжетом, «де мати посилає нелюбу невістку в поле льон брати і заклинає її так, що коли не добере льону, щоб перемінилася в тополю. Невістка справді льону не дібрала і стала тополею, а мати каже опісля синові зрубати непотрібне дерево, але за першим ударом тополя промовляє до нього: я твоя мила, і син гине з нею разом»³. Мотив метаморфози, що відіграє ключову роль у згаданому народнопісенному зразку, І. Франко обґрунтовано відносив до вельми давніх, таких, що сягають своїм корінням ще греко-римської міфології. Дослідник обставив фактами висловлену тезу та наголосив на вельми оригінальному витлумаченні старого мотиву в уснословесній версії, в якій головний пафос звернено на підсилення «ефектовості» кульмінаційного моменту.

Завдяки докладному аналізу побутових обставин, що їх донесла балада, І. Франко підтверджував наявність чималої кількості дета-

¹ Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 303.

² Там само.

³ Франко І. «Тополя» Т. Шевченка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 86.

2.8. «Блискавка, що нагло освітлює найглибші тайники людської душі»...

лей, невластивих нашому краєві, деталей, безперечно, зайшлих, які передають обставини, невідповідні до українських реалій. Коментуючи фінал балади «Іван та Мар'яна» у порівнянні з аналогічними мотивами сербських, хорватських та болгарських пісень, І. Франко зауважив, що, на відміну від цих текстів, де зраджений чоловік подекуди з витонченою нелюдською жорстокістю, холоднокрівно карає підступну жінку («поздирав з неї пишне вбрання, обілляв її воском і смолою, посипав сіркою, обкрутив повісом і обілляв горілкою, вкопав по пояс у землю і запалив»¹), український варіант значно згладжує, переводить у більш гуманну площину сцену розправи над відступницею. Серед причин, що зумовили надто «жорстоке поводження» головного героя, І. Франко вбачав «моральне отупіння і здичавіння, яке виробилося у болгарського та сербського народу [...] під впливом турецького панування»². Вчинок персонажа в українському опрацюванні балади науковець пояснював радше афектовим станом розпашілого в бою чоловіка, «хвилею великого зворушення», аніж виробленим упродовж років моральним падінням.

Безперечно, І. Франко приставав до тих фольклористів, які запевняли, зрештою доводили прикладами, що балади належать до «міжнародного добра», однак, підтримуючи це слушне спостереження, вельми доречно додавав, що майже завжди вони «націховані національним колоритом», «локально підмальовані», себто всім зрозуміла емоційно наснажена трагічна подія в ошатнім обрамленні балади, промовляючи до душі реципієнта загальнозрозумілою мовою фактів, водночас прагне якомога увиразнити ситуацію, а тому використовує барви з обсягу етнічної кольористики. У процесі вивчення баладних мотивів на сторінках «Студій над українськими народними піснями» І. Франко доводив міжнародну сутність жанру, пропонував «порівнюючі вигляди на інші фольклори національні». Олена Ганіч, авторка дослідження «Проблема поход-

¹ Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 68.

² Там само. – С. 69.

ження української народної балади», високо оцінила «порівняльний аспект» баладознавчих пошуків І. Франка та наголосила на вагомому внеску ученого у вивчення «питання походження окремих баладних зразків та їх місце в історії українського фольклору»¹.

Аби збагнути закономірності національного опрацювання «мандрівної теми», конкретними прикладами увиразнити засадничі прийоми апперцепції первісно запозиченого мотиву, І. Франко вдавався до компаративного вивчення балад. Якісний порівняльний дослід народних балад І. Франко застосовував, головню покликаючись на досвід М. Драгоманова, який ще у студії «Відгук лицарської поезії в руських народних піснях. Пісні про “Королевича”» запевняв: «Порівняний досвід особливо доконечний щодо таких пісень, котрі, ми думаємо, найкраще буде назвати баладами»². Причини переходу баладних творів від народу до народу М. Драгоманов вбачав у «ефектності» їхніх сюжетів, в апелюванні до тем, які роздрознюють людські чуття.

У своїй широко закроєній програмі фольклористичних досліджень М. Драгоманов важливе місце відводив для студіювання народних балад. Задум ґрунтовного вивчення жанру було частково реалізовано у вже згаданій праці «Відгук лицарської поезії в руських народних піснях. Пісні про “Королевича”». Однак це був лише один маленький штрих до планованого панорамного огляду численних баладних мотивів. Метод компаративного аналізу, що ним успішно послуговувався М. Драгоманов у більшості фольклористичних робіт, давав підстави добре висвітлити міжнародну суть балад і водночас відкривав перспективу побачити й увиразнити «печать національного духу» у тих поетично оформлених життєвих трагедіях. У листі до І. Франка від лютого 1887 року з цього приводу М. Драгоманов писав: «я б хотів почати правильну

¹ *Ганіч О.* Проблема походження української народної балади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук за спец. 10.01.07. «Фольклористика» / О. Ганіч. – Львів, 2001. – С. 4.

² *Драгоманов М.* Відгук лицарської поезії в руських народних піснях. Пісні про «Королевича» / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство : в 4 т. Т. I. – Львів, 1899. – С. 67.

2.8. «Блискавка, що нагло освітлює найглибші тайники людської душі»...

серію статей про “бродячі” теми в нашій народній словесности (в піснях – балади)...»¹. Дослідник, мовлячи про шляхи практичної реалізації задуму, також зазначав: «тепер про балади не можна писати, не маючи видання Child...»². Згодом, відповідаючи Франкові на запити щодо неодмінної лектури для дослідника, що має твердий намір студіювати «баладне добро», М. Драгоманов знову наголосив: «про такі сюжети тепер не можна писати, не маючи Child – Scottish and English Ballads, де приведені усякі паралелі в страшеному числі»³.

Назване видання американського дослідника зацікавило й І. Франка, однак він, як і М. Драгоманов, не мав змоги придбати збірник через його надмірну дорожнечу. Не потрапив корпус Френсіса Джеймса Чайлда й у ті бібліотеки, з якими мав контакт і в яких працював І. Франко. Варто зауважити, що про зміст і наукову цінність праці «The English and Scottish Popular Ballads» учений мав досить ґрунтовні уявлення. Він коротко виклав концептуальні положення праці у передмові до українських перекладів старошотландських балад. У корпусі Ф. Дж. Чайлда, писав І. Франко, «...зведено до купи весь величезний засіб пісень та їх варіантів із усіх попередніх видань та майже до кожного номера додано багатий бібліографічний показчик паралелей та аналогій із пісенного скарбу всіх європейських народів, не виключаючи й слов'янських, в тім числі й нашого, українського. Се многоцінне видання [...] являється необхідною основою для кожного вченого, що хотів би зайнятися порівняним дослідом народних пісень баладового змісту»⁴. Щоправда, у цьому вступному слові трапилася прикра помилка, адже І. Франко говорив про «шість великих томів або 12 півтомів» «монументального видання»⁵, коли насправді збірник

¹ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 244.

² Там само.

³ Там само. – С. 464.

⁴ Франко І. Старошотландські балади. Передмова / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 10 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1977. – С. 144.

⁵ Там само.

Ф. Дж. Чайлда вийшов у п'яти томах (десяти частинах) у Бостоні з 1882 по 1898 роки. Є усі підстави вважати, що про вказаний корпус англійських та шотландських балад І. Франко знав лише, як він сам висловлювався, із джерел «другої руки». Це, вочевидь, спричинило вказану неточність. Також потрібно взяти до уваги й те, що передмову до колекції балад учений писав 15–16 липня 1914 року у Криворівні, себто далеко від наукових центрів, даючи покликання на найважливіші напрацювання у галузі баладознавства головно «з пам'яті». Є також підстави вважати, що ввели в оману І. Франка зауваги М. Драгоманова, який скеровував до першої праці Ф. Дж. Чайлда з цієї теми, яка з'явилася значно раніше (з 1857 по 1861 роки) у восьми томах під дещо іншим титулом «English and Scottish Ballads». До слова, монументальний корпус американського дослідника важливий не тільки тим, що пропонує найповніший звід баладних пісень, а й спрямований на їх наукове коментування. До кожної балади Ф. Дж. Чайлд подав вступні ремарки, де з'ясовував особливості побутування певного сюжету, наводив розгорнуті бібліографічні нотатки, інформував про наявність варіантів та спорідненість із баладною традицією інших народів. Мовлячи про міжнародність жанру, автор писав: «Я подавав тільки ті паралелі, що містилися у попередніх виданнях або ті, які сам надібав, побіжно гортаючи сторінки найвідоміших чужоземних збірників»¹. У вступних нотатках до розширеного видання 1882–1898 років Ф. Дж. Чайлд зізнавався, що, доопрацьовуючи корпус англійських та шотландських балад, він взурувався на збірник «Danmarks gamle Folkeviser» (1853) Свенда Херслеба Грундтвіга*. «Під час редагування цих балад, – стверджував американський учений, – я близько дотримувався плану С. Х. Грундтвіга у його праці “Старі популярні балади Данії”, яку найвище цінують ті, хто користувався нею, і яка потребує хіба що

¹ English and Scottish Ballads / selected and edited by F. J. Child. – Boston, 1857. – Vol. I. – P. 11.

* До речі, згаданий видавець данських балад запропонував класифікувати ці твори на героїчні, легендарні, історичні, казкові та лицарські, залежно від провідної теми пісні.

2.8. «Блискавка, що нагло освітлює найглибші тайники людської душі»...

доповнення»¹. Властиво, Ф. Дж. Чайлду вдалося упорядкувати збірник, який належить до найгрунтовніших напрацювань у галузі видання та коментування баладних творів. Про актуальність дослідження переконливо свідчать численні перевидання, останнє з яких було розпочато 2001 року.

Загалом, І. Франко був добре обізнаний із основними баладознавчими напрацюваннями європейських фольклористів. Взявши на озброєння увесь відкривачий потенціал студій попередників, український учений досяг значних успіхів у «порівняному досліді» балад різних народів. Вельми цінними є його коментарі про своєрідні риси старошотландських балад. Зокрема, як національно питомі ознаки балад цього етносу учений розглядав «їх повну об'єктивність та безособовість, а при тім майже гарячкову драматичність оповідання»² і зауважував: «Особливо гідна подиву композиція тих балад, у яких оповідання не починається звичайно викладом про початок та обставини головної події, але зовсім незаметно впадає *in medias res*, а дуже часто лишає найважливішу подробицю, вияснення конфлікту та ключ події на сам кінець»³. Виразною особливістю шотландських балад, як спостеріг І. Франко, є також те, що вони «при своїм баладовім характері мають гумористично-сатиричний зміст»⁴. Водночас суттєва відмінність виявляється у середовищі виникнення та сфері побутування творів цієї формації, бо старошотландська балада – це первісно «витвір рицарської верстви», а тому можна би «сю народну поезію назвати вповні аристократичною в протиставленні до демократичної народної поезії слов'янських народів»⁵.

Докладно на аналізові старошотландських балад І. Франко зупинився у концептуальній передмові до своєї збірки українських перекладів цих ліро-епічних пісенних творів. Окрім послідовного

¹ The English and Scottish Popular Ballads / ed. by F. J. Child. – Boston, 1882. – Vol. I, Part I. – P. VI.

² Франко І. Старошотландські балади. Передмова / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 10 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1977. – С. 142.

³ Там само. – С. 143.

⁴ Там само. – С. 141.

⁵ Там само.

випишування оригінальних національних рис шотландських балад, учений висловив чимало вартісних спостережень щодо своєрідності жанру загалом. Зосібна, слухними видаються Франкові зауваги про «неісторичність» більшості студійованих пісень та про їхню зосередженість на «оповіданні подій загальнонародських, які не можна напевно приложити до жодної особи, згаданої в історії...»¹.

Перелік баладних ознак на підставі поглибленого аналізу текстів та студіювання міркувань попередників, серед яких передусім враховано погляди І. Франка, запропонував І. Денисюк. Він, за прикладом автора «Жіночої неволі...», до атрибутів баладної структури зараховував «раптовий абруптивний початок, фрагментарність викладу, фіксацію високих драматичних моментів, трансформацію прикмет роду – епіки, лірики і драми, нервовий лаконічний стиль, демонстрацію, а не аналіз крайніх ситуацій»². Саме ці елементи вичленував І. Франко, демонструючи ґрунтовне розуміння законів жанру. Приміром, драматичну складову балади, що її часто ігнорують у баладознавчих студіях, учений підтверджував і теоретично, і практично: у письменницькому доробку загальнозвісною є високомистецька драма «Украдене щастя», що побудована на оригінальному авторському потрактуванні «пісні про шандаря». Вельми слухними у цьому контексті видаються зауваги Марти Дах. «Баладний сюжет, – стверджувала авторка кандидатської дисертації “Літературне життя народної балади «Ой не ходи, Грицю...»: проблема олітературення сюжету і жанру”», – нагадує пружину, яку можна всіляко розтягувати, трансформувати у поеми, драми, повісті, романи, у кожному конкретному випадку по-новому розкриваючи його внутрішню енергію. Ця пружність баладних сюжетів і зумовлює широкі можливості їх інтерпретації»³.

Також І. Франко послуговувався найновішими науковими

¹ *Франко І.* Старошотландські балади. Передмова / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 10 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1977. – С. 142.

² *Денисюк І.* Розвиток української малої прози ХІХ – поч. ХХ ст. / І. Денисюк. – Львів : Академічний експрес, 1999. – С. 13.

³ *Дах М.* Літературне життя народної балади «Ой не ходи, Грицю...»: проблема олітературення сюжету і жанру : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук за спец. 10.01.07. «Фольклористика» / М. Дах. – Львів, 2001. – С. 5.

2.8. «Блискавка, що нагло освітлює найглибші тайники людської душі»...

досягненнями в коментуванні художніх творів (уснословесних у тім числі), зокрема, як один із аспектів комплексного опрацювання народних балад він використовував «естетичну оцінку», «значно поглиблюючи її на підставі здобутків нової еволюційної і експериментальної психології»¹, тобто засягав на презентацію естетико-психологічного виміру жанру. «Великим тріумфом штуки, – вважав І. Франко, – є вміння в партикулярному, частковому, случайному показувати загальне, вічне і безсмертне»². Нерідко у фольклорних творах, передусім баладах, спостерігаємо отой, за І. Франком, «великий тріумф штуки», де настільки естетично гармонійно передано виняткову подію, що її поетичне втілення сприймаємо як неперехідний твір «зложений у форми вічності».

Цілий комплекс баладних сюжетів, як частково було уже зазначено, І. Франко розглянув на сторінках корпусу «Студії над українськими народними піснями». У поле уваги дослідника потрапляли головню тексти з виразною історичною підосною, властиво, учений у процесі аналізу кожного твору паралельно із докладним змістово-тематичним, текстологічним, естетичним аспектами намагався відстежити водночас і генетичну складову, встановити приблизний період виникнення досліджуваної пісні за наявністю промовистих реалій, за вказівкою чи натяком на певні історичні події та особи.

З'ясовуючи джерела постання численних баладних мотивів, І. Франко доводив, що, окрім поетичного опрацювання реальних життєвих ситуацій, «великий вплив» на якісне поповнення баладного репертуару «мала апокрифічна і легендова література»³, яка вельми успішно використовувала елемент чудесного.

Докладний розбір баладних мотивів І. Франко планував здійснити у серії концептуальних розвідок, що мали доповни-

¹ *Франко І. «Тополя»* Т. Шевченка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 74.

² *Франко І. «Наймичка»* Т. Шевченка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 467.

³ *Франко І. Із старих рукописів* / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 349.

ти панорамний огляд народнопоетичного слова у «Студіях над українськими народними піснями». На жаль, далекосяжні наміри дослідник не зміг реалізувати повною мірою. Він не встиг запропонувати широкому загалові низки обіцяних аналітичних студій про окремі балади, в яких декларував бажання провадити багатоаспектний (текстологічний, змістово-тематичний, генетичний і т. д.) зондаж багатьох творів. Однак, ученому вдалося виокремити понад 50 баладних мотивів та класифікувати їх за тематикою та особливостями побудови ритмічної схеми. Вичленовуючи кожен баладний мотив, І. Франко одразу ж подавав покликання на те джерело (джерела), в якому (яких) опубліковано відповідну пісню. Запропонований принцип презентації баладного мотиву, окрім точної бібліографічної інформації, разом давав більш-менш об'єктивну картину про сферу побутування та ступінь популярності твору. Сам дослідник досить критично висловлювався про виконану роботу, стверджуючи, що «отсей схематичний перегляд не має претензії ані на повноту мотивів, ані на повний виказ відомих досі варіантів...»¹.

У «Передньому слові» до видання поеми Т. Шевченка «Перебендя», встановлюючи ті народні пісні, що їх Т. Шевченко відніс до репертуару народного співця, І. Франко розглянув декілька балад і принагідно прокоментував їх. Приміром, у заувагах до балади «Ой, не ходи, Грицю...» дослідник лаконічно, кількома штрихами окреслив знану сюжетну колізію твору, наголосив, що «основна ідея пісні виражена в словах дівчини-чарівниці: Ой, мамо-мамо, жаль ваги не має, нехай Грицуньо двох не кохає»², та резюмував: «правдиве могуте чуття мститься над легкодушною та неширою зневагою любові»³. У схожій ремарці до балади «про Сербина» І. Франко аргументовано стверджував, що твір належить до «загальнознаних пісень» і має «незлічиму» кількість варіантів. Аналізований зразок, на переко-

¹ Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 308.

² Франко І. Предне слово [до видання «Перебенді» Т. Г. Шевченка, Львів, 1889] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 293.

³ Там само.

2.8. «Блискавка, що нагло освітлює найглибші тайники людської душі»...

нання ученого, має південнослов'янське походження. До народної основи пісні долучено книжний мотив про «кровосумішку», який, за здогадами І. Франка, «пішов головно з апокрифічного життя святого Григорія, котре, своєю чергою, було переробкою старогрецької легенди про Едіпа»¹. У висновкових міркуваннях про «стійність» цієї конкретної пісні і баладної традиції загалом учений наголосив, що їм властиве «високопоетичне, моралізуюче значення»². Передусім органічне поєднання цих елементів формує особливу принаду творів досліджуваної формації і забезпечує багатовікову непроминальну популярність, перебування в авангарді народної творчості.

Баладу про шинкарку (Хаюню, Резю), «котру козаки (донці, чорноморці, чужоземці) підмовили мандрувати з собою і котру опісля зрадили і вбили (кинули в Дунай, а в других варіантах “прив’язали до сосни косами” та опісля “запалили сосну зверху аж донизу”)...»³, І. Франко відносив до «захожих», заразом, як і в попередній, підкреслював виразну «моралізаційну тенденцію», що знаходить свій вербальний вираз у фінальній фразі «Ой, хто діти має, най їх научає, звечора до корчми най їх не пуцає».

У поле уваги дослідника потрапила також балада про те, як син за намовою матері «вбиває жінку насмерть». Вказаний «оригінальний твір» за атестаціями І. Франка належить до «найкращих перл між нашими народними піснями»⁴. Через фокус цієї балади, що у фольклорному середовищі більш відома під назвою «Про свекруху злюю», учений вивів основну ідейно-психологічну зорієнтованість жанру та водночас окреслив стійку формулу успіху балад, які покликані «потрясати серця людські страшними картинами, будити в них страх і співчуття, а тим самим підносити, убагороднювати їх»⁵.

¹ *Франко І.* Предне слово [до видання «Перебенді» Т. Г. Шевченка, Львів, 1889] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 294.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само. – С. 296.

⁵ Там само.

У передмові до вже згаданого перекладу старошотландського народного ліро-епосу І. Франко запропонував концептуальну образну оцінку балад, зазначивши, що їх можна порівняти із «блискавкою, що нагло освітлює найглибші тайники людської душі...»¹. У своїх ґрунтовних, інформативно насичених наукових працях дослідник намагався повною мірою збагнути природу цієї «блискавки», а крізь її призму заглянути у «найглибші тайники людської душі».

2.9. «Се розрізнені перлини великого намиста»: жанр коломийки у науковій рецепції Івана Франка

З усіх уснословеснознавчих зацікавлень І. Франка впадає у вічі особливий інтерес дослідника до явищ нових, які тільки-но утвердилися у фольклорній традиції і ще не отримали належного наукового потрактування. Таким новим явищем, яке досить оперативно вийшло на авансцену пісенного репертуару українців у ХІХ столітті, стали коломийки. Тому народнопісенні монострофи вельми швидко опинилися в об'єктиві фольклористичних пошуків І. Франка і, зрештою, були концептуально проінтерпретовані, отримали кваліфіковану аналітичну оцінку. Учений з властивою йому проникливістю зумів виокремити найвиразніші прикмети коломийки, присутньо окреслити ідейно-тематичну спрямованість генологічної одиниці, коротко означити комплекс актуальних проблем цього оригінального жанрового утворення.

Завдяки ясності, лаконічності та ядерності вислову, коломийка здобула широку популярність, стала невід'ємним елементом народнопісенного репертуару. Оскільки чотирнадцятискладова коломийкова строфа органічно ввійшла у народну свідомість, стала улюбленою формою поетичного виразу думки, то не випадково саме крізь призму цієї жанроформи неодноразово було

¹ Франко І. Старошотландські балади. Передмова / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 10 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1977. – С. 143.

2.9. «Се розрізнені перлини великого намиста»...

змодельовано події сучасності, відтворено суспільні настрої, засвідчено актуальні питання соціуму. Завбачливо І. Франко розглядав твори аналізованої формації як переконливий доказ того, що «поетична творчість народу ще не вичерпалася»¹, що живою є ще «спосібність» «видобувати чимраз нові тони, відзиватися чимраз новими, а все хорошими, ніжними і характеристичними піснями на всі біжучі справи, котрі глибше діткнуть його життя і показують вплив на його суспільні і економічні обставини...»².

Одним із вагомих чинників, що позитивно вплинув на динаміку становлення коломийки, було звернення до сміхового начала. До сатирично-комічного відтворення дійсності жанр вдається досить часто. Здатність висвітлювати будь-яку ситуацію у сміховому ключі стала перспективною знахідкою та посприяла утвердженню домінуючих позицій коломийки у палітрі фольклорних жанрів окремих регіонів. «Насмішливий», «жартівливий» тон, який пронизує навіть ті твори, де розгорнуто серйозні теми, І. Франко вважав показовим, таким, що демонструє тенденції активного побутування жанру. Амплітуда розгортання комічного у коломийках надзвичайно широка. Властиво, з цього приводу, окреслюючи крайні точки відхилення коломийкового дотепу, І. Франко стверджував, що сміхове начало розвивається у діапазоні між «тонким жартом» і «цінічним насміхом»³, себто у гумористично-сатиричному полі. Враховуючи Франкові цінні спостереження, беручи до уваги особливості розростання коломийкового репертуару та в багатьох моментах наголошуючи превалюючу роль «сміху» у пісенних монострофах, І. Денисюк стверджував: «Коломийки зі своєю сконцентрованою, “математичною” структурою – це іскринки українського гумору»⁴.

¹ *Франко І.* Дещо про Борислав / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 186.

² Там само.

³ *Франко І.* До історії коломийкового розміру / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 232.

⁴ *Денисюк І.* Національна специфіка українського фольклору / І. Денисюк // Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Т. 3. Фольклористичні дослідження / І. Денисюк. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 22.

Франкову добру обізнаність із народною традицією номінування фольклорних жанрів можна простежити у багатьох випадках, а у контексті вивчення коломийок особливо виразно. У ранніх працях на позначення жанру коломийки І. Франко послуговувався терміном «співанка», що його найчастіше вживали самі виконавці. У пізніших студіях учений почав систематично вживати термін «коломийка», бо пересвідчився, що народна жанрознава «співанка» надто широка і втягує у своє силове поле твори різного типу, не лише ті, які відповідають розмірові (8+6)².

На підставі глибшого аналізу маємо змогу переконалися, що у ранніх працях термін «співанка» І. Франко вживав невипадково. Дослідник намагався увести в науковий обіг саме цю жанрознаву, оскільки вона превалювала в народній свідомості жителів Бойківщини – одному із епіцентрів розвитку жанру. Заразом, у фольклорній традиції регіону зафіксовано факти паралельного вживання назв «співанка» та «коломийка». Відтак, аби уникнути термінологічної плутанини, у пізніших працях І. Франко почав систематично застосовувати термін «коломийка», який був загальнозрозумілим і поширеним в інших етнографічних районах, передусім на Гуцульщині, де згадана жанроформа майже повністю запанувала у пісенному репертуарі (за винятком хіба що обрядової поезії). Особливості паралельного вживання обох жанрознав на Бойківщині досить успішно, шляхом ретельного студіювання місцевої фольклорної традиції, з'ясував авторитетний учений Р. Кирчів. Автор монографії «Із фольклорних регіонів України» аргументовано зазначив: «Подекуди вживання назв “коломийка”, “співанка” пов’язане з до певної міри функціональною диференційованістю: перше – музика і спів до танцю, а друге – тільки спів»¹. Є всі підстави вважати, що І. Франко знав про необхідність враховувати «функціональну диференційованість» під час номінації пісенних моностроф. Саме тому у ранніх працях («Дещо про Борислав», «Дещо про картоплю»), де йшлося головню про змістово-тематичний аспект аналізованих творів, він

¹ *Кирчів Р.* Із фольклорних регіонів України. Нариси й статті / Р. Кирчів. – Львів, 2002. – С. 85–86.

2.9. «Се розрізнені перлини великого намиста»...

послуговувався терміном «співанка», коли ж потрібно було подати комплексну характеристику явища безвідносно до регіону та функціональної налаштованості, науковець використовував назву «коломийка». Отже, навіть у процесі номінації І. Франко продемонстрував ґрунтовну обізнаність із особливостями фольклорної традиції рідного краю.

Іван Франко, хоч і не заперечував давності походження коломицького розміру (навпаки, доводив його архаїчність), вважав, що стрімко цей жанротип починає розвиватися у ХІХ столітті, особливо ж у його другій половині, і в лаконічній, надзвичайно кондесованій формі, зважаючи і вивіряючи кожне слово, майже миттєво реагуючи на виклики часу, барвисто малює поетичну картину сучасності. Приміром, у друкованій на сторінках журналу «Світ» статті «Дещо про Борислав» як ілюстративний матеріал дослідник використав саме записи нагуєвицьких коломицьок, які без надмірної орнаментальності і очевидної примішки фантазування відтворювали нерідко жакливі сцени тогочасного бориславського життя. У розвідці І. Франко підкріплював свої твердження монострофами, записаними від «молодого парубка з Нагуєвич» Митра (Дмитра) Люляка. Втрату ґрунтів під час освоєння бориславських родовищ респондент змалював у такій коломицьці:

Ой мовили бориславци, що будуть панами,
А вни поле попродали та й пішли з торбами¹.

Жидівські визискування у наступному зразку:

Ой ви жиди бориславські, стокроть мамі ваші,
Ой що я сьї набідував у ті ямі ваші!².

Систематично публікувати нові зразки коломицьок І. Франко планував у фахових виданнях. Ці наміри дослідник практично підтвердив у рубриці «Із уст народу» у журналі «Жите і слово». На сторінках першого тому часопису учений предста-

¹ *Франко І.* Дещо про Борислав / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 189.

² Там само. – С. 190.

вив невелику колекцію автентичних «коротких співанок», аби засвідчити серйозний потенціал того типу народної творчості, який успішно функціонує, розвивається і, попри «математичну» регламентованість, знаходить потрібні резерви для розширення тематичної та художньо-виражальної складової.

Великим кроком уперед на шляху до справді наукової рецепції досліджуваного жанрового утворення стало видання майже десятитисячного зводу коломийок, що його запропонував широкому загалові на сторінках «Етнографічного збірника» «феноменально щасливий збирач усякого етнографічного матеріалу»¹ В. Гнатюк. Вельми діяльну участь у підготовці Гнатюкового тритомного корпусу коломийок брав І. Франко. Дослідник передав упорядникові багату добірку зразків пісенної мініатюрної лірики (у корпусі, за підрахунками О. Дея, використано приблизно 350 зразків із записів І. Франка*) та водночас допомагав молодшому колезі готувати план майбутнього видання. Особливо доречними, за зізнаннями самого В. Гнатюка, були підказки авторитетного ученого «при систематизованню коломийок»². Очевидно, саме під впливом І. Франка В. Гнатюк відмовився від «філософічного поділу» творів. Відомо ж бо, що у вступному слові до першого тому «Галицько-руських народних приповідок» (1901) голова філологічної секції НТШ дуже гостро виступив проти застосування «філософічного», себто тематичного, принципу систематизації фольклорного матеріалу, оскільки вважав його дуже суб'єктивним, таким, що передає особисті рефлексії дослідника, а не виражає реальної сутності жанру. Тим-то, зважаючи на переконливі аргументи І. Франка, В. Гнатюк зважився на використання до певної міри «механічної» класифікації, яка все ж зорієнтована на об'єктивне представлен-

¹ *Франко І.* Володимир Гнатюк. Коломийки, т. II / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 148.

* До тритомника увійшли Франкові записи з різних місцевостей, зокрема з Березова, Коломиї, Матіївців, Нагуєвич, Тулукова, Ценова та Чортівця.

² *Гнатюк В.* Переднє слово / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів : НТШ, 1905. – Т. XVII : Коломийки / збір., упоряд. та вступ. стаття В. Гнатюка. – С. V.

2.9. «Се розрізнені перлини великого намиста»...

ня усього діапазону творів коломийкового типу. З цього приводу варто згадати Франкові роздуми про принципи розподілу багатого та різнорідного матеріалу, які він висловив у рецензії на третій том Гнатюкового видання. «Можна теоретично не одно закинути цьому поділові, – писав рецензент, – бачити в нім безсистемність і припадковість, та одно треба сказати, що він подиктований самим матеріалом і не міг бути інший без зміни в розкладі всіх коломийок»¹. У зазначеній заувазі І. Франко висловив своє кредо науковця-фольклориста: починати рух не від теоретичних «мудрувань», а від докладного аналізу уснословесного матеріалу, який найкраще підкаже оптимальний шлях для дослідника.

Учений був подивований, чому такий розлогий збірник коломийок не викликав жодного інтересу у наукових колах і чому не з'явилося жодної розгорнутої рецензії на це фундаментальне видання. Відтак, аби заповнити очевидну прогалину у фольклористичному дискурсі початку ХХ століття, дослідник запропонував свою розвідку-рецензію, в якій коротко окреслив розуміння унікальної жанрової природи коломийок, наголосив на важливості дальшої систематичної праці на ниві збирання та публікування цих коротких, але надзвичайно змістовних пісенних формулок, «заповів» у майбутньому повернутися до розгляду питання вже у форматі розширеної наукової студії, базованої на великому корпусі текстів. «Полишену на пізніше» «спеціальну розмову» про коломийки І. Франко продовжив 1914 року, зосередившись на з'ясуванні історії походження такого впізнаваного коломийкового розміру.

Надміру прикрим оте німування критики для І. Франка було ще й тому, що Гнатюків тритомник, порівняно з попередніми напрацюваннями в галузі, вигідно вирізнявся і якістю, і кількістю матеріалу, і рівнем його наукового осмислення. Багаторічний голова Етнографічної комісії НТШ був дуже добре обізнаний із доробком дослідників коломийкової традиції. Позаяк хронологічно першим

¹ *Франко І.* Етнографічний збірник. Видає етнографічна комісія Науково-го товариства імені Шевченка. Т. ХІХ / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 284.

значущим виданням зразків жанру стала збірка Щасного Саламона «Коломийки і шумки» 1864 року, то саме про цю колекцію неодноразово згадував І. Франко у контексті проблеми студіювання пісенних моностроф. Про збірку «звісного в нашій етнографічній літературі збирача народних коломийок і шумок»¹, вивчення якої, варто зазначити, І. Франко долучив до реєстру питань, запланованих до розгляду у межах спеціального курсу «Южноруська етнографія»², дослідник висловив однозначно негативні міркування, бо сам як кваліфікований знавець коломийкового репертуару (ці добрі знання він почерпнув не з книжкових джерел, а безпосередньо з уст народу) міг сказати напевне, де маємо справу з автентичним матеріалом, а де змушені констатувати наявність фальсифікованого продукту. Провівши ретельний аналіз колекції Щасного Саламона, І. Франко мав усі підстави стверджувати, що упорядник «зіпсував свою збірку фальсифікатами власного виробу»³. Штучне введення у науковий обіг цих, за висловом І. Франка, «фабрикатів» вже на початковій стадії рецепції жанру негативно вплинуло на увесь подальший процес осмислення коломийок, адже без жодної фахової ревізії твори з видання о. Щ. Саламона перемандрували до другого тому «Народных песен Галицкой и Угорской Руси» Я. Головацького, а згодом ще й стали матеріалом для не надто «оптимістичних» наукових резолюцій М. Сумцова про їх поетичну «стійність». Аби в майбутньому уникнути схожих блудів і не вештатися колонауковими манівцями, І. Франко запропонував «виключити» збірку о. Щ. Саламона «з ряду етнографічних

¹ Франко І. Віче в Турці / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 90.

² Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 33.

³ Франко І. Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ в. / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 264.

2.9. «Се розрізнені перлини великого намиста»...

видань, відповідаючих вимогам науки»¹. Варто також згадати, що дуже дисонують (очевидно, так само, як дисонують романтичний та позитивістичний підходи до розуміння й оцінки усної словесності) Франкові критичні думки про видання «Коломийки і шумки» із тими високими атестаціями, які у формі звернення до упорядника висловив П. Куліш 1865 року на сторінках львівського часопису «Мета» (№ 6, 30 квітня). Видавець «Записок о Южной Руси» не приховував захоплення «мовою красною», «формою принадною», «духом праведно-поетичним того народнього творива» і назвав його слово «чистим і ясним, як срібло»².

У вступних заувагах до статті про коломийковий розмір І. Франко висловив глибокі спостереження про сутність жанру, його концептуальну налаштованість. Науковець стверджував: «Взяті в своїй цілості, ті короткі пісні [...] являються не так сучасною епопеєю народного життя [...], як радше величезною панорамою з безліччю живих картин»³, себто коломийки презентують не діахронне бачення історії краю, а синхронний зріз, кидаючи меткий, всепроникний погляд на буття етносу. Справді, годі дошукуватися у пісенних монострофах (навіть тоді, коли вони побудовані за принципом циклізації, так звані «в'язанки») рефлексій про важливі події минулого, годі сподіватися натрапити там на думки загалу про знакові явища історії, натомість на кожному кроці натрапляємо на яскраві сцени, вихоплені зі щоденного побуту українця, сцени виразні, повні життєвої енергії. У скупих на слова, однак багатих на зміст коломийках наголос поставлено на панорамному представленні сучасності у її найрізноманітніших виявах. Ця обставина, мабуть, пояснює, чому період побутування

¹ *Франко І.* Из уст народа / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 415.

² *Куліш П.* До Счасного Саламона, прочитавши його «Коломийки і шумки» / П. Куліш // Твори : у 6 т. Т. 6 / П. Куліш. – Львів, 1910. – С. 516–517.

³ *Франко І.* До історії коломийкового розміру / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 232.

багатьох творів досліджуваної верстви не надто тривалий. Втративши актуальність, коломийки швидко сходять із авансцени, де їх змінюють інші, відповідніші, допасовані до конкретної миті твори. Франкове спостереження про «панорамність» жанру підтримало і розвинуло чимало дослідників пісенних моностроф.

Як уже було зазначено, розглядаючи тематичний діапазон коломийок, І. Франко наголошував на їхньому універсалізмі, на широті охоплення дійсності, на ґрунтовному осягненні епізодів сучасності. Ці «розрізнені краплини», як образно висловився дослідник, «зведені до купи [...] складаються на широкий образ нашого сучасного народного життя, безмірно багатий деталями і кольорами, де бачимо сльози й радощі, працю і спочивки, турботи і забави, серйозні мислі і жарти нашого народу, в різних його розверстуваннях, його сусідів, його соціальний стан, його життя громадське й індивідуальне від колиски до могили, його традицію і вірування, його громадські й етичні ідеали»¹. Аби чіткіше акцентувати тематичну різновекторність коломийок, спроектованість на представлення усіх сфер життя людини, учений зазначав, що у цих піснях «малюється незвичайно різносторонньо індивідуальне, родинне та громадське життя нашого народу в найрізніших його моментах»². Справді ж бо, у коломийках розкрито й особисті долі, й сімейні хроніки, й суспільні перипетії – усе чим живе «чоловік». Слушні Франкові спостереження підтвердили й пізніші дослідники. У своїх дефініціях вони нерідко майже дослівно повторювали його слова. Приміром, Ф. Колесса писав: «Коломийки під теперішню пору у східній Галичині репрезентують (заступають) найбільш живучу вітку української народної поезії, що постійно розвивається, зростає й наповнюється новим змістом, обіймаючи всі сторони народнього життя й народнього побуту»³. Аналогічні думки про масштабність охоплення дійсності у коротеньких

¹ Франко І. Володимир Гнатюк. Коломийки, т. II / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 149.

² Франко І. До історії коломийкового розміру / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 232.

³ Колесса Ф. Українська усна словесність / Ф. Колесса. – Львів, 1938. – С. 105.

2.9. «Се розрізнені перлини великого намиста»...

народних поетичних мініатюрах артикулював Микола Жінкин у статті «Коломийки». «У витворах цих, – стверджував харківський дослідник, – відбивається все життя народу, всі його сподівання, радість і горе, в них б'ється живий пульс сучасности, на них позначилися й своєрідно заломилися і політика, і економіка, і релігія, і етика»¹. Відомий фольклорист С. Мишанич продовжив традицію осягнення тематичної компетенції пісенних мініатюр. У статті «Жанрова система українського фольклору», виокремлюючи концептуальні характеристики аналізованої генологічної одиниці, науковець задекларував: «Коломийки [...] – це своєрідна поетична публіцистика, яка йде попереду інших жанрів в осмисленні сьогочасних життєвих перипетій»².

Чимало коломийок є вузьколокальними, географія їхнього побутування часто обмежена одним населеним пунктом. Поміж тим, незважаючи на значний відсоток унікальних у своїх конкретних виявах творів, жанр отримав популярність, зрештою, набув загальнонаціонального значення. Коментуючи наявність багатьох виразно «умісцєвлених» зразків, І. Франко звернув увагу на локальні варіації, що знаходять вираз передусім на рівні мелодії. «...Майже кожде село в нашім краю, – занотував учений, – має свої спеціальні коломийки і осібні до них мелодії»³. Цю «осібність» мелодій, яку І. Франко лише задекларував, ретельно розглянув Іван Колесса. На сторінках XI тому «Етнографічного збірника» («Галицько-руські народні пісні з мелодіями» (Львів, 1902)*) моло-

¹ Жінкин М. Коломийки / М. Жінкин // Червоний шлях. – 1926. – № 10. – С. 200.

² Мишанич С. Жанрова система українського фольклору / С. Мишанич // Фольклористичні та літературознавчі праці : у 2 т. Т. 2 / С. Мишанич. – Донецьк, 2003. – С. 375.

³ Франко І. Из уст народу / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 415.

* Ухвалу друкувати цей збірник Етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка прийняла на основі аргументації, представленої у рефераті І. Франка.

дий Франків колега навів 41 варіант коломийкової мелодії, ствердивши: «В коломийках мелодії не є тісно зв'язані із змістом, – так що кожду із наведених строф можна співати на всілякі лади»¹. Велика кількість мелодичних схем засвідчила перспективи розвитку жанру, його еластичність, здатність у тісних межах сформованого канону знаходити нові шляхи урізноманітнення форм виразу. У розвиток теми вельми оригінальну думку висловив М. Жінкин, який уважав, що «41 мелодія коломийок, згаданих у Колесси, [...] по суті є незначне число основних мотивів, оздоблених тонким мереживом ледви помітних голосових варіацій, яких часто не дається зафіксувати на ноти»².

Закон економії словесного матеріалу, дія якого так виразно проглядається у народних прислів'ях та приказках, знаходить також безпосередній вираз і в коломийках, де у лаконічних, конденсованих дворяткових чотирнадцятискладових строфах розглянуто найрізноманітніші питання життя людини. Обмежений простір розгортання думки паралельно зумовив виважений добір, безперервну селекцію художньо-виражальних засобів, використання лише тих поетичних знахідок, які сприяють максимальному вияскравленню центрального образу пісенної мініатюри. «Малогобаритність коломийкової форми, – слушно зауважила Наталія Шумада, – змушує до граничної економії в користуванні художніми засобами. Звідси афористичність, що споріднює коломийку з прислів'ям, де у стислій формі виражається колективна мудрість, погляд на мораль, на норми поведінки, на майновий стан»³. Зрештою, спостереження упорядниці корпусу «Коломийки» у серії «Українська народна творчість» не було новим, адже про міжжанровий зв'язок коломийки та прислів'я на підставі багатого ілюстративного матеріалу йшлося у працях І. Франка.

¹ Галицько-руські народні пісні з мелодіями, зібрав у селі Ходовичах д-р. Іван Колеса // Етнографічний збірник. – Львів, 1902. – Т. XI. – С. 50.

² Жінкин М. Коломийки / М. Жінкин // Червоний шлях. – 1926. – № 10. – С. 207.

³ Шумада Н. Пісенні мініатюри українського народу / Н. Шумада // Коломийки. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 27.

2.9. «Се розрізнені перлини великого намиста»...

Найвичерпніше цю спорідненість продемонстровано на сторінках шестикнижжя «Галицько-руські народні приповідки»*. У виданні 1901–1910 років упорядник з'ясував редукцію низки коломийко-

* Взаємозв'язок прислів'їв та коломийок І. Франко доводив переконливими ілюстраціями у розгорнутих коментарях до окремих паремій. Причому, на сторінках першого тому «Галицько-руських народних приповідок» упорядник навів понад десяток текстологічних зближень між жанрами: Або гой, або йой. (Наг.) – Себто: або радість, або плач. Пор. коломийку:

Як я ішов до дівчини, то-м співав, то-м гойкав,

А як ішов від дівчини, то-м плакав, то-м йойкав. (Наг.) [С. 25]

(Тут і далі покликаємося на перший том перевидання: Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. Т. I / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006);

Захотіла стара баба молодою бути. (Наг.) – Се перший рядок коломийки, але вживається також як приповідка, в значінні докору або насміху [С. 39]; Бабина дівка тогди хату мете, коли старости йдуть. (Гнідк.) – Знач. лінива, непривикла до порядку. Пор. коломийку:

Ой надійшли сватаченьки по під береженьки,

Я гадала, що до мене, та вмила ноженьки.

А як стали сватаченьки обору минати,

А я ноги у болото, а сама до хати. (Лол.) [С. 46];

Біс ся ним закосичив. (Лол.) – Згідно: пропав, пор. коломийку:

Ой тече вода, тече, тече вода клубком;

Десь ся бісок закосичив моїм давним любком. (Лол.) [С. 99];

Оженив сі бісноватий тай взяв дурновату. (Наг.) – Знач. добралися обоє дурні. Пор. коломийку:

Оженив сі бісноватий тай взяв дурновату,

Та не мали що робити, запалили хату. (Наг.) [С. 100];

Ледво го відолльили водов. (Наг.) – Про чоловіка, що був зомлів і його ледви відтерли водою. Пор. коломийку:

Ой як мене відобрали, куцу барву дали,

Тогди мою миленькою водов відливали. (Наг.) [С. 315];

Нікому так не гаразд, як міні самому: чужі жінки їдуть сіно, а моя солому. (Наг.) – Коломийка, яку вживають за приповідку, жартуючи зі своєї бідности, особливо на переднівку [С. 459];

Пустила голос по під колос. (Наг.) – Говорять про женців, що співають жнучи. Пор. коломийку:

Ой як я си заспіваю по врїзьки, по врїзьки,

Піде голос по під колос аж на передмістьи. (Наг.)... [С. 579–580];

вих моностроф до ще лаконічніших прислів'їв. Перетікання живої та глибокої думки з однієї форми поетичного виразу в інший в уснословесному універсумі явище непоодиноке, засвідчує воно нерозривний зв'язок структурних компонентів того складного утворення, яке називаємо «жанрова система фольклору». Ба більше, І. Франко доводив навіть, що деякі коломийки змінюють жанрову належність без жодної редукції, втрачають первісний статус унаслідок зміни функціональної налаштованості. Приміром, подаючи зразок приповідки «Дай нам Боже добрий час, би ся баби гзили: то по штири то по п'ять на купі лежби. (Кобил.)», учений у коментарі додав: «Коломийковий склад показує, що се властиво співанка...»¹.

Зрозумілі та прозорі закони творення коломийок значною мірою спонукають до імпровізації під час їх виконання. На цій підставі деякі фольклористи взагалі висловлювали думку, що

Сховай свій голос до г–ці, най сі улежит. (Наг.) – Жартують із чоловіка без голосу і слуху, який проте, прим. у підохоченім стані, береться співати. Пор. коломийку:

Ой не співай, дурний Бойку, бо сі не належит,
Сховай голос до г–ці, най ти сі улежит. (Наг.) [С. 580];

Тогди сі за грибами ходит, коли родьи. (Кольб.) – Тоді треба пильнувати діла, коли на нього відповідна пора. Пор. коломийку:

Не тепер, не тепер по гриби ходити,
Восени, восени, як будут родити. (Белел.) [С. 631];

Гусльинки посербяю, люльки покуру тай бірше не дбаю. (Кривор.) – Говорить Гуцул, який одначе не розуміє гуслянки без «кулешки». Пор. коломийку:

Посербяєм гусльиночки, покуримо люльки,
Тай кажемо небощикам заграти гуцулки. (Гол.) [С. 685];

То ще погана Гуцулія. (Цен.) – Лають Гуцулів, пор. коломийку:

Ой сараку Подоляник кукурузи садит,
А погана Гуцулія вже бисаги ладит. (Цен.) [С. 690];

Далеко з дуба воду пити. (Наг.) – Говорять про непрактичне веденє якогось діла, про труднощі, що стоять йому на заваді. Пор. коломийку:

Далеко ти, голубоньку, з дуба воду пити;
Далеко ти, мій миленький, до мене ходити. (Наг.) [С. 712].

¹ Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. Т. I / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 39.

2.9. «Се розрізнені перлини великого намиста»...

пісенні мініатюри переважно творяться у процесі виконання. Як безпосередній носій і водночас уважний дослідник коломийкового репертуару, І. Франко намагався відшукати істину в дискутованому питанні та виразно окреслити роль і місце імпровізації у формуванні народнопісенних моностроф. Учений не заперечив факти наявності експромтів у виконанні талановитих народних співаків, однак дотримувався позиції, що «ті короткі пісні, здавалось би, імпровізовані, та все-таки переважно передавані з уст до уст»¹. Прикметно, що тонкий знавець пісенного слова ствердив домінування спадкоємності традиції, навіть у такому, на перший погляд, «швидкоплинному» жанрі, і заманіфестував коломийковий репертуар не як сукупність миттєвих емоційних спалахів непогамованого чуття, а як вивершену композицію устійнених творів, які в багатьох випадках стають непроминальними.

Низку конструктивних зауваг щодо принципів наукового витлумачення народних коломийок І. Франко висловив у рецензії на п'ятитомник В. Шухевича «Гуцульщина», яку вперше опубліковано німецькою мовою у п'ятому номері журналу «*Zeitschrift für österreichische Volkskunde*» за 1902 рік. Розглядаючи розділ праці В. Шухевича, де представлено пісенну традицію гуцулів, рецензент аргументовано наголосив на тотальному домінуванні коломийок у регіоні. «В цій формі, – писав І. Франко, – витримані майже всі гуцульські пісні [...], всі справжні гуцульські пісні (крім весільних пісень) виключно коломийки»². Водночас І. Франко запропонував коротку дефініцію жанру, наголосивши на тих формальних показниках, які його ідентифікують. Дослідник

¹ *Франко І.* До історії коломийкового розміру / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 232.

² *Франко І.* Проф. Володимир Шухевич. Гуцульщина. Матеріали до українсько-руської етнології = *Materialux pour l'ethnologie ukraino-ruthene*, publie par la commission ethnographique. Т. II, IV, V. – Львів, 1899, 1901 і 1902. 80 с., 318 с., 255 с. [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 358.

переконував: «Коломийка – [...] римований дворядковий вірш, кожний рядок якого має по чотирнадцять складів з цезурою після восьмого складу або, кажучи цифрами, $2(4+4//2+2+2)\dots$ »¹.

Ще 1899 року у замітці «Українська пісня в Сербії», друкованій у «Літературно-науковому віснику», І. Франко зауважив подібність сербських народних мелодій і українських коломийок. Наштовхнули на відчитування цієї схожості, як зізнавався науковець, збірка Вука Караджича «Сербске народне пјесме» та живі враження від почутих сербських народних мелодій у Белграді. Виявлені аналогії І. Франко вважав цілком натуральними, «бо ж “коломийка” – се, беручи ритмічно, та сама сербська “юнацька” пісня, тільки розширена в першій половині вірша одною чотирискладною стопою. Ось, приміром, склад юнацької пісні:

Босиоче, на камену расти!

А повторивши перше (чотирискладне) слово, одержимо коломийку:

Босиоче, босиоче, на камену расти!

Існування не тільки розміру, але й мелодії нашої коломийки у сербів [...] показує, що ся подібність не є випадкова і варто б дошукуватися її джерел»². Нашкіцована у згаданій розвідці проблема, як переконуємося із декларованих авторських інтенцій – «дошукуватися її джерел», тривалий час непокоїла ученого і врешті була представлена у більш-менш довершеному форматі у статті 1914 року «До історії коломийкового розміру». Дещо переосмисливши ідею сторонніх впливів на формування такого

¹ Франко І. Проф. Володимир Шухевич. Гуцульщина. Матеріали до українсько-руської етнології = Materialux pour l'ethnologie ukraino-ruthene, publie par la commission ethnographique. Т. II, IV, V. – Львів, 1899, 1901 і 1902. 80 с., 318 с., 255 с. [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 358.

² Франко І. Українська пісня в Сербії / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 17.

2.9. «Се розрізнені перлини великого намиста»...

оригінального жанрового утворення, автор студії відмовився від однозначних заяв щодо «імпортованого» походження коломийки й обережно зазначив: «Можна припустити, що генетично сей розмір в'яжеться безпосередньо з козацькими піснями 10-складового розміру. Коломийка в своїй нормальній формі, се той сам 10-складовий вірш із цезурою по 4-тім складі, тільки з повторенням першої часті, прим.:

Ой їхали козаки з обозу –

се початок відомої козацької пісні, коли повторити в нім два перші слова, маємо вірш коломийкового розміру:

Ой їхали, ой їхали козаки з обозу»¹.

Процес розвитку коротких пісенних форм властивий не лише українському фольклору, аналогічні тенденції спостерігаємо в усній словесності багатьох народів. Приміром, це, як висловився І. Франко, «досить загадкове явище» знайшло вираз у народній творчості поляків, де вельми стрімко «зросли» так звані краков'яки, пісеньки «12-складового розміру форми 6+6». Дуже схожими «появами» стали «частушки» у росіян, «Schnadahüpfeln» (кравецькі підскоки) у австрійських німців. Спостерігаючи розмаїття «того багатого відламу людської поезії», І. Франко запропонував коротку порівняльну характеристику, спрямовану на об'єктивну оцінку тематично-поетичного та, зрештою, й кількісного потенціалу досліджуваних творів. При компаративному огляді матеріалу, український учений виокремив чимало суттєвих переваг коломийкової традиції, яка вирізняється «численністю, різносторонністю та свіжістю мотивів», а також «багатством тем», «яркістю колориту, різноманітністю тону та правдивістю чуття»². Розгорнуту порівняльну характеристику коломийок і краков'яків запропонував ще 1886 року у статті «Коломийки», що побачила світ на сторінках «Киевской стари-

¹ Франко І. До історії коломийкового розміру / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 233.

² Франко І. Володимир Гнатюк. Коломийки, т. II / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 148–149.

ны», М. Сумцов. Окрім очевидної різниці у формі та віршовому розмірі, суттєві відмінності харківський дослідник догледів у тематиці та поезиці цього типу творів, однозначно стверджуючи перевагу українських зразків. Зосібна, М. Сумцов наголошував: «Краковяки, сравнительно с коломыйками, очень бедны взятыми из внешней природы образами, обыкновенно придающим песне живописность и выразительность»¹. Ґрунтовне порівняльне дослідження коломийок та частушок підготував М. Жінкин у статті «Коломийки»². Висловлені міркування про українські монострофи та їхні російські аналоги як про продукти різних етапів розвитку народної творчості учений розглянув у праці «До питання про походження “частушки”»³. Цікавими видаються проголошені у дослідженні узагальнення про типологічну схожість малих пісенних жанрів сусідніх етносів.

Спостереження уснословеснознавців межі XIX–XX століть стали підставовими для висновків авторки монографії «Сучасна пісенність слов'янських народів» про національну маркованість тенденцій розвитку малих пісенних форм. Визначивши локальну детермінованість монострофічних пісенних жанрів, Н. Шумада зауважила: «Серед усіх локальних за походженням жанрів слов'янської монострофічної творчості найбільш виразно уособлюються характерні прикмети цієї пісенної верстви в жанрі українських коломийок, типологічно й генетично пов'язаних з багатьма різновидами слов'янської пісенності малих форм»⁴.

Роздумуючи над дискусією М. Сумцова та В. Гнатюка про те, чи коломийки – явище «еклектичне», що виникло як відламок колись багатой фольклорної традиції, яка зараз перейшла у стадію занепаду і використовує винятково колишній запас творчої енергії,

¹ Сумцов Н. Коломийки / Н. Сумцов // Киевская старина. – К., 1886. – № 4. – С. 639.

² Жінкин М. Коломийки / М. Жінкин // Червоний шлях, 1926. – № 10. – С. 200–220.

³ Жінкин М. До питання про походження «частушки» / М. Жінкин // Етнографічний вісник. – К., 1927. – Кн. 5. – С. 37–49.

⁴ Шумада Н. Сучасна пісенність слов'янських народів / Н. Шумада. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 240.

2.9. «Се розрізнені перлини великого намиста»...

не продукуючи нічого посутньо нового (М. Сумцов); чи коломийки повноцінний, самодостатній жанр, що інтенсивно розвивається і є беззаперечним доказом невичерпності творчого начала народно-го генія (В. Гнатюк), І. Франко сказав своє вагоме слово. Загалом, дослідник підтримав аргументи В. Гнатюка, однак частково визнав слушність деяких зауваг М. Сумцова про те, що коломийки успішно живляться здобутками попередньої народнописенної скарбівни.

Ретельний дослідник фольклористичного доробку І. Франка О. Дей, підкреслюючи підвищену увагу ученого до коломийок, слушно занотував, що інтерес до жанру був зумовлений «простою й влучністю малюнків, заснованих на тонких живих спостереженнях, і лаконічністю та глибокою емоційністю зображення»¹. Про Франкове захоплення ефектністю вислову у народних коломийках промовисто свідчать спомини Марка Черемшини*.

Попри значне захоплення «ефектовістю вислову» та гармонійністю складочислової будови коломийок, І. Франко в оригінальній творчості нечасто звертався до зазначеної форми. Цю особливість творчої робітні письменника зауважив тонкий знавець народнописенної ритміки Ф. Колесса. У статті «Народно-

¹ Дей О. Сторінки з історії української фольклористики / О. Дей. – К. : Наукова думка, 1975. – С. 66–67.

* Тоді ще молодому студентові-правникові трапилася нагода подорожувати з Відня до Львова в одному купе разом з І. Франком. Аби дещо «скинути напругу» у спілкуванні з авторитетним письменником, «велетнем красного письменства», одну із мовчазних пауз, що не раз виникали у довгій дорозі, юний поціновувач народного слова, виходець із Косівського повіту заповнив майстерним виконанням невеликої коломийкової в'язанки про Параску:

Ой пішов я до Параски лиш голі два разки, –

А вна мені показує, аж три перелазки:

Оцим будеш заходити, а цим виходити,

А цим будеш утікати, як тя муть ловити (*Черемшина М.* Фрагмент моїх споминів про Івана Франка / Марко Черемшина // Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. ст., прим. М. І. Гнатюка. – 2-ге вид., доп., перероб. – Львів : Каменяр, 2011. – С. 375). Ця народна мініатюрна лірика дуже захопила І. Франка, і він неодноразово повторював виспівані рядки, насолоджуючись їх гармонійністю та дотепністю.

пісенна ритміка в поезії Івана Франка» учений писав: «Впадає у вічі, що Франко дуже рідко користується 14-складовим, так званим коломийковим віршем (4+4+6), який так дуже «вдомашнився» був в українській поезії ще перед Шевченком»¹. Мабуть, неприсутність коломийкового вірша у Франковому поетичному універсумі можна пояснити достатньо доброю апробацією зазначеної ліричної форми в тогочасному українському красному письменстві. Оскільки основний акцент І. Франко ставив передусім на опануванні тих форм, які не отримали належного розвитку в національному поетичному дискурсі, тому й не надто часто апелював до коломийкового розміру, який знайшов вираз у поезії Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича, Євгена Згарського, Юрія Федьковича, Сидора Воробкевича, Пантелеймона Куліша, Віктора Забіли, Степана Руданського й у неповторній творчості Тараса Шевченка. І все ж «соковитий», «ядерний», як висловився В. Гнатюк, стиль коломийок не міг не підкупити такого чутливого до слова майстра, яким був І. Франко. Тому й знаходимо у творчому доробку митця, хоч і не часті, звернення до виплеканих народним генієм коломийкових віршів. Особливо заїмпонувало Франкові те, з якою легкістю і невимушеністю коломийки, увібравши в себе живі соки народного гумору, струмують жартами та дотепами, виспіваними не лише задля розваги, а й з метою посутньо вплинути, зрештою, змінити негативні явища суспільного життя. Зважаючи на це, закономірним видається той факт, що фінальний акорд гостросатиричної «казки» «Опозиція» вкладено у коломийкові строфи, які і на змістово-тематичному, і на формальному рівнях налаштовують на певний тип сприйняття, скеровують до «включення» попереднього генологічного досвіду і передбачають дію «закона жанрового очікування». Органічно І. Франко уплів коломийкові зразки у канву низки інших прозових художніх полотен. Зокрема, у «Вуглярі», «Петріях і Довбушках», «Лесяшиній челяді», «Вівчарі» та інших творах письменника

¹ Колесса Ф. Народно-пісенна ритміка в поезії Івана Франка / Ф. Колесса // Українська літературознавча думка в Галичині за 150 років : хрестоматія : у 2 т. Т. I. – Львів, 2002. – С. 235.

2.10. «Сімена, котрі не втратили своєї плодючої сили»...

композицію ускладнено виразними пісенними монострофами, які лише додають гостроти та чіткості висловлюванням автора.

Комплексний аналіз Франкових концептуальних міркувань про коломийки засвідчує, з якою завзятістю підходив учений до наукової рецепції порівняно нового жанрового утворення. У позірно елементарних, скупих на слово коломийкових монострофах досвідчений фольклорист добачив могутній резерв, а, відтак, доклав чимало зусиль, аби проілюструвати той потужний внутрішній енергетичний заряд, захований у дворядковій чотирнадцятискладовій строфі. Дослідник, покликаючись, голов-но, на живий, автентичний фольклорний матеріал, схоплений *in flagranti*, провадив його систематичне введення у науковий обіг та запропонував критичну оцінку. Він виокремив сукупність найважливіших для об'єктивного осягнення жанру проблем і подав конденсований виклад власних поглядів на кожну з них. І. Франко зупинився і на дефініції жанру, і на його географії, висвітлив невичерпність тематики коломийок, порушив питання їх художньо-виражальної наснаженості, розглянув українські пісенні монострофи у компаративному аспекті тощо, себто актуалізував ті перспективні напрями студіювання «коротких пісень», які й досі перебувають у фарватері фольклористичних дискусій.

2.10. «Сімена, котрі не втратили своєї плодючої сили»: казкознавство Івана Франка

У корпусі Франкових фольклористичних студій з питань жанрознавства вагоме місце посідають казкознавчі праці. Попри те, що учений не залишив об'ємної теоретичної розвідки про казку, його розмисли над цією генологічною одиницею є вельми продуктивними. Взагалі, треба, визнати, ідеї дослідника, висловлені щодо проблем жанру (дефініція, класифікація, функціонування тощо), не втратили актуальності. І. Франко пройшов довгий шлях до

глибокого розуміння внутрішньої природи народної казки через докладне студіювання багатой фольклористичної літератури, через ретельне текстологічне опрацювання великої кількості збірників матеріалів, через систематичне записування текстів «з уст народу», через гармонійне вплетення казкових елементів у структуру художніх творів.

Те, як вмів І. Франко оперувати українським казковим матеріалом, свідчить про дуже копітку та вельми тривалу підготовчу роботу, про те, що дослідник ретельно вивчав кожну фольклорну збірку, кожен новозафіксований твір. Він брав до уваги як спеціальні розлогі видання Івана Рудченка, Павла Чубинського, Івана Манжури, так і принагідні публікації у періодиці. Учений пропонував докладний текстологічний аналіз усіх доступних варіантів казки, аби вловити тенденції розгортання теми, принципи засвоєння популярних мотивів. При розгляді кожного варіанту для чіткішого розкриття його своєрідності вдавався до розлогих наукових характеристик, однак натрапляємо у нього і на такі оцінки, яким важко надати статусу строгих наукових означень. Наприклад, щодо одного із зразків писав «досить обшипаний», щодо іншого «дуже собі довгий».

Нерідко український фольклорист «пускався навзаводи» зі знаними спеціалістами у галузі казкознавства, демонструючи компетентність і обізнаність із найпопулярнішими теоріями. За умови правильного, збалансованого методологічного підходу, вважав І. Франко, можна «дійти до тривких наукових результатів у питаннях про те, де, коли і з якого джерела постала казка і які дороги її дальшого розвою»¹. Якщо мовити словами М. Драгоманова, то І. Франко «до давніх естетичних відносин до народної словесности додав і наукові»².

¹ *Франко І.* Національний колорит у казках Бодяньського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 450.

² *Драгоманов М.* Замітки про систематичне виданє творів української народної словесности / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність та письменство : в 4 т. Т. I. – Львів, 1899. – С. 95

2.10. «Сімена, котрі не втратили своєї плодючої сили»...

Учений зауважив значний внутрішній потенціал народних казок, адже вони «заставляють сміятися і думати», «розбуджують цікавість та увагу до явищ природи»¹. Світ казки, на переконання І. Франка, – це «світ простих характерів і простих відносин, світ, де все видно ясно і симпатії не потребують ділитися»². Дослідник виразно наголошував на важливій особливості казки, жанру, який не знає напівтонів, який однозначний у питаннях розмежування добра і зла, який не зосереджується на внутрішніх ваганнях, а безапеляційно виводить на авансцену ідеального головного героя, цілеспрямованого, впевненого, непідкупного, чистого помислами, в образі якого змодельовано поведінку, варту наслідування, який якнайкраще відповідає статусу беззаперечного авторитета. Казка уникає заглиблення у комплекс складних, скомплікованих психологічних проблем і зорієнтована передусім на уведення в коло фундаментальних морально-етичних пріоритетів.

Генологічна концепція І. Франка щодо фольклорної прози прикметна засадничим принципом: «лишити на боці» «усякі філософічні поділи [...] за змістом»³ (головно такого підходу дотримувалися попередники – П. Куліш, М. Драгоманов та ін.), а «держатися простішого поділу по формам літературним». У жанровій структурі української фольклорної прози цілком логічно перше місце І. Франко відводив народній казці з огляду на виразність, промовистість критеріїв, що визначають її природу. У сучасній класифікації уснословесної прози виокремлюють дві об'ємні рубрики: казкова і неказкова (легенди, перекази, оповідання та ін.). Отож у Франковому визначенні казки, яке вже стало хрестоматійним і сприймається як відправний пункт для провадження будь-якого казкознавчого дискурсу, зазначено: «Казка, т. є. оповідання, в яким дійсність перемішана з чудесним

¹ *Франко І.* Передмова до збірки «Коли ще звірі говорили. Казки для дітей» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 20 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 74.

² Там само.

³ Галицькі народні казки / в Берліні пов. Бродського із уст народа списав Осип Роздольський ; впорядкував і порівняння додав др. Іван Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1895. – Т. I. – С. 1.

елементом, так що цілість являється свобідним викладом фантазії, без ніякої побічної, церковно-моралізуючої цілі. Оповідання сього роду, невірно названі деким “оповіданнями міфічними”, майже всі замандрували до нас із далекої чужини, з Азії та Єгипту, і являються, як про се легко переконатися з порівняного досліду, калейдоскоповим переписуванням та комбінуванням досить нечисленних мотивів»¹. Запропонована дефініція стала серйозним кроком до вдосконалення фольклористичних студій, спрямованих на вивчення уснословесної прози. Після Франкових концептуальних міркувань вже не з’являлися твердження на кшталт тих, що їх висловив І. Рудченко у передмові до збірки казок: «Так как внешняя классификация памятников словесности вообще, а особенно народных, весьма сбивчива, то под именем сказок в моё издание войдут не только *казки* в тесном значении этого слова, но также *байки*, *оповідання* и т. п.»². Оцінюючи новаторську на той час і дуже ґрунтовну класифікацію фольклорної прози «по формам літературним», автор статті «Франкова концепція народної казки» Михайло Чернопиский наголосив, що «це був крок до чіткості у визначенні розмаїття видів народної прозової словесности, і вона служила досить стабільним орієнтиром для українських фольклористів у ХХ ст.»³. Зрештою, огляд досліджень про казку після 1895 року, тобто після виходу у світ першого тому «Етнографічного збірника» з Франковою передмовою, вказує на слухність спостережень М. Чернопиского, адже, приміром, на сторінках «Української усної словесности» Ф. Колесса взяв за основу, себто майже дослівно повторив, Франкову дефініцію жанру, удосконаливши її хіба що вказівками на жанрові модифікації казкових творів (байки, фантастичні казки, казки-новелі) та окрес-

¹ Галицькі народні казки / в Берліні пов. Бродського із уст народа списав Осип Роздольський ; впорядкував і порівняння додав др. Іван Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1895. – Т. I. – С. 1–2.

² Рудченко И. Предисловие / И. Рудченко // Народные южнорусские сказки / И. Рудченко. – К., 1869. – Вип. I. – С. VIII.

³ Чернопиский М. Франкова концепція народної казки / М. Чернопиский // ЗНТШ. – Львів, 2006. – Т. 250. – С. 381.

2.10. «Сімена, котрі не втратили своєї плодючої сили»...

ленням групи так званих «мішаних переходових творів»¹, які важко однозначно зарахувати до того чи того різновиду, бо в них органічно з'єднано прикмети кожного.

Розлогу та вдумливу працю про казку у генологічній свідомості І. Франка запропонувала Наталя Тихолоз. Зокрема, дослідниця докладно простудіювала Франкову дефініцію жанру у контексті казкознавчої традиції кінця XIX – початку XX століть та зробила проекцію на сучасний стан опрацювання проблеми. Окремо авторка зупинилася на з'ясуванні принципів вживання понять «казка», «байка», «казка зв'язана» та ін. у наукових працях ученого².

У фольклористичних студіях І. Франка сформувався тенденція вивчати казковий репертуар за мотивами. «Сам метод студіювання творів народної епіки при допомозі виділювання та розрізнення студіювання поодиноких мотивів, зовсім природний і конечний, важно лише те, аби вміти знайти відповідну міру, до якої слід ділити мотиви, щоб вони кожний окремо не тратили казкового характеру, тобто, щоб у кожному таким “мотиві” містився певний більше-менше заокруглений комплекс фактів настільки незвичайних і характеристичних, що сей сам комплекс можна уже б вважати за окрему, самостійну казку, і що його скомбінування з другим комплексом не додає йому властиво казкового характеру, а тільки служить до продовження казки як цілості»³. Окреслений методологічний підхід не був новаторським і виявив неабияку продуктивність у працях багатьох учених. Зокрема, французький дослідник Еміль Коскен, якого І. Франко визнавав «доволі

¹ Колесса Ф. Українська усна словесність / Ф. Колесса. – Львів, 1938. – С. 133.

² Тихолоз Н. Казкотворчість Івана Франка (генологічні аспекти) / Н. Тихолоз. – Львів, 2005. – С. 70–79.

³ Франко І. В. П. Клингер. Сказочные мотивы в истории Геродота («Университетские известия» київські, 1902, XI, С. 1–109) [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому С. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 396.

компетентним»¹, систематично проводив аналіз за мотивами, до кожного з яких подавав паралелі з різних джерел та літератур. Авторка монографії «Казкотворчість Івана Франка (генологічні аспекти)» Н. Тихолоз, зважаючи на те, що І. Франко послідовно дотримувався принципу вивчення казок за мотивами, стверджувала, що такий крок зумовлений не тільки бажанням копіювати досвід європейських колег, а й прагненням відмовитися від «надмірної атомізації»² твору. Власним прикладом І. Франко демонстрував продуктивність обраної стратегії та водночас критично висловлювався про надмірне «дроблення» структури окремої казки.

Зокрема, І. Франко застерігав колег-фольклористів, що при застосуванні методології вивчення казок за мотивами вкрай важливим є правильно визначити цей структурний елемент твору, бо хибна ідентифікація центрального мотиву негативно впливає на остаточну якість студії. При визначенні генеральної теми учений радив зважати на те, чи вона є «есенціональною», а чи, можливо, «приставкою випадковою»³, не вартою спеціального розгляду. Як приклад неточного встановлення ключової одиниці казкового тексту І. Франко наводив розвідку Володимира Бугеля «Tło ludowe "Balladyny"». Автор публікації у журналі «Wisła» стверджував, що в основі відомої балади лежить казковий мотив «чудесної сопілки». Таке окреслення провідної теми твору, на думку І. Франка, «не досить ясне», бо «...в многих із поданих варіантів нема мови про сопілку [...], а з другого боку, фольклористика знає й інші роди чудесних сопілок і загалом чудесних інструментів, котрі не мають нічого спільного з отсим кругом оповідань та пісень (напр., сопілка, що всіх заставляє танцювати)»⁴. Тому критик ще раз наголосив, що для якісного фахового опрацю-

¹ Франко І. Дві школи в фольклористиці. По поводу сьомого тому «Wisły» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 421.

² Тихолоз Н. Казкотворчість Івана Франка (генологічні аспекти) / Н. Тихолоз. – Львів, 2005. – С. 75.

³ Франко І. Дві школи в фольклористиці. По поводу сьомого тому «Wisły» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 422.

⁴ Там само. – С. 418.

2.10. «Сімена, котрі не втратили своєї плодючої сили»...

вання зібраного багатого матеріалу, для значного піднесення його наукової цінності, В. Бугелю варто було дещо зредагувати формулювання теми відповідно до її сутності і задля уникнення подвійних тлумачень, небажаних аналогій зосередитися на висвітленні мотиву «чудесне відкриття таємного проступка»¹.

Доречно нагадати, що І. Франко вступив із В. Бугелем у заочний казкознавчий диспут і намагався «перетягнути» автора критикованої розвідки із захмарних гіпотетичних висот «метемпсихози й анімізму» у вимір історичний, довести, що «погляди і вірування» різних часів знаходять відгомін у казковому епосі. Розмірковуючи про можливе історичне підґрунтя мотиву «чудесне викриття вбивці», І. Франко вважав, що очевидним є зв'язок із середньовічними кримінальними звичаями, де «підозреного о убійство заставляли доторкатися трупа вбитого в тій думці, що при дотику вбійці з ран трупа потече кров»².

На сторінках ЗНТШ І. Франко запропонував змістовний розбір праці Вітольда Клінгера «Сказочные мотивы в истории Геродота», де основне вістря критики спрямував на концептуальне в'яснення того, що ж саме можна вважати казковим мотивом. Учений намагався збагнути, добір яких елементів у своїй сукупності дає нам підстави говорити, що маємо справу саме з казковим мотивом, а не епізодом, який не вирізняється жодним жанровим маркуванням.

¹ Франко І. Дві школи в фольклористиці. По поводу сьомого тому «Wistly» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 418.

* Варто згадати, що І. Франко цей середньовічний мотив органічно уплів у канву своєї поеми «Похорон»:

«Цілуй! Цілуй» – не встиг я донести

Поблідлих уст до трупа, аж у нього

З очей і уст пустилась кров плисти.

«Убійця!» – крикнув піп край боку мого.

«Убійця!» – крикнув той, що річ держав.

«Убійця!» – люд увесь ревнув до того». (Франко І. Похорон / Іван

Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 5 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 86).

² Франко І. Дві школи в фольклористиці. По поводу сьомого тому «Wistly» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 422.

«...Усяка казка, – писав І. Франко, – має лише один мотив, який може виявити різні відміни в побутових деталях, але мусить виявляти комплекс характеристичних фактів [...], мусить мати її складові часті, щоб учений без шкоди для наукової якості міг піддати його порівняним студіям з іншими подібними»¹. Стверджуючи про наявність у казці одного мотиву, дослідник не заперечував можливості органічного поєднання в межах одного твору декількох мотивів. У згаданому міркуванні І. Франко передусім наголошував на тому, що повноцінне розгортання хоча б одного завершеного мотиву є неодмінним атрибутом аналізованої генологічної одиниці, вагомим критерієм жанрової ідентифікації твору.

Досить часто І. Франко вказував на те, що в казках використовується комбінація різних мотивів, їх калейдоскопічна зміна і заміна. У примітці до казки «Жених-мрець» він акцентував саме на такій властивості жанру і зазначив: «Ся казка – зліпок з кількох казочних тем. Поперед усього йде тема: жених-мрець (Біргерова “Ленора”), далі змінена троха тема: Красавиця приспана в лісі (La belle au bois dormant), а кінець пригадує троха закінчене легенди про св. Василя і Евладія»².

Франкові казкознавчі спостереження спрямовані й на те, аби встановити рівень популярності досліджуваних мотивів, з'ясувати «культурний круг» їхнього поширення та частотність повторення. Частково вирішуючи вказані завдання, казкові мотиви «про брата, вбитого іншим братом за кабана, та про чудесну сопілку, зроблену з тростини, що виросла на могилі вбитого», «про дурня, що ходив ночувати на батькову могилу і потім здобув руку царівни», «про Йвасика й Відьму», віршовий варіант яких запропонував Осип

¹ Франко І. В. П. Клингер. Сказочные мотивы в истории Геродота («Университетские известия» київські, 1902, XI, С. 1–109) [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 397.

² Франко І. [Коментар до казки «Жених-мрець»] / Іван Франко // Житє і слово. – Рік другий. – Книга 5. – Львів, 1895. – С. 178.

2.10. «Сімена, котрі не втратили своєї плодючої сили»...

Бодянський у виданні «Наські українські казки», І. Франко називав «найпопулярнішими і найбільше розповсюдженими на Україні»¹. Сформульоване твердження учений доповнив вагомими науковими заувагами та довів правдивість свого запевнення низкою бібліографічних «сказівок».

У процесі аналізу казок І. Франко прискіпливо ставився до текстологічного опрацювання зразків. Він висловлював переконання, що такий тип дослідження відкриває чимало «таємниць», пов'язаних із генезою, сферою функціонування, поетикою і т. ін. На підставі докладного текстологічного студіювання двох редакцій казки про «Правду і Неправду» зі збірок І. Рудченка й О. Афанасьєва І. Франко дійшов висновку, що «великоруський» варіант, незважаючи навіть на певну недоладність (Правда, яка в казці є жіночого роду, у фіналі твору одружується з королівською дочкою), є давнішим за походженням, оскільки вдається до нелогічного кроку, наслідуючи першовзір, в мові якого Правда чоловічого роду. В українському ж варіанті, писав І. Франко, «бачимо зразок консеквентного прикроєння казки», де акцент зроблено на плавності та логічності викладу, а не якомога точнішому відтворенні оригінальної версії. Загалом, беручи на озброєння ретельний текстологічний розбір твору, І. Франко вберігся від залучення у ширший науковий обіг казок, «запідозрених» у неавтентичності. Зокрема, він виявив очевидну книжну основу казки зі збірки «Märchen und Sagen der Bukowinaer und Siebenbürger Armenier» (1891) Генріха Вліслоцького, яка побудована на невиробленому преповіданні сюжету «Варлаама і Йоасафа» і «грішить» на «логічні блуди»².

Іван Франко мав намір упорядкувати розлогу збірку народних казок із відповідним науковим коментарем, і 1892 року він розпочав серйозну підготовчу роботу для реалізації цього трудомісткого проекту. Усвідомлюючи, що якість (вичерпність і «гладкість»

¹ *Франко І.* Національний колорит у казках Бодянського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 450.

² *Франко І.* Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 30 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 498.

викладу) прозового фольклорного твору залежить значною мірою від особи виконавця-оповідача, дослідник склав перелік народних «балагурів», від яких можна було записати не один «діамант дорогий». З цього приводу в листі до М. Драгоманова учений писав: «Я нетерпливо дожидаю віча на Вижниці, а коли его не буде, то літом виберуся в ті сторони з запасом грошей і буду полювати [...] на казки. Бажав би зладити і видати збірку галицьких казок і вже тепер нотую собі імена народних оповідачів, до котрих опісля удамся, щоб позаписувати їх скарби»¹.

Постать оповідача-казкаря для І. Франка була особливо важливою, адже дослідник прекрасно розумів, що від уміння народного «бесідника», того, «у кого слова пливуть, як медове річище, овіяні дивним чаром здорової, чистої індивідуальності, і лягають в душу, як запашні квіти»², залежить якість записаного твору, плинність і точність викладу фабули. Увагу дослідника до особи, від якої записував казки, окреслив О. Дей: «Франко, – писав учений, – [...] завжди намагався вловити те своєрідне, що вніс той чи інший оповідач в казку, як він змінив її, що він хотів нею сказати, які мрії чи погляди висловити»³. Загалом варто відзначити, що посилений інтерес до талановитого оповідача був одним із визначальних напрямів роботи фольклористів Наукового товариства імені Шевченка. Окрім І. Франка, доречно згадати хоча б В. Гнатюка, який неодноразово висвітлював свою співпрацю з «тямучими оповідачами», а в передмові до видання корпусу анекдотів ретельно виписав образи двох унікальних респондентів (Гимка Гринишина з Пужник і Гриця Оліщака Терлецького з Мшанця), від яких зафіксував основний масив багатого та якісного фольклорного продукту, що заповнює більшу частину збірника. І. Франко висловлював великий жаль з того приводу, що відомий фольклорист Порфирій Мартинович,

¹ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 403.

² *Франко І. Vel parlar gentile* / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 9.

³ *Дей О. Іван Франко і народна творчість* / О. Дей. – К. : Держ. вид. худ. літ., 1955. – С. 103.

2.10. «Сімена, котрі не втратили своєї плодючої сили»...

подаючи записи народної прози (в тому числі й казок) від «незвичайного оповідача Кирила Стойка з містечка Вереміївки»¹, не запропонував «ніяких ближчих звісток» про нього. Аналіз текстів, зафіксованих від вереміївського оповідача, як спостеріг І. Франко, показує нам «незвичайного імпровізатора, наділеного дуже живою фантазією. Стойко не оповідає попросту те, що чув; він розмальовує широко, вплітає в казковий мотив побутові сцени, комбінує різні мотиви, шохвилі впадаючи з прози в віршовий розмір, а одну казку всю оповідає віршами – на 60 сторонах друку»². Згадана віршована казка, що має назву «Подарунча», дуже зацікавила І. Франка, бо розвивала досить оригінальні мотиви. Відтак, учений констатував: «Твір щодо своєї форми і великості одинокий серед записів нашої усної літератури варт того, щоб спеціалісти зайнялися ближче його розбором»³. Себто дослідник окреслив складну, однак перспективну казкознавчу проблему, пов'язану з докладним різновекторним опрацюванням одного нетипового, унікального зразка. Загалом І. Франко був добре обізнаний із казковим репертуаром різних народів і знаходив належну аргументацію для того, аби зосереджувати увагу на оригінальних мотивах або ж пропонували незвичну форму опрацювання мандрівної теми. Науковець часто відзначав окремі казкові сюжети, що вельми привабливі для дальшого вивчення та можуть наштовхнути на цікаві результати.

Учений усвідомлював, що визріла нагальна потреба активізувати провадження казкознавчих студій, які були б спрямовані і на фіксацію нових зразків, і на теоретичне осмислення вже друкованих матеріалів. Побіжний огляд зробленого на полі публікації українських народних казок у Галичині дав Франкові належні підстави у листі до М. Драгоманова констатувати: «У нас тут [...] зроблено дуже мало, та й то більше поляками (Войціцький,

¹ Франко І. Українські записи Порфирія Мартиновича / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 73.

² Там само.

³ Там само. – С. 74.

Кольберг), ніж русинами»¹. Невдовзі й адресат Франкового листа у своєму епістолярному зверненні, згадуючи про підготований український переклад відомої казкознавчої праці Еміля Коскена «Les contes európeens et leur origine», дійшов аналогічного висновку і занотував: «У переднім слові мені прийшлося виставити всю “тщету” мудрованій наших збирачів і видавців казок...»².

Чимало текстів народних казок, які І. Франко записав самостійно чи «отримав у посідання» від фольклористів-аматорів, учений органічно вплітав у канву своїх наукових праць та зберіг для майбутніх дослідників у листах до численних адресатів. Зокрема, для М. Драгоманова львівський колега потурбувався про запис казки з мотивом «покута ангела на землі». Цю казку на прохання І. Франка занотував дрогобицький міщанин Михайло Гутович від своєї матері.

Важливий крок до належного представлення українського казкового репертуару у науковій літературі І. Франко зробив у журналі «Житє і слово», де в рубриці «Із уст народу» «налягав [...] на матеріали до того часу досі найменше збирані», маючи на увазі передусім народні казки. З 1894 по 1895 рік у кожній книзі видання редактор публікував твори з обсягу казкового епосу. Загалом читачам було представлено понад 10 оригінальних зразків жанру («Кіт і граф Попеловський», «Царівна-чарівниця і вдячні звірі», «Премудрий младець», «Щастє й нещастє», «Чудесна скрипка відкриває братоубійцю», «Про царівну, з котрою батько хотів женитися», «Царівна Оліяна» та ін.), що свідчить про те, як цілеспрямовано І. Франко намагався докласти свою цеглину у дослідження української народної казки.

Починаючи з 1895 року спершу як негласний, а згодом і як головний редактор «Етнографічного збірника», друкованого органу Етнографічної комісії НТШ, І. Франко чимало зусиль спрямовував на належне наукове представлення (з відповідним коментарем) на сторінках цього авторитетного видання багатого українського казкового епосу. Наприклад, казково-легендову тему під заголовком «Чоловіка не наситиш» І. Франко подав у V томі «Етнографічного

¹ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 403.

² Там само. – С. 244.

2.10. «Сімена, котрі не втратили своєї плодючої сили»...

збірника». Цей мотив досить популярний і в різних модифікаціях трапляється в українській народній традиції («Про липку і зажерливу бабу» та ін.). Відомий він і в інших народів, знайшов також продовження у художній літературі (Олександр Пушкін «Сказка о рыбаке и рыбке»). У коментарі до публікації, підкреслюючи увагу вчених до цього мотиву, І. Франко зазначав, що «отсю казочно-легендову тему в її вандрівці з далекого сходу на захід простежив проф. Сумцов»¹ (йдеться про працю «Народные мотивы в поэзии Пушкина»).

До кожного опублікованого зразка І. Франко подавав розгорнутий коментар, що свідчить про глибоконауковий підхід до презентації фольклорного матеріалу. Його цікавив не лише сам факт виходу у світ «сирого уснословесного продукту», так би мовити *in crudo*, дослідник водночас докладав чимало зусиль, аби дати хоча б контурно окреслену наукову оцінку, підкреслюючи важливість такого типу видань. У коментарях і ремарках до українських казок І. Франко наводив докладні паралелі з фольклорної традиції інших етносів, систематично інтегрував наше «народне добро» у загальноєвропейську джерельну базу. Учений успішно продовжив започатковану Драгомановим працю над тим, аби «ввести мандруючий в уста нашого народу словесний матеріал у круг європейського порівняного досліду...»². Неодноразово дослідник з прикрістю змушений був констатувати, що у більшості казкознавчих праць знаних європейських фольклористів додержано принципу «*slavica non leguntur*». Саме тому одним із важливих завдань своїх казкознавчих пошуків І. Франко вважав уведення у науковий обіг слов'янського матеріалу, головню українського, який довгий час залишався за бортом розвідок авторитетних європейських науковців.

В одній із ранніх праць «Старинна романсько-германська новела в устах руського народу» І. Франко запропонував зразок

¹ *Франко І.* [Коментар до казки «Чоловіка не наситиш»] / Іван Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1898. – Т. V. – С. 116.

² *Драгоманов М.* Замітки про систематичне виданє творів української народньої словесности / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність та письменство : в 4 т. Т. I. – Львів, 1899. – С. 101.

компаративного вивчення української народної казки, центральний мотив якої, «приборкання норовливої», вельми популярний у словесності багатьох народів, та навіть неодноразово знаходив продовження у красному письменстві. У зазначеній порівняльній студії учений пішов шляхом з'ясування принципів національного опрацювання загальнозвісного казково-новелістичного мотиву, що походить зі спільного джерела. На основі аналізу українського, перського, іспанського, італійського, німецького та данського варіантів цього мотиву фольклорист резюмував, що, попри очевидну єдину основу, «спосіб і міра» його осмислення докорінно різняться. «Думаю, – писав І. Франко, – що з тих рівнобіжних, а так різноформних опрацювань одного мотиву кожний мислячий читатель здужає і сам витягнути багато цікавих і навчаючих сказівок о духу часів і народів, серед котрих вони постали»¹. Головне ж вістря дослідницьких пошуків І. Франко спрямував на виявлення «основних черт, котрими визначається руське опрацювання»², адже був переконаний, що навіть казка, такий інтернаціональний за своєю суттю жанр, передає ментально-психологічний світ українця, його національний модус мислення. Прикметна відмінність, як спостеріг учений, полягає у представленні «жіночого питання» у досліджуваних творах. В українському зразку назверх помітним є толерантне ставлення до жінки, виразно засвідчено «далеко гуманніший і свобідніший погляд народу на права і назначення жінки»³, натомість варіанти, що представляють фольклорну традицію інших етносів, нерідко межують із відвертим приниженням, упослідженням головної героїні. Таку відмінність, вважав І. Франко, можна пояснити двояко: передусім аналізований текст передає морально-етичні засади та світоглядні переконання народу-реципієнта, а, по-друге, очевидний дисонанс може бути зумовлений різним часом постановня кожного зразка – давніші

¹ Франко І. Старинна романсько-германська новела в устах руського народу / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 277.

² Там само.

³ Там само. – С. 278.

2.10. «Сімена, котрі не втратили своєї плодючої сили»...

фіксації передають «грубі середньовікові поняття о жінчині»¹ і «підліті звичайною середньовіковою моралізацією про “злу жєну”², а новіші (до таких належав український варіант, який І. Франко записав від своєї матері) «репрезентують [...] сучасні поняття»³. Отже, прогрес у питанні гендерної рівності красномовно ілюструють різночасові фіксації творів на тему «усмирнення непокірної».

Коли йшлося про вираження національної своєрідності української народної казки, то М. Драгоманов дотримувався кардинально іншої думки і був переконаний, що зразки жанру – це «народне скуство з метою чисто естетичною, в чому ми переконуємося особливо, рівняючи варіанти одних і тих самих казок: ми бачимо, як мов у калейдоскопі переставляються подробиці одної казки в другу, як вони комбінуються в нові казки виключно з примхи фантазії для розваги слухачів – а через те в цілому казки сі найменше можуть служити для характеристики як народнього світогляду, так і побуту»⁴. Зважаючи на це, першу студію І. Франка з царини казкознавства М. Драгоманов оцінив досить критично. Він у листі від 26 вересня 1884 року дорікав молодому дослідникові за незнання джерел, передусім своїх, українських (ішлося про найгрунтовніші видання українських казок «Народные южнорусские сказки» (1869. Вип. I; 1870. Вип. II) І. Рудченка та збірку П. Чубинського у II томі «Трудов этногра-

¹ *Франко І.* Старинна романсько-германська новела в устах руського народу / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 279.

² *Франко І.* Причинки до історії руської літератури XVIII віку / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 20.

³ *Франко І.* Старинна романсько-германська новела в устах руського народу / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 279.

⁴ *Драгоманов М.* Замітки про систематичне виданє творів української народної словесности / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність та письменство : в 4 т. Т. I. – Львів, 1899. – С. 99–100.

фическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» (1878)*. У цьому ж листі М. Драгоманов для докладнішого представлення стану розвитку цієї галузі фольклористики запропонував розлогий список авторитетних казкознавчих студій європейських науковців, серед яких чільне місце відведено працям Теодора Бенфея, Фелікса Лібрехта, Джона Данлопа, Гастона Паріса, Якоба та Вільгельма Грیمмів. Критичні зауваги та бібліографічні «сказівки» авторитетного фольклориста І. Франко докладно опрацював. Підтвердженням того, як швидко фольклорист поповнив знання у широкій галузі казкознавства та міг мовити своє авторитетне слово цій царині, є лист того-таки М. Драгоманова від 24 серпня 1891 року, де автор звернувся із проханням до раніше критикованого І. Франка, аби той у рецензії на працю про один із поширених казкових мотивів «докорив за незнання всіх українських варіантів»¹, виказав ті, які не потрапили у його поле зору, і висловив міркування щодо наукової вартості студії.

Аналіз казкознавчого доробку І. Франка дає усі підстави зробити висновок, що фольклорист взяв до уваги й інше «упізнання» М. Драгоманова зі статті «Корделія-Замурза. Літературно-критичний уривок»**, де зазначено: «Тепер учений, що мусить мати діло з якою-небудь казкою, новелею, апологом, не втихомиряться, поки не найде їм предка, або хоть свояка по внуках у Індії»². Власне, І. Франко був чи не першим із тих українців, хто прислухався до порад старшого колеги і «не втихомирився».

* Згодом збірники І. Рудченка та П. Чубинського І. Франко вивчив досконало, що засвідчено частими покликаннями. Доречно згадати, що ці видання зберігаються в особистій бібліотеці письменника.

¹ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 380.

** Цю працю М. Драгоманова, яку вперше друкують 1884 року на сторінках «Вестника Европы», І. Франко ретельно простудіював і звертався до автора з настійним проханням передрукувати це концептуальне дослідження у львівській «Зорі», висловлюючи впевненість, що публікація сприятиме пошуків казкознавчих пошуків у Галичині.

² *Драгоманов М.* Корделія-Замурза. Літературно-критичний уривок / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народно словесність і письменство. – Львів, 1899. – Т. I. – С. 163.

2.10. «Сімена, котрі не втратили своєї плодючої сили»...

Він нерідко обґрунтовано доводив східне походження багатьох мотивів, запевняючи: «...не треба забувати, хоч і як принадними можуть видаватися теорії про місцеве, європейське походження тих переказів та образів, що прототипи їх маємо в далеко старших орієнтальних творах і правдоподібно мусимо початок їх, так як і стількох інших казкових мотивів, виводити з Індії»¹. Для підтвердження орієнтальної основи твору учений використовував різні аргументи. Наприклад, беззаперечним доказом того, що «правітчиною» значної кількості українських казок є Схід, І. Франко вважав вражаючу подібність стилістичну, яку виразно спостерігаємо у творах цієї групи. «Пригадаймо наївний, повний незв'язаних речень, повторень та паралелізмів стиль наших байок та казок, і ми навіть без довгих міркувань відчуємо, що се стиль старого орієнту»², – резюмував дослідник. Вказана заувага цінна не тільки тим, що акцентує на текстових зближеннях, а й подає Франкову лаконічну й водночас концептуальну характеристику казкового стилю, де прикметними ознаками є наявність численних повторів та паралелізмів. У процесі еволюції казки виробили свій невибагливий стилістичний крій, що максимально достосований до динамічної оповіді (хоча й з багатьма ретардаційними вставками), сповненої численних фантастичних подій.

Згадуючи про стилістичну спорідненість казок «різних земель і різних епох», учений зосереджувався на тому позірному контрасті між українськими зразками і їхніми індійськими прототипами, який виявляється на ідейно-змістовому рівні. До характерних рис, що визначали «обличчя» давньої традиції казкотворення в Індії, І. Франко передусім відносив дидактизм і вказував, що ті казки «були посплітані і підладжені до морального навчання»³.

¹ *Франко І.* Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії старохристиянської легенди / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 166.

² *Франко І.* *Bel parlar gentile* / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 18.

³ *Франко І.* Передмова до збірки «Коли ще звірі говорили. Казки для дітей» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 20 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 76.

Український, як загалом і увесь європейський, казковий епос наприкінці XIX – на початку XX століття на перший погляд відмовився від прямолінійного й обов'язкового «морального навчання» і вивів на авансцену елемент розважальний.

Про неукраїнське походження певного казкового мотиву І. Франко твердив, покликаючись тільки на факти. Деяким фольклористам (О. Афанасьєв, Ф. Буслаєв та ін.) дослідник дорікав за те, що вони навздогін «пануючим» тенденціям намагалися приписати абсолютно увесь запас казкового репертуару (не тільки чарівні казки) чи то на баланс культурних здобутків давнього Сходу, чи то, ідучи за популярними віяннями, висловлювали неаргументовані думки про міфологічну генезу багатьох зразків народної прози. Наприклад, у заувагах до казки «Щастє і Нещастє», що друкувалася на сторінках «Житя і слова», критикуючи надто поспішні казкознавчі висновки О. Афанасьєва, І. Франко іронічно писав: «Для Афанасьєва, звісно, вистарчає виведене Щастя і Нещастя в казці яко живих осіб, щоби признати сю казку основаною на якихось прастарих мітичних віруваннях»¹. Заперечуючи міфічну основу аналізованого зразка, І. Франко вказував на його орієнтальне походження: «Про се свідчить не тільки істнованє жидівського варіанта в Галичині, але також і те, що історію, котру можна вважати прототипом [...] находимо в арабській збірці казок і новел, звісній під назвою “Тисяча ночей і одна”»².

«... Чарівні казки (тобто йдеться лише про одну тематичну групу творів досліджуваної формації. – С. П.) – твори, що не вирости на нашому ґрунті, а прийшли до нас зі Сходу порівняно пізнього часу», – занотовував І. Франко. Висловлюючи це міркування, він, окрім власних вагомих аргументів, безперечно покликався на досвід серйозних європейських науковців, зокрема Т. Бенфея, праця якого над перекладом і науковим коментуванням «Панчатантри» «...має в науці про казки велику вагу і ще й досі служить вихідною точкою для кожного, хто хоче займатися дослідом

¹ Житє і слово. – Львів, 1895. – Рік другий. – Книга 2. – С. 221.

² Там само.

2.10. «Сімена, котрі не втратили своєї плодючої сили»...

сього предмета»¹. Німецький учений широкою доказовою базою підтвердив східне походження більшості сюжетів чарівних казок. Враховуючи напрацювання інших казкознавців, І. Франко конкретизував оті культурні центри, з яких вийшло уподобання до фантастичних оповідей, і наголосив: «Єгипет, Персія та Індія» – «колиска найбільшої частини наших чарівних казок»².

Вивчаючи деякі казки, І. Франко намагався встановити приблизний час їх постання, з'ясувати, за яких умов і на якій стадії розвитку людства виник, а згодом і увійшов у ширший обіг певний мотив чи сюжет. Приміром, казка про «чудесне виявлення страшного злочину», на аргументоване переконання ученого, «... повстала не в лоні первісної, дикої суспільності, де ціна людського життя була невелика, а ненастанна боротьба між племенами робила смерть людини щоденним явищем», «але мусила повстати в лоні культурної суспільності, де людське життя було бережене грізними законами і де почуття страшного злочину в убивстві творило важну часть релігійного культу»³.

Наприкінці XIX століття британські та французькі дослідники досягли значних успіхів у казкознавстві, тому переклад їхніх праць українською мовою І. Франко вважав необхідним для розвитку цієї важливої галузі фольклористики. Саме за сприяння І. Франка у серії «Літературно-наукова бібліотека» 1896 року було опубліковано переклад праці Вільяма Александра Клоустона «Popular tales and fictions, their migrations and transformations» (1887. – Т. I. – 485 p.; Т. II. – 515 p.), який зробив А. Кримський. Відомий сходи-

¹ *Франко І.* Передмова до збірки «Коли ще звірі говорили. Казки для дітей» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 20 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 76.

² *Франко І.* «Пся кров» і «пся віра» / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 529.

³ *Франко І.* Національний колорит у казках Бодянського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 450.

знавець переклав не увесь 1000-сторінковий текст оригіналу, а, за погодженням із І. Франком, лише окремі частини, в яких представив концептуальні засади праці англійського вченого. У короткій передмові, окрім власне В. А. Клоустона, А. Кримський покликався на знані студії Томаса Кейтлі «Tales and popular fictions» (1834) та Джона Данлопа «History of fiction» (1814), окресливши теоретико-методологічні засади казкознавчих пошуків цих науковців. Щоправда, перекладач врешті цілком об'єктивно підвів до думки, що «обидві книжки [...] застаріли, не надто цікаві для нас»¹. У цій же шостій книжці другої серії «Літературно-наукової бібліотеки» І. Франко подав власний переклад «Вступної уваги» французького професора Гастона-Каміля-Шарля Масперо до збірки єгипетських казок «Les contes populaires de l'Égypte ancienne, traduits et commentés» (1889), підготовлених для франкомовного читача, та переклад казки «Про двох братів». Оскільки, як слушно констатував І. Франко, Ж. Масперо «розбирає єгипетські казки головно з погляду на ті побутові подробиці із староегипетського життя, які містяться в них»², і не дає коментарів іншого гатунку, які б розкривали жанрову природу аналізованих творів, дослідник органічно доповнив переклад казки «багатими порівнюючо-літературними сказівками, які дібрав до неї звісний фольклорист Е. Коскен»³. У Франковому перекладі Коскенових «Уваг до казки про двох братів» видається дивною відсутність таких звичних для нашого ученого коментарів про слов'янські, конкретніше українські, паралелі до зазначених мотивів, адже назверх помітним є зв'язок низки українських казок із давнім мотивом «про ріжні переміни Бітіу». Щоправда, серед розгорнутих суджень Е. Коскена знаходимо покликання на казку в записі М. Костомарова, що її французький фольклорист номінував

¹ *Кримський А.* Передмова / А. Кримський // Клоустон В. Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни / В. Клоустон ; з англійської мови переклав Агатангел Кримський. – Львів, 1896. – С. 4.

² *Франко І.* [Коментар до перекладу Жоржа Масперо «Єгипетські казки і казка про двох братів»] / Іван Франко // Клоустон В. Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни / В. Клоустон ; з англійської мови переклав А. Кримський. – Львів, 1896. – С. 110.

³ Там само.

2.10. «Сімена, котрі не втратили своєї плодючої сили»...

як «книжне оповідане староруське»¹ (в оригіналі une légende heroïque). На таке термінологічне означення костюмарівського запису І. Франко відреагував у примітці: «...се очевидна нісенітниця, оповідане, про котре тут мова, не є ані легенда (оповідане духовного та моралізуючого змісту), ані повість героїчна, а проста казка»².

Також І. Франко звертав увагу на переклади народних казок, які, вважав, потрібно виконувати з належним рівнем компетенції, аби зберегти повною мірою унікальний дух первовзору. У процесі розгляду німецького перекладу південнослов'янських казок, що їх запропонував широкому загалові Фрідріх Саламон Краус у виданні «Sagen und Märchen der Südslaven in ihrem Verhältnis zu den Sagen und Märchen der Übrigen indogermanischen Völkergruppen», І. Франко наголосив, що автор пропонує «...не так переклад, як дуже дотепну переробку, яка, правда, читається дуже любо, але в якій спеціально югослов'янської форми і югослов'янського духу дуже мало осталося»³. Велике значення має не сама фабула, не лише відтворення сюжетних колізій, а й, очевидно, той «національний стрій», у який зодягнуто казку. Нерідко саме він визначальний у творі, несе у собі основний «енергетичний заряд», впливає на принципи рецепції кожного окремого зразка.

Тонкий знавець художньо-виражального потенціалу фольклору, І. Франко вельми уважно придивлявся до поетикального багатства народних казок. Так, він спостеріг, що непоодинокими є випадки органічного вплетення у художню тканину казки «коротеньких віршиків або приспівок». Коментуючи цю «осібну

¹ *Коскен Е.* Уваги до казки про двох братів / Е. Коскен // Клоустон В. Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни / В. Клоустон ; з англійської мови переклав Агатангел Кримський. – Львів, 1896. – С. 130.

² *Франко І.* [Примітка до праці Е. Коскена «Уваги до казки про двох братів»] / Іван Франко // Клоустон В. Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни / В. Клоустон ; з англійської мови переклав А. Кримський. – Львів, 1896. – С. 130.

³ *Франко І.* Sagen und Märchen der Südslaven in ihrem Verhältnis zu den Sagen und Märchen der Übrigen indogermanischen Völkergruppen, von Dr Friedrich S. Krauss / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 287.

форму виразу» в казках, І. Франко зауважив, що деякі учені факт такої інкрустації сприймають як доказ того, що «колись ціла казка мала віршову форму, була первісно піснюю, баладою або чимось подібним»¹. Однак для аргументованого наукового підтвердження висловленої гадки, вважав І. Франко, маємо надто непереконливу доказову базу, мало неспростовних аргументів. Зважаючи на це, науковець запропонував своє розуміння наявності численних віршових вставок у казках: «Коли побачимо, що та сама казка має ту саму мішану форму в різних языках, що в обсягу одного й того самого языка віршовані вставки, хоч стоять усе на однім і тім самім місці, але мають різну форму, то мусимо прийти до переконання, що вони мають якесь інше джерело, незалежно від прозової чи віршової форми казки, що се радше формули, заклинання та приспівки, які існували незалежно від казки і вставлені були в неї лише пізніше. Іноді ціла казка, або уступ її являється лише розвитком мотиву, in pace висловленого у віршику...»². Себто дослідник змодельював два ймовірні шляхи творення «казок з віршиками»: 1) римовані вставки є пізнішою оздобою прозового твору; 2) прозовий текст «наростає» довкола первісного народно-поетичного зразка, розвиваючи його тему.

Досить виразно І. Франко окреслив проблему зв'язку казок з апокрифічною літературою. Розвиваючи цю ідею, він писав: «...народ наш багато переймав апокрифічних переказів і обсновував їх своєю фантазією, передає їх досі з уст до уст у формі [...] казок»³. На доказ безпосередніх контактів між цими двома жанрами науковець використовував і той факт, що в «незліченних апокрифах» повно «дикої орієнтальної фантастики»⁴, близької

¹ Франко І. Національний колорит у казках Бодяньського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 451.

² Там само. – С. 451–452.

³ Франко І. Причинки до історії руської літератури XVIII віку / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 17.

⁴ Франко І. Данте Аліг'єрі. Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір із його поезій / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 12 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 14.

2.10. «Сімена, котрі не втратили своєї плодючої сили»...

за духом до тої, що нею наскрізь просякнутий увесь казковий репертуар.

Цікаво, що І. Франко часто як взаємозамінні вживав жанроназви «балада» і «казка». Цей факт аж ніяк не свідчить про некомпетентність ученого у галузі фольклорного жанрознавства, а, навпаки, переконує, наскільки глибоким у І. Франка було розуміння сутності цих генологічних взірців, які виявляють чимало спільних рис, особливо їх єднає генеральна деталь – фантастичність. Тому зрозумілим стає, чому дослідник Шевченкові балади «Причинна», «Тополя», «Утоплена» та інші називав «віршованими казками»¹. Спостерігши певну жанрову спорідненість між казками та баладами, І. Франко вказував на можливі міжжанрові трансформації. Часто можна «уловити вандрівку [...] від одного казочного чи баладового циклу до другого»², – наголошував дослідник. Попри помітні «зв'язуючі огнива», балада все ж концентрує увагу на небуденній, нетиповій події, що зорієнтована винятково на трагічну розв'язку, а в казках образ знедоленого виведено на авансцену задля підкреслення всеперемагаючої сили добра, задля підсилення отого унікального жанрового континууму, в якому візуальна умовність дії підпорядкована законові утвердження морального ідеалу.

Міжжанрове перетікання мотивів, на думку І. Франка, цілком можливе, але підходити до студіювання цієї проблеми потрібно дуже обережно та делікатно. Максимально вірогідних результатів можна досягти, якщо враховувати генезу та еволюцію кожного мотиву, однак, зважаючи на те, що аналізуємо продукт духової культури людства, то у вислідах жодне твердження не буде певним, а завше матиме статус гіпотетичного.

¹ *Франко І.* Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка / І. Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 31.

² *Франко І.* Дві школи в фольклористиці. По поводу сьомого тому «Wisły» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 418.

Жанрова належність твору залежить значною мірою від форми опрацювання мотиву. Приміром, відомий мотив «найкращий сон і обіцяна винагорода за нього», як слушно спостеріг І. Франко, «...живе яко казка в устах українського народу»¹. Однак природнішими для цього мотиву є жанрові «обладунки» анекдоту, про що свідчить його первісна фіксація у «Gesta romanorum».

Відзначаючи чималий потенціал «життєвої енергії» народних казок, І. Франко міркував про траєкторію їхнього розвитку, про їхню винятково тривалу продуктивність. «В тих невміло розказаних, темних казках [...] лежали могуті зароди великої будучини, спочивали сімена, котрі й нині ще, по тисячах літ, не втратили своєї плодючої сили»². Ті «могуті зароди», себто деякі казкові мотиви, яскраві елементи жанру (динаміка, символіка, фантастика, сюрреалізм) І. Франко успішно використовував у своїй письменницькій практиці, органічно інтегрував казкові деталі в оригінальні твори, ба навіть брав їх за основу багатьох художніх полотен. Прикладом уведення казкового мотиву у структуру твору як ключа до розв'язання численних загадок авторського тайнопису є новела «Неначе сон». З філігранною майстерністю цей казковий завуальований сегмент відчитав І. Денисюк, який у статті «Казковий чудесний покажчик у новелі Франка "Неначе сон"» відкрив завісу авторської таємниці, і, покликаючись на багату фольклорну літературу, дав відповідь на інтригуюче питання: «Чому кипіло молоко без вогню?». Алюзію до відомого казкового мотиву, що його М. Грушевський номінував як «чудесний покажчик», І. Франко використав, апелюючи до підготовленого читача, пропонуючи водночас «цікавий приклад модерністичного фольклоризму»³. Названа новела не єдиний приклад, коли І. Франко «ходив напिति-

¹ Франко І. Киевская старина / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 10.

² Франко І. «Тополя» Т. Шевченка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 76.

³ Денисюк І. Казковий чудесний покажчик у новелі Франка «Неначе сон» / І. Денисюк // Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Т. 2: Франкознавчі праці / І. Денисюк. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 117.

2.10. «Сімена, котрі не втратили своєї плодючої сили»...

ся» з фольклорного казкового джерела, а це свідчить, що письменник і вчений убачав значний евристичний потенціал у народних творах з тисячолітньою історією.

Народна казка лягла також в основу Франкового твору «Мандрівка русина з Бідою». У переліку паралелей до легенди «Соломон і чорти в бочці», що друкувалася на сторінках «Життя і слова» 1894 року, І. Франко згадував про опрацювання аналогічного мотиву у жанрі народної казки, зокрема казки про Біду, що її опубліковано 1885 року у 9 томі видання «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej», яке учений докладно студіював та використовував як трибуну для презентації своїх фольклористичних міркувань.

Наголошуючи на значному впливі народних казок на оригінальну творчість І. Франка, О. Дей, писав: «...було б невірно не зважати на ті ледве вловимі, тонкі, але міцні поодинокі нитки, що безпосередньо в'яжуть його з народною творчістю і показують, з одного боку, яким чуйним до народної творчості був І. Франко-художник і, з другого, – якою великою силою для нього були народні художні скарби, котрі надихали його на створення нових, оригінальних художніх образів і картин, даючи йому для них [...] перші контури»¹.

Загальний огляд фольклористичних студій І. Франка дає підстави зробити висновок, що учений пройшов складний шлях еволюції. Особливо помітним це постійне удосконалення є у казкознавчому доробку науковця. Якщо перші розвідки з цієї важливої галузі фольклористики ґрунтувалися винятково на інтуїтивному опрацюванні матеріалу без залучення багатой літератури з предмета, то пізніші праці позначені посиленням інтересом до наукових розробок казкознавчої проблематики. І. Франко суттєво розширив обрій українського казкознавства, вивів цю вагому складову фольклористики із вузької орбіти замкнутого часткового дослідження «продуктів власного поля» і, взоруючись на досвід знаних європейських колег, апробував дієві схеми аналізу казкового епосу

¹ Дей О. Іван Франко і народна творчість / О. Дей. – К. : Держ. вид. худ. літ., 1955. – С. 280.

у значно ширшому масштабі. Недаремними, відтак, видаються ті високі атестації на адресу І. Франка, які у своїх працях неодноразово висловлювала Лідія Дунаєвська. Авторитетний дослідник народних казок на сторінках монографії «Українська народна проза (легенда, казка): еволюція епічних традицій» стверджувала, що ученому належить вагома роль у «широкому висвітленні» «питань естетики, поезики та психології казок»¹. Методологічна стратегія Франка-казкознавця, як і Франка-науковця загалом, була заснована на прагненні стереометричного вивчення предмета із з'ясуванням його генези, етапів розвитку, сучасного стану функціонування, співвідношення елементів національних і запозичених, контактів з іншими жанрами, художньо-виражального потенціалу та ін. Загалом, Франків досвід вивчення казок свідчить про те, що учений глибоко розумів внутрішню природу жанру, бачив нові шляхи його студіювання та контурно окреслив, мовлячи сучасною термінологією, перспективний план розвитку українського казкознавства.

2.11. «Зерна культурної історії та народної психології»: Іван Франко – дослідник неказкової фольклорної прози (легенди, оповідання, перекази)

Жанри фольклорної прози (особливо неказкової) досить пізно стали об'єктом пильного зацікавлення науковців. Чітке усвідомлення необхідності збагнення чималого евристичного потенціалу творів фольклорної прози з'явилося у другій половині XIX століття. На жаль, попри зрозуміння актуальності та нагальності такого типу праць, українська фольклористика тривалий час не могла запропонувати значної кількості якісно

¹ Дунаєвська Л. Українська народна проза (легенда, казка): еволюція епічних традицій : монографія / Л. Дунаєвська. – 2-ге вид., стереотип. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – С. 156.

2.11. «Зерна культурної історії та народної психології»...

виконаних студій, які давали різноаспектний аналітичний розбір народних легенд, переказів і оповідань. Одним із перших, хто розпочав теоретичне обґрунтування доконечності таких робіт і власною науковою практикою демонстрував фаховий розбір прозових жанрів усної словесності був І. Франко. Дослідження неказкової фольклорної прози стало невід'ємним компонентом фольклористичних студій ученого. Він належав до невеликої когорти тих науковців, які з відповідним рівнем теоретичної аргументації підійшли до вивчення цього важливого сегмента усної словесності. І. Франко спрямовував зусилля на публікування легенд, переказів і оповідань, їх систематичне уведення у науковий обіг, при цьому намагався давати коментар до оприятвлених зразків, артикулюючи перспективні напрями студіювання матеріалу та частково вирішуючи задекларовані проблеми.

У статті «Огляд праць над етнографією Галичини в XIX в.», згадуючи про тенденції розвитку фольклористичних зацікавлень першої половини XIX століття, І. Франко з прикрістю констатував, що систематично в поле дослідницької уваги потрапляли лише народні пісні, а фольклорну прозу «полишано на боці»¹. Тільки в 60-х роках, слушно зауважував учений, починають, хоч ще й дуже мляво, заповнювати цей важливий компонент уснословеснознавства. Зокрема з помітніших галицьких видань автор «Огляду...» згадував збірку «історика-дилетанта» Садока Баронча «Wajki, fraszki, podania, przysłowia i pieśni na Rusi» (1863), основу якої склали «оповідання, казки, анекдоти та приповідки»². Щоправда, з наукового погляду видання мало мінімальну вартість, адже пропонувало матеріал «записаний з пам'яті і перекладений на польську мову»³. До слова мовити, на недостатній опрацьованості

¹ *Франко І.* Огляд праць над етнографією Галичини в XIX в. / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому С. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 265.

² Там само.

³ Там само.

неказкової фольклорної прози, зокрема легенд, наголошував і М. Грушевський, стверджуючи, що тривалий час велика «байдужість виявлялась до [...] легендарної творчості, що старалась опанувати релігійні мотиви, піддані церковними і нецерковними кругами, які проводили між народну масу той різнородний синкретичний релігійно-легендарний матеріал, що збирався на Україні»¹.

У 70-х роках, коли на фольклористичну ниву вийшла когорта нових трудівників, уснословесна проза почала здобувати щораз більший плацдарм: з'явилося усвідомлення нагальності збирання та студіювання цієї вельми багатой сфери народної творчості, у нечисленних фахових виданнях помітними стали публікації деяких зразків. Окрім видатних фольклористів, які мали якнайширше коло наукових інтересів, з'явилося чимало не дуже знаних діячів, котрі працювали у вузькому річищі вивчення одного жанру чи однієї теми (фіксація та теоретичне осмислення). До тих, хто зосередив зусилля на збиранні західноукраїнських «заг локальних» (народних прозових неказкових творів) І. Франко зачислив І. Сабата та Г. Нікоровича.

Розгорнуту публікацію українського легендарного матеріалу І. Франко розглядав як важливий крок для провадження якісних досліджень, адже був переконаний, і, зрештою, доводив фактами, що аналітичний розбір українських зразків проллє нове світло на вирішення питання, допоможе встановити втрачені першоджерела, міжнародну мандрівку відомих мотивів, принципи їх національної рецепції, ідеологічного переформатування підставових творів.

Відчуваючи визрілу потребу фіксації народних оповідних жанрів, особливо легенд, І. Франко докладав максимум зусиль, аби консолідувати змагання незначної кількості небайдужих. Для налагодження конструктивного діалогу учений використовував різні засоби: і систематичні звернення на шпальтах популярних часописів, і аргументовані «напучування» в усних бесідах із зацікавленою молоддю, і наполегливі листовні нагадування друзям і колегам. У Франковому епістолярії знаходимо чимало

¹ *Грушевський М.* Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. Т. IV. Кн. 1 / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1994. – С. 6–7.

2.11. «Зерна культурної історії та народної психології»...

прохань «достачати» оригінальні записи фольклорної прози. У листі до Уляни Кравченко (січень 1895 року) у період інтенсивної праці над журналом «Житє і слово» він писав: «Чи Ви не могли б мені з уст своїх знайомих селян і селянок записати дещо до рубрики “Із уст народу”? Особливо до відділу легенд пожадано б мені було якнайбільше причинків...»¹. Таких «пожадань» було чимало. Приміром, у епістолі до Ольги Рошкевич ще від 14 серпня 1878 року знаходимо схоже прохання: «найліпше, якби-сте позаписували слово в слово оповідання деяких жінок про власне життя (Анни або др.) так само про господарювання їх, про бійки, одним словом про тисячні дрібні факти щоденного сільського життя. Записуйте, кілька мож, власними словами оповідаючи і все без розбору, – най вам ніякий факт не видається пустим або мало вартним: іменно не раз найменший факт, найменша фраза може бути цінним матеріалом до психології і судженнях о речах у люду»².

Франкове усвідомлення доконечної потреби розширити «залоговий капітал» легенд через їхню систематичну публікацію остаточно пододало статус декларативного після того, як дослідник органічно увів чимало нових зразків у рубрику «Із уст народа» на сторінках «Житя і слова»*. Фольклористичну стратегію І. Франка логічно було продовжено у виданнях Етнографічної комісії НТШ.

¹ Франко І. Лист до Уляни Кравченко / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 14.

² Франко І. Лист до О. М. Рошкевич / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 100.

* Аналізуючи Франкові записи народних легенд на сторінках «Житя і слова», В. Сокіл запропонував класифікувати їх на такі тематичні групи: «1) про створення світу (“Бог і біда”, “Спірка Бога з чортом при творенню світа”); 2) про тварин, де пояснюється їх походження чи особливості (“Відки взялися пчоли”, “Чому каня просить дощу”); 3) про всесвітній потоп (“О потопі і однорозі”); 4) про Ісуса Христа і святих (“Ще дещо про Христові муки”, “Святий Валентій” та ін.)» (Сокіл В. Фольклорна проза у науковому доробку Івана Франка / В. Сокіл // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. I. – С. 958).

За діяльної участі голови комісії невтомний В. Гнатюк упорядкував два томи «Галицько-руських народних легенд», що побачили світ як XII і XIII томи (загалом 440 зразків) «Етнографічного збірника» (1902). До речі, до першого тому корпусу В. Гнатюка увійшло чотири Франкові записи. У передмові до видання тридцятидворічний фольклорист, наголошуючи на діяльній участі старшого колеги у підготовці збірника, писав: «... вважаю також своїм обов'язком зложити щиру подяку д-ру Ів. Франкові не тільки за користоване його бібліотекою, але й за цінні вказівки та ради, які він часто уділяв мені»¹.

У «Відозві до збирачів фольклору» 1904 року І. Франко, звертаючись до кореспондентів, які мали намір записувати народні легенди, висловив клопотання ретельно простудіювати згадані томи «Етнографічного збірника», аби декілька разів не дублювати аналогічний матеріал, а зосереджуватися винятково на нових зразках. Загалом, І. Франко наполегливо скеровував усіх небайдужих до справи збереження уснословесного скарбу докладно ознайомитися з основними працями на полі фіксації та коментування народної легендової літератури.

При аналізі текстів легенд І. Франко покликався на авторитетні видання «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» (том I) П. Чубинського та «Малорусские народные предания и рассказы» М. Драгоманова, залучав праці інших фольклористів. Звернення до студій попередників в І. Франка не випадкове, адже він вважав, що кожен учений зобов'язаний повною мірою врахувати досвід старших колег, обміркувати їхні ідеї, вивчити той матеріал, який вони ввели у широкий обіг, а вже тоді вибудовувати власні концепції теоретичного осмислення жанру, випрацювати методикау якісної публікації «свіжих» зразків чи невідомих варіантів популярних творів.

Спостереження І. Франка над принципами класифікації неказкової фольклорної прози чимало дослідників визнавало

¹ *Гнатюк В.* Передне слово / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1902. – Т. XII : Галицько-руські народні легенди / зібрав В. Гнатюк. – С. XI.

2.11. «Зерна культурної історії та народної психології»...

новаторськими, такими, що розпочали новий етап осмислення народної епіки. Науковець запропонував перехід від недосконалого предметно-тематичного до нового розподілу «за літературними формами». Попередній предметно-тематичний критерій, як зауважив В. Давидюк, «був прийнятним на зорі фольклористики, коли головне завдання полягало у фіксації матеріалу. Тому він цілком задовольняв тогочасні потреби»¹. Наприкінці XIX століття розпочався новий етап розвитку науки про фольклор, який був зорієнтований не лише на фіксацію уснословесних матеріалів, а й передбачав його наукову оцінку, ґрунтовне теоретичне вивчення. Одним із перших І. Франко відчув потребу зміни орієнтирів і долучився до активних перетворювальних процесів у напрямі розкриття секретів народної творчості, пропонував зразки якісно нових студій, закладаючи підвалини молодій науці фольклористики.

Авторитетні вчені доречно наголошують, що саме Франкові належить провідна роль у виробленні зрозумілих принципів розмежування легенд, переказів і народних оповідань. Чітко вловлені своєрідні жанрові ознаки генологічних одиниць неказкової фольклорної прози І. Франко неодноразово артикулював у своїх працях, де засвідчував проникливе розуміння концептуальної відмінності між творами з обсягу народної оповідної літератури. Глибоке проникнення у внутрішню сутність цих жанрів можна пояснити не тільки філігранною технікою теоретичної оцінки досліджуваного матеріалу, а й багатолітнім практичним досвідом ученого, який систематично записував прозові форми народного слова, спостерігав і «відчував» контекст їхнього побутування, розмірковував над об'єктивними критеріями упорядкування та систематизації різноформатних зразків. Така органічна єдність теоретичного та практичного «сканування» фольклорного матеріалу у дослідницькому арсеналі І. Франка максимально сприяла формулюванню виважених, підкріплених переконливими аргументами думок про жанрову природу зразків неказкової прози. Непоодинокі заяви сучасних науковців (Р. Кирчіва, М. Чернопиского, В. Сокола

¹ Давидюк В. Українська міфологічна легенда / В. Давидюк. – Львів : Світ, 1992. – С. 17–18.

та ін.) про те, що ті засадничі принципи розмежування легенд, переказів і оповідань, які запропонував ще наприкінці XIX століття голова Етнографічної комісії НТШ, досі не втратили актуальності та значущості і є промовистим свідченням проникливості Франка-фольклориста.

Дещо глибше аналізуючи пропоновані механізми диференціації народної оповідної літератури, В. Сокіл наголосив на тому, що для І. Франка центральним розмежувальним критерієм між легендою та переказом був не лише ступінь достовірності, який, зрештою, надзвичайно важко встановити, а й те, що легенда відображає «християнські вірування» у форматі дивовижних оповідей, перекази ж є «народними творами про історичні особи, події, місцевості незалежно від міри домислу»¹.

Російський дослідник Кирило Чистов, усвідомлюючи усі труднощі розмежування жанрів фольклорної прози, відзначив: намагання науковців навести лад у цьому питанні призвели до того, що «склався специфічний розрив між теоретичною і практичною (дескриптивною) системами диференціації жанрів»². Власне, І. Франко належав до небагатьох, хто ще задовго до появи численних теоретичних інтерпретацій у питанні диференціації неказкової фольклорної прози намагався подолати цей «розрив» і максимально достосувати рефлексії науковців до практичного досвіду жанроподілу у «живій традиції».

У різноформатних дослідженнях (від енциклопедичного визначення до розлогої монографічної студії) про народну легенду автори завжди наголошують на фантастичному елементі, який наскрізно пронизує твори цієї формації і є вагомим аргументом при їхньому жанровому означенні. Наприклад, автор вступної

¹ *Сокіл В.* Фольклорна проза у науковому доробку Івана Франка / В. Сокіл // *Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.)*. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. I. – С. 956.

² *Чистов К.* К вопросу о принципах классификации жанров устной народной прозы / К. Чистов // *Фольклор. Текст. Традиция* / К. Чистов. – М., 2005. – С. 44.

2.11. «Зерна культурної історії та народної психології»...

статті до книги «Легенди та перекази» із серії «Українська народна творчість» О. Дей писав, що «критерієм визначення жанрової приналежності прозових творів [...] є ступінь достовірності зображень, характер відношень до дійсності, або, іншими словами, питома вага істинного, реального, можливого чи, навпаки, – вигаданого, фантастичного й неймовірного. Перше є атрибутивною домінантою переказу, друге – легенди»¹. Раніше й І. Франко запевняв, що чудесне належить до обов'язкових елементів атрибуції легендарного репертуару. Попри те, що учений визнавав домінуючу роль вигадки* у легендах, він досить несподівано розгортав дискусію про їхній історизм і переконував, що зразки жанру цілком реально розглядати як «історичні документи», звісно не забув при цьому зазначити, що «робиться се в іншому значенні і в іншій мірі, ніж з іншими документами»². І далі, розшифровуючи оте «інше значення» й «іншу міру», писав: «Вона (легенда. – С. II.) свідчить про певні вірування, певні етичні чи духовні ідеали, часто лише про існування певної традиції в якомось краю або певної тенденції в якійсь верстві або суспільстві. Вона – документ, написаний таємним образним письмом, виробленим і усвяченим віками, яка дуже часто значить зовсім не те, що показує текст, читаний буквально»³. Відтак, за І. Франком, правильне прочитання «укритого змісту» легенди потребує належної підготовки, оволодіння законами і правилами «таємного образного письма». Адже нерідко навіть дуже кваліфікованим дослідникам складно виокремити

¹ Дей О. Легенди та перекази / О. Дей // Легенди та перекази. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 7.

* Цікаві спостереження щодо сутності вигадки у легендах висловив вже згадуваний К. Чистов. Учений зазначив, що у зразках жанру «вона (вигадка. – С. II.) не естетична за своєю природою і розвивається не відносно довільно, як у казці, а завжди прямо пов'язана з певним колом і рівнем історичних, космогонічних, релігійних чи якихось інших уявлень» (Чистов К. К вопросу о принципах классификации жанров устной народной прозы / К. Чистов // Фольклор. Текст. Традиция / К. Чистов. – М., 2005. – С. 44).

² Франко І. Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії старохристиянської легенди / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 21.

³ Там само.

елементи історичної правди, яких, як зауважив М. Грушевський, «важко домацатися під густим покровом легенди», які «не могли пробитися через густі парості, що покрили дійсні факти і заслонили їх далеко привабливішими і вибагливішими подробицями»¹.

Іван Франко вивчав легенди з виразним історичним підґрунтям, які, щоправда, під тиском фантастики жанру дещо втратили первісно закладений інформативний заряд. В об'єктиві його наукової уваги опинялися легендові матеріали часів Хмельниччини. Їх учений студіював максимально ретельно, аби не повторювати помилок попередників, що брали за чисту монету повідомлення, обсновані фантастичним серпанком. З аналогічною проблемою стикнувся М. Грушевський. З'ясовуючи особливості постання історичних легенд періоду визвольних змагань XVII століття, автор «Історії України-Руси» спробував збагнути, які культурні напластування брали участь у їх формуванні. З цього приводу у статті «Одна з легенд Хмельниччини. Хмельницький і Линчаївці» він писав: «Памфлет і сатира, панегірик і повний пієтизму апотеоз, народна поезія і псевдонауковий домисел, псевдокласичний риторизм і чисто літературна, романтична творчість доносили і докладали різні подробиці до сеї півреальної історії і в результаті заплели дійсну Хмельниччину такою густою сіткою різнобарвних легендарних подробиць, що під нею зблідла і відступила на другий план далеко менш ефектна, далеко не така романтична дійсна історія»².

Слушно І. Франко дорікав тим дослідникам, які під час вивчення легенд, не ставили перед собою найважливішого питання: наскільки аналізовані твори «дійсна історія, а наскільки легенда»³. «Брати на віру» інформацію із легенд, на думку І. Франка, означає

¹ *Грушевський М.* Одна з легенд Хмельниччини. Хмельницький і Линчаївці / М. Грушевський // Твори : у 50 т. Т. 9 / М. Грушевський. – Львів : Світ, 2009. – С. 244. – (Серія: Історичні студії та розвідки (1917–1923)).

² Там само.

³ *Франко І. Г.* Барац. Повести и сказания древнерусской письменности, имеющие отношение к евреям и еврейству. I. Два рассказа «Киево-Печерского патерика» / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Иван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 144.

2.11. «Зерна культурної історії та народної психології»...

далеко «відбігти» від істини, втратити будь-яке раціональне зерно досліду. Приміром, учений критично відгукнувся про студію Г. Бараца «Повести и сказания древнерусской письменности, имеющее отношение к евреям и еврейству», який легендарний матеріал сприймав як беззаперечні історичні свідчення і не мав жодного сумніву у його правдивості. Така безкритичність у використанні джерел, особливо з поля усної словесності, не імпонувала І. Франкові, викликала цілком зрозумілий спротив, що знаходив завершений вербальний вираз у дошкульних рецензіях, статтях, принагідних висловлюваннях тощо.

Окрім того, І. Франко спостеріг, що нерідко цілий комплекс легенд з історичною підосновою формується довкола однієї визначної постаті, яка мала суттєвий вплив на суспільство. Одним із центральних персонажів розлогого циклу легенд був гуцульський герой Лук'ян Кобилиця. Коментуючи уснословесну традицію про цього уродженця Буковини, дослідник акцентував: «...сам гуцульський народ звеличав його пам'ять у піснях і не забув його імені й досі, нав'язуючи до нього різні легенди...»¹. Низкою народних легенд та оповідань І. Франко покористувався під час написання розвідки «Лук'ян Кобилиця. Епізод з історії Гуцульщини в першій половині XIX в.».

Легенди, що стали невід'ємним елементом народної оповідної традиції, нерідко виходили із книжних джерел. З цього приводу І. Франко писав, що ближчий огляд багатьох творів підтверджував: «...легенди виявлялися звичайно переробками інших, часто втрачених, високохудожніх або взагалі в історії літератури цінних творів, які постали далеко, мандрували з краю до краю, від народу до народу»². Як добрий знавець давньої літератури І. Франко спрямовував дослідницьку увагу на з'ясування отої книжної основи для багатьох зразків уснословесних легенд, водночас висвітлював,

¹ *Франко І.* Лук'ян Кобилиця. Епізод з історії Гуцульщини в першій половині XIX в. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 47 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 249.

² *Франко І.* Етнологія та історія літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 281.

наскільки і як саме трансформувалися у народній свідомості їх популярні сюжети, що саме інспірувало перекроювання первісної форми відомих творів. Розгортання цього питання не випадкове, адже І. Франко вже у дефініції жанру заклав алгоритм власних дослідницьких інтенцій у царині студіювання народних легенд. Він вважав, що легенди «...усі без виємка, виплоди не нашого національного ґрунту, а переняті нашим людом з літератури християнської, біблійної, легендової (йдеться про так звану книжну легенду. – С. П.) та єретицько-апокрифічні, хоча досить часто являються в переробках, dokonанім на нашім національнім ґрунті під різнородними впливами культурно-історичними»¹. Науковець у декларативних заувагах та розгорнутих аналітичних статтях цілеспрямовано налаштовував своїх колег на осягнення того багатого культурного пласту, з якого викристалізувався один із найпопулярніших жанрів фольклорної прози.

Водночас І. Франко неодноразово говорив про виразний відбиток національного духу, його наявність навіть у тих жанрах, ареал поширення яких має загальноєвропейський чи загальносвітовий вимір. Тим-то, він абсолютно погоджувався із міркуваннями Анрі Гедоза, який у рецензії на французький переклад збірки болгарських легенд, що його зробила Лідія Шишманова (дочка М. Драгоманова), наголосив на неабиякому значенні цієї колекції для пізнання «народної болгарської психології»². З'ясування міри і способу національного опрацювання більшості мандрівних легендових мотивів належало до пріоритетних завдань фольклористичної програми І. Франка.

¹ Галицькі народні казки / в Берліні пов. Бродського із уст народа списав Осип Роздольський ; впорядкував і порівняння додав др. Іван Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1895. – Т. I. – С. 1.

² *Франко І. Mélusine, recueil de mythologie, littérature populaire traditions et usages, fondé par H. Gaidoz et E. Rolland, 1877–1887, dirigé par H. Gaidoz. T. VIII, № 1–8. [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому С. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 59.*

2.11. «Зерна культурної історії та народної психології»...

Порушивши питання про книжні джерела народних легенд, І. Франко з властивою йому проникливістю та глибиною осягнення проблеми вказував на найпопулярніші збірники, з яких у різні часи і з різною інтенсивністю черпали «свіжі» сюжети. До особливо продуктивних джерел учений аргументовано зараховував книги, титуловані «*Legenda augea*» (інша назва «*Historia Lombardica*», як коментував І. Франко, «зادля короткої хроніки лангобардів, долученої до життя папи Пелагія»¹) та чотиритомник «*Speculum Sanctorum*». Названі «середньовічні компіляції» український науковець розглядав як твори, «важність пізнання яких» не викликає жодного сумніву, особливо для тих учених мужів, які займаються «студіюванням наших писаних і усних легенд»². «Золота легенда», що її скомпонував Яків з Вараццо, первісно поширювалася у рукописних списках, а згодом, після винайдення книгодрукування, твір десятки разів перевидавали різними мовами. Незважаючи на те, що з'являлося чимало критичних відгуків про літературну (і не тільки) вартість матеріалів із «Золотої легенди» (І. Франко згадував про зауваги Теодора Цеклера та Теодора Грессе), все ж, визнавав український дослідник, вплив її на народну свідомість ніколи не переривався та продукував щоразу нові рефлексії, які «розросталися щоразу більше в напрямі фантастичності»³. Українським аналогом широкозваної «*Legenda augea*» було так зване «Народовіщаніє». Цей твір, який І. Франко назвав «великим катехизмом, у якому кожна теза доводиться чи ілюструється кількома легендами чи побожними повістями, що черпалися з найрізніших джерел, світських і духовних, східних і західних»⁴, мав присутній вплив на народну епічну традицію і став основою не одної легенди.

¹ *Франко І. La Légende Dorée de Jaques de Voragine / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 33 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 287.*

² Там само. – С. 286.

³ Там само. – С. 287.

⁴ *Франко І. Характеристика української літератури XVI–XVIII століть / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 364.*

Іван Франко зробив значний внесок у дослідження апокрифічних легенд. Він не тільки зібрав, упорядкував і видав фундаментальний компендіум «Апокрифи і легенди з українських рукописів», а й запропонував низку фахових теоретичних коментарів про генезу апокрифів, про ареал їх поширення, про тематичний діапазон. Приміром, мовлячи про тематику цієї групи легенд, учений зазначав, що в них «розповідається про те, як жили Адам із Євою після того, як їх вигнали із раю, як вони повмирали, як сатана спокушував жінку Ноя під час потопу, як він у вигляді миші дістався до ковчега Ноя і хотів його прогризти, але кіт його задушив, як Авраам жив у свого батька і дійшов до думки про те, що існує один Бог; про молодість і про батьків Мелхіседека, про Мойсея і єгипетських мудреців тощо. Особливо численними є оповідання про Соломона і про його мудрі суди, про дику людину Кітовраса, що був обдарований чудесною мудрістю, далі про батьків Христа, про молодість Христа, про його муку і мандрівку до пекла, про молодість і смерть Богоматері, про життя і смерть апостолів»¹. Ця розлога цитата не вичерпує усіх тематичних рубрик, що їх на основі ретельного вивчення численних рукописних пам'яток, а власне збережених у цих манускриптах апокрифічних текстів, виокремлював науковець. Загалом, І. Франко через есенціональне висвітлення сюжетних колізій легендарної апокрифічної лектури наших предків запропонував концентрований виклад того, що І. Денисюк називав «світоглядом жанру»².

У процесі аналізу апокрифічних легенд про Соломона (так званого соломонівського циклу) І. Франко покликався на дослід авторитетного фольклориста О. Веселовського, який у праці «Словянские сказания о Соломоне и Китоврасе и западные легенды о

¹ Франко І. Відгуки грецької і латинської літератури в українському письменстві / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 30 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 245.

² Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору / І. Денисюк // Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Т. 3. Фольклористичні дослідження / І. Денисюк. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 18.

2.11. «Зерна культурної історії та народної психології»...

Морлифе и Мерлине» висвітлював, як ця група первісно книжних апокрифів «переходит в народ и народнеет»¹. Механізми такого переходу, особливості трансформації книжних текстів відповідно до уподобань і вимог фольклорної традиції ставали важливим елементом дослідницьких пошуків І. Франка. Учений подекуди на підставі порівняльного вивчення першотвору та його пізнішої «народної редакції» спостерігав типові зміни у «витлумаченні» певних подій, ситуацій, образів. Нерідко під час подібних зіставлень випрозорювалося первісне затемнене значення, як висловився О. Веселовський, «далеко отреченного подлинника»².

«... Народ наш дуже багато переймав апокрифічних переказів і обснував їх своєю фантазією, передає їх і досі з уст до уст...»³, – констатував І. Франко. Відтак, одне із «безмірно важких» питань, яке його цікавило, полягало у з'ясуванні причин неабиякого успіху апокрифів і апокрифічних легенд. У пошукові відповіді на окреслене питання учений дійшов до вельми переконливих результатів, виказавши низку чинників, що стимулювали розпросторення апокрифічних чудесних оповідань. «Задля свого фантастичного, а нерідко й високопоетичного змісту вони ширилися дуже сильно»⁴, – міркував дослідник, наголошуючи на привабливій формально-змістовій гармонії легендових творів популярної тематичної групи.

Легенди успішно влітали у релігійну лектуру. Причини цього явища для І. Франка видавалися очевидними, адже за допомогою «приперчених» фантастичним елементом оповідей можна було легко зацікавити велику аудиторію і в завуальованій формі «легкого читива» ширити відповідну доктрину.

Науковець нерідко виступав «біографом» деяких легенд, з'ясовував їхній «життєвий шлях» від зародження до сучасного

¹ *Веселовский А.* Словянские сказания о Соломоне и Китоврасе и западные легенды о Морольфе и Мерлине / А. Веселовский. – СПб., 1872. – С. VI.

² Там же.

³ *Франко І.* Причинки до історії руської літератури XVIII віку / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 17.

⁴ Там само. – С. 16.

стану побутування. Аналогічні «біографії» окремих творів, чи, властиво, певних мотивів, які отримували різне жанрове вираження, пропонували Франкові попередники. Зокрема, досить успішно у контексті вирішення цієї проблеми упорядник корпусу «Апокрифів і легенд з українських рукописів» використав здобутки О. Веселовського.

Варто згадати, що І. Франко був добре обізнаний із сюжетами народних легенд, неодноразово використовував їх як ілюстративний матеріал для пояснення певних народних вірувань, виказуючи в такий спосіб можливе джерело, на основі якого вони сформувалися та розвинулися. Наприклад, аби з'ясувати, звідки з'явилася в українських селян неписана заборона їсти жидівську паску, дослідник навів поширену серед народу легенду про те, що жиди у свою паску обов'язково додають краплини крові християнських дітей¹. Тому цілком зрозумілою у цьому контексті є живучість згаданого вірування.

Яскравим прикладом того, як ретельно ставився І. Франко до з'ясування першоджерела поширеного легендарного сюжету, є розвідка «Вій, Шолудивий Буняка і Юда Іскаріотський». Учений спершу дав лаконічний виклад найпопулярніших праць з цього питання (йдеться про розвідки М. Сумцова, Василя Милорадовича та П. Кузьмичевського (М. Драгоманова)), а потім зазначив, що жоден із попередників не зміг про походження легенди «сказати нічого певного»². Франкові, на відміну від колег-фольклористів, вдалося натрапити на цілком певний слід і вказати на оту пошукувану точку відліку – старохристиянську

¹ *Франко І. Мої знайомі жиди / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 416.*

² *Франко І. Вій, Шолудивий Буняка і Юда Іскаріотський / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 690.*

2.11. «Зерна культурної історії та народної психології»...

версію «людової легенди про Юду Іскаріотського», що походить приблизно з «кінця першого віку нашої ери».

Пізнаючи механізми творення нових зразків легенд, зосібна розлогої групи топонімічних, І. Франко зміг констатувати певну закономірність у їх компонуванні. Науковець писав, що «... дуже загальним і знаним у фольклорі всіх країв і народів явищем є пояснення назви оповіданням, ex post доробленим до якоїсь історичної фігури»¹. Водночас він наголосив, наскільки сильним є жанровий тиск на матеріал. Під цим тиском нерідко докорінно змінюється первісне смислове наповнення твору, ґрунтовно трансформується відповідно до потреб жанру. Виразний перетворювальний процес І. Франко спостеріг у розвитку легенди про зрадника Юду. Учений висноував: «...легендова традиція вже й тут попрацювала сильно, щоб з колишнього апостола і вибранця Ісусового зробити страховище, якнайменше подібне до чоловіка»².

За спостереженнями І. Франка, у побутуванні кожного фольклорного жанру можна спостерігати періоди «згасання» та стрімкого розвитку. Передумови для утвердження окреслених тенденцій можуть бути різні. Зокрема, І. Франко зауважив хвилеподібну траєкторію розвитку фольклорної легенди і виокремлював такі часові відтинки в історії «духового» розвитку етносу, коли з особливим натхненням народний геній продукував все нові та нові «саги про чудеса»*. У першій половині XVII століття, як аргументовано доводив учений, сформувалися надзвичайно сприятливі обставини для розгортання легендово-

¹ *Франко І.* Вій, Шолудивий Буняка і Юда Іскаріотський / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 691.

² Там само. – С. 693.

* Франкові роздуми над «чудесною» складовою фольклору стали відправною точкою для низки вельми цікавих досліджень, серед яких варто згадати монографію Володимира Дяківа «“Фольклор чудес” у підрадянській Україні 1920-х років». – Львів, 2008. – 256 с.

го наративу. Саме у вказаний період «якимось містичним духом повіяло по Україні [...]»: віра в чудеса ніколи не була ще така жива»¹. Цю віру, цей «містичний дух» було прибрано у словесні шати легенд, які надзвичайно стрімко поширювалися, заливали увесь простір народної оповідної літератури і стимулювали появу нових зразків з не менш яскравим ферментом фантастичного. Вельми виразно і живо особливості тогочасної «чудесної літератури» передано у «власноручних записках» Петра Могили, який, за висновком І. Франка, «був великим аматором збирання місцевих саг про чудеса»². З-поміж цих фіксацій І. Франко виділив низку найяскравіших сюжетів легендового типу: чудесне перенесення церкви і покарання татарина, що мав намір осквернити святиню; раптова недуга чоловіка, який хотів поглумитися над останками святих, і його негайне одужання після щирого покаяння; неймовірне порятування корабля під час страшної бурі^{*}; знищення урожаю на монастирських нивах як відплата за втрату спочуття до бідних; цілюща сила чудотворних ікон та ін.³. Промовистою деталлю у фіксаціях П. Могили, на які звернув увагу І. Франко, було те, що записувач неодноразово вказував, від кого і де почув той чи інший твір, засвідчуючи популярність легенд та широкий ареал їхнього побутування.

Добре знані сюжети легенд нерідко переходили в інші, досконаліші з естетичного погляду жанроформи. Приміром, І. Франко, підтримуючи висловлене спостереження, зазначав, що ці «оповідання про чудеса», «важні з літературного погляду [...] перейшли в пісні або загалом у інші літературні форми»⁴.

¹ Франко І. Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 291.

² Там само. – С. 292.

^{*} Згадуючи про популярну легенду, в якій ідеться про чудесний рятунок судна під час бурі, І. Франко погодився зі здогадом М. Сумцова про можливий вплив цього твору на формування думи про бурю на Чорному морі.

³ Франко І. Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 292–294.

⁴ Там само. – С. 294.

2.11. «Зерна культурної історії та народної психології»...

Для наукової ілюстрації міркування науковець використав текст колядки про Святу Софію в Києві, що постав на основі легенди аналогічного змісту. І. Франко згадував про розповсюджений у всій Європі легендовий мотив, де йшлося про «скупого, що відправив Бога, і щедрого, що його прийняв», водночас додав, що популярність легенди зумовила її розширення у інших жанроформах – лірницькій пісні, колядці та ін.¹

Також І. Франко вказував, що можливі випадки, коли у процесі тривалого побутування легенди раціоналізуються, тобто втрачають первісний фантастичний ореол. Як приклад втрати чудесного начала він навів польську легенду про жорстокого зрадника пана Пшінку, який заради особистої вигоди запросив у рідний край ворогів, позначивши їм гілками безпечний брід через річку, аби ті вночі могли несподівано вдертися у табір поляків, однак на допомогу приходять чудесні сили, з неба спускаються ангели і перетворюють позначки зрадника у найбільші вирви – безпечні вороги гинуть у водах стихії. Так виглядав первісний варіант твору, що мав виразні ознаки легенди з несподіваним чудесним поворотом у кульмінаційний момент. З часом образи було «раціоналізовано»: рятівників-ангелів змінено на звичайних рибалок, які, помітивши підступи зрадника, зламали ворожий замір.

У процесі становлення та розвитку легенди, як переконував І. Франко, виробили оригінальний стилістичний крій. Цю особливу манеру викладу дослідник номінував як «легендовий стиль».

У дописі «До збирачів етнографічних матеріалів» І. Франко рекомендував звернути «особливу увагу» на місцеві перекази (про гори, ріки, могили, скелі, часті села, кути, гаї, урочища і т. ін.),

¹ *Франко І. Mélusine, recueil de mythologie, littérature populaire traditions et usages, fondé par H. Gaidoz et E. Rolland, 1877–1887, dirigé par H. Gaidoz. T. VIII, № 1–8. [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 56.*

«яких дотепер у нас майже не записувано»¹. Наголошуючи на недослідженості переказів, учений відзначав їх неабиякий культурно-історичний потенціал, що випрозорюється при вмілому оцінному підході.

У Франковій системі жанрів фольклорної прози на сторінках першого тому «Етнографічного збірника» не зустрічаємо терміна «переказ», що вельми активно використовується у сучасній фольклористиці, та, зрештою, і в пізнішій практиці самого дослідника. Пояснити цей факт можна одразу декількома чинниками. По-перше, саме І. Франко належить до першопрохідців у складній проблемі диференціації народної оповідної прози, а, відтак, він не міг одразу повною мірою збагнути та науково аргументувати усі тонкощі розподілу близьких за суттю жанрових утворень. Те, що навіть з погляду сучасного уснословеснознавства, вибудованого на досвіді багатьох поколінь фольклористів, перекази не завжди отримують належний фаховий коментар, є «пом'якшувальною обставиною» для І. Франка, який лише починав рух на тому довгому шляху. По-друге, аби безпомилково говорити про певну генологічну одиницю з погляду впізнаваних жанрових ознак, потрібно оперувати значною кількістю зразків, що представляють саме цей тип творів. На жаль, наприкінці XIX століття було зроблено ще дуже мало для кількісно презентативного видання народних переказів. З неабиякими труднощами зіткнулися і пізніші науковці. Наприклад, М. Возняк, який 1944 року завершив роботу над упорядкуванням збірника «Українські перекази», так ділився своїм прикрим досвідом: «Багато марудної роботи забрав другий відділ* – перекази з уст народу. Українська наука досіль не може виказатися ні систематичним збірником українських переказів, ні спробою обняти цілість їх у більшій чи меншій науковій праці»².

¹ *Франко І.* До збирачів етнографічних матеріалів / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 35 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 413.

* Перший «відділ» Вознякового збірника становили перекази, «вийняті з літературних пам'яток» (ішлося про літописи, Києво-Печерський патерик та інші літературні пам'ятки).

² *Возняк М.* Слівце про низку переказів / М. Возняк // Українські перекази / зібрав М. Возняк. – Краків ; Львів, 1944. – С. 109.

2.11. «Зерна культурної історії та народної психології»...

Зауважимо, ці міркування М. Возняк висловив 50 років після опублікування Франкового жанрознавчого «статуту» на сторінках першого тому «Етнографічного збірника» НТШ. Варто також згадати, що у пізніших студіях І. Франко почав активно використовувати жанроназву переказ, вкладаючи у це поняття зміст дуже близький до сучасного.

Франкове зацікавлення переказами, зокрема історичними, відзначив В. Сокіл. Автор монографії «Українські історико-героїчні перекази» підкреслив значну увагу І. Франка до цього пласту народного оповідного репертуару. З однаковим успіхом І. Франко аналізував зразки, що були зафіксовані ще у літописних пам'ятках («Найстарші традиції Київської землі», «Смерть Олега і староісландська сага про фатального коня») та «свіжі» матеріали, котрі записав сам або ж його колеги-фольклористи. Перекази про Києворуську добу, татаро-монгольські, турецько-татарські набіги та опришківство найчастіше потрапляли у поле зору ученого. «Відгуки сеї старої доби, які досі полишилися в устах українсько-руського народу [...], – писав І. Франко, натякаючи передусім на “відгуки”, закріплені у формі легенд та переказів, – ще більше стверджують думку про безперервність культурно-історичного розвитку українсько-руського народу...»¹. Окремими уснословесними зразками І. Франко представив тему «татарські напади на Підгір'є» у третьому томі журналу «Житє і слово», окресливши вельми важливий напрям для дослідників народних переказів.

Народна оповідна традиція про одну із трагічних сторінок історії нашого краю настільки захопила І. Франка, що він, беручи за основу народні перекази, створив високоякісний художній майстерверк «Захар Беркут». Не викликає жодного сумніву, що, окрім документальних історичних даних, письменник взурувався на поетично й емоційно наснажені епічні уснословесні твори, які крізь віки пронесли спомин про героїчну боротьбу предків за незалежність рідної землі. Беззаперечним є й той факт, що у пере-

¹ *Франко І. А. Н. Пыпин. История русской литературы / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Иван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 343.*

казах, як слушно зазначив В. Сокіл, «реальність історії, побуту піддається переробці за допомогою таких принципів епічної естетики, як ідеалізація, гіперболізація, умовність, ситуативність»¹.

Новим словом у фольклористиці свого часу стала Франкова розвідка «*Bel parlar gentile*». Зрештою, ця студія досі не втратила наукової новизни, відкривавчого потенціалу і належить до найгрунтовніших (не за обсягом, а за суттю) напрацювань у галузі вивчення усних народних оповідань. При розгляді жанру у його актуалізаційному контексті, себто в атмосфері живоплинної народної «конверзації», І. Франкові вдалося вельми переконливо окреслити основні риси оповідання як самостійної генологічної одиниці. Учений наголошував, що досліджуваний тип уснословесних творів «звичайно має фактичну основу», передає «живий, реальний ґрунт відомих фактів і відносин»². Тому у якості дієвого критерію виокремлення та ідентифікації оповідання із репертуару неказкової фольклорної прози науковець використовував принцип достовірності. Вивівши на перший план значний ступінь правдивості інформації, закріпленої у народних оповіданнях, І. Франко акцентував: «їх теми все беруться з дійсного життя, мають героями дійсних, по ім'ю знайомих, іноді живих іще людей...»³.

Народну оповідну прозу І. Франко розглядав водночас і як важливе інформативне джерело для зрозуміння резонансних суспільних явищ. Свою гадку дослідник підтверджував численними прикладами покликання на записи оповідань чи переказів у процесі докладного студіювання певного питання. Приміром, народну думку про так звану «ходачкову шляхту» І. Франко вивчав саме за цими жанрами. Унікальна суспільна верства «шляхти ходачкової», про яку наприкінці ХІХ століття, як аргументовано стверджував І. Франко, не було «спеціальних вислідів

¹ Сокіл В. Українські історико-героїчні перекази / В. Сокіл. – Львів, 2003. – С. 38.

² Франко І. *Bel parlar gentile* / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 9.

³ Там само. – С. 11.

2.11. «Зерна культурної історії та народної психології»...

історичних»¹, заслуговувала на наукову увагу, тому дослідник, аби заповнити очевидну «інформаційну люку», розпочав студії на цім цілині полі з «невеличкового збірника оповідань народних». Аби підкреслити реальний стан речей і довести, що назва «ходачкова шляхта» належить до непідкріпленої нічим титулятури і збереглася лише як спомин про давні часи, І. Франко навів популярне оповідання про «бабу-шляхтичку Бачинську», яка, зійшовши на жебри, не «попускала», аби хтось смів у звертанні до неї, обідраної лахмітниці, пропустити звичне шляхтянське «мосць пані». Для ілюстрації непоодиноких фактів народного висміювання «старошляхоцького пункту гонору» дослідник також навів власний запис оповідання із Ясениці Сільної про зустріч шляхтича з хлопом у «Кременистім вивозі», що зрештою завершилася принизливим побиттям гонористого «пана». Народне оповідання І. Франко використовував і для пояснення етимології епітета «ходачкова», що ним звично наділяли збіднілих безмаєткових шляхтичів. Отож, народний бесідник-гуморист з цього приводу оповідав: «шльихту прозвали: шльихта ходачкова, що ніби свої власні ходачки зіла»². Такий оригінальний спосіб висвітлення проблеми промовисто засвідчив, наскільки високо підносив учений евристично-пізнавальний потенціал зразків неказкового епічного репертуару українців. Життєвий досвід багатьох поколінь, відлитий у високохудожні форми легенд, переказів чи оповідань, науковець свідомо клав у підвалини етнографічно-історичних студій, бо усвідомлював об'єктивність багатьох суджень, висловлених з позиції загалу.

Як окремий різновид І. Франко класифікував оповідання «про історичні особи і події»³. Ця група творів особливо цінна для пізнання історії краю, бо є, по суті, словесними рефлексіями безпосередніх учасників у багатьох моментах знакових подій

¹ Франко І. Дещо про шляхту ходачкову / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 180.

² Там само. – С. 185.

³ Франко І. До збирачів етнографічних матеріалів / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 35 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 413.

минулого. Дослідник визначив найтипівіші тематичні рубрики, на які варто орієнтуватися записувачам. Передусім це оповідання «про духовних, учителів (давніших), далі про панів, урядників, послів, міністрів, князів і ін., [...] про чумаків, опришків (Довбуш), голод, холеру і інші пошесті, неврожаї, бунти (“ліси і пасовиська”), страйки і інші такі події»¹. Широко закреслюючи тематичне поле оповідань, учений засвідчив добре знання основного репертуару народної епічної традиції, ґрунтовні знання у сфері усного оповідного слова.

Великим недоліком І. Франко вважав тривалу не увагу науковців до жанру народних оповідань, який, окрім інших важливих функціональних потенцій, повною мірою відображає специфіку живого народного мовлення. Через народні оповідання, слушно наголошував учений, можна пізнати «духове й моральне обличчя» їхніх творців «в можливо повній і автентичній формі»². Вказуючи на значний потенціал, неабияку цінність фольклорних оповідань для науки, І. Франко називав їх «зернами культурної історії та народної психології»³, важливим джерелом «характеристики живих людей, їх пригод і настроїв, їх світогляду й етики»⁴. Для певної зручності і прозорості розуміння (особливо зважаючи на високий рівень теоретичної «виробленості») на позначення жанру учений використовував запозичене із літературознавчої термінології генологічне визначення «народні новели та романи». Дослідник не мав на меті вдаватися до підміни понять, – навпаки, він усвідомлював ту значну умовність ідентичної номінації неспівмірних явищ, що презентують різні типи словесності. Однак, застосовуючи теоретичний ресурс літературознавства, намагався компенсувати відсутній у фольклористиці кінця ХІХ

¹ Франко І. До збирачів етнографічних матеріалів / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 35 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 413–414.

² Франко І. *Bel parlar gentile* / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 10.

³ Там само.

⁴ Там само. – С. 9.

2.11. «Зерна культурної історії та народної психології»...

століття відповідний рівень теоретичних напрацювань, розширити поле знань у сфері вивчення генологічної системи фольклору.

Оскільки цілісне осягнення природи жанру передбачає також урахування формального аспекту, то І. Франко належно ставився до вивчення архітектоніки кожного твору. На підставі своїх спостережень дослідник вивів певні правила, закони, тенденції конструювання фольклорних генологічних одиниць. Зважаючи на традиційність як основну характеристичну ознаку усної словесності, науковець обрав продуктивний напрям студій, спрямований на пізнання таємниць моделювання жанрових типів. Отож, вивчаючи композиційні особливості народних оповідань, І. Франко виокремив надзвичайну сконцентрованість, лаконічність та інформаційну насиченість експозиції, яка «в двох-трьох коротеньких реченнях малює ситуацію і дає все, що потрібно для кінцевої розв'язки»¹. Учений вказував на часту присутність у народних оповіданнях «драматичного загострення, т. зв. *pointe*», що концентрує у собі усю суть мовленого. Однак, як слушно спостеріг І. Франко, існують і такі твори, в яких пуант відсутній. У таких зразках цінна не пікантність події, її кульмінаційне загострення, а сама ситуація, форма її вислову, оте «*bel parlar gentile*», або ж, як каже народ, «дотепне крепке слово».

Вельми показово, що І. Франко, який зумів глибоко пізнати «дух жанру», чимало уваги зосередив на постаті народного оповідача, адже кожен бесідник вносить у твір свій «індивідуальний колорит», виявляє в ньому «свідомий артизм», «дуже тонко розвинутий артистичний інстинкт»².

Як письменник, чутливий до всього нового, І. Франко належно поцінував «нестерту естетику» народного слова. Тому не випадково його зацікавили стилістичні особливості фольклорних жанрів. У народних оповіданнях, в яких оповідач дає короткий виклад найважливіших, знакових подій свого життя, він виокремлював оригінальний автобіографічний стиль. Окреслюючи головні

¹ *Франко І. Bel parlar gentile / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 18.*

² Там само. – С. 11.

принципи викладу матеріалу в оповідальному репертуарі, учений на перший план виносив такі ознаки: «скупість слів», «густота думки», «схопування самих есенціальних рис факту чи промови» тощо.

У монографії «Усні народні оповідання. Питання поетики» С. Мишанич на основі аналізу статті «*Bel parlar gentile*» цілком логічно зазначив: «Проблема народного оповідання як специфічна проблема української народної творчості була поставлена І. Франком»¹. Взявши за точку відліку Франкову працю 1906 року, С. Мишанич серйозно розвинув контурно окреслені ідеї дослідника, помножив їх на здобутки пізніших фольклористів, які представляли інколи кардинально відмінні тенденції трактування жанру – «від штучного розширення значення терміна “оповідання” до його максимального звуження, аж до заперечення творчих можливостей самого явища...»². Автор монографії про усні народні оповідання підтримав аргументи І. Франка й, уміло балансує між двома крайніми полюсами інтерпретаційного поля генологічної одиниці, став на позицію об'єктивної оцінки явища, органічно вписав його у систему жанрів фольклорної прози, зосібна порівняв оповідання із казкою, легендою та переказом. Властиво, С. Мишанич відзначив вагомий здобуток І. Франка у царині осмислення народної оповідної традиції та наголосив: «Обґрунтована вченим теза про усні оповідання як про сферу першочергових зацікавлень фольклористики виходить далеко за межі часткових питань і становить виняткову цінність для теорії народної творчості, особливо для дослідника генетичних витоків неказкової прози»³.

Окрім того, І. Франко запропонував вельми оригінальний підхід для зрозуміння тенденцій формування і розвитку народної оповідної традиції. Він провів неочікуваний порівняльний аналіз найновіших записів бойківських народних оповідань (користувався головно якісними записами М. Зубрицького) і

¹ *Мишанич С. Усні народні оповідання. Питання поетики* / М. Мишанич. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 4.

² Там само.

³ Там само. – С. 5.

2.11. «Зерна культурної історії та народної психології»...

середньовічних італійських новел. Компаративне «представлення» на перший погляд цілком неспівмірних явищ вияскравило певні закономірності закріплення живого слова в стійкі художньо відрегульовані форми. На підставі такого аналізу І. Франко дійшов висновку, що «вироблення літературних стилів і форм так само, як і вироблення змісту літературних творів, не було нічим наглим, самосівним, але являлося наслідком довговікової культурної праці многих поколінь і різних народів»¹.

Наголошуючи на важливості й доцільності розпочатих студій, І. Франко кваліфіковано виказував можливі позитивні наслідки систематичного вивчення народних оповідань, а для переконливості власних тверджень унаочнював перспективу уважного розбору зразків жанру.

Незважаючи на те, що здобутки І. Франка у сфері студіювання неказкової фольклорної прози є досить вагомими, а подекуди й визначальними для дальшого розвитку українського уснословеснознавства, маємо не надто багато спеціальних праць, які б всеохопно презентували увесь потенціал цієї складової наукових пошуків ученого. Серед нечисленних цілеспрямованих звернень до окресленої проблеми помітною є стаття В. Сокола «Фольклорна проза у науковому доробку Івана Франка», в якій дослідник передусім аргументовано спростував поспішне твердження О. Дея про начебто незначну увагу автора «Студій над українськими народними піснями» до народної прози. В. Сокол ствердив, що концептуальні принципи диференціації прозових жанрів фольклору І. Франко сформулював, повною мірою враховуючи досвід попередників, особливо ж М. Драгоманова, який у передмові до видання «Малорусские народные предания и рассказы» (1876) запропонував розширений поділ уснословесних творів за змістом.

Згадуючи про І. Франка як про дослідника неказкової фольклорної прози, Р. Кирчів слушно писав: «Він звернув увагу на цікаві аспекти їх (легенд, переказів, оповідань. – С. П.) сюжетотворення, поєднаність у них мандрівних елементів, запозичень із

¹ Франко І. *Bel parlar gentile* / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 19.

власними, національними, на особливості їх творення, побутування, роль носіїв-оповідачів тощо»¹. Автор статті «Фольклористика в науковій діяльності Івана Франка (теоретико-методологічні аспекти)» аргументував, що Франкове «бачення морфології і специфіки народної прози утвердилося в українській фольклористиці»².

Посутній внесок І. Франка у вивчення народної прозової епіки, передусім міфологічних легенд, відзначав автор монографії «Українська міфологічна легенда» В. Давидюк. Зокрема, він відніс І. Франка до когорти тих небагатьох фольклористів, які «своїм доробком створили добрі передумови для теоретичного осмислення народної міфології»³.

У контексті осягнення проблеми «Франко – дослідник неказкової фольклорної прози» варто згадати розвідку М. Качмар «Українська етіологічна легенда на сторінках часопису “Жите і слово”»⁴, в якій ідеться про Франкову зорієнтованість на якісний розбір певного різновиду легенд. Авторка закономірно зупинилася на аналізі семи етіологічних легенд («Відки взялися пчоли», «О створеню смереки, вовка і вільхи», «О потопі і однорозі», «Відки взялися воші і блохи», «Спірка Бога з чортом при творенню світа», «Чому каня просить дощу», «Ще дещо про Христові муки»), що їх І. Франко із власних записів опублікував у часописі «Жите і слово». Додамо, що такі систематичні публікації «легендового» матеріалу треба розглядати і як звичайну спробу увести у науковий обіг якомога ширший контингент зразків, і як свідчення фольклористичної програми ученого, спрямованої на повноцінне

¹ Кирчів Р. Фольклористика в науковій діяльності Івана Франка (теоретико-методологічні аспекти) / Р. Кирчів // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. I. – С. 894.

² Там само. – С. 895.

³ Давидюк В. Українська міфологічна легенда / В. Давидюк. – Львів : Світ, 1992. – С. 6.

⁴ Качмар М. Українська етіологічна легенда на сторінках часопису «Жите і слово» / М. Качмар // Українське літературознавство. – Львів, 2010. – С. 218–226.

2.12. «Приступити до оцінки і означення того, що називаємо гумором...»

представлення народного слова у всіх його жанроформах на сторінках кваліфікованого наукового видання.

Узагальнений аналіз міркувань І. Франка у сфері дослідження неказкової фольклорної прози переконливо засвідчує, наскільки глибоко науковцеві вдалося збагнути таємниці конструювання основного масиву оповідного репертуару українців. Концептуальні зауваги ученого щодо принципів розмежування легенд, переказів та оповідань, щодо їхнього тематичного діапазону, щодо джерел поповнення текстового фонду, щодо художньо-виражальних особливостей досліджуваних жанрів досі не втратили актуальності і є певною мірою основоположними для кожного наступного покоління уснословеснознавців.

2.12. «Приступити до оцінки і означення того, що називаємо гумором українського народу»: анекдотознавчий дискурс Івана Франка

У передньому слові до корпусу «Галицько-руські анекдоти» В. Гнатюк слушно констатував: «...анекдоти – то найпопулярніший відділ у народній словесності»¹. Немає сумніву, що цей «найпопулярніший відділ» фольклору потрапив під аналізаторський скальпель І. Франка, який і до цього жанру зумів застосувати свою філігранну техніку дослідження найскладніших уснословесних явищ, а відтак висловити чимало цінних, зі значним евристичним потенціалом спостережень щодо особливостей становлення, розвитку, сфери функціонування та перспектив побутування анекдоту як центральної генологічної одиниці народної гумористики.

Об'єктом серйозних наукових зацікавлень анекдот став досить пізно. Лише наприкінці ХІХ століття з'явилася низка студій, у

¹ Гнатюк В. Переднє слово / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1899. – Т. VI : Галицько-руські анекдоти. – С. Х.

яких висвітлено окремі аспекти сутності жанру. Вирішальну роль для розвитку досліджень про анекдот і їх переходу із площини принагідних, спорадичних «причинків» у площину систематичних наукових розслідувань відіграли учені Наукового товариства імені Шевченка. Найвагоміший внесок у поступ українського анекдотознавства зробили І. Франко та В. Гнатюк. Вже згадана збірка В. Гнатюка «Галицько-руські анекдоти» (Етнографічний збірник, 1899, т. VI), що налічує понад 600 зразків жанру, і до сьогодні залишається найповнішим і найавторитетнішим зібранням українського народного дотепного слова. Видання побачило світ у результаті тривалої підготовчої роботи, спрямованої на повномасштабне теоретичне осягнення жанру. Важливим чинником, що стимулював входження в орбіту серйозного наукового дослідження досі ігнорованого анекдотичного репертуару, стала Франкова концептуальна вступна стаття до видання першого тому «Етнографічного збірника». Ця передмова, у якій І. Франко продемонстрував панорамне бачення уснословесної традиції і через дефінітивні означення окреслив головні підходи до жанрового розмежування фольклорної прози, мала програмний зміст. У розвідці як «самодостатню» генологічну одиницю І. Франко виділив «фацецію», себто легітимізував великий пласт усної словесності, акцентувавши на потребі його ретельного вивчення. Учений належав до вузького кола тих українських фольклористів, які доклали чимало зусиль до того, аби ввести у систематичний науковий обіг цей жанр, розширити горизонти його теоретичного пізнання. Передусім він усвідомлював нагальну потребу розглядати анекдот у контексті інших прозових жанрів фольклору, адже лише на тлі близьких за суттю творів можна максимально точно вияскравити своєрідні риси досліджуваної генологічної одиниці. Комплексне врахування виокремлених таким способом критеріїв, вважав І. Франко, є підставою для жанрового диференціювання творів вказаної формації. На доказ об'єктивності висловлених міркувань учений запропонував лаконічне, проте вельми продумане й аргументоване визначення для анекдоту, зазначивши, що «фацеція (анекдот), т. є. коротеньке, звичайно гумористичне оповідане, якого суть становить звичай-

2.12. «Приступити до оцінки і означення того, що називаємо гумором...»

но якесь одно спостережене, часто гра слів, незвичайний оборот мови, прозвище і т. и. По своєму характеру і тенденціям сі твори близько підходять до новел, і хоча й між ними багато елементу міжнароднього, вандрівного, то все-таки локальний колорит в них далеко сильніший, ніж в новелах і певно між ними найдеться далеко більше виплодів нашого рідного поля, ніж між новелами»¹. У дефініцію науковець вписав і формальні, і змістові показники, які у своїй сукупності формують неповторний ореол анекдоту. Отож, з формального боку це має бути «коротеньке оповідання», тобто лаконічність, кондесованість викладу належать до прикметних ознак жанру і вводять його до певної міри у паремійний комплекс. Що ж до змістових параметрів фацеції, то, за проникливими спостереженнями І. Франка, для неї найважливішими є «гумористичність» та однопіодність, оте «одно спостережене». Зосередженість винятково на одній події, яка врешті зводиться до несподіваної розв'язки, незвичайного повороту сюжету, допомагає зберегти, мовлячи словами Едгара Алана По, «єдність враження», максимально загострити та підсилити сміховий ефект, передати унікальну емоцію анекдотичної оповіді.

Франкове визначення анекдоту на довгий час стало основоположним для уснословеснознавців багатьох поколінь. Зокрема, засадничі положення автора програмної класифікації жанрів народної прози «по формам літературним» перемандрували до книги Ф. Колесси «Українська усна словесність», де з незначними доповненнями та уточненнями повторено Франкову дефініцію анекдоту. Автор згаданої праці писав: «Анекдоти, фацеції, сміховинки – це коротенькі, звичайно гумористичні оповідання, приклади й дотепи з побутовим характером. Змістом і тенденціями вони підходять близько до новель, від яких відрізняються головню своєю короткістю: оповідання зосереджуються на якомусь одному спостереженні, жарті, грі слів, звороті мови, прізвищі. І між анекдотами є багато мандрівних і запозичених тем. А проте льокальний

¹ Галицькі народні казки / в Берліні пов. Бродського із уст народа списав Осип Роздольський ; впорядкував і порівняння додав др. Іван Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1895. – Т. I. – С. I.

кольорит виступає в них сильніше, ніж у новелях. Велика частина анекдот є оригінальним витвором українського народу. Анекдоти характеризують із гумористичного боку різні верстви суспільні, стани, професії (селян, панів, ремісників, попів, школярів, наймитів, жебраків), різні народи та племена (поляків, москалів, жидів, циганів, бойків, гуцулів), різні типи (брехунів, дурнів), товариські та родинні відносини й т. ін. Назбирається навіть чимало історичних анекдот, н. пр., про Каньовського. В анекдотах виявляються особливо невичерпні засоби українського гумору»¹. Ця розлога цитата з праці Ф. Колесси промовисто свідчить про те, що Франкові теоретичні розмисли над жанром органічно увійшли у традицію українського анекдотознавства, стали відправною точкою для дальшого дослідницького пошуку.

До теоретичного осмислення жанру І. Франко підходив як досвідчений фахівець-практик, який, зафіксувавши чималу добірку творів народної гумористики, тобто, маючи значний практичний досвід, міг адекватно оцінити сутність анекдоту. На позначення жанру І. Франко паралельно послуговувався двома термінами: «фацеція» та «анекдот». Дослідник використовував їх як синоніми та цілком виправдано вважав абсолютно взаємозамінними.

У низці студій І. Франко звертався до колег із проханням фіксувати усі без винятку зразки народної творчості, особливо звертати увагу на анекдоти («До збирачів етнографічних матеріалів»^{*}). Він уболівав за те, аби у фольклористичному дискурсі було представлено усе різноманіття «продуктів духових змагань многих поколінь наших предків», аби незаслужено проскрибовані пласти

¹ Колесса Ф. Українська усна словесність / Ф. Колесса. – Львів, 1938. – С. 135–136.

^{*} Уцьому зверненні, що з'явилося у «Хроніці НТШ» (1904. – №20. – Вип. 4. – С. 14–17) за підписом І. Франка та В. Гнатюка, було зазначено: «Можна також записувати анекдоти [...], але для того належить справити відповідний том Етнографічного Збірника (йдеться про шостий том, де було опубліковано колекцію анекдотів В. Гнатюка. – С. II.), щоби не записувати того самого...» (Франко І. До збирачів етнографічних матеріалів / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 35 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 414).

2.12. «Приступити до оцінки і означення того, що називаємо гумором...»

фольклору стали невід'ємним елементом авторитетних фахових видань і отримали належний науковий коментар, який засвідчить, наскільки вагомим є аналіз тих «дрібних творів» для кращого розуміння складних питань уснословеснознавства. Відтак не дивно, що вчений вельми щиро вітав навіть найдрібніші публікації народного дотепу, а появу VI тому «Етнографічного збірника», де було подано корпус «Галицько-руські анекдоти» В. Гнатюка, вважав знаковою подією, яка матиме неабиякий резонанс і гідно представить здобутки української науки про фольклор у Європі. Цей, як на той час, монументальний збірник творів народної гумористики, в якому успішно передано тенденційні прикмети української народної сміхової культури, І. Франко аргументовано назвав «найбагатшим» у всій «слов'янській етнографічній літературі»¹. На жаль, і зараз мусимо констатувати, що Гнатюків компендіум, попри те, що побачив світ понад століття тому, залишається найповнішим зводом українських анекдотів. Діяльну участь у формуванні цього «спорого», як висловився на сторінках «Історії української етнографії» Ф. Колесса, видання відіграв І. Франко. Він не лише подав власні записи народних дотепів (їх у корпусі понад сорок), а й в окремому прикінцевому додатку запропонував низку паралелей з українських і чужомовних видань до сімдесяти зразків. З типовою для себе скромністю учений зазначив, що своїми заувагами не претендує на вичерпність і повноту, однак для активізації досліджень такого типу пропонує ці «причинки до порівняльних студій», які «на своєму полі ледво ще розпочаті»². У передмові до «Галицько-руських анекдотів» В. Гнатюк акцентував, що він як упорядник для компонування якісного фольклористичного продукту неодноразово користувався вказівками і порадами старшого колеги, а тому висловив йому «окрему дяку».

¹ *Франко І. Етнографічний збірник... Т. VI. Галицько-руські анекдоти / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 21.*

² *Франко І. Паралелі / Іван Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1899. – Т. VI : Галицько-руські анекдоти (Додаток) / зібрав В. Гнатюк. – С. І.*

Франкові належить вагома роль у пришвидшенні та налагодженні процесу студіювання анекдотичної літератури. Важливість місії І. Франка полягала у тому, що він послідовно залучав зразки народної сміхової культури у живу плинність фольклористичних змагань кінця ХІХ – початку ХХ століть. Промовистим фактом цілеспрямованої роботи І. Франка на систематичне уведення народних анекдотів у науковий обіг стала публікація добірки яскравих зразків жанру у «вістнику літератури, історії і фольклору» «Жите і слово», що було не випадковістю, а доказом практичної реалізації редакторської політики та, зрештою, наукової фольклористичної концепції ученого. Підкреслюючи вагомість уведення анекдотів у простір серйозного періодичного видання, І. Франко у листі до М. Драгоманова писав: «Дуже інтересний матеріал зводжу і порядкую тепер до титла “Вигадки і насміхи” (про циган, жидів, бойків, гуцулів, попів, панів, німців, богачів і бідних і т. ін.), звісно, стягаючи сюди тільки таке, що не підходить під поняття новел»¹. Щоправда, у цьому ж листі дослідник висловив стурбованість з того приводу, що «оті матеріали часто нецензурні», тому-то не усі можуть бути публіковані у часописі, розрахованому на широке коло читачів (не тільки науковців). Лише згодом питання сороміцького фольклору, зокрема і нецензурних анекдотів, було частково вирішено: у Парижі заснували видання «Криптадії», яке було призначене для презентування «забороненого фольклору» і використовувалося винятково у наукових колах для максимально повного вивчення усіх (табуйованих також) аспектів народного життя.

У своїй чітко задекларованій програмі уснословеснознавчих пошуків І. Франко свідомо виділив окреме місце для вивчення анекдотів. З численними проханнями фіксувати та давати хоча б незначний науковий коментар до народних жартів дослідник звертався і до сучасників, і до майбутніх поколінь науковців, усвідомлюючи важливість навіть найменшої зауваги для провадження якісного анекдотознавчого дискурсу. Франкове зацікавлення

¹ Франко І. Лист до М. П. Драгоманова / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 16.

2.12. «Приступити до оцінки і означення того, що називаємо гумором...»

анекдотами виявилось на різних рівнях: спершу він, захоплюючись живим і дотепним народним словом, лише фіксував зразки народного гумору, згодом почав використовувати фацеції як органічний ілюстративний чи аналітичний елемент у своїх фольклористичних студіях, паралельно вплітав барвисті і соковиті анекдотичні сюжети у структуру оригінальних художніх полотен (згадаймо хоча б його «поезійку» «З екзамену»).

Можемо проартикулювати низку чинників, які підштовхнули І. Франка до введення анекдотів у корпус актуальної проблематики, однак найімовірніше в цьому питанні, як, зрештою і у багатьох інших знакових фольклористичних квестіях, дослідник покликався на досвід старшого колеги М. Драгоманова і за прикладом авторитетного фольклориста вирішив докладніше зупинитися на вивченні сміхової культури народу. Саме М. Драгоманов у розвідці «Турецькі анекдоти в українській народній словесності», що з'явилась спершу на сторінках «Киевской старины», а згодом, уже після смерті автора, була передрукована у першому томі «Розвідок...», окреслив низку засадничих для анекдотознавства пунктів, в яких виразно засвідчив перспективність руху за вказаним маршрутом. Все ж, попри панорамне бачення жанрової проблематики, П. Кузьмичевський (саме під таким псевдонімом опубліковано студію) докладніше зупинився на з'ясуванні питання чужорідної, запозиченої складової в анекдотичному репертуарі українців. Науковець «згори зазначив», що в українській усній словесності можемо знайти чимало турецьких впливів, зосібна досить виразними вони є у сфері анекдотичної літератури. Власне, беручи за основу дві книги французьких перекладів популярного циклу турецьких анекдотів про Наср-Еддіна Ходжу, що їх опублікував 1876 та 1878 року Декурдеманш, український учений знайшов численні докази на підтвердження тези про суттєве «східне підживлення» національної гумористики. Коментуючи наукову «пожиточність» «прекрасної праці»¹ М. Драгоманова, І. Франко писав: «Автор зводить в тій роботі 21 український анекдот і знаходить їх оригінали в турецьких

¹ Франко І. Студії над Ст. Руданським. «Ні зле ні добре» / Іван Франко // Зоря, 1892. – Р. XIII. – Ч. 16. – С. 314.

оповіданнях про шутника Насреддіна, просліджуючи деякі з них і далі на схід і в давнину...»¹.

Вже у вступних заувагах до статті М. Драгоманов чітко наголосив, що не претендує на повне «вичерпання матеріалу», а лише «урирково» накреслює актуальний напрям дальших студій. Незважаючи на оглядовий зміст теоретичної частини праці Українця, це дослідження, як і беззаперечно самостійні Франкові спостереження, стали підставовими для уведення в уже цитовану дефініцію твердження про чималий відсоток запозичених елементів (сюжетів, мотивів, образів) в українських анекдотах. Очевидно, враховуючи міркування автора «Турецьких анекдотів...», який стверджував, що «...гумористичні оповідання [...] при всьому їх місцевому кольориті часто не що інше, як переробки західних *fabliaux* і новель»² та опираючись на особисті ґрунтовні висновки з поля порівняльного дослідження, І. Франко мав усі аргументи для того, аби напевне заявити про «богатство» «міжнародного, вандрівного» матеріалу у фацеціях.

У розвідці М. Драгоманова спостерігаємо, як фольклорист не лише констатував факт запозичення певного компонента східної сміхової культури, а й виписав певні принципові особливості опрацювання чужих анекдотичних сюжетів на національному ґрунті. Передусім він акцентував, що окремі теми, потрапивши в інше культурне середовище, набувають нового звучання, нерідко перевершують першовзірець і у плавності викладу, і в енергетиці, «вибуховості» комічно-сатиричного заряду. Приміром, учений запевняв, що в українському варіанті «анекдоту про балакучого мерця», на відміну від його турецького прототипу, назверх помітною є «...гладкість в оповіданні, [...] більше змагання орозумити мотиви діянь і обставити їх місцевими побутовими

¹ Франко І. Киевская старина / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 11.

² Драгоманов М. Замітки про систематичне видане творів української народної словесности / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність та письменство : в 4 т. Т. I. – Львів, 1899. – С. 101.

12.12. «Приступити до оцінки і означення того, що називаємо гумором...

рисами»¹. У коментарі до анекдоту про «панів у пеклі» М. Драгоманов також наголосив на аналогічній тенденції та зазначив: «Тут український гумор попав у свою сферу і найшов кілька треба соли та мітку зручність оповідання»².

Тема мандрівки окремих популярних анекдотичних мотивів, так зручно виписана у студії М. Драгоманова, зацікавила й І. Франка. Дослідник запропонував декілька пошукових розвідок у цій царині, про що найяскравіше свідчать праці «Жидівська війна», «“Угорська казка” Вацлава Потоцького і “пся крив”», «Ні зле ні добре» та ін. У цих статтях автор продемонстрував широку обізнаність з європейською науковою літературою про анекдот і вкотре засвідчив хист фахового компаративіста-аналітика, який не задовольнявся простим громадженням «покривного матеріалу», а крізь призму вивчення одного мотиву вказував на очевидні та можливі міжнародні культурні контакти, з'ясовував їхню роль у формуванні унікального «повабу» національної уснослоvesної традиції.

Отож, на відміну від М. Драгоманова, який дуже нечасто вдавався до додаткових коментарів і ширших узагальнень, спрямованих на з'ясування національних «осібностей» гумору, а, як правило, обмежувався лише порівняльним аналізом деяких анекдотичних мотивів або циклів, І. Франко «закроював» на глибші студії з більш «заокругленими» висновками. Наприклад, на основі компаративного вивчення українських та російських сатиричних творів, анекдотів передусім, учений дійшов переконання, що «гумор українця більше погідний і попри всій їдкості та остроті більше гуманний, гумор великороса остається понурий та терпкий навіть там, де вибухає голосним сміхом. І коли в українця крізь сміх видніються сльози, в великороса видніється

¹ Драгоманов М. Турецькі анекдоти в українській народній словесності / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство : в 4 т. Т. I. – Львів, 1899. – С. 244.

² Там само. – С. 245.

гнів»¹. Загалом, І. Франко вважав, що через цілісний огляд народної гумористики можна дійти до присутнього розуміння тенденцій розвитку сміхової культури і відчутти, як висловився Я. Гарасим, «специфічний тембр українського гумору»². Не даремно ж у цитованій рецензії на Гнатюків корпус анекдотів І. Франко стверджував, що ця збірка «дозволяє оцінити багатство того роду творів в устах нашого народу, а при тім дозволяє приступити до оцінки і означення того, що називаємо гумором українського народу»³. Дослідник був переконаний, що у сміховій традиції не менш яскраво, ніж у інших сферах народної творчості, виявляються національні світоглядні особливості, однак і тут потрібно чітко диференціювати, який твір є локальним, місцевого походження, а який має чужорідну основу і задля свого виразного комізму сяк-так адаптований до місцевих умов. І. Франко усвідомлював, що студіювання такої делікатної теми потребує від ученого вміння втриматися від поспішних висновків і дати збалансовану оцінку різнорідного за походженням матеріалу. У цьому контексті вагомими є розважливі міркування М. Драгоманова, який завбачливо застерігав колег-фольклористів щодо можливого «запаморочення» внаслідок використання анекдотів із мандрівними мотивами для характеристики національної окремішності етносу, в середовищі якого твір побутує.

Дещо розвиваючи думку про органічне переплетення запозиченого і «рідного добра» у народній анекдотичній словесності, І. Франко говорив про важливість урахування зазначеного компонента при встановленні можливих шляхів поповнення національного гумористичного фонду. Дослідник запропонував розглядати опозицію «своє/чуже» як критерій розмежування

¹ *Франко І. Михайло Євграфович Салтиков (Щедрін) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 127.*

² *Гарасим Я. Нариси до історії української фольклористики : навч. посібник / Я. Гарасим. – К. : Знання, 2009. – С. 190.*

³ *Франко І. Етнографічний збірник... Т. VI. Галицько-руські анекдоти / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 21.*

2.12. «Приступити до оцінки і означення того, що називаємо гумором...»

зразків за генетичною ознакою. Національна сміхова культура, писав учений, поповнюється новими зразками, які «легко могли в нас виникнути, з одного боку, під впливом *живих фактів і гумористичних анекдотів та західноєвропейських «шванків»* (курсив мій. – С. П.), особливо німецьких, які були здавна популярними [...], – з іншого»¹.

Типові ходи, типові мотиви, сміхова ефективність яких перевірена досвідом багатьох поколінь виконавців і реципієнтів, вельми часто лежить в основі творення нових зразків, є дієвим інструментом для компонування якісного продукту сміхової культури народу. Спостерігши цю властивість, І. Франко згадував про неодноразове використання «готової канви» для нових анекдотів. Цикл формується довкола певного осердя, яке стає «джерелом пізніших продуктів цього гатунку»².

Одним із перших І. Франко звернув увагу на те, що нерідко «з-поза прозорої ширми» анекдоту виглядає проблема значно складніша і ширша за ту, що представлена у самому тексті. Анекдот може тільки йому властивим способом поцілити своїм вістрям у найболючішу точку і за позірним сміхом вивести на-гора гостру проблему, немов апелюючи до загалу про необхідність негайного її вирішення. Мовлячи про згаданий аспект цих «дрібних творів», І. Франко стверджував, що вони здатні «бичувати і висміювати вади»³. Анекдот, до певної міри, є опосередкованою формою привернення уваги до актуальних, інколи дражливих, а тому й замовчуваних питань. В анекдотах, зазвичай, запропоновано критично-викривальне бачення проблем суспільно-побутових і успішне опрацювання «політичних мотивів». Такий критичний погляд, що виявляється у цьому гумористичному пласті народної

¹ *Франко І.* Жидівська війна. Причинок до порівняльних студій над народною літературою / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 324.

² Там само.

³ Там само. – С. 321.

творчості, на переконання І. Франка, «свідчить про вищий розвій народного самопізнання, коли народ починає критично розглядати суспільний устрій, який його оточує, а не сміючи, або не вміючи висказати своїх вражень просто, висказує їх гумористично-іронічним способом»¹. Тому зразки жанру не варто сприймати лише через їхню розважальну функцію.

Часто І. Франко наголошував, що деякі популярні анекдоти збереглися у свідомості народу у формі коротких, лаконічних, інформативно містких, надзвичайно влучних і дотепних фраз, які продовжують активно функціонувати у мовленні, зберігаючи за собою глибоке змістове наповнення. Десятки прикладів переходу анекдотів у короткі формули народних приповідок І. Франко подав на сторінках тритомного корпусу «Галицько-руські народні приповідки». Дослідник спрямовував зусилля на відшукування анекдотичного першоджерела для певних промовистих або ж, навпаки, «затемнених» зразків паремійного фонду. Наприклад: «Згулив Бога! Згулив Бога! – Окрик узятий із анекдота про Цигана, що лізучи на дерево красти мід просив Бога помочи і обіцював Богу свічку, а набравши меду і лізучи з дерева не хотів додержати обіцянки і похвалявся: “Згулив Бога!” та тут же і впав на землю»²; «А як ти багатий, то тобі вільно в церкві свистати? – Поговорка взята зі звісної анекдоти про глухого і губатого»³; «Богач за грейцар три рази вмирав. – Натяк на звісну анекдоту про те, як богач позичивши у бідного крайцар, не хотів йому віддати його і тричі вдавав мертвого»⁴; «“Буде тобі, буде!” – “Що міні буде?” – “Масш кожух, то ти тепло буде”». – Для пояснення поговорки оповідають анекдоту: Прийшов подорожний до коршми; була зима, він промерз, а тут грошей нема, зголоднів, ні за що з’їсти ані випити. Сів він у

¹ Франко І. Сербські народні думи і пісні / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 59.

² Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. Т. I / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 125.

³ Там само. – С. 142.

⁴ Там само. – С. 148.

2.12. «Приступити до оцінки і означення того, що називаємо гумором...

куточку, випив чарку горілки та й грієся. Жидівка не звертає на нього уваги, вона занята розмовою з кількома селянами, яким живо толкує щось півголосом. По якимсь часі селяне вийшли лишивши у неї новий кожух. Жидівка сховала кожух і зирнула якось боязко на подорожного, а сей насупив чоло тай буркнув під носом: “Буде тобі, буде”. Жидівка, у якої сумліне мабуть було нечисте, підходить до него. “Ну, що мені буде?” А подорожний знов похитав головою тай знов говорить сумовито: “Буде тобі, буде”. Перелякана Жидівка налила йому чарку горілки, дала добру закуску, та все допитує: “Що ж мені буде?” А чоловік їсть і п’є і робиться чим раз більше понурий. Аж коли наситився, бере шапку й палицю і, виходячи з коршми, шепче Жидівці до вуха: “Маєш кожух, то ти тепло буде”»¹; «Уміла варити, а не вміла давати. – Приповідка основана на звісній анекдоті про цигана косаря, якого господарь по роботі вгодував борщем і кашою так, що бідолаха не міг їсти пирогів»²; «Ци вся ци не вся, я втяв гопки тай пішов. – Поговорка основана на анекдоті про Бойка, що зайшовши до костела, при музиці органів почав танцювати. Поляки упомінають його: «Cicho, Wojku, bo to msza!» А він відповів: “Ци вся, ци не вся” і т. д.»³; «Як втяв по пироги! – Приказка оперта на анекдоті про Цигана, який бажав погоститися в господаря, та сей удавав, що вони вже по обіді. Але Циган бачив, що господиня на кінці лави поставила миску з пирогами. От він буцімто квапиться тай каже: Агій, господарю, ба чи така у вас лава довга, як у пана вйта? І знявши ремінь давай міряти лаву, а дійшовши до миски крикнув: Як втяв по пироги»⁴; «Вудуд – жидівська зазулі. – Основано на звісній анекдоті про те, як Жиди ходили в ліс бачити зазулю. Вертають вони, а селяни питають їх: “А що, бачили зазулю?” – “Ох, чому ні!” – кажуть Жиди. – “То дуже гарне птах, таке чубате та сорокاته. А яке мудре! Як тільки нас побачило, тай зараз нас пізнало

¹ Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. Т. I / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 194.

² Там само. – С. 202.

³ Там само. – С. 222–223.

⁴ Там само. – С. 424.

тай каже: «Юд, Юд!»¹ А то вони бачили вудуда. Тай відтоді вудуд став жидівською зазулею!»¹; «Господи, зішли духа свого! – Може натяк на анекдоту, що якийсь священик, бажаючи побільшити свої доходи, захотів зробити чудо і умовився з дяком, що коли він від престола скаже: Господи, зішли духа свого, дяк із хорів випустить голуба, якого мав у кишені. Тим часом дяк забув про голуба в кишені і сей задушився. Священик кличе раз до Господа, кличе другий раз, а духа святого нема. Аж за третім разом дяк кричить із хорів: Та не зішлю, не зішлю, бо здох»²; «Діти, ремінь! – Приказка оперта на анекдоті про гостя, що об'ївшися в гостині не знав, як попустити пояс на туго навантаженім животі, та користаючи з тої нагоди, що діти в запічку почали щось гомоніти, крикнув: Діти, ремінь! і розщепивши пояс защепив його потім на дальшу дірку»³.

Окрему розвідку І. Франко присвятив з'ясуванню походження виразів «пся віра» та «пся крев». Він дійшов висновку, що генетично ці фрази пов'язані із давніми анекдотами, які, за словами ученого, «існували незалежно». Мотив обрання собаки королем, що саме з нього виокремилася дошкульна формула «пся крев», однією із первісних форм ословлення мав анекдот. «Цей анекдот, – зазначав науковець, – був пародією старої традиції про походження Аттіли або цілого народу гуннів від собаки...»⁴.

Деякі популярні теми, зауважив І. Франко, знаходять різножанрові форми виразу. Наприклад, згадана тема про недовготривале «короловання пса» в угорців відома й у варіанті казки, і легенди, і анекдоту. Очевидно, генологічний тип опрацювання певного сюжету залежить від того, які наголоси розставлено у творі, який сюжетний елемент виведено на авансцену. Казка, зазвичай, переводить подію у площину своїх неписаних жанрових

¹ Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. Т. I / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 425.

² Там само. – С. 611.

³ Там само. – С. 830.

⁴ Франко І. «Угорська казка» Вацлава Потоцького і «пся крев» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 314.

2.12. «Приступити до оцінки і означення того, що називаємо гумором...

канонів, відриваючи її (подію) від реального ґрунту, легенда ж, попри намагання тримати оповідь у реалістичній канві, широко послуговується фантастичними вставками, а анекдот концентрує весь пафос на змалюванні дотепної ситуації, максимально її підсилюючи, нерідко через гіперболізацію, штучне нагнітання певних елементів, що забезпечують виразний комічний ефект. Оскільки народна свідомість з більшим задоволенням апелює до елементів сатиричних, то часто можна спостерігати, як первісно серйозні жанри після своєрідного переосмислення переходять у сферу сміхової культури. І. Франко покликався на реальні факти таких трансформацій і цілком аргументовано стверджував: «Перетворення побожних легенд на гумористичні перекази і анекдоти такі часті і типові в галузі фольклору, що інших прикладів цього гатунку наводити не потребуємо»¹.

Дуже проникливо І. Франко відзначав драматичне начало, яке криється у конденсованій формулі анекдоту, наголошував на його сценічності. «Взагалі, – писав дослідник про твори аналізованої формації, – многи тільки тоді робляться зрозумілими, коли бодай у фантазії переведемо їх із епічної на драматичну форму, себто уявимо собі їх мімічне виконання»². Досить широко учений розглянув драматичне опрацювання анекдотичних мотивів у популярних інтермедіях. Класичні зразки «інтерлюдій» новатора драматичної «штуки» Я. Гаватовича І. Франко називав не інакше, як «...цікаві проби драматичного оброблення мандрівних приказок та анекдот»³. Представлення відомих жартів у коротенькому театралізованому

¹ *Франко І.* Жидівська війна. Причинок до порівняльних студій над народною літературою / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 328.

² *Франко І.* До історії українського вертепу XVIII в. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 36 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 172–173.

³ *Франко І.* Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 289.

дійстві поміж актами серйозних моралізаторських драм користувалося особливим інтересом серед народу і вельми швидкими темпами входило в орбіту улюблених творів XVII–XVIII століть. Розбір декількох анекдотичних сюжетів, що органічно «перетекли» в нову форму інтермедій, І. Франко запропонував на сторінках незавершеної «Історії української літератури», вважаючи цей «виплід духового життя» наших предків важливим сегментом «культурного розвою». У бібліотеці Народного дому Франкові вдалося віднайти дві інтермедії з XVII–XVIII століть. Одна з них є типовим зразком розгорнутого драматичного опрацювання відомого анекдоту про «суперечку жида з русином за віру». Для кращого зрозуміння прихованого сміхового ефекту та задля доказу існування такого типу творів поза інтермедійною сценою науковець лаконічно переповів сюжет: «стало на тім: у котрій вірі більше свят, тої прихильник має вискубти противникові по волоску за кожне свято. Починає жид і не доходить навіть до десяти, потім починає русин і, дійшовши до сорока святих, вискубає жидові з бороди цілий жмут волосся, а дійшовши до всіх святих, обома руками вириває йому пейси»¹.

Цінні зауваги щодо народної анекдотичної літератури І. Франко висловив у розлогій студії «До історії українського вертепу». У праці дослідник вказував, що неодноразово основою світської частини вертепного дійства ставали анекдоти. Єдність емоційного спрямування цих двох важливих пагонів духовної культури народу, а саме їхнє виразне «струмуюче» сміхове начало, вплинуло на «ущільнення» зв'язку між жанрами. Театралізований варіант анекдоту, що знайшов вираз на сцені «шопки», органічно вписувався у калейдоскоп подій та персонажів, який став візитівкою лялькової вертепної драми. На доказ об'єктивності висловлених спостережень І. Франко запропонував розгорнутий текст «людового анекдоту», який найімовірніше став прототипом багатьох «кадрів» лялькового вертепного дійства. Ось цей зразок: «...раз у Польщі повстала конфедерація, і конфедерати, зібравшись, зайшли

¹ Франко І. Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 290–291.

2.12. «Приступити до оцінки і означення того, що називаємо гумором...»

до коршми та питають жида: “Слухай, жиде, з ким тримаєш?” Жид переляканий каже: “Ох, з єгомосці паном королем”. “Так, то ти проти нас? А бийте жида!” Набили конфедерати жида, забрали з коршми, що їм хотілося та й пішли. Але за яку годину приходять королівські вояки і знов питають жида, з ким тримає? Жид, іще тремтячи від недавніх побоїв, каже, що з вельможними панами конфедератами. “Так, то ти проти короля? А бийте жида!” Збили його, поламали, що було в коршмі, та й пішли далі. Не минула ще година, як надбігають козаки. “Жиде, а з ким тримаєш?” “Ох, панове, не питайте, з ким тримаю, а бийте!”¹.

Сценічна дія лялькового вертепу для підсилення комічного ефекту вдається до різнорідних, як висловився І. Франко, «екстравагантій», саме анекдоти є невичерпною скарбівнею такого типу елементів, адже побудовані на принципі несподіваного повороту ситуації та часто вдаються до раптового накладання двох незалежних контекстів у так званій точці бісоціації (бісоціація – ситуація поєднання, перехрещення у свідомості реципієнта двох незалежних, але логічно виправданих асоціативних контекстів).

Одним із улюблених прийомів вертепної лялькової драми є сценічне представлення різних національних типів (жид, циган, литвин, москаль та ін.). В отій «дефіладі репрезентантів різних суспільних верств і різних національностей [...] кожний промовляє своєю власною мовою, своїм жаргоном, виявляє питомі, звісно, доведені до карикатури уподобання, вірування та привички»². Аналогічним способом презентації національних і соціальних характеристик охоче послуговуються жанри народної гумористики. Можна беззастережно виокремити розширений цикл анекдотів, об'єднаних постаттю центрального персонажа, представника певної суспільної групи чи нації. Про існування та беззаперечну популярність таких циклів писав і І. Франко, наголошуючи, що їх докладний аналіз може стати основоположною джерельною

¹ *Франко І.* До історії українського вертепу XVIII в. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 36 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 323.

² Там само. – С. 279.

базою для оцінки рецепції інших етносів, нерідко дошкульної і надто перебільшеної у висвітленні негативних рис. Анекдоти стають наочною ілюстрацією тих стереотипів, які впродовж тривалого часу утвердилися в народній свідомості щодо представників інших націй.

У розвиток окресленої теми в анекдотознавчому доробку І. Франка варто згадати про статтю «“Угорська казка” Вацлава Потоцького і “пся крев”» (опублікована у журналі «Wisła» 1892 року), в якій він виразно свідчив про наявність вельми кількісної та популярної групи анекдотів про представників інших етносів. У таких зразках, стверджував автор дослідження, у незауважливій формі висловлено «кепкування одних племен над іншими, ущипливості, які жартома кидають один одному сусіди»¹. Схожі думки наявні й у М. Драгоманова, який увагу до розлогого циклу жартів з дотепно-дошкульною характеристикою представників інших етносів підтвердив тезою: «Межи анекдотами, котрих повно в українській народній словесности, є чимало таких, де майже завжди виступають чужинці, найчастіше циган, іноді жид...»². Для наочного підтвердження висловлених міркувань І. Франко подав зразок такого типу анекдоту із відповідним коментарем. Він писав: «Загальновідомий вираз “сліпий мазур”; менше відомим є те, що мазури Західної Галичини тим самим прізвиськом називають українців; звідси походить такий обмін ввічливостями у дошкульному анекдоті, який я записав у Дрогобичі: “Зустрів одного разу мазур малорусина і питає його:

– Чи правда, що малорусин родиться сліпим?

– Авжеж, правда, – відказує, – і тому завжди наймає мазура, щоб йому сім днів у с... дмухав, доки не прозріє”»³.

¹ Франко І. «Угорська казка» Вацлава Потоцького і «пся крев» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 316.

² Драгоманов М. Турецькі анекдоти в українській народній словесності / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство : в 4 т. Т. I. – Львів, 1906. – С. 217–218.

³ Франко І. «Угорська казка» Вацлава Потоцького і «пся крев» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 316.

2.12. «Приступити до оцінки і означення того, що називаємо гумором...»

Окрему рубрику анекдотичного репертуару формують твори, об'єднані постаттю головного героя. У сміховій традиції кожного народу можна виділити улюбленого персонажа, який опиняється в епіцентрі різних несподіваних ситуацій. У турків таким героєм є Карагец, у поляків – Sowizdrzał, у німців – Till Eulenspiegel... На прикладі турецьких анекдотів про Карагеца І. Франко спробував дати коротку характеристику головного героя популярного циклу. Чорноокий (так з турецької перекладається ім'я цього персонажа), як писав український учений, «се тип відвічного блазня-штукаря, простакуватого, глупо-розумного, наївного та хитрого, з наскрізь демократичними інстинктами, ворога всякої переседи, всякої штучності, всякого фарисейства»¹. Аналізуючи групу польських фацецій про Sowizdrzala, наш учений спрямував дослідницьку енергію на з'ясування їхньої генези і дійшов висновку, що «...збірка більш або менше масних анекдотів, нанизаних довкола особи Sowizdrzala, блазня і штукаря, прийшла в XVI в. до Польщі з Німеччини, де центральним героєм, довкола якого згрупувалися ті анекдоти, зробився з початку того віку Till Eulenspiegel [...], німецький первовзір Sowizdrzala перероблювано та збагачувано щораз новими концептами...»².

У фольклористиці І. Франко ніколи не був «кабінетним ученим». Усі теоретичні конструкції він будував на основі докладного аналізу живого середовища побутування уснословесних творів. Не винятком був анекдот, багато зразків якого дослідник записав самостійно. Учений спостеріг, що народне дотепне слово завжди виринає у контексті бесіди, відтак є належні підстави віднести його до розмовних жанрів, тих, які розкривають повноту своїх функціональних можливостей у безпосередньому мовленнєвому потоці. Враховуючи практичний досвід фіксації анекдотів, І. Франко чітко виписав показники життєвих координат жанру у контексті моделювання головних типів «народної

¹ Франко І. До історії українського вертепу XVIII в. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 36 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 173.

² Там само.

конверзації». З цього приводу він компетентно зазначав, що у серйозній господарській бесіді «поважним людям не до лиця [...] смішити анекдотами»¹.

В І. Франка знаходимо й те, що автор монографії «Етюди до студій над українським народним анекдотом» Р. Кирчів образно назвав «заглиблення в біографію українського анекдоту»². Показовою є вже цитована розвідка «Жидівська війна», де з'ясовано етапи розвитку та трансформації анекдотичного сюжету про сповнений різноманітними комічно-безглуздими ситуаціями похід жидівського війська, «добірні войовники» якого спершу сприймають цвітуче гречане поле за річку, а згодом, після наказу командира «Е, ци рецьки, ци не рецьки, моє войськи марш!» (тут, коментував І. Франко, оповідачі свідомо «наслідують жидівський говір»), вважаючи справжню повноводу ріку ланом квітучої гречки, гинуть у бурхливих водах бистрини. Аби якнайдокладніше «списати життєвий шлях» цього зразка та крок за кроком простежити його мандрівку світом, І. Франко опрацював великі пласти літератури, заглядаючи до давньої Індії, черпаючи з «мутних середньовікових джерел».

Швидко оригінальні ідеї І. Франка у царині анекдотознавства належно оцінили провідні фольклористи. Зокрема у переліку найважливіших українських праць у цій сфері фольклористичних пошуків автор розлогої монографії «Разыскания в области анекдотической литературы» М. Сумцов назвав студію І. Франка «Жидівська війна», що згодом отримала й продовження «Ще жидівська війна». Дослідник зауважив, що Франкова розвідка належить до числа тих небагатьох, у яких взято до наукового опрацювання «весьма немногие отдельные мотивы»³. На жаль, М. Сумцов не представив усієї повноти анекдотознавчих міркувань

¹ Франко І. *Vel parlar gentile* / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 9.

² Кирчів Р. *Етюди до студій над українським народним анекдотом* / Р. Кирчів. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. – С. 11.

³ Сумцов Н. *Разыскания в области анекдотической литературы. Анекдоты о глупцах* / Н. Сумцов. – Харьков, 1898. – С. 1.

2.12. «Приступити до оцінки і означення того, що називаємо гумором...»

львівського колеги, адже не згадав про Франкову концептуальну дефініцію жанру, про ґрунтовну теоретичну оцінку анекдоту на рівні міжжанрових контактів. Однак продуктивну ідею докладного аналізу конкретного мотиву М. Сумцов не лише проартикулював, а й продовжив «досить щасливо». Харківський науковець розвинув Франкову тему «жидівської війни» і, залучивши більшу кількість міжнародних варіантів, акцентував на динамічному представленні низки комічних ситуацій, в які потрапляють «безталанні жиди». Загалом, високо оцінюючи Франкові висновки щодо опрацювання вказаного сюжету, автор «Разысканий...» вважав дуже натягнутим долучення до теми біблійного мотиву про успішний перехід євреїв через Червоне море і подальшу загибель фараона з його військом у морській безодні. М. Сумцов резюмував, що в назагал високолетній студії І. Франка, яка є «першою спробою підійти до вивчення досить об'ємного циклу оповідок про дурні народи», «зближення біблійної оповіді з вищезазначеною темою видається зайвим»¹.

Говорити про значний евристичний потенціал фольклористичних студій І. Франка є чимало підстав. Навіть короткі тези ученого, в яких конденсовано висловлено суть перспективного напрямку досліджень, знаходили та знаходять своє продовження у працях сучасних фольклористів. Наприклад, «ядерна» теза І. Франка про те, що анекдоти, ці «дрібні твори», мають велике «культурно-історичне значення», лягла в основу монографічного дослідження Р. Кирчіва, яке автор скромно назвав «Етюди до студій над українським народним анекдотом». Саме згаданий «проникливий концепт», як зазначив Р. Кирчів, став своєрідним обрамленням його праці, надійним ключем до розв'язання того серйозного культурно-історичного заряду, що криється в анекдотах. Загалом, Р. Кирчів органічно вписав І. Франка в небагату, на жаль, історію українського анекдотознавства, цілком заслужено відводячи йому визначальну роль в остаточному утвердженні проблеми народної гумористики в науці. Щоправда, в широко закросеному проєкті

¹ Сумцов Н. Разыскания в области анекдотической литературы. Анекдоты о глупцах / Н. Сумцов. – Харьков, 1898. – С. 22.

автор не мав на меті висвітлити усі аспекти Франкової рецепції жанру, натомість помітною є тенденція окреслити ті важливі стимули, які вербалізував, а частково й реалізував І. Франко у своїх студіях.

Принципи проникнення та дальшого опрацювання анекдотичних сюжетів у літературі також опинилися в об'єктиві наукового зацікавлення І. Франка. Зокрема це питання набуло статусу першочергового і надважливого при докладному аналізі творчого доробку С. Руданського, особливо ж його «Співомовок»*, які майже повністю побудовані на використанні фольклорного матеріалу. Враховуючи цю особливість, І. Франко констатував, що «Співомовки» С. Руданського є «найоригінальнішим і найбільш народним» компонентом творчості письменника. «Се чує кожний, читаючи ті твори, але доказати се поки що не можемо, поки не будуть зібрані з уст народа оповідання, що послужили йому за взірць. Се конечно потрібне, між іншим і для оцінки того, наскільки власної творчості проявив Руданський в оброблюванні сирого матеріалу усного»¹. Сам І. Франко зробив декілька кроків до реалізації задекларованого задуму. У короткій замітці «Ні зле ні добре», що з'явилася на сторінках «Зорі», він вивчив фольклорне джерело однойменної співомовки і паралельно розвинув низку важливих для анекдотознавства проблем. Передусім науковець дослідив, що за виразним національним колоритом твору криється первісно «чуже добро»: «При тім річ сама основана на таких чисто українських відносинах, як чумацтво, подорож у Крим, погана пригода в степу, що всякий відразу згодиться, що маємо тут діло з анекдотом наскрізь національною, родимою українською. А прецінь докладний дослід показує, що осуд такий був би зовсім хибний і що анекдота ся зробила досить далеку

* Слушні міркування І. Франка щодо фольклорної основи співомовок С. Руданського стали основним імпульсом для створення ґрунтовної монографії Миколи Сиваченка «Студії над гуморесками Степана Руданського» (1979).

¹ *Франко І. До студій над Ст. Руданським / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 220.*

2.12. «Приступити до оцінки і означення того, що називаємо гумором...

дорогу, поки прийшла до рук такого майстра, яким був безперечно Руданський»¹. Народну анекдотичну основу творів С. Руданського І. Франко неодноразово виводив на сторінках вже згадуваних «Галицько-руських народних приповідок». У коментарях учений розгортав повні сюжети анекдотів, які паралельно функціонують у скристалізованій формі паремій, і аргументовано доводив, що саме вони надихнули поета до створення його унікальних співомовок. Наприклад, у ремарці до прислів'я «Журит ся, де ся воробці подіют, як коршма згорит» зазначено: «Натяк на анекдоту про жида, що в часі пожежі коршми, журився лише тим, куди подіються воробці, що мали на ній гнізда»². Саме цей сюжет, вважав І. Франко, розвинув ув одній зі своїх співомовок С. Руданський. Аналогічний зв'язок народного анекдоту із твором письменника-гумориста І. Франко «прочитував» і у коментарі до приповідки «Забув єм, як жид за шаблю», стверджуючи, що це «натяк на анекдот про жида, що вмів шаблею грозити своїй жінці, але, коли явився дійсний козак, він забув свою шаблю і сховався»³.

Відгомін народної гумористики у творчості інших майстрів слова І. Франко також студіював досить уважно. Приміром, популярний в українській словесності мотив із «недоладним» рахуванням, що має яскраві зразки у німецькій народній літературі (про цей мотив згадував і М. Сумцов у праці «Разыскания в области анекдотической литературы. Анекдоты о глупцах»), як спостеріг учений, успішно «проторував» собі шлях у белетристику, «і його чудово використав Григорій Квітка-Основ'яненко у своїй гумористичній повісті “Конопська відьма”»⁴. В іншій праці, розгортаючи думку про стимулюючу

¹ Франко І. Студії над Ст. Руданським. «Ні зле ні добре» / Іван Франко // Зоря, 1892. – Р. XIII. – Ч. 16. – С. 314.

² Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. Т. II / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 182. – № 12432.

³ Там само. – С. 188. – № 12516.

⁴ Франко І. Жидівська війна. Причинок до порівняльних студій над народною літературою / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 53: Літературознавчі, фольк-

силу анекдотів, І. Франко писав: «Елемент гумористично-сатиричний дуже багатий у нашого народу, його гострий дотеп, його сльозами проблискуючий сміх послужив за основу безсмертним творам Миколи Гоголя, сплотив знамениті Квітчині повісті “Салдатський патрет”, “Конотопську відьму” та ін.»¹.

Аналізуючи роман Б. Пруса «Форпост», І. Франко звернув увагу на те, що автор неодноразово вдавався до літературного опрацювання народних анекдотів. Зокрема, вважав дослідник, на підставі народного жарту побудована сцена оренди луки, коли пан задля сміху пропонує продати нерішучому селянинові Слімаку сіножать за півціни, лише за умови, якщо селянин погодиться зробити це негайно і без «нараджень» з жінкою. І другий епізод з роману, який, за думкою І. Франка, має анекдотичну основу, – це сцена прибуття німецьких колоністів у село, де оту дивовижну процесію чужинців завершує чоловік, що простягся на візку, який з одного боку тягне собака, а з другого – жінка².

Попри незначну, на перший погляд, кількість спеціальних анекдотознавчих студій у І. Франка, ґрунтовний аналіз усього комплексу питань, які задекларував, а в багатьох моментах і серйозно розвинув учений, переконливо засвідчує, що у цій тривалій час ігнорованій і виведеній за межу систематичного наукового дослідження галузі фольклористики йому вдалося досягти чималих успіхів, зосібна довести, що «вони (анекдоти. – С. П.) все ж варті уваги як документи, що свідчать про настрої суспільства, про інтелектуальну і моральну атмосферу, в якій жили наші предки»³.

лористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 325.

¹ Франко І. Літературні письма / Іван Франко // Друг. – 1876. – № 20. – С. 318.

² Франко І. Польський селянин в освітленні польської літератури. «Płacówka», powieść Bolesława Prusa, Warszawa, 1886 / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 90.

³ Франко І. Жидівська війна. Причинок до порівняльних студій над народною літературою / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 324.

2.13. «Висліди народного ума»: пареміологічна концепція Івана Франка

Важливим внеском І. Франка в українську фольклористику стали дослідження у галузі пареміології. Науковець ретельно проаналізував національний паремійний фонд та вибудував чітку пареміологічну концепцію, основні положення якої зводилися до з'ясування найважливіших теоретичних питань: дефініція та видова диференціація жанру, його генезис, співвідношення національного та інтернаціонального елементів тощо. Міркування упорядника фундаментального тритомного корпусу «Галицько-руські народні приповідки» про теорію паремії стали своєрідним узагальненням, підсумком попередніх досягнень у галузі. Висновкові твердження про прислів'я та приказки І. Франка вибудовував не лише на власних спостереженнях над природою жанру, а й на підставі докладного вивчення здобутків українських (Григорій Ількевич, Микола Закревський, Матвій Номис, Павло Чубинський, Митрофан Дикарєв, Михайло Комаров, Олександр Шишацький-Ілліч, Іван Тимошенко, Микола Сумцов, Володимир Перетц та ін.), німецьких (Макс Валь, Карл Фріріх Вільгельм Вандер, Йозеф Галлер, Карл Крумбахер, Себастьян Франкен, Генріх Фрішбір), польських (Самуель Адальберг, Оскар Кольберг, Леопольд Чапінські, Анжей Цінціале), чеських (Адольф Петр Затурецький, Ян Славібор Ліблінський, Франтішек Ладіслав Челаковський), російських (Володимир Даль, Павло Симоні), сербо-лужицьких (Е. Мука), білоруських (Іван Носович) та болгарських (Петко Рачев Славейков) пареміологів. Шляхом вивіреного, різнопланового аналізу матеріалу учений ґрунтовно пізнав сутність паремії, глибоко проник у таємниці їхньої жанрової природи. У своїх розслідах над, безперечно, однією із найскладніших генологічних одиниць народної творчості український дослідник активно провадив аналітичний зондаж величезного «приповідкового скарбу», зосереджувався на вивченні його прагматичного потенціалу в реальних умовах актуалізації («в устах народу») з метою виявити та чітко

окреслити низку конститутивних ознак, які формують неповторну «ауру», «світогляд приповідки».

У процесі ретельного вивчення паремії І. Франко розглядав питання дефініції та видової диференціації як взаємопов'язані. Дефініція жанру, на думку науковця, передбачає виокремлення найістотніших ознак, що вирізняють, максимально точно ідентифікують його серед інших творів народної словесності, так зване первинне увиразнення. Видовий розподіл (диференціація) відбувається за аналогічними принципами, проте в межах самого жанру – вторинне увиразнення. Процес первинного увиразнення паремії, що побудований на аналізі неоднорідного матеріалу, зводиться до констатації впізнаваних жанровизначальних рис: лаконічність, стійкість, відтворюваність, дидактизм, естетична довершеність вислову думки тощо. Вторинне увиразнення, себто виокремлення та чітко розрізнення низки видових форм, значно складніше, оскільки спрямоване на диференціацію і генетично, і функціонально споріднених творів.

На початок ХХ століття в українській фольклористиці, як і у європейській загалом, виробилося два підходи до тлумачення жанру паремій: широкий і вузький. Перший передбачав поєднання розгорнутого спектру жанрових різновидів (прислів'я, приказка, порівняння, вітання, побажання, прокляття, прикмета, примовка, «мудрування», каламбур, нісенітниця і т. д.) у межах одного родового поняття «паремія». До такого розуміння схилилися М. Номис, М. Комаров, В. Даль, К. Вандер, С. Адальберг та ін. Другий підхід ґрунтувався на обмеженні жанрової компетенції лише двома видовими формами: прислів'ями та приказками. За таким принципом відібрано, наприклад, матеріал до збірника П. Чубинського «Пословицы и загадки». І. Франко дотримувався позиції широкого тлумачення жанру. Вже у передмові до видання «Галицько-руські народні приповідки» він зазначив, що пропонує науковій громаді «том [...] народніх приповідок, приказок, порівнянь та образних речень...»¹. Під час роботи над величезним пластом

¹ Франко І. Передмова до першого тому (видання «Галицько-руські народні приповідки») / Іван Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1905. – Т. XVI. – С. I.

2.13. «Висліди народного ума»...

«збогаченого многовіковим досвідом» «народного добра» І. Франко відмовився від систематичного поділу зафіксованих зразків на власне прислів'я, приказки, порівняння, вітання, побажання, прокляття, прикмети, примовки, каламбури тощо, який часто, зважаючи на складність і «розмаїтість» матеріалу, є «припадковим і самовільним». Учений на позначення усього жанрового репертуару використовував єдиний гіперонім «приповідка»*. Свідома уніфікація, своєрідне узагальнення стали підставовими для максимального розширення видового спектру досліджуваних творів. Така позиція науковця зовсім не свідчить про неадекватне розуміння сутності жанру, а зумовлена, передусім, прагненням об'єднати та комплексно простудіювати «багатоманітний за походженням, змістом і структурою»¹ матеріал, вказати на його тісний генетичний зв'язок, на міцну та нерозривну внутрішню єдність (семантичну, структурну, функціональну).

Паремії І. Франко розглядав як комплексне явище, як певне жанрове утворення, у якому варто виокремлювати низку структурних компонентів – жанрових різновидів. На глибоке переконання дослідника, романтичні дефініції, на кшталт «прислів'я – це мудрість народів», є «віддавна заялженим поглядом»², що не відповідає реальним науковим принципам. Провівши ретельний зондаж «приповідкового добра», виокремивши усі його перманентні ознаки, науковець врешті зазначив, що до видової палітри жанру «ввійдуть не тільки моральні, філософські судження, життєві правила, але також певні стереотипні особисті

* Термін «приповідка», який І. Франко запозичив із народної генології, доцільно ототожнювати з сучасним «паремія», що у науковій фольклористичній термінології вживається для номінування родового поняття жанру. «Видові поняття, – за визначенням М. Пазяка, – позначаються термінами “прислів'я”, “приказка”, “побажання”, “вітання”, “каламбур”, “велеризм” [...] та інші».

¹ Пазяк М. Українські прислів'я та приказки. Проблеми пареміології та пареміографії / М. Пазяк. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 173.

² З фольклористичної спадщини Івана Франка. Недрукована передмова до збірки прислів'їв / підготовка до друку, переклад і вступна замітка О. І. Дея // Народна творчість та етнографія. – 1963. – № 2. – С. 94.

рефлексії, вислови загальнолюдських почувань, прокляття, жарти, уципливості, висміювання, порівняння і фігуральні звороти, як і деякі, якщо можна так сказати, вивітрені формули ворожби – “примовлянь”, [...] найрізноманітніші пародії (молитв, обрядів, заклять і навіть серйозних прислів'їв...»¹. Окрім перелічених видових форм, І. Франко як органічні елементи приповідкового репертуару розглядав також каламбури, нісенітниці, казкові вислови тощо, тобто всі ті стійкі словесні формули, сутність яких відповідала висловленому ще у XVII столітті британцем Джоном Гауеллом принципіві трьох С: «стислисть, смисл, сіль»².

У сучасній пареміології, незважаючи на численні спроби вчених окреслити чіткі критерії видового розрізнення зразків за допомогою новітніх наукових методів структурного, лінгвістичного чи семантичного аналізу, питання й надалі залишається не з'ясованим до кінця, себто відкритим. Зрештою, безпомилкове встановлення видової належності твору, на думку більшості авторитетних пареміологів, можливе за умови його контекстуального аналізу (семантико-прагматичний принцип). Лише на підставі ретельного відстеження особливостей ситуації (припадкової чи типової), у якій використовується паремійна одиниця, а також урахування інших важливих аспектів її актуалізації (функціональний, прагматичний) можна максимально достовірно ідентифікувати видову належність зразка. І. Франко усвідомлював усю складність піджанрової класифікації паремій, а, відтак, намагався фіксувати зразки як невід'ємні елементи мовленнєвого потоку. Окрім того, учений з особливою увагою ставився до висвітлення реалій позамовних, які суттєво впливають на остаточну функціонально-смыслову насаженість твору. Дослідник майже до кожної паремії подавав інформацію про обставини вживання, окреслював можли-

¹ З фольклористичної спадщини Івана Франка. Недрукована передмова до збірки прислів'їв / підготовка до друку, переклад і вступна замітка О. І. Дея // Народна творчість та етнографія. – 1963. – № 2. – С. 95.

² The Encyclopaedia Britannica: a Dictionary of Arts, Sciences, Literature and General Information. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1911. – Vol. XXII. – P. 506.

2.13. «Висліди народного ума»...

ву сферу її застосування. Наприклад, у коментарі до приповідки «Бабрун-бабрун-бабруночко, покажи ми дорожечку: чи в гору, чи в долину, чи в середню квартиру?» пареміолог подав таке пояснення: «Бабруною називає ся комахка, звана де инде “сонечко” або “божа коровка” (coccinella). Діти кладуть її на руку і присьпівують або приговорюють висше наведену формулу, ворожачи з того, в який бік вона полетить, усякі цікаві для них річи: коли полетить на право – буде те, а на ліво – се, а просто, то онте. Примівка»¹, в якому не тільки вказав на актуалізаційну ситуацію та прагматичну ціль вживання зразка, а й здійснив його чітку видову ідентифікацію.

На жаль, І. Франко не запропонував викінченої структурованої схеми піджанрової диференціації паремій, проте неодноразово висловлював присутні конструктивні спостереження над цим питанням. Упорядник ґрунтовної описово-аналітичної студії «Галицько-руські народні приповідки» акцентував, що, крім прислів'їв та приказок як найвиразнішої репрезентативної складової жанру, в межах аналізованого ґенологічного утворення необхідно розглядати порівняння, вітання, побажання, прокляття, примовки, мудрування тощо.

Порівняння – один із найчисельніших паремійних різновидів, який заснований на зіставленні двох предметів, дій, понять, явищ («Дах дьиравий, як решето»², «Біда женатому, як псу кудлатому»³, «Жидови жиртувати, як коровами їхати»⁴, «Вже му так докладно говорю, як лопатов в голову кладу»⁵, «Держит сі на жилах, як пісок на вилах»⁶), і є чудовим виражальним засобом, що насажений винятковим емоційно-експресивним зарядом. Класична будова цього виду паремій двокомпонентна: перша частина – слово, сполучення слів, з яким порівняно те чи інше явище, предмет

¹ Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. Т. I / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 18.

² Там само. – С. 528.

³ Там само. – Т. II. – С. 100.

⁴ Там само. – Т. II. – С. 109.

⁵ Там само. – Т. II. – С. 25.

⁶ Там само. – Т. I. – С. 543.

тощо; друга – власне порівняння. Аналізуючи різні за формою (орудні, заперечні) та ступенем експресивності порівняння, І. Франко спостеріг, що функціональна активність та виражальна ефективність цього різновиду «дрібних словесних формулок» головно залежить від наявності спільної ознаки між порівнюваним і порівнюючим, тому намагався встановити й оприявнити цю обов'язкову точку дотику (*tertium comparationis*). Наприклад, «загальноживане народне порівняння» «Воли як соколи»¹, на думку науковця, «основане мб. на сірім колірі волів і сокола...»².

Оригінальний за змістом, формою та функціональним навантаженням паремійний різновид вітань (прощань, поздоровлень, побажань) І. Франко органічно вписував у загальний видовий комплекс жанру. Його невід'ємними ознаками дослідник називав лаконізм, стійкість та відтворюваність. Виокремлюючи у вітальних формулах численні релікти давньої віри у магію слова (зокрема, часте використання форми імперативу), науковець стверджував, що цей вид паремій постав із колишніх «вивітрених» магічних формул, які «втрачають своє первісне значення, стають буденними і неначе перетворюються в розмінну монету розмовної мови, а, отже, стають тим, що вкладаємо в поняття прислів'я»³. Пареміолог відзначав, що внаслідок тривалого побутування первісний магічний заряд цих формул остаточно нівелюється, відбувається істотне зміщення функціональних акцентів, відповідно, низка таких зразків потрапляє у сферу народного «ігрослів'я», формуючи групу жартівливих привітань з домінуючим розважальним началом («Ци гаразд спали, ци сухо встали»⁴, «Дай вам Боже

¹ Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. Т. I / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 220.

² Там само.

³ З фольклористичної спадщини Івана Франка. Недрукована передмова до збірки прислів'їв / підготовка до друку, переклад і вступна замітка О. І. Дея // Народна творчість та етнографія. – 1963. – № 2. – С. 95.

⁴ Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. Т. I / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 319.

2.13. «Висліди народного ума»...

здорове дідько знає доки!»¹, «Добраніч! Всі блихи на ніч»² і под.).

У процесі аналізу значного за обсягом розряду народних проклять (прокльонів), для яких властиві типові умови актуалізації, прозора семантика, використання прикметних модально-вольових часток хай, нехай, бодай, оклична інтонація тощо, І. Франко наголошував, що первісна функціональна роль (дієвий негативний вплив на адресата) цих магічних формул занепадає, і їх найчастіше використовують лише для вираження емоційного стану мовця («Бодай ти волосся облізло з тої голови розумної!»³; «Аби вам гарбуз не покотив ся!»⁴). Згодом Юрій Шевельов підтвердив слушність Франкових спостережень щодо прагматики цього типу зразків і відніс їх до розряду так званих вербалізованих «емоційних спалахів».

Народні прикмети, що ґрунтуються на принципі типового узагальнення та особливому способі пізнання дійсності, у Франковій інтерпретації видової структури паремійного жанру зайняли одне з чільних місць. Вони, як і інші приповідкові різновиди, є багатовіковим надбанням численних поколінь, у якому заховані цінні спостереження над явищами світу природи. Відгомін жанрового цілого у прикметах проявляється через стислий виклад думки, строгу та стійку композиційну будову, спрямованість на часте відтворювання, активне побутування в усному мовленні. Знаний пареміолог М. Пазяк, говорячи про прикмети, писав, що «саме оформлення їх за типом прислів'їв дає підстави це своєрідне фольклорне явище залучати до паремійного репертуару»⁵. Між

¹ Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. Т. I / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 75.

² Там само. – Т. II. – С. 6.

³ Там само. – Т. I. – С. 253.

⁴ Там само. – С. 285.

⁵ Пазяк М. Українські прислів'я та приказки: Проблема генезису, семантики і жанрово поетичної структури : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра філол. наук. Спец. 10.01.09. «Фольклористика» / М. Пазяк. – К., 1991. – С. 18.

частинами традиційно двочленних прикмет чітко простежується міцний причинно-наслідковий зв'язок («Як на Знесіне цвіт (причина), то на Петра хліб (наслідок)»¹; «Буде дощ (наслідок), бо дим по під стріхи ве сі (причина)»²; «Жьби курчыт (причина) – слота буде (наслідок)»³), який зближує, «злютовує» компоненти мовної одиниці, забезпечує її стійкість та відтворюваність. Російський фольклорист О. Афанасьєв також застановлявся над потребою чітко окреслити перелік характерних рис прикмет. Він вказував на наявне у зразках жанру виразне співвідношення між явищами світу фізичного та світу морального, з яких одне «провіщає» появу іншого, що слідує безпосередньо за ним⁴.

Досвідчений і фаховий фольклорист-аналітик, І. Франко аргументовано долучив до паремійного фонду примовки. Оскільки зразки цього складного і мінливого різновиду не завжди постають у якості самодостатньої одиниці, втрачаючи поза визначеними обставинами свою прагматичну сутність і семантичну прозорість, більшість дослідників розглядають їх лише у контексті певного обряду, як коментар, як доповнення, як органічний елемент його цілісної картини. Саме тому І. Франко, хоч і називав примовку цілком самостійною видовою формою, вважав неприпустимим її аналіз поза відповідним обрядовим контекстом, акцентуючи на ситуативній детермінованості потенційних можливостей («Не я б'ю, верба б'є: від нині за тиждень Великдень» – Приговорюють у цвітну (шуткову) неділю вернувши з церкви і б'ючи домашніх, особливо малих дітей, сьвяченою «шуткою, себ-то вербовою гилькою покритою молодими шутками»⁵). Примовки

¹ Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. Т. I / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 252.

² Там само. – Т. II. – С. 46.

³ Там само. – С. 93.

⁴ *Афанасьев А.* Поэтические воззрения славян на природу : в 3 т. Т. I / А. Афанасьев. – СПб., 1866. – С. 27–28.

⁵ Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. Т. I / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 33.

2.13. «Висліди народного ума»...

виявляють внутрішню єдність з іншими різновидами паремій, а також із замовляннями. Інтегрованість у видовий комплекс паремій виявляється у структурній організації примовок, а із замовляннями, за спостереженням О. Лабашук, їх об'єднує, «...загальна цільова настанова – вплинути на довкілля»¹. Водночас примовки відзначаються певною самостійністю, адже від замовлянь їх принципово різнить характер побутування, а від решти паремій – функціональний аспект (примовка більше зорієнтована на виконання магічної функції, у прислів'ях домінує функція дидактична). Декілька цікавих зауважень, спрямованих на вичерпне наукове осмислення сутності примовок, особливостей їх функціонування, встановлення диференційних ознак, окрім І. Франка, висловили О. Афанасьєв, О. Потєбня, М. Сумцов, М. Грушевський та інші дослідники національного паремійного фонду.

Уперше І. Франко залучив до жанрового утворення паремій народні «мудрування», зазначивши, що «“змудрувати кого” значить сказати якесь речене, звичайно умисного характеру, але конечно до риму з останнім словом, на якому перший скінчив свою бесіду. Дуже часто піддаєсь несьвідущому таке слово, на яке має ся вже готове “мудроване”, прим., “скажи: Мотика”. Хто не знає до чого воно йдеться, каже: “Мотика”, – а на се перший зараз додає: “Мати ти велика”. Іноді ставить ся питанє таке, що так чи сяк на него б повинна бути відповідь така, що надає ся до “змудрування”, прим., “Чи змудрую я тебе?” Чи запитаний відповідь: “змудруєш”, чи “не змудруєш” – все одно він почує, до прикладу: “Пса в г–ю поцюлюєш». Розуміється, що ся гра дотепу може забавити тільки дітей 5–10 літніх...”². Узгоджуючи Франкові міркування із нормами сучасної пареміології, Т. Кознарський глибше охарактеризував цей тип паремійних одиниць. Дослідник наголосив, що «за фор-

¹ Лабашук О. В. Українська примовка: особливості побутування та функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук. Спец. 10.01.07. «Фольклористика» / О. В. Лабашук. – Львів, 2001. – С. 6.

² Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. Т. I / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 3.

мою мудрування – це багатослівна мовна одиниця, що складається з двох частин. Перша частина – це власне ім'я співрозмовника (найчастіше у вокативі) або загальна назва, спонтанно вихоплена з мовлення співбесідника, або випровокувана у нього дотепником. Друга частина – це уявна чи бажана (часто виражена імперативом), абсурдна, недоречна, непристойна ситуація, у центр якої поставлено змудрованого»¹. Частини мудрування є граматично автономними й утворюють два семантичні полюси: перший – реальний, раціональний, а другий – абсурдний, ірраціональний. Наприклад: «Кажі: ігла» – «Ігла» – «Мати ти зльигла»², «Капелюх – бодай ти оглух»³, «Дуб з шипулькою» – «Зїдж г–о з цибулькою»⁴. Поєднання двох, на перший погляд несумісних семантичних груп утворює комплекс самостійної мовної одиниці, у якій превалює сміхове начало через «діалектику серйозного і несерйозного». Різномасштабовані елементи структури аналізованого різновиду притягаються, формуючи ланцюжок емотивних рефлексій, у яких простежується різкий перехід від серйозного до сміхового. Саме тому мудрування є поширеним елементом спілкування у дитячій сфері, де спрощені настроєві переходи. «Воно (мудрування. – С. П.) служить для переходу з атмосфери серйозного спілкування в атмосферу сміхову; як камертон, сигналізуючи, повертаючи, настроюючи бесіду на несерйозний, ігровий лад»⁵. На думку І. Франка, основна функція мудрування як важливого елемента

¹ Кознарський Т. «Мудрування» як специфічна одиниця української мови (на матеріалі «Галицько-руських народних приповідок» І. Франка) / Т. Кознарський // Іван Франко і національне відродження. – Львів : ЛДУ ім. Івана Франка, 1991. – С. 179.

² Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. Т. II / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 219.

³ Там само. – С. 241.

⁴ Там само. – С. 53.

⁵ Кознарський Т. «Мудрування» як специфічна одиниця української мови (на матеріалі «Галицько-руських народних приповідок» І. Франка) / Т. Кознарський // Іван Франко і національне відродження. – Львів : ЛДУ ім. Івана Франка, 1991. – С. 179.

2.13. «Висліди народного ума»...

народного ігрослів'я – зміщення акцентів у спілкуванні з площини серйозності у площину розважальну, де слово використовується заради забави. Отже, мудрування начебто не вписуються в загальну схему паремій, для яких визначальними завжди залишаються інформативність та дидактизм, однак завдяки іншим функціональним аспектам (комунікативний, гносеологічний) воно гармонійно вплітається у загальну жанрову канву коротких словесних формул.

Прийнявши позицію широкого трактування жанру паремії, І. Франко створив монументальний збірник чималого пласту коротких форм, у яких народ виявив глибину думки, нагромаджений віками досвід, досконале володіння мистецтвом слова. Науковцєві вдалося виокремити низку гомогенних ознак паремій, простежити міцну внутрішню єдність між неоднорідним на перший погляд матеріалом і розглянути часто різні за структурою та функціональним навантаженням мовні звороти в межах одного жанрового утворення. Висловлюючи свою головну пареміологічну ідею, І. Франко зазначив: «Я не розріжняю [...] дійсних приповідок, так сказати моральних сентенцій, від приповідкових або образових речень, проклять, мудровань або передразнень і інших більш або менш усталених народньою традицією форм народнього вислову. Все те в моїх очах *має однакову вартість, як причинок до культури людського духа...* (курсив мій. – С. П.)»¹.

Незважаючи на досить вільну інтерпретацію жанру, І. Франко чітко і послідовно відбирав матеріал, уважно перепускаючи його через дрібне сито багатоступеневого аналізу, який передбачав особливу увагу не тільки до встановлення «приповідкової» сутності зразків, а й визначення їхньої естетичної цінності, функціональної активності, генетичної основи. Учений, хоч і ставив собі за мету якнайповніше представити корпус «народного добра», свідомо відмовився залучати до збірника зразки літературного походження, невиразні, безобразні фрази з обмеженими актуалізаційними можливостями, відсутністю прагматичної детермінованості.

¹ Франко І. Додатки і доповнення / Іван Франко // Галицько-руські народні приповідки. – Львів, 2008. – Т. 3. – С. 487.

Скориставшись перевіреною методою М. Сперанського, який у «величезній», за означенням самого І. Франка, монографії «Переводные сборники изречений в славяно-русской письменности. Исследования и тексты» провів чітко розмежування між народними пареміями та книжними фразами, так званими «апотегмами», упорядник корпусу галицького мудрослів'я використовував такі критерії диференціації: «...приповідки народні коротші, пластичніші, апофтегми довші, книжні, більш абстрактні, звичайно вривки з писань або промов якихось славних мужів»¹. Франків принцип систематичної прискіпливої селекції паремійного матеріалу отримав схвальну оцінку багатьох науковців, особливо він заімпував Ю. Шевельову, який наголошував, що «можна і варт наслідувати Франкову тверезість, відкидання стороннього матеріалу, що не становить собою прислів'їв (паремій. – С. П.)...»².

З'ясування основних шляхів походження та поповнення приповідкового контингенту для І. Франка стало також вельми важливим теоретичним питанням, над яким дослідник активно працював, запропонувавши низку концептуальних міркувань, заснованих на докладному аналізі фольклорного матеріалу. Науковець акцентував увагу саме на проблемі генези, оскільки вважав її центральною, такою, що дасть змогу краще збагнути функціонально-смісловий потенціал аналізованого явища, пізнати таємниці формування невичерпного скарбу «народних вислідів ума», з'ясувати, як виокремилася паремія з традиційної жанрової «архітектури», емансипувалась і зажила цілком самостійним життям, чітко розмежувати окремі пласти паремій за генетичною ознакою, і, зрештою, показати, як цей неоднорідний за поход-

¹ Франко І. Переводные сборники изречений в славяно-русской письменности. Исследования и тексты. Москва, 1901 / Иван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Иван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 178.

² Шевельов Ю. Номис – Даль – Адальберг. З проблем української пареміології середини 19 сторіччя / Ю. Шевельов // Фольклорний збірник Матвія Номиса 1864–1984. – Саут-Бавнд-Брук ; Н. Дж. : Видавничий фонд Владики Мстислава, митрополита Української Автокефальної Православної Церкви в діаспорі. Оселя св. ап. Андрія Первозванного, 1985. – С. 58.

2.13. «Висліди народного ума»...

женням матеріал у процесі активного побутування зазнавав значних асимілятивних змін, утворивши монолітну, тісно пов'язану жанрову систему, об'єднану навколо єдиної осі конститутивних атрибутів.

Іван Франко розмежував два основні шляхи постання та поповнення паремійного репертуару. Він відзначив, що найпродуктивнішим є процес утворення паремій через узагальнення, висновок, який, набуваючи максимально сконденсованої, лаконічної форми, дає влучну синтетичну оцінку різних життєвих фактів і явищ. Унаслідок такого стягнення, смислової акумуляції формується й утверджується превалююча потужна верства звичайних життєвих «обсервацій», «спостережень», «уваг», «рефлексій», «правил *savoir vivre*'а», що становить найчисельніший контингент в українському паремійному фонді. Фактично обґрунтований висновок ученого щодо продуктивності окресленої схеми додатково підтвердили О. Потебня, М. Грушевський, Ф. Колесса та інші дослідники. Підсумовуючи думки авторитетних фольклористів, М. Демський наголосив, що «прислів'я виникають внаслідок спостережень за певними подіями і явищами, які багатократно повторюються, та виділення в них характерного й особливого. Тому загальний висновок про ці події та явища може бути застосований при характеристиці аналогічних подій і явищ, що робить кожне прислів'я постійним поясненням до змінюваного пояснюваного»¹.

Інший генетично споріднений пласт жанру, на думку І. Франка, складають ті паремійні одиниці, що «...виникли шляхом нібито хімічного розкладу народних легенд, переказів, оповідань» і є «...обшліфованими і скристалізованими оповіданнями, анекдотами, фацеціями або їх поентами»². У ґрунтовній студії «Галицько-руські народні приповідки» учений підтвердив свої теоретичні міркування численними прикладами «“Сонцьи решетом не вхопиш” – Натяк на відому загально анекдоту про бабу, що збудувавши хату

¹ Демський М. Українські фраземи й особливості їх творення / М. Демський. – Львів : Просвіта, 1994. – С. 43.

² Юзвенко В. Іван Франко в польських фольклорно-етнографічних виданнях / В. Юзвенко // Народна творчість та етнографія. – 1968. – № 3. – С. 41.

без вікон пробувала решетом внести до неї троха сонічного світла»¹; «“Пиріжки в три ріжки” – Натяк на весільну пісню, де згадує ся про пироги»²; «“Гній лежить, а Бог долю держит” – [...] стилізація проповідки натякає на звісну легенду про те, як Христос, бачучи лінивого неробу, що лежав під грушею і ждав, аж йому грушка впаде сама в рот, судив йому роботящу та слухняну дівчину за жінку...»³; «“Аби тобов кидало, як свягим Валентим” – Легенда про св. Валентія, що був славний лікар, а просив Бога, щоб від нього всі люди відступали ся з жахом, і за те дістав напади епілепсії...»⁴. Відзначаючи наукову глибину чималої кількості мікророзвідок над історією постання окремих паремій, М. Грушевський слушно назвав тритомну працю І. Франка «регістратурою колишнього літературного архіву, де коротко записані теми різних оповідань – отаких пояснень природи, байок, новел, анекдотів і т. д.»⁵.

Якщо на сторінках тритомника І. Франка змушений був у коментарях обмежуватися короткими заувагами про походження окремих зразків, то у спеціальних студіях, в яких учений аналізував винятково один паремійний текст, він ще кваліфікованіше засвідчив своє знання отого «колишнього літературного архіву». Справді, у корпусі Франкових фольклористичних праць знаходимо серію цікавих досліджень, основним завданням яких є відчитати літературну історію конкретного прислів'я та з'ясувати, які «стадії розвою» пройшла відповідна народна сентенція і наскільки глибоко зберегла вона генетичний зв'язок із першоджерелом. У Франкових розвідках окресленого типу, а йдеться, передусім, про такі статті, як «Пся крев і пся віра», «Жидівська війна», «Ще жидівська війна» та інші, особливо виразно проглядається, як учений із пристрасстю та запалом молодого археолога шар за шаром знімав

¹ Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. Т. III / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 150.

² Там само. – Т. II. – С. 572.

³ Там само. – Т. I. – С. 350.

⁴ Там само. – Т. II. – С. 252.

⁵ *Грушевський М.* Історія української літератури : у 6 т., 9 кн. Т. I / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – С. 166.

2.13. «Висліди народного ума»...

пізніші наверсткування із віднайденого артефакту і як ретельно реставрував оздобу оригіналу.

Франкове послідовне та широкомасштабне вивчення генетичної основи паремійного матеріалу стало безпрецедентним явищем в українській науці. Цей аспект ще раз підтвердив високий рівень фольклориста-аналітика, який, вільно оперуючи широкими пластами фольклорного та літературного матеріалу, виявляв тісні зв'язки та взаємовпливи між різними за своєю природою жанрами, глибоко проникав у їхню етимологію. Виокремивши широку джерельну базу паремій, торкнувшись безмежної проблематики їхнього походження, апробувавши різні принципи відстеження першоджерела, науковець доказово продемонстрував генетичну неоднорідність жанру, обґрунтував перспективність студій у цьому напрямі.

У комплексі пареміологічних проблем важливе місце займає питання національної належності зразків і з'ясування співвідношення між інтернаціональним і національним елементами у межах паремійного фонду. Шляхи вирішення цієї проблеми до певної міри обумовлені методологічними опціями дослідника. Вдалий вибір і вміле послуговування певними методологічними принципами для кінцевого результату роботи стають визначальними, такими, що забезпечують відповідний рівень і загальну наукову вартість студії. Приклад І. Франка особливо яскраво представляє, як правильний методологічний підхід при аналізі паремійного матеріалу допомагає об'єктивно його розглянути, зокрема точно виділити автохтонний елемент, встановити чітке та достовірне співвідношення між національним та інтернаціональним началами. У формуванні пареміологічної концепції дослідника, а саме у розгляді вказаного питання, спостерігається своєрідна еволюція, зумовлена глибшим науковим засвоєнням студійованого матеріалу.

У 1880-х роках перебуваючи під відчутним впливом компаративістичних ідей М. Драгоманова, І. Франко у своїх наукових розвідках активно послуговувався саме «порівнюючим методом», який «...віддав вже людському мисленню величезні прислуги, викидаючи на бік цілу громаду останкових, дав-

но пережитих понять, власне через визискання їх джерела»¹. Особливо виразно захоплення «перспективними» горизонтами компаративістики відбилося у передмові до неопублікованого збірника «Прислів'я люду руського в Галіції і Буковині», у якій І. Франко, сповідуючи встановлені у межах методології приписи, заперечував існування національного приповідкового пласту. Дослідник акцентував на тому, що всі паремії є надбанням інтернаціональним і що, «порівнявши відповідні прислів'я різних народів, легко приходимо до переконання, що майже всі вони є спільними для майже всіх культурних народів і не мають нічого характерного для певного народу. Якщо вони є мудрістю, то, очевидно, мудрістю міжнародною, космополітичною»². Аналогічну теорію «космополітичності» жанру активно підтримували російські (Ф. Буслаєв, О. Веселовський) та білоруські (Є. Ляцький, Є. Карський) дослідники. Зокрема Є. Ляцький писав, що «прислів'я у своєму завершено-узагальненому вигляді – надбання міжнародне, в якому неможливо встановити шляхи [...] проникнення прислів'я у відому народну сферу...»³.

На кінець XIX століття популярний компаративний метод у працях багатьох науковців, які «...ігнорували національні специфічні риси в сюжетах, що були відомі і в інших народів, фактично відшукували, на чийому духовному утриманні перебували [...] слов'янські народи»⁴, набув гіпертрофованих рис через викривлене трактування перетворювався у своєрідну «впливологію». Відтак, І. Франка, вже сформованого, самостійного науковця, перестала задовольняти обмеженість і одноманітність пошуків компара-

¹ Франко І. Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 334.

² З фольклористичної спадщини Івана Франка. Недрукована передмова до збірки прислів'їв / підготовка до друку, переклад і вступна замітка О. І. Дея // Народна творчість та етнографія. – 1963. – № 2. – С. 95.

³ Ляцький Е. Несколько замечаний к вопросу о пословицах и поговорках / Е. Ляцкий. – СПб. : Типография императорской Академии наук, 1897. – С. 36.

⁴ Дей О. Іван Франко – дослідник народнопоетичної творчості / О. Дей. – К. : В-во Академії наук Укр. РСР, 1953. – С. 64.

2.13. «Висліди народного ума»...

тивістів, тому учений, аби уникнути у своїх студіях свідомого, цілеспрямованого нівелювання автохтонного національного елемента, який, на його думку, обов'язково наявний у кожному жанрі, відмовився від використання «модної» методики, час від часу використовуючи порівняння лише як необхідний для повноцінного розкриття сутності аналізованого предмета прийом.

Грунтовно вивчаючи паремійний матеріал у процесі підготовки до друку «Галицько-руських народних приповідок», І. Франко дійшов висновку, що для об'єктивного пізнання реальної сутності жанру необхідно використати ще непопулярні новітні наукові досягнення, що у Європі поступово утверджувалися в методології позитивізму. Перейшовши на нову методологічну платформу, учений докорінно змінив своє розуміння приповідкового матеріалу, застосував науково обґрунтований комплекс принципів його опрацювання. На підставі апостеріорного порівняння (порівняння як прийом) корпусу українського мудрослів'я з пареміями інших народів дослідник зробив кардинально протилежний до попереднього висновок: «обік загально розповсюджених, а по части інтернаціональних приповідок в устах кожного люду раз по раз твориться, обертається і забувається велика сила *місцевих* (курсив мій. – С. П.) приказок, дотепів та *bonmots*, із яких деяким щастить здобути собі ширшу популярність, а деякі забуваються не вийшовши поза тісну сферу одного села чи околиці»¹. Пареміолог переконливо спростував власні апріорні міркування про наскрізну космополітичність жанру. «Теоретично Франко розробив співвідношення автохтонного і запозиченого (“привозного”) елементів [...], вважаючи, що в художній творчості національне превалює над інтернаціональним, бо ж і запозичене підлягає трансформації на національному ґрунті»². Націоналізація

¹ *Франко І.* Передмова до першого тому (видання «Галицько-руські народні приповідки») / Іван Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1905. – Т. XVI. – С. XI.

² *Денисюк І.* Фольклористичні концепції М. Грушевського та І. Франка / І. Денисюк // Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Т. 3. Фольклористичні праці / І. Денисюк. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 45.

«привозних» паремій, їхнє «одомашнення» (термін М. Грушевського), пов'язане насамперед із національно-культурним осмисленням текстів. Поповнення національного паремійного фонду іноземними зразками можливе лише тоді, коли вони висловлюють думки, суголосні зі світоглядними переконаннями народу-реципієнта, коли вони відповідають його національному духові, ментальності. Своєрідним продовженням селекції паремій є їхня національна адаптація (власне націоналізація), у процесі якої можливі лише зміни зовнішньої оболонки тексту, при обов'язковій константності основного смислу паремії.

Пізнаючи сутність запозичень (культурних, літературних, фольклорних тощо), німецький філософ О. Бавер спостеріг, що всі вони супроводжуються так званою «національною апперцепцією». Суть її, на думку вченого, полягає у тому, що «як жодна людина не засвоює своєю духовною істотою нічого нового тільки механічним способом, але втілює його, включаючи до своєї духовної особовості, духово це перетравлюючи, отже, апперцепуючи, так і вся нація не переймає просто нічого нового, але, перейнявши щось, перероблює це, пристосовуючи до своєї істоти та перетворюючи в процесі засвоєння мільйонами. Завдяки цьому великому факту національної апперцепції, кожна думка, яку один народ переймає від другого, спочатку буває пристосована до цілої істоти нації, відтак мусить бути нею перетворена, заки вона її засвоїть»¹. Сучасний український культуролог Роман Кісь у монографії «Мова, думка і культурна реальність» щодо цього питання висловив суголосні думки, зауваживши, що «навіть у звичайному запозичуванні так званих “міжнародних” фольклорних сюжетів [...] простежуємо живий процес переосмислювання, перепристосування, “припасовування” до особливостей сприймання та розуміння, до способу тлумачення та вживання і, зрештою, до “фону” апперцепцій, які домінують у новому середовищі запозичених (чи так званих “мандрівних”) фольклорних сюжетів...»².

¹ Цит. за: Бочковський О. Вступ до націології / О. Бочковський. – Мюнхен : Logos, 1991–1992. – С. 242.

² Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до теорії мовного релятивізму) / Р. Кісь. – Львів : Літопис, 2002. – С. 145–146.

2.13. «Висліди народного ума»...

Свого часу І. Франко також зробив важливий підсумок в аналізі проблеми, вказуючи, що запозичення є необхідною умовою розвитку словесності загалом. Сучасна інтерпретація Франкових висловлювань щодо національної належності паремій дає підстави стверджувати, що пареміолог виокремлював два пласти текстів:

1. Інтернаціональний (зразки активно побутують у різних народів, загальнорозповсюджені).
2. Національний (зразки автохтонні, є надбанням одного етносу), у межах якого можна виділити групу локальних паремій (використовуються на невеликій території і не виходять за межі регіону, міста, села).

Точно диференціювати паремійний матеріал за вказаною схемою надзвичайно важко, оскільки перед дослідником постає низка першочергових завдань (ареал поширення, генетичний аспект, особливості побутування на сучасному етапі, зміни у структурі тексту та семантиці тощо), вирішення яких передбачає проведення скрупульозного синхронного та діахронного аналізу кожного зразка у багатотисячному макрокосмі приповідкової мудрості.

Франкову теорію існування інтернаціонального та національного приповідкових пластів підтвердив Ф. Колесса, зазначивши, що «одні (інтернаціональні приповідки. – С. II.) перейшли в усну традицію з книжок, н. пр. із середньовічних “Пчел”, “Ізмарагдів” і т. ін., є це, здебільша, спільне добро багатьох народів, занесене до нас із Візантії, чи з Заходу; другі є місцевим витвором, інші ж виявляють навіть зв’язок з народніми піснями, казками та анекдотами»¹. Що ж до локальних приповідок, які, за визначенням І. Франка, не виходять «поза тісну сферу одного села чи околиці», то їх Ф. Колесса не виділив, оскільки не провадив докладного вивчення середовища побутування паремійних одиниць і не міг напевне стверджувати про межі їхнього поширення.

Співвідношення інтернаціонального та національного елементів у паремійному фонді є предметом особливого зацікавлення у сучасній пареміології. Вироблення нових нау-

¹ Колесса Ф. Українська усна словесність / Ф. Колесса. – Едмонтон, 1983. – С. 146.

кових методів урізноманітнює схеми аналізу текстів, збільшує важливість і достовірність підсумкових результатів, відкриває нові перспективні напрями досліджень. З цього приводу варто відзначити працю латиської дослідниці Ельзи Кокаре «Інтернаціональное и национальное в латышских пословицах и поговорках», у якій на високому науковому рівні систематизовано досягнення європейської науки в розробці окресленого питання, а також запропоновано нові шляхи проведення чіткої диференціації інтернаціонального та національного у паремійному матеріалі¹. В Україні, на жаль, і до сьогодні немає подібної студії, хоча ґрунт для аналогічних студій ще в кінці XIX – на початку XX століть заклали М. Драгоманов, Ф. Колесса, а особливо І. Франко.

Як і більшість попередників, І. Франко відзначав, що прислів'я та приказки є неоціненним джерелом вивчення народного світогляду. Усвідомлюючи важливість саме цього аспекту, дослідник намагався якомога ширше і повніше охопити приповідковий фонд Галичини, виокремити в ньому основні тематичні пласти, пізнати глибокий внутрішній зміст текстів. Паремії, за словами науковця, це «короткі ядерні вислови», що без сумніву акумулюють у собі «певні моральні судження, філософські погляди, практичні правила життєвої мудрості»², на підставі яких, лише при належному опрацюванні, можливо «відтворити інтелектуальне і моральне обличчя [...] народу»³. Докладно і максимально об'єктивно аналізуючи матеріал, І. Франко щодо проблеми «філософії приповідок» виявив справжню наукову виваженість і обережність. Неоднозначний досвід пареміологів-романтиків (Ф. Челаковський, В. Даль, М. Номис та ін.), які беззастережно та вельми некритично оперували паремійними текстами, використовували їх для побудови нібито національних, а насправді власних філософських концепцій і

¹ Кокаре Э. Интернациональное и национальное в латышских пословицах и поговорках / Э. Кокаре. – Рига : Зинатне, 1978. – 294 с.

² З фольклористичної спадщини Івана Франка. Недрукована передмова до збірки прислів'їв / підготовка до друку, переклад і вступна замітка О. І. Дея // Народна творчість та етнографія. – 1963. – № 2. – С. 95.

³ Там само.

2.13. «Висліди народного ума»...

«підпирання» часто непереконливих тез, змусив ученого із певним застереженням підійти до вирішення цього актуального та складного питання, шукати відповідних, максимально прийнятних засобів для його розв'язання.

Оптимальним серед декількох гіпотетичних принципів аналізу паремійного матеріалу, спрямованих на виокремлення центральних світоглядних переконань народу, І. Франко вважав порівняльно-статистичний. В одному з листів до М. Драгоманова науковець порушив питання: «систематичного і порівнюючого видання приповідок [...], щоб показати, який % є українських оригінальних, а кілька взято від велико- і білорусів та поляків, а кільки знов навідворить...»¹. Передбачений принцип, що ґрунтувався на одночасній кількісній та якісній характеристиках декількох національних паремійних фондів (за задумом І. Франка українського, російського, білоруського та польського), мав забезпечити найбільшу вірогідність у процесі виокремлення національного автохтонного елемента та виявлення головних положень народного світогляду. Через низку об'єктивних обставин дослідник не встиг самостійно апробувати дієвість окресленого методу, проте підготував багатодатний ґрунт для наступників. Довгий час новаторська ідея видатного пареміолога залишалася terra incognita для науковців. Лише у 1984 році діаспорний учений Ю. Шевельов у концептуальній розвідці «Номис – Даль – Адальберг. З проблем української пареміології середини 19 сторіччя», присвяченій 120-й річниці опублікування книги «Українські приказки, прислів'я і таке інше», теоретично осмислив, підніс на належний науковий рівень і практично застосував порівняльно-статистичний метод щодо паремій.

Підсумовуючи внесок І. Франка у поступ української пареміології, відзначимо, що у лаконічних розвідках науковця закладений значний евристичний потенціал, необхідний для подальшої розробки важливих питань з теорії жанру. Чітка та продумана пареміологічна концепція І. Франка сьогодні є одним

¹ Франко І. Лист до Михайла Драгоманова / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 383–384.

із найкращих надбань української фольклористичної науки, які дають базову інформацію про жанр, вводять у його основну проблематику.

2.14. «Ці вузлуваті, стереотипні форми»: Іван Франко – дослідник народної загадки

Перспективним напрямом сучасної фольклористики є вивчення малих жанрів народної прози. Багатоплановість цього пласту усної словесності є головним критерієм, що впливає на інтенсивність дослідницьких звернень до народного паремійного фонду. Осердя жанрово-видової парадигми малих паремійних форм становлять так звані розмовні жанри (анекдот, прислів'я, приказка, загадка та ін.), студювання яких охоплює вирішення комплексу складних питань. Серед великої кількості нагальних завдань першочерговим варто визнати необхідність кваліфіковано розмежувати жанрові різновиди паремій, провести чіткі демаркаційні лінії, докладно виписати сукупність впізнаваних критеріїв, достатніх для непомильної ідентифікації твору за генологічною ознакою. Вже навіть побіжний огляд матеріалу дає підстави стверджувати, що на окрему увагу заслуговують загадки, які у видовій палітрі паремій доцільно розглядати дещо осторонь, оскільки вони виявляють такі функціонально-сміслові властивості, які подекуди не вписуються у загальножанрову канву. Деякі дослідники (П. Чубинський, М. Пазяк та ін.) взагалі пропонували осмислювати загадку як самостійну, рівновагому з іншими, одиницю фольклорного репертуару. Головним аргументом на підтримку цих тверджень використовували факт наявності у загадках низки важливих атрибутивних ознак, що формують оригінальне «обличчя» аналізованого типологічного елемента фольклору.

Різні підходи до розуміння жанрової природи загадок зумовили застосування відмінних принципів у процесі їх публікування та наукової інтерпретації. Учені, котрі заперечували «автономність»

2.14. «Ці вузлуваті, стереотипні форми»...

загадки і сприймали її як невід'ємний різновид паремій, вводили у науковий обіг тексти лише у якості доповнюючого компонента об'ємних праць, подаючи «ці вузлуваті, стереотипні форми» у комплексі поряд із прислів'ями, приказками, порівняннями, прикметами, примовками (М. Номис «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864), М. Комаров «Нова збірка народних малоруських приказок, прислів'їв, помовок, загадок і замовлянь» (1890)). Натомість ті науковці, що підтримували трактування загадки як цілком самостійної реалії жанрової системи усної словесності (А. Сементовський «Малороссийские и галицкие загадки» (1851)), укладали збірники та провадили свої наукові студії, оперуючи винятково тим матеріалом, що за функціональною та смисловою наповненістю належить до власне загадок.

Упродовж тривалого періоду загадки з'являлися невеликими добірками у різнотипних виданнях (від періодики до окремих збірників), проте узагальненої праці, у якій би було зібрано воедино увесь нагромаджений матеріал і підсумовано здобутки попередників, не існувало. Лише у 1962 році з'явилося ґрунтовне видання «Загадки», що його упорядкував І. Березовський. Саме корпус 1962 року залишається найповнішим зводом українських загадок, де висвітлено все тематичне різноманіття жанру, продемонстровано багатство структурних побудов зразків, представлено широку панораму образів, повноцінно відображено варіантну палітру цієї своєрідної одиниці творчості народу. Однак і це видання сьогодні видається застарілим, оскільки відбувається постійне нагромадження матеріалу як завдяки новотворам, так і шляхом змін у структурі інваріантного тексту. Особливо загострюється увага до фіксації змін регіонального характеру, що значно розширюють варіантні гнізда, дають можливість цілісного бачення усього жанрового репертуару з урахуванням найтонших смислових нюансів. Зрештою, докладна ревізія найновіших фольклорних записів дає змогу виявити основні тенденції розвитку загадки, простежити, які пласти з огляду на різні обставини набувають актуальності, а які, навпаки, втрачають властиву їм колись популярність.

Важливим кроком на шляху до якісного, різновекторного

аналізу народних загадок стала праця І. Франка «Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних». Попри те, що учений сконцентрувався лише на вивченні окремого пласту творів цієї формації, попри те, що докладно висвітлив лише один аспект складного і багатовимірного фольклорного явища, попри те, що не встиг розглянути в обіцяних майбутніх студіях усі задекларовані питання, Франкова розвідка і досі залишається підставовою, основоположною для дослідників народної енігматики. Про роздуми І. Франка над жанровою природою народних загадок варто говорити досить докладно і розгорнуто. По-перше, через те, що у студіях ученого висловлено чимало продуктивних міркувань, на які варто зважати у процесі дослідженні загадок, по-друге, через те, що статтею «Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних» вельми успішно розпочався в українській фольклористиці процес активної наукової рецепції такого важливого сегмента паремійного фонду, як загадки.

Незважаючи на особливу роль статті І. Франка в не надто багатому на добрий ужинок українському загадкознавстві, на жаль, не маємо ґрунтовних аналітичних оцінок названої праці. У вказаному контексті згадуємо лише принагідні, часто уривкові міркування фольклористів. Наприклад, у праці «Іван Франко і народна творчість» О. Дей тему «Франко про загадки» збув одним абзацом. Науковець осмислив головню Франкові роздуми про змістовий вимір загадок і запропонував власну оцінку стратегії жанрознавчого розбору, апробованого в статті «Останки...». «Хоч дослідник і перебільшив роль первісного анімістичного світогляду у виникненні загадок, – писав О. Дей, – проте його стремління пояснити метафоричність мови, показати залишки первісних понять, збережені в словах і зворотах, та розкрити велике значення дослідів цих залишків для поетів і письменників – не втратили й досі наукового та практичного інтересу»¹. У монографії «Народні джерела творчості Івана Франка» О. Вертій розглянув студію

¹ *Дей О.* Іван Франко і народна творчість / О. Дей. – К. : Держ. вид. худ. літ., 1955. – С. 112.

2.14. «Ці вузлуваті, стереотипні форми»...

«Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних» з погляду Франкового осмислення світоглядних течій та їх відповідної зміни, поступового «перетікання» у межах одного фольклорного жанру, який вирізняється передусім давністю походження і значною опірністю до трансформацій. Розвиваючи думку І. Франка, О. Вертій говорив, що первісна людина «бачила навколо себе не речі і явища як такі, а відображення в них самої себе»¹. Крізь призму жанру загадки І. Франко виходив на широкі простори спостережень над еволюцією людської свідомості, переосмисленням світоглядних орієнтирів. Спрямовуючи вектор студії на з'ясування світоглядного підкладу загадок, не вдаючись до аналізу важливих жанрознавчих висновків, що їх автор «Останків...» вельми докладно виписав, О. Вертій розгорнув лише один аспект багатопланового дослідження львівського ученого. З оцінкою загадкознавчого доробку І. Франка коротко виступила також Наталія Салтовська у тезах «Іван Франко та дослідження української народної загадки»².

Готуючи до друку статтю про загадки, І. Франко здійснив огляд літератури з проблеми та змушений був констатувати якщо не повну відсутність, то мінімальні здобутки у сфері наукового осмислення жанру. Єдине дослідження Е. Тайлора «Первісна культура», на думку українського ученого, порушує на «строго науковому» рівні низку актуальних проблем, «кілька розумних уваг і удатних натяків, далеких, однак ж, від вичерпання предмета»³. Е. Тайлор, зокрема, з'ясовував передумови виникнення загадок: «Щоби творити їх необхідно добре володіти здатністю

¹ *Вертій О.* Народні джерела творчості Івана Франка / О. Вертій. – Тернопіль : Підручники і посібники, 1998. – С. 11.

² *Салтовська Н.* Іван Франко та дослідження української народної загадки / Н. Салтовська // Іван Франко і створення української суверенної держави : матеріали Всеукраїнської міжвузівської наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Івана Яковича Франка. – К., 1996. – С. 102–103.

³ *Франко І.* Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 334.

об'єктивного порівняння»¹. Вдаючись до скрупульозного вивчення сфери функціонування загадок, британський науковець також мав на меті збагнути, яке ж місце вони «займають в історії людського розуму»². «Найудатнішою» увагою закордонного колеги І. Франко вважав тезу про те, що «творення загадок настільки сильно пов'язане з міфологічним періодом в історії, що будь-яке поетичне порівняння, якщо воно не дуже затемнене і віддалене, після відомої незначної перестановки може стати загадкою»³.

Отож, зважаючи на брак «докладних студій» у названій царині, І. Франко поставив собі за мету заповнити очевидну прогалину і «звернути на той предмет увагу ученіших етнологів, а, разом, хоч в приближенні дати пізнати, яких здобутків для науки на тім полі можна надіятися»⁴. Франкові слова переконують, що науковець не плекав жодних ілюзій щодо створення масштабного, комплексного труду з окресленням усіх актуальних проблем жанру, однак оптимістично запевнив готовність оприятити ті орієнтири, які стануть підставовими для вимежування цього цілиного поля фольклористики. Зрештою, вивчення концептуальної статті фольклориста дає підстави стверджувати про доречність позитивних прогнозів автора, бо ж, принаймні в українському уснословеснознавстві, немає поважних студій, які б обійшлися без розгортання лаконічно проартикульованих ідей І. Франка. Праця справді стала основоположною, дала поштовх до активізації дослідницьких потуг у вказаному напрямі.

Звісно, І. Франко був добре обізнаний з історією дослідження і публікування загадок. Передусім, він згадував про невелику добірку творів цього оригінального жанру, що її у якості

¹ *Тайлор Э.* Первобытная культура / Э. Тайлор. – М. : Издательство политической литературы, 1989. – С. 78.

² Там само.

³ Там само. – С. 80.

⁴ *Франко І.* Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 334.

2.14. «Ці вузлуваті, стереотипні форми»...

ілюстративного матеріалу подав Й. Левицький у своїй граматиці¹. На сторінках «Огляду праць над етнографією Галичини в ХІХ в.» учений належно оцінив діяльність В. Лучаківського, спрямовану на фіксацію і уведення у науковий обіг народних загадок².

Як важливий крок на шляху до ґрунтовного вивчення загадок І. Франко розглядав систематичне нагромадження, об'єктивне представлення усього багатства цих «вузлуватих формулок». Цікавили дослідника загадки з усіх регіонів України. Тому не дивно, що великий інтерес у нього викликала об'ємна рукописна добірка лемківського фольклору, яку зібрав священник Никифор Лащишак у селі Білична Грибівського повіту. Окрім пісень, легенд, прислів'їв та приказок до манускрипту увійшло чимало загадок, які І. Франко намагався оприлюднити.

Ще одним доказом тривалої пропедевтичної роботи І. Франка є статистичні дані, що їх винотовував дослідник. Зокрема, він нарахував 1800 українських і польських загадок у найповажніших корпусах малої фольклорної прози. Серед цих творів він виокремив 500 зразків з виразним анімістичним підкладом, себто мовою цифр підтвердив уважне опрацювання текстів.

У статті І. Франка чітко вимальовується тенденція до розгляду одного жанру на різних часових зрізах з метою дальшого узагальнення спостережень і комплексної характеристики конкретної одиниці народної генології, з окресленням її найстійкіших прикмет. Отже, враховуючи розважання над динамікою розвитку загадки, І. Франко відзначав, що зразки жанру «уложені в дуже вузлуватій, стереотипній формі і менше, ніж всякі інші твори народні, підлягають змінам, а затим докладніше переходять сліди

¹ *Франко І.* Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ в. / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому С. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 261.

² Там само. – С. 264.

далекій старини...»¹. Незмінність, стереотипність форм, відносна статичність загадок пояснюється насамперед максимально конденсованою структурою жанру, що бере в основу і послуговується лише тими елементами, які необхідні для кодування, «зображення у нарочито завуальованій формі окремого предмета чи явища через інші – на основі їх певної спорідненості, подібності, часом ледве вловимої і навіть далекої»², прозорого, інколи просто інтуїтивного відчуття відгадки. Відтак, загадка, подібно до паремійних жанрів, відчуваючи на собі дію «закону мовної економії», автоматично стає обмеженою у вербальному просторі, оперуючи лише наявним, необхідним для адекватного сприйняття тексту, ресурсом, не виходячи поза сформовану традицію, не руйнуючи стереотипних форм осягнення дійсності, хоч і в оригінальній формі метафори.

Загадка, як і більшість прозових творів фольклору, виявляє значну пластичність, пристосовуючись до нових реалій, цим створює передумови для постійного та повноправного перебування на стадії активного побутування. Особливо виразно внутрішня динаміка цього різновиду паремійних одиниць випрозорюється у досить об'ємних варіантних гніздах. Зміни в структурі інваріантного тексту відбуваються під дією різних чинників, зокрема зміна певних історичних реалій або ж незворотні процеси у самій мові та чимало інших чинників, простежити які – перспектива досліджень не одного покоління пареміологів. Систематичний аналіз, прискіплива увага до варіантного розмаїття повинні частково аргументувати, пояснити процеси, що відбуваються у мікросвіті окремого тексту із перспективою дальшого перенесення виявлених спостережень на увесь жанровий комплекс.

Будь-який дослідник-генолог серед численного шерегу актуальних завдань передусім намагається з'ясувати проблему походження жанру, адже її об'єктивне вирішення відкриває

¹ Франко І. Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 334.

² Березовський І. Українські народні загадки / І. Березовський // Загадки. – К., 1962. – С. 7.

2.14. «Ці вузлуваті, стереотипні форми»...

перспективу дальшого успішного вистудіювання матеріалу. Розуміючи нагальність питання генези жанру у контексті вивчення загадок, І. Франко зосередився на окресленні передумов і часу постання цього оригінального утворення. На підставі докладного розгляду найповніших колекцій загадок (не лише українських) він звернув увагу на те, що у цьому пласті усної народної творчості збереглося багато архаїчних елементів, «слідів далекої старини», а, відтак, дійшов висновку: «...постання загадок людських якнайтісніше зв'язане з тою добою, коли народ переходив від первісного анімістичного пандемонізму до вищих культів, а остаточно до монотеїзму, котрий строго принципіально відрізняє сотворителя від сотворіння»¹.

Шляхи поповнення паремійного фонду, загадок зокрема, є різними. Безперечно домінує пласт творів, що виникли безпосередньо в народному середовищі і є, як влучно висловився М. Грушевський, «свобідною грою фантазії, забавою інтелекту»². При глибинному зануренні у матеріал виразно проглядається факт наявності зразків з виразною книжною основою. Цю деталь не упустив зі свого поля зору І. Франко, і коротко окреслив книжну природу низки загадок, наголосивши, що нерідко вони «творилися навмисно дотепними людьми для забави»³. До дальшого та розлогішого висвітлення проблеми учений не вдавався. Вельми успішно підхопив нашкіцовану в І. Франка тему В. Перетц. Автор статті «Студії над загадками» на підставі ілюстративного матеріалу продемонстрував вплив книжної літератури на виникнення нових загадок і суттєву трансформацію старих. «У процесі свого життя рукописна притча і мудре запитання, – свідчив дослідник, – вплинули на утворення низки

¹ *Франко І.* Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 334.

² *Грушевський М.* Історія української літератури : у 6 т., 9 кн. Т. I / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – С. 167.

³ *Франко І.* Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 336.

наслідувань, до того ж траплялося, що зміст загадки змінювався – традиційні формули набували нового тлумачення»¹.

Іван Франко спостерігав поступ загадок і на структурному рівні, вказуючи на плавний перехід від «поєдинчих питань» до складних форм. З розвитком людської думки, за ученим, загадки змінюються від «наївних» зразків, простих для відгадування, до «більше скомплікованих і застановляючих нас не раз своєю дивоглядною формою або дотепом в комбінуванні різнорідних виображень»². Наголосивши на поступовому переформатуванні жанру, його ускладненні, науковець вельми проникливо підкреслив два аспекти, які стали органічним атрибутом загадок, і у своєму синтезі розширили потенціал творів енігматичної верстви, забезпечили зростання їхньої популярності. Тими двома елементами є «дивоглядна форма» та «дотепність». Дотепність, приміром, виявляється під час розгортання подвійних смислів, де зумисне акцентовано провокативні сороміцькі деталі, які, щоправда, втрачають усю «солоність» у контексті відгадки. Додають гостроти рецепції також численні мовні експерименти, до яких вдається загадка з метою створити відповідну атмосферу «загадковості» та максимально ускладнити метафорику. Впадають у вічі проби збагатити тексти мовними неологізмами («*Виса висить, хода ходить, виса впаде, хода з'їсть*» – Жолудь і свиня). Оті, як висловився І. Франко, «дивоглядні форми» своєю екзотичністю, «неформатністю» привертають увагу широкого загалу й утримують жанр на стадії активного побутування, паралельно відкривають простір для дальшого розвитку. Аби збагнути глибинну суть окремого великого пласту жартівливих загадок, у Франковій термінології «творених для забави», дослідник сподівався у майбутньому взятися за їхній ґрунтовний аналіз і висловлював бажання «колись ближче придивитися» до них. Ця інтенція свідчить про твердий намір ученого розглядати генологічну одиницю не крізь призму його окремого

¹ *Перетц В.* Студії над загадками / В. Перетц // Етнографічний вісник. – К., 1932. – Кн. 10. – С. 200.

² *Франко І.* Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 336.

2.14. «Ці вузлуваті, стереотипні форми»...

сегмента, за яким ніяк не можна додивитися цілісного образу явища, а, навпаки, є переконливим доказом його прагнення провести стереометричний аналіз, в якому було б представлено усю розмаїтість жанру.

Провадячи ретельну роботу з текстами, І. Франко уважно придивився до форм вислову, якими найчастіше послуговується загадка. Метафоризований опис предмета є найпродуктивнішим прийомом, який досконало опанувала загадка. «Метафора в загадках, – як слушно зазначила Н. Салтовська, – характеризує специфіку їх змісту і форми, лежить в основі їх стилістичної та композиційної організації, визначає творчі принципи художнього відображення дійсності. Метафора – душа загадки»¹. Окрім звичних метафоризованих речень завуальованого представлення предмета чи явища, ученого зацікавили оригінальні способи виразу, серед яких він виокремив передусім діалогічні зразки («Шидка, швидка, куди йдеш? – А тобі, срижене-мижене, на що!» (Шувар і вода), «Куди оно? – Додому. – Відкіль? – З дому. – Чого? – Й само не знає» (Сонце)²). Водночас І. Франко спостеріг у загадках різні варіанти затемнення зображуваного предмета. Найчастіше трапляються зразки, побудовані на витонченому обігруванні однієї виразної, впізнаваної ознаки, але ж є чимало й таких, які «більше натикані подробицями» і малюють предмет у кількох ракурсах.

На підставі аналізу значного пласту творів І. Франко проводив наскрізну думку: «... велика часть загадок постала через зміну світогляду народного, коли поняття і виображення, становлячі давніше частину живої віри народної, опісля зійшли з того п'єдесталу, і відповідаючі їм вирази і звороти мови, стративши реальне, первісне своє значення, сталися тільки поетичними, переносними вираженнями, або вкінці неясними і двозначними окруш-

¹ Салтовська Н. Загадка як художній текст / Н. Салтовська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2008. – С. 54. – (Серія: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика ; вип. 19).

² Франко І. Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 341.

ками, надаючимися до загадок»¹. Справді, загадки вельми часто побудовано на використанні переносного значення. Цей аспект урізноманітнення форм характеристики загадуваного предмета І. Франко не оминув увагою. Дослідник відзначив продуктивність названого прийому у процесі творення нових зразків та наголосив, що розгортання переносного значення сприяє підсиленню поетичної виразності творів аналізованої групи.

Еволюція форми відбувалася паралельно з еволюцією змісту, відтак І. Франко виокремлював і подавав у хронологічній послідовності становлення три тематичні пласти, в авторській термінології «формації», загадок: анімістичні, зооморфічні та антропоморфічні. Властиво, виділяючи різні смислові групи за їхнім сутнісним наповненням, науковець паралельно говорив про приблизний час постання кожної «формації», про ту світоглядно-ідеологічну основу, на якій вона виникла та розвинулася.

Так само І. Франка зацікавив і функціональний аспект загадок, який змінювався на різних історичних етапах їхнього розвитку. Загадки як інтелектуальне випробування, одна зі складових ініціального дійства, як розважальний елемент, дієвий засіб досягнення позитивних емоцій, як високохудожній мініатюрний мистецький твір, який виразністю і глибиною образів вигідно вирізняється з-поміж інших – у цих та багатьох інших іпостасях поставав жанр, демонструючи пластичність, здатність органічно адаптуватися до нових реалій, до нових суспільних запитів*. Властиво, оця поліфункціональність стала запорукою тривалого й успішного перебування перевірених традицією енігматичних формул на провідних позиціях у структурі жанрової системи

¹ *Франко І. Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 339.*

* Враховуючи функціональну налаштованість загадок відома канадська дослідниця малих фольклорних жанрів Е. Кенгес-Маранда запропонувала класифікувати їх на три групи: «емоційні, інтелектуальні, інформативні» (*Кенгес-Маранда Э. Логика загадок / Э. Кенгес-Маранда // Мировая фольклористика. – Алматы : Издательский дом «Таймас», 2008. – Т. II. – С. 247–276).*

2.14. «Ці вузлуваті, стереотипні форми»...

фольклору. І. Франко, видається, зумів переконливо наголосити, що на ранніх стадіях побутування функціональний потенціал загадок не був ще достатньо розробленим, вони (загадки) першою чергою були зорієнтовані на вербальне закріплення міфологічних світоглядних переконань наших предків. Домінуюча функціональна налаштованість певною мірою детермінувала той матеріал, на підставі якого вибудовувалася найдавніша верства загадок. Не дивною, відтак, є наявність певного типу образів (переважно символічно-міфологічних) у просторі метафоричних описів людей, предметів, явищ.

Завдяки докладному заглибленню у внутрішню структуру жанру, бажанню збагнути його природу, І. Франко концептуально ствердив, що загадку можна розглядати у різних системах координат. Для першого досвіду збагнення механізмів конструювання одного із різновидів паремій дослідник обрав світоглядно-філософський аспект, однак планував осмислити загадки з погляду лінгвістики та естетики.

У завершальному реченні до статті «Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних» І. Франко заанонсував, що ще повернеться до вивчення жанру та розгляне менш давні пласти загадок під іншим кутом зору зі «значнішими увагами» про їхню «язикову сторону». Себто учений усвідомлював, що пізніші групи загадок значно відрізняються від зразків «формації міфологічної» на рівні мовного оформлення, бо виникли на вищій стадії розвитку жанру, коли виробилися, удосконалилися форми виразу думки. Допіру І. Франко порушив питання неоднорідності форм вислову: простота, невибагливість характеризують найдавнішу верству, твори новішого складання «суть далеко цікавіші під зглядом мови і фразеології»¹. Зважаючи на багатство виражальних форм енігматичних творів, саме у цьому ракурсі, як відчитуємо із Франкових декларацій, планував дослідник провадити дальшу «учену розмову» про загадки.

¹ *Франко І. Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 346.*

Науковець не ставив собі за мету дати обов'язкові дефінітивні означення для загадки, та все ж з властивою йому проникливістю висловив низку спостережень, що за своєю суттю наближені до жанрового визначення і констатують певні ознаки, які вирізняють цей тип творів серед огрому фольклорного добра. «...Загадка народна, – писав І. Франко, – єсть дуже давньою формою означування якогось предмета через висказання певних властивостей, по можності суперечних, або трудних до погодження...»¹. На підтвердження думок про дуже давнє походження загадок І. Франко навів чимало переконливих аргументів. Особливо промовистим видається факт проникнення загадок у структуру «дуже давніх колядок»*, їх успішного використання у зразках календарно-обрядової поезії у якості інкрустаційного матеріалу. Органічне вплетення загадок у художню тканину дохристиянських колядок засвідчує істотну розвиненість жанру, його здатність підсилювати змістово-формальні параметри об'ємніших жанрів.

Окрім того, І. Франко намагався розглядати загадку в контексті усієї генологічної системи фольклору, себто зважав на зв'язок з іншими жанрами, аналізував численні контакти усередині живого організму уснословесної традиції, де відбуваються складні перетворювальні процеси, спрямовані на збагачення «залогового капіталу» народного слова. Слушними видаються спосте-

¹ *Франко І.* Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 335.

* На доказ успішного уплетення загадок у структуру архаїчного твору І. Франко навів запис нагуєвицької колядки «Ой з Угор, з Угор, з-під полонини», в якій є такі рядки:

Ой що ж ми горить без поломіни?
Ой що ж ми цвіте без сина-цвіту?
Ой що ж ми росте без корінька?
Золото горить без поломіни,
Папороть цвіте без сина-цвіту,
Біл-камінь росте без корінька

(*Франко І.* Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 335).

2.14. «Ці вузлуваті, стереотипні форми»...

реження дослідника щодо співзвучності загадок і приповідок. Найпопулярніші зразки фольклорної енігматики, які під впливом різних обставин (часте вживання, прозорість відгадки, влучність метафорики тощо) втрачали ореол «загадковості», а, відтак, і основну функціональну налаштованість, зважаючи на дотепність вислову, характеристичну образність, лаконізм у поєднанні з глибиною думки, не виходять з обігу, а лише змінюють жанровий статус і надалі побутують як прислів'я, акумулюючи життєвий досвід багатьох поколінь. Саме цю унікальну здатність міжжанрового переходу під час студювання малої фольклорної прози спостеріг І. Франко, тому й наголошував, що варто обов'язково звернути увагу на «деякі “застарілі” загадки, значення яких стало з часом настільки прозорим, що народ перестав вважати їх загадками і вживає як прислів'я»¹. Низку прикладів таких загадок-прислів'їв з відповідним науковим коментарем І. Франко подав на сторінках тритомника «Галицько-руські народні приповідки»: «Що волиш: ци миску хробаків, ци макітру пирогів? (Войн.) – Рід загадки. Пирог – жаби, хробаки – жито. Питаючий лічить на те, що відповідач волітиме друге, ніби апетитніше, а на правду гірше. І в такому разі відповідь викликає загальний сміх»²; «Що волиш: ци скислий горох їсти, ци на здохлу бабу лізти? (Наг.) – Питане в роді попереднього. Скислий горох – г–о, здохла баба – піч»³; «Глядати масности до тлустости. (Мшан.) – Шукати соли до омасти. Се ніби загадка, але уживаєся звичайно в жартливій мові»⁴; «Круть верть, таки буде смерть. (Наг.) – Первісно загадка про рибу, що зловлена крутиться в сіті; потім думка про неминучу смерть усего

¹ Франко І. Передмова до збірки прислів'їв / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 601.

² Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. Т. I / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006–2008. – С. 372.

³ Там само.

⁴ Там само. – С. 493.

живого»¹; «Принесла пану ні сесе ні того на подарунок. (Наг.) – Натяк на відому казку про дівчину, якій пан задав загадку, щоб йому принесла ні сесе ні того на подарунок, а вона принесла йому воробця, якого зараз же при вході випустила з руки»²; «Є нас ту пйить, пйитнадціть, без двох двадціть, семеро й трое і маленьких двоє. (Наг.) – Жартлива загадка на суму 50»³; «Що найситше? – Земля. (Снят.) – Загадка з відповідю. Земля всім усе дає»⁴; «Що по собаці в церкві? (Наг.) – Собаці в церкві не місце. Передача польської загадки: “Co po psie w kościele?”, у якій “po psie” стоїть замість “por ssie”»⁵.

Продуктивним нововведенням І. Франка стало своєрідне розгерметизування дослідження, себто оперування не лише винятково українськими зразками, а й науковий розгляд аналогічних, принаймні, близьких польських творів. Вихід поза межі української фольклорної традиції значно «оживив» студію ученого. Вдаючись до паралельного розгляду українського та польського матеріалу І. Франко, зважаючи на мету та завдання праці, зосередився передусім на спільних тенденціях розвитку жанру незалежно від кордонів, та водночас не відмовився від порівняльного аналізу, спрямованого на встановлення унікальних національних рис. Компаративне вивчення народної енігматики оприявнило цілком очевидну річ: найдавніші зразки, що вирізняються неабиякою стійкістю, не мають ще виразної печаті національного духу, натомість твори пізніші обростають все більшою кількістю деталей етнічно маркованих.

У спільних для багатьох народів міфологічних загадках є лише незначна частина, як оригінально висловився І. Франко, «обтуле-

¹ Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. Т. II / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006–2008. – С. 428.

² Там само. – С. 665–666.

³ Там само. – С. 816.

⁴ Там само. – Т. III. – С. 131.

⁵ Там само. – С. 189.

2.14. «Ці вузлуваті, стереотипні форми»...

них» «наскрізь національними формами»¹. Для ілюстрації такого типу творів науковець навів зразок: «Їхав чумак, тай став, бо волів потеряв», де образи місяця та зірок у захмареному небі загорнено в плахту промовистих українських реалій. Націоналізація зачерпнутого зі скарбівні людського духу «привозного добра», його зодягання у шати українські чи то лише на рівні художньо-виражальних засобів, чи то у вимірі образному засвідчує органічне прагнення максимально адаптувати первісно інтернаціональний набуток до унікального світовідчуття окремого етносу, перекласти його з мови універсальних ідей мовою зримих національно маркованих образів. Попри очевидну присутність зазначених перекроювань все ж у найдавніших міфологічних загадках переважає стійкість до змін, опірність до трансформацій, зміни не є тотальними і трапляються вкрай нечасто. Спостерігаючи цю тенденцію, І. Франко слушно констатував: «...бачимо, як мало в подібних загадках єсть елементів чисто національних, а як багато виображень і понять або спільних многим народам на певній стадії розвою, або винесених із спільного джерела і перетворюваних в відмінні форми серед відмінних окружаючих обставин»².

У розвідці І. Франко наважився ступити на широкий простір висвітлення міфологічних вірувань різних народів і засвідчив добру обізнаність із їхніми давніми світоглядно-релігійними уявленнями. Дослідник на тлі вивчення загадок наводив паралелі із єгипетської (апіс – «представник божеського вола-сонця»), індійської (бог Індра, «котрий спускає дощ на землю, або як стрілець мечучий з неба стріли, або як пастух, доячий небесні корови-хмари»; бог-пастух Карна), гебрейської («хмара – віз для Єгови»), грецької («сонце як віз», «Аполлон в образі пастуха»), слов'янської міфології (Світовид, що подорожує на «білім коні-хмарі») та міфології північних народів (світове дерево –

¹ Франко І. Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 338.

² Там само. – С. 339–340.

Weltesche)¹. Численні звернення до давніх міфологічних уявлень не були випадковими, адже маємо чимало доказів на підтвердження Франкового зацікавлення вказаною проблемою. Приміром, дуже глибоке осягнення ідейного підкладу багатії грецької міфології І. Франко засвідчив ув одній із перших наукових праць періоду «молодечого романтизму». Ще у студентському рефераті «Лукіан і його епоха» з 1877 року він докладно описав основи грецької «релігії природи». «Греки, – винотовував молодий учений, – блиснули надзвичайним молодечим спритом, який зумів різні і складні форми уособлення природи упорядкувати і звести до певної норми, у зв'язку з чим виник довгий і різноманітний ряд богів і напівбогів, а грубі спочатку релігійні форми піднялись на високий ступінь абстракції. Тому грецька міфологія стоїть вище від міфології усіх інших народів своєю досконалістю, тісним і логічним поєднанням міфів і ясним поглядом на природу»².

Ілюстративний матеріал для обґрунтування концепції міфологічного підкладу загадок І. Франко використав із польських та українських джерел. Українські зразки було взято із найповніших на той час колекцій. Ідеться про Номисові «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (понад 500 зразків) та збірку П. Чубинського «Прислів'я і загадки» (320 зразків). В обох виданнях загадки представлено у контексті паремійної літератури та акцентовано їхній органічний зв'язок із народним велемудрієм. Для представлення польської енігматики І. Франко скористався розлогими добірками, опублікованими на сторінках першого, другого, шостого та сьомого томів видання Краківської академії наук «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej». У першому томі названого часопису редактор Ізидор Коперницький подав 96 зразків загадок із варіантами та 32 головоломки під загальною назвою «Zagadki i łamigłówki Górali

¹ *Франко І. Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 337–339.*

² *Франко І. Лукіан і його епоха / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 10.*

2.14. «Ці вузлуваті, стереотипні форми»...

Bieskidowych»¹. У коротких вступних заувагах польський професор висловив низку спостережень над суттю жанру. Зокрема, він вважав, що у загадках «переховані плоди народного дотепу» і що «уся суть дотепу полягає у більш або менш хитромудрих і влучних окресленнях предметів, запропонованих до відгадування»². Очевидно саме І. Коперницький підштовхнув І. Франка до уведення компаративного елемента у дослідження про загадку, адже професор Краківської академії наук наголосив, що значна частина загадок польських подібна або ж тотожна з українськими, відтак, для з'ясування виявлених схожостей доречно провадити порівняльне вивчення. У цьому ж першому томі «Zbiógu» як органічне доповнення до колекції І. Коперницького було опубліковано 102 тексти під титулом «Zagadki zebrane ze wsi: Dymin, Kostomłót, Masłowa, Sukowa, Zagórze przez Ks. Wł. Siarkowskiego»³. Владислав Сяковський запропонував широкому загалові ще одну добірку загадок у шостому томі видання Краківської академії⁴. Логічно доповнив серію публікацій народної «загадкової літератури» на сторінках авторитетного видання Зигмунт Глогер працею «Zagadki ludowe z nad Narwi i Buga na pograniczu Mazowsza z Podlasiem»⁵, де запропонував 176 нових текстів.

Франкові ідеї щодо генетичної спорідненості архаїчних загадок із міфологічними уявленнями перегукувалися з міркуваннями О. Потебні, який на позначення жанру використовував поняття

¹ *Kopernicki J. Zagadki i łamigłówniki Górali Bieskidowych / J. Kopernicki // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1877. – T. I. – S. 113–129.*

² *Ibid. – S. 114.*

³ *Zagadki zebrane ze wsi: Dymin, Kostomłót, Masłowa, Sukowa, Zagórze przez Ks. Wł. Siarkowskiego // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1877. – T. I. – S. 130–136.*

⁴ *Zagadki ludowe z różnych miejscowości gubernii Kieleckiej zebrał Ks. Wład. Siarkowski, czł. kom. Antropologicznej Akad. Umiej // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1882. – T. VI. – S. 3–30.*

⁵ *Gloger Z. Zagadki ludowe z nad Narwi i Buga na pograniczu Mazowsza z Podlasiem w latach 1865–1868 / Z. Gloger // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1883. – T. VII. – S. 135–149.*

«малий міф». Розвиваючи ідеї автора «Обьяснений малорусских и сродных народных песен», учений також розглядав чималу групу загадок як сконденсовані, лаконічні варіанти колись актуальних міфологічних уявлень, номінуючи їх образно міфами, що «зійшли з п'єдесталу». «Давні міфічні вірування, – підкреслював І. Франко, – немов би живцем перенесені до загадки народної»¹. У зазначених резолюціях відчутний крок назустріч концептуальним положенням праць представників міфологічної школи, однак І. Франко пропонувався ракурс висвітлення проблеми розглядав лише як незначну складову масштабного стереометричного досліду складного фольклорного явища, не обмежуючись встановленням винятково міфологічної основи твору.

Автор у студії «Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних» використовував типовий для своїх фольклористичних досліджень принцип аналізувати матеріал не за наперед укладеними схемами, а винятково взуруючися на суть досліджуваних творів. Цю методологічну настанову учений підтвердив у контексті з'ясування проблеми генези загадок. «...Розумування о повстанні загадок народних, – писав І. Франко, – не суть ніякими апріоричними спекуляціями, а тільки простою дедукцією з даного матеріалу і з загальнозвісних у науці фактів»².

Здобутки І. Франка на ниві утвердження та розвитку української фольклористичної генології важко переоцінити. У цій важливій царині учений відкрив чимало нових, вельми перспективних для дальшого дослідження напрямів. За тривалий період вивчення проблеми фольклорного жанру науковець виробив вельми ефективну програму розгорнутої аналітичної оцінки кожної типологічної одиниці. До комплексу питань, які неодмінно намагався з'ясувати І. Франко, належали квестії генези, змістово-

¹ *Франко І.* Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 337.

² Там само.

2.14. «Ці вузлуваті, стереотипні форми»...

тематичної наповненості, функціонального потенціалу, художньо-виражального багатства тощо. Відтак, у процесі жанрової ідентифікації твору він брав до уваги низку критеріїв, які давали підстави безпомилково встановити генологічну природу кожного зразка. Щодо так званих «міжнародних» жанрів дослідник використовував елементи порівняльного студіювання, аби оцінювати їх не герметично, а на широкому полі аналогій. Шляхом залучення компаративістичної складової І. Франкові вдалося засвідчити національну маркованість загальнолюдських за суттю жанрів.

Хоч І. Франко і не залишив розлогих жанрознавчих трактатів, все ж його нерідко вельми лаконічні висловлювання про генологічну належність певної групи творів відзначаються концептуальністю і серйозним евристичним потенціалом. Кожну генологічну одиницю дослідник брав під особливо точний фольклористичний мікроскоп, розглядаючи її зусібіч. Коротко зазначені в І. Франка ідеї стали міцним підмурівком для праць наступників, які «ядерні» міркування ученого обставляли новими фактами, розгортали до об'ємних монографічних студій. Мусимо визнати, що в певних питаннях спостереження науковця й досі залишаються найавторитетнішими, бо вийшли з-під пера неперевершеного майстра, який досконало знав уснословесну традицію не тільки українців, а й інших народів. Така обізнаність із фольклором багатьох етносів посприяла органічній інтеграції національного матеріалу у загальноєвропейську наукову парадигму.

В И С Н О В К И

У статті «Франкові моралістичні поезії на старій основі», роздумуючи над глибоким корінням життєвих етосів автора «Мойсея», Дмитро Козій писав: «народна творчість – це та “станція духа”, де різними часами зупиняються творчі одиниці, шукаючи в давніх образах та ідеях вислову тому всьому, що наростає в їх власній душі»¹. Для І. Франка фольклорна традиція українського народу була саме тією «станцією духа», де він повсякчас живився акумульованою за багато століть і закріпленою у слові енергією рідного народу, а, відтак, не тільки органічно наснажував оригінальну творчість уснословесними образами, мотивами, сюжетами, а й доклав максимум зусиль, аби на найвищому науковому реєстрі, налаштованому відповідно до найкращих здобутків європейської фольклористичної думки, провадити систематичне, багатоаспектне дослідження складної матерії народної словесності. Корпус досліджень І. Франка над усною народною творчістю став основним підмурівком для остаточного утвердження української фольклористики. У працях ученого було чітко окреслено комплекс центральних завдань науки про фольклор, апробовано низку дієвих схем аналізу різних пластів народної словесності, проартикульовано чимало перспективних ідей, які й досі продуктивно «працюють». Дослідницькі рішення І. Франка були засновані на ґрунтовному аналізі уснословесної традиції рідного народу. Багатий досвід опрацювання складного фольклорного матеріалу учений успішно помножив на новаторські концепції європейських колег-фольклористів. Він запропонував таку тактику ведення

¹ Козій Д. Франкові моралістичні поезії на старій основі / Д. Козій // Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20–30-х років ХХ ст. – Львів, 2010. – С. 397.

фольклористичного дискурсу, яка була спрямована на стереометричне осмислення явища. І. Франко докладно вивчив джерела, підготував багаторівневий аналітичний розбір як кожного окремого твору, так і узагальнену оцінку всієї уснословесної парадигми.

За тривалий період різнорівневого та різноаспектного аналізу багатого «скарбу» українського фольклору І. Франко апробував вивірені методологічні підходи, що передбачали об'єктивне осмислення найскладніших феноменів народнопоетичного слова. До остаточного вироблення методологічної стратегії дослідник пройшов довгий і складний шлях, сповнений здобутків і розчарувань. Аби опанувати філігранну техніку опрацювання фольклорного матеріалу, аби максимально точно вигострити аналізаторський скальпель, аби довести свої студії над усною словесністю до найвищого рівня європейських фольклористичних змагань, український учений крок за кроком опановував усі «помітніші появи» у цій важливій галузі гуманітарних знань. Особливий інтерес у І. Франка викликали «легітимізовані» у працях європейських колег методологічні схеми, які, належно перетоплюючи, учений намагався застосовувати до українського матеріалу. В об'єктиві Франкової уваги опинилися студії представників різних фольклористичних шкіл (міфологічної, антропологічної, міграційної, порівняльно-історичної, культурно-історичної, філологічної). Науковець ніколи не захоплювався популярними тенденціями, на кожному із запропонованих доктрин дивився досить критично, висловлював низку конструктивних порад для їхнього можливого удосконалення. І. Франко прагнув наблизитися до оптимальної стратегії, яка б стала міцним фундаментом для формулювання непромінальних концептуальних тверджень, незаперечних наукових істин. Спонукуваний таким бажанням дослідник вельми ґрунтовно переосмислив теоретичні побудови представників усіх академічних шкіл, які сформувалися у фольклористиці на початок ХХ століття. Передусім він взявся за опрацювання досвіду міфологів. Учений докладно простудіював корпус наукових писань засновників школи Я. та В. Грімів, добре ознайомився із доробком їхніх послідовників, а, відтак, проартикулював власне розуміння

здобутків і прорахунків прихильників знаної теорії, наголошуючи на очевидній «загонистості» їх висновкових тверджень, викликаних надмірним прагненням довести вихідну тезу про міфологічний підклад усього фольклорного добра, підкреслюючи нетривкість наукових вислідів міфологів, на фоні яких навіть випродуковані у їхньому середовищі позитивні імпульси втрачали «пожиточність». Зведення усіх наукових пошуків у єдиний міфологічний фокус не додавало авторитету школі, саме тому досить швидко було запропоновано нові, альтернативні підходи до розуміння та витлумачення народної словесності. На фоні розчарування міфологічними інспіраціями виникли та стрімко розвинулися антропологічна та міграційна школи. Їхній відкривачий потенціал І. Франко ретельно вивчав. Частково сприймаючи деякі тези еволюціоністів, зосібна, не заперечуючи факту можливої коінциденції, фольклорист дуже гостро висловився про штучне намагання розширити сферу впливу теорії, адже цілком очевидно, що вона має обмежений радіус дії та продуктивна лише у контексті вивчення найдавніших культурних здобутків. Менш критичними, однак і не надто глорифікованими, були міркування І. Франка про дослідницькі програми так званих бенфеїстів. Представники «теорії мандрівних сюжетів» успішно працювали на полі встановлення історичної батьківщини багатьох загальновідомих фольклорних образів, мотивів, сюжетів, уважно студіювали духовні надбання давніх культурних центрів (Індія, Єгипет, Вавилон, Греція та ін.), відзначали їх серйозну «промінюючу силу». Франкові заїмпонувала «повздержливість» чільних речників цієї школи, прередусім Т. Бенфея, який успішно подолав спокусу накладати власні рецепти аналізу на увесь комплекс фольклорних матеріалів. Німецький учений чітко зумів визначити сферу компетенції міграційної школи, вивірено вимежувати поле досліду, означити параметри ефективного застосування обраного інструментарію. Позитивний досвід міграціоністів суттєво пожвавив фольклористичний дискурс, однак засвідчив, наскільки вузьким є те коло проблем, на які готові дати відповідь однодумці Т. Бенфея. Зважаючи на цю обставину, І. Франко наполегливо обстоював можливість розширити перелік актуальних питань шля-

хом залучення компаративного елемента. Саме на цій ідеї утвердилася порівняльно-історична школа, методологію якої, за прикладом свого старшого колеги М. Драгоманова, І. Франко неодноразово застосовував у контексті вивчення так званого «міжнародного пласту» фольклорної традиції українців. Для кваліфікованого розкриття значного потенціалу «національного сегменту» усної словесності, на думку ученого, варто послуговуватися комплексом методологічних напрацювань культурно-історичної школи. Ця фольклористична теорія викликала у І. Франка найбільшу довіру, отож, дослідник невтомно розгортав її основні положення (йдеться про концепцію історизму фольклору, концепцію національної своєрідності фольклору, концепцію художньої специфіки фольклору та концепцію зв'язку фольклору та літератури), доводив її наукову вмотивованість на прикладі багатой української народної творчості. Під переконливим впливом результативних напрацювань представників філологічної школи, які були впевнені, що уважне прочитання тексту, «вгризання» у його текстуру, є запорукою об'єктивного наукового витлумачення твору, І. Франко нерідко підсилював свої фольклористичні розвідки «філологічними» аргументаціями. Загалом, автор «Студій над українськими народними піснями» вельми прискіпливо «просканував» евристичний потенціал усіх фольклористичних шкіл і дійшов висновку, що кожна має раціональне зерно, кожна заслуговує на увагу і практичне застосування. Щоправда, вдумливий учений незмінно наголошував: вибір методологічної стратегії повинен залежати не від позиції дослідника, його «предилекції» до певної теорії, а від сутності студійованого матеріалу, що сам якнайкраще підказує фаховому науковцеві, яким інтерпретаційним річищем варто рухатися. І. Франкові вдавалося органічно поєднувати, взаємодоповнювати в оцінці певного твору чи явища загалом різні методологічні платформи, при цьому не збиватися на штучне нанизування усіх існуючих підходів, а завжди пропонувати осмислену, виражену тактику, орієнтовану на високоякісне, фахове осягнення об'єкта дослідницької уваги без надмірних теоретизувань, затиснення вузькоглядністю єдиної доктрини, а лише з посиленою увагою до

твору, який, на переконання ученого, є найточнішим дороговказом можливих шляхів його глибокої наукової рецепції.

Вивчення жанрової палітри фольклору належало до пріоритетних завдань Франкової наукової програми. Учений планомірно розробляв питання ґрунтового аналізу уснословесного матеріалу крізь призму його генологічної сутності. Цілеспрямована, систематична праця над теоретичним осмисленням фольклорного багатоманіття з погляду тематичного, поетикального, функціонального тощо стала впізнаваною ознакою «поступування» ученого у цій науковій царині. Принципи аналізу жанрової системи фольклору, які застосовував І. Франко, стали підставовими для наступних поколінь фольклористів, адже упорядник тритомного корпусу «Галицько-руські народні приповідки» наблизив свої дослідницькі ініціативи до сучасних вимог жанрознавчої оцінки твору. Науковець окремо розглядав зразки календарно-обрядової та родинно-обрядової поезії, вивчав позаобрядовий фольклор, осмислював поетичне та прозове народне слово, докладно виписував типові характеристики, іманентні показники кожної з генологічних одиниць, враховував увесь спектр критеріїв, необхідних для точної жанрової ідентифікації твору.

Під час аналізу календарно-обрядової поезії І. Франко зосередився на комплексному аналізі жанрів зимового та весняного циклів. Він на основі докладного розгляду чималої кількості оригінальних тестів запропонував фахову рецепцію колядок, щедрівок, веснянок та гаївок, відзначивши їх синкретичну сутність, своєрідний художньо-виражальний крій, окресливши тематичний діапазон, особливості ритмомелодичних побудов, з'ясувавши функціональний потенціал, актуалізаційний контекст тощо. Вивчення колядкового репертуару учений супроводжував аргументованим розмежуванням творів світського та релігійного змісту. Для чіткості такого розподілу І. Франко навіть застосував термінологічне розрізнення: «колядками» номінував архаїчні величальні пісні, що подекуди ще зберегли антураж киево-руської доби, «колядами» називав твори церковного походження, об'єднані темою прославлення народження Христа. Комп-

лексний огляд різдвяних величальних пісень і скрупульозний мікроаналіз окермих текстів колядок, що їх запропонував І. Франко, засвідчують прагнення осягнути ідейно-тематичні координати одного із найдавніших пластів народної усної словесності, збагнути таємниці його жанрової природи.

Під схожим кутом зору дослідник роздивляв українську веснянково-гаївкову традицію, в якій вбачав органічне поєднання давнього та нового. Цікава сув'язь різночасових елементів, що сформувалася внаслідок тривалого «протистояння» первісного язичницького начала з пізнішим християнським, відлита у високомистецькі форми веснянок та гаївок, у Франковому фольклористичному дискурсі отримала низку оригінальних інтерпретаційних виходів. Передусім, учений зосередився на відчитуванні, «розпаковуванні» глибоких символічних кодів цього значною мірою архаїчного сегмента фольклорного фонду. Водночас, «молодецький дух», «житєва енергія» пісень весни надихнули вельми вразливого на красу слова письменника звернутися до апробованої віками жанроформи і на її основі створити цикл оригінальних поезій «Веснянки», об'єданих наскрізною ідеєю суспільного відродження.

З певним пієтетом підійшов І. Франко до вивчення весільних пісень. Цей жанр родинно-обрядової поезії українців захоплював його і як науковця, і як художника слова. Весільну драму учений вважав вельми розвиненою, такою, що захоплює своїм змістовим і поетичним складом. Аби високі атестації на адресу українського весілля, отого «унікуму у світовому фольклорі», не були голослими, він у співпраці з О. Рашкевич підготував до друку завершений цикл пісенного супроводу весілля з села Лолин, дав компетентний коментар до зафіксованого репертуару, неодноразово звертався до вказаних текстів, як до найкращих зразків народної поезії.

Одним із важливих аспектів стереометричної оцінки фольклорного твору І. Франко вважав питання історизму. Якщо у колядках, щедрівках, веснянках і гаївках дослідник віднаходив відгомони давнини, збережені головно у деталях побуту, то у

творах, що належать до жанрової парадигми героїчного епосу українців випрозорується чимало згадок про конкретні історичні постаті та події. Звичайно спомини ці заступлені пізнішими наверстуваннями, творчим домислом, народною фантазією, однак для фахівця вони все ж залишаються неоцінним джерелом, яке нарівні з історичними документами, говорить про суспільні настрої минулих епох. Властиво, наріжним каменем Франкових студій над билинами, думами та історичними піснями, себто жанрами героїчного епосу нашого народу, стало виявлення їх реально-го підкладу, встановлення їх фактичної основи. Про найдавніший і водночас найскладніший для дослідження пласт «лицарсько-дружинних» пісень учений висловлював чимало цікавих, але й заразом суперечливих міркувань. Контroversійність поглядів І. Франка полягала у його «хитанні» між намаганням довести, що старини, безсумнівно, є «духовою» власністю українців (на підтвердження висловленої тези він знаходив чимало переконливих аргументів, зокрема наполягав на ідейно-світоглядній суголосності з усією фольклорною традицією нашого етносу), і твердженнями про наскрізь російську сутність жанру. Попри неоднозначність билинознавчих зауваг І. Франка, все ж його внесок у висвітлення зазначеного питання вельми вагомий, бо дослідникові вдалося не лише узагальнити багатий досвід наукової рецепції старин (Ф. Буслаєв, О. Веселовський, М. Драгоманов, А. Лобода, О. Міллер, В. Стасов, С. Шамбінаго та ін.), а й запропонувати власний незаангажований погляд, заснований на новаторському прочитанні богатырського епосу. На думку багатьох дослідників (з цим сливе погоджувався й І. Франко), основною причиною «замирання» билинної традиції в Україні стало виникнення і далі активне становлення дум. Саме цей «національно-осібний» жанр перебрав на себе творчу енергію народу, достосовуючись до вимог часу, в унікальній поетичній формі оповідаючи не про події колишньої, вже призабутої княжої доби, а про актуальні реалії козацької держави. Новіша верства героїчного епосу українців, яку без вагань відносимо до золотого фонду народної словесності, органічно увійшла у Франків фольклористичний дискурс, про що перекон-

ливо свідчать неодноразові звернення автора статті «Розбір думи про бурю на Чорному морі» до осмислення жанрової унікальності «козацьких псалмів». Із подиву гідною наполегливістю І. Франко працював над встановленням точних культурно-історичних координат думового епосу, окресленням амплітуди «жанрового заінтересованя». Рівноцінно розглядаючи і формальні, і змістові параметри дум учений впритул наблизився до оптимальної схеми їх аналітичного прочитання. Не менш наполегливо І. Франко вивчав історичну пісенність українців. Узагальнені висновкові твердження про сутність цих пісень на певному історичному відтинку (вони ж бо в різний час набували своєрідних формально-змістових конфігурацій) дослідник вибудовував на підставі ретельного «індивідуального» аналізу багатьох творів, враховуючи їх нерідко вельми розгорнуту варіантну парадигму. Фундаментальний огляд величній будівлі української історичної пісенності, заснований на принципі, «не минати жодної цеглини», І. Франко запропонував у корпусі «Студії над українськими народними піснями». У названій ґрунтовній праці фольклорист переконливо довів, що маємо усі підстави номінувати досліджувані твори «документами народної свідомості».

Несподівані сюжетні повороти народних балад, коронованих потужними фінальними акордами неймовірних людських трагедій, вельми часто ставали тою магнетичною силою, що підштовхувала І. Франка до масштабного багатостороннього студіювання зразків жанру. Окрім власне фольклористичного прочитання баладних пісень, де йшлося про тематичний діапазон, національну маркованість міжнародних мотивів, поетикальну виразність тощо, він заглиблювався у розуміння їх етичних та світоглядних вимірів, говорив про геніальну простоту поетичного карбування «філософії життя».

Вказуючи на своєрідність досконало відточених коломийкових формул, І. Франко демонстрував регіональне багатство жанрової палітри українського фольклору. Дослідник констатував широкий тематичний діапазон, змістову насиченість «співанок», розвивав питання їх складочислової будови, з'ясував можливі шляхи фор-

мування традиційної чотирнадцятискладової строфи, осмислював тенденції творення коломийкових «в'язанок», розглядав українські пісенні монострофи у контексті близьких за суттю творів інших народів (краков'яки, частушки, кравецькі підскоки). Математична регламентованість «укладу» коломийок, на переконання автора статті «До історії коломийкового розміру», не стримує потужних художньо-виражальних імпульсів, які урізноманітнюють поетичний малюнок жанру.

Якщо до І. Франка українська фольклористика могла вже похвалитися серйозними напрацюваннями у сфері вивчення поетичного фольклору, то аналогічних здобутків у царині наукового осмислення народної прози, на жаль, не було. Саме І. Франко доклав чимало зусиль, аби розвинути цей аспект уснословеснознавчих змагань і належно представити, органічно увести національну оповідну традицію у загальноєвропейський науковий обіг. Він запропонував чітку схему жанрового розмежування фольклорної прози «по формам літературним» та разом висловив конструктивні міркування про кожну з ідентифікованих генологічних одиниць. У казкознавстві, приміром, І. Франкові належить ініціатива вивчати твори «за мотивами», себто виокремлювати злютовані смислогенеруючі компоненти казки, відстежувати обставини їх комбінування з іншими. Не заперечуючи міжнародної сутності жанру, учений доклав чимало зусиль, аби довести значну трансформацію загальнозвісних мотивів на національному ґрунті відповідно до характеру, світоглядних переконань народу-реципієнта. Не раз І. Франко у своїх казкознавчих пошуках зв'язався зі знаними європейськими фольклористами (Т. Бенфей, В. А. Клоустон, Ж. Масперо та ін.), доповнював їхні твердження власними слушними спостереженнями, заснованими на глибокому досліді тривалий час ігнорованих українських народних казок.

Значним відкривавчим змістом вирізняються Франкові студії над неказковою фольклорною прозою, адже він запропонував не тільки вивірені принципи розподілу легенд, переказів і оповідань, а й встановив їх генетичну основу, функціональний

потенціал, актуалізаційний контекст. У процесі вивчення прозового репертуару дослідник чи не вперше досить розгорнуто висвітлює питання «народного бесідника», встановив пряму залежність якості фольклорного продукту від особи оповідача, від його вміння використати широкий ресурс традиції. Особливо наполегливо про майстерність оповідача доводилося говорити в контексті наукової рецепції анекдотів, коли вкрай важливим ставало і те що говорить, і те як мовиться. Народна сміхова культура неодноразово опинялася в епіцентрі зацікавлень Франка-фольклориста. Учений написав декілька еталонних статей, в яких провів докладний генетичний розбір популярних анекдотичних сюжетів. У цих працях він продемонстрував добре знання джерел, засвідчив уміння органічно вписувати український матеріал у європейський науковий дискурс. Тонкий поціновувач добірного та дотепного народного слова, покладаючись, головне, на свій досвід аналітичної оцінки анекдотів, запропонував загальну характеристику українського гумору, виокремив його прикметні риси, серед яких вирізняв доброзичливість і гуманізм. Обов'язковим елементом жанрового «сканування» фольклорного твору І. Франко вважав дослідження його композиційної будови. Цю важливу складову обсервації генологічної одиниці він застосував й щодо анекдотів. Зокрема, невід'ємною деталлю жанрової архітекtonіки фольклорист називав ядерну фінальну фразу, так званий пуант, в якому згенеровано усю сміхову енергію твору. Нерідко, як слушно спостеріг дослідник, унаслідок тривалого й активного побутування зразка, отой пуант починає функціонувати самостійно, міняє жанровий статус і поповнює паремійний фонд. Саме з'ясування теємниць невичерпної скарбівни народного велемудрія стало пріоритетним завданням фольклористичних змагань І. Франка. Беззаперечним доказом невтомного труду у вказаному напрямі стала публікація монументального тритомника «Галицько-руські народні приповідки», де з відповідним науковим коментарем представлено понад 30 тисяч прислів'їв, приказок та інших жанрових різновидів малої фольклорної прози, об'єднаних у сучасній фольклористиці під єдиним гіперонімом «паремія».

Окрім самих текстів приповідок, за якими І. Франко «полював» майже 40 років, значний інтерес у виданні 1901–1910 років представляють пояснювальні нотатки до кожного зразка. Деякі із коментарів розрослися до проблемних мікростудій, спрямованих на розгляд найрізноманітніших питань: від загальнотеоретичних, як-то джерела поповнення паремійного репертуару, принципи внутріжанрового розмежування, функціональні можливості, до вузькоспеціальних, як-то обставини відтворення зразка, реалізація певних смислових відтінків у відповідному контексті.

Значну спорідненість із приповідковим репертуаром виявляють загадки. Однак, як слушно зауважив І. Франко, їм властиві такі ознаки, що дають підстави відмежувати народну енігматику від паремій. До таких прикмет належить налаштованість на відгадку (звідси й імпліцитна двочленність), наскрізний метафоризм тощо. У статті «Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних» автор зосередився на аналізі найдавніших пластів загадок, виокремивши три найвиразніші формації: анімістичні, зооморфічні та антропоморфічні. Для ілюстрації «співзвучності» архаїчної групи українських загадок із відповідними творами фольклорної традиції інших народів І. Франко систематично наводив польські паралелі.

Отже, фольклористична діяльність І. Франка стала вельми важливим кроком для утвердження та розвитку уснословеснознавства в Україні. Учений ґрунтовно розробив цілий комплекс актуальних проблем, запропонував продуману аналітичну програму, вивершив оту фольклористичну концептосферу, яка стала підґрунтям для багатьох поколінь дослідників народної творчості і не втратила актуальності й сьогодні.

Список літератури

- Академические школы в русском литературоведении. – М. : Наука, 1976. – 514 с.
- Афанасьев А.* Поэтические воззрения славян на природу : в 3 т. Т. I / А. Афанасьев. – М., 1865. – 800 с.
- Баландин А.* Мифологическая школа в русской фольклористике / А. Баландин. – М. : Наука, 1988. – 224 с.
- Березовський І.* Міфологічна школа / І. Березовський, В. Горленко // Українська літературна енциклопедія : в 5 т. Т. 3. – К., 1995. – С. 385.
- Березовський І.* Українські народні загадки / І. Березовський // Загадки. – К., 1962. – 511 с.
- Біла А.* Образ автора в ліриці Івана Франка / А. Біла. – Донецьк, 2002. – 192 с.
- Білецький Л.* «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського в світлі історичного розвитку / Л. Білецький // Українське літературознавство. – Львів, 2011. – С. 278–311.
- Білецький Л.* Основи української літературно-наукової критики / Л. Білецький. – К. : Либідь, 1998. – 408 с.
- Бочковський О.* Вступ до націології / О. Бочковський. – Мюнхен : Logos, 1991–1992. – 338 с.
- Бріцина О.* Українська усна традиційна проза : питання текстології та виконавства / О. Бріцина. – К., 2006. – 400 с.
- Будний В.* Порівняльне літературознавство / В. Будний, М. Ільницький. – К., 2008. – 432 с.
- Вервес Г.* Роль Івана Франка у розвитку порівняльного літературознавства / Г. Вервес // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали міжнародної наукової конференції. – Львів : Світ, 1998. – С. 263–268.
- Вертій О.* Народні джерела творчості Івана Франка / О. Вертій. – Тернопіль : підручники і посібники, 1998. – 254 с.
- Веселовский А.* Историческая поэтика / А. Веселовский. – М., 1989. – 408 с.
- Веселовский А.* Словянские сказания о Соломоне и Китоврасе и западные легенды о Морольфе и Мерлине / А. Веселовский. – СПб., 1872. – 373 с.
- Веселовский А.* Южнорусские былины / А. Веселовский. – СПб., 1881. – 493 с.
- Вовчак А.* «Гуцульщина» Володимира Шухевича в оцінці Івана Франка / А. Вовчак // Вісник Львівського університету. – Львів, 1999. – С. 133–146. – (Серія філологічна ; вип. 27 : Українська фольклористика).

Список літератури

- Возняк М.* До фольклорних занять Івана Франка / М. Возняк // Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів, 1948. – Зб. 1. – С. 15–39.
- Возняк М.* З діяльності Івана Франка як фольклориста / М. Возняк // З життя і творчості Івана Франка / М. Возняк. – К., 1955. – С. 220–245.
- Возняк М.* Слівце про низку переказів / М. Возняк // Українські перекази / зібрав М. Возняк. – Краків ; Львів, 1944. – С. 109.
- Возняк М.* Франко як дослідник і історик української літератури / М. Возняк // Слово про великого Каменяря : збірник статей до 100-ліття від дня народження Івана Франка. – К. : Держ. вид. худ. літ., 1956. – С. 20–40.
- Волинський П.* Методи літературознавчого дослідження в працях І. Франка / П. Волинський // З творчого доробку: Вибрані статті / П. Волинський. – К., 1973. – С. 230–254.
- Гаївки / зібрав Володимир Гнатюк ; мелодії схопив на фонограф О. Роздольський, списав Філ. Колесса // Матеріали до української етнології. – Львів, 1909. – Т. XII. – 267, 100 с.
- Галицькі народні казки / в Берліні пов. Бродського із уст народа списав Осип Роздольський ; впорядкував і порівняння додав др. Іван Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1895. – Т. I. – 560 с.
- Галицько-руські народні пісні з мелодіями, зібрав у селі Ходовичах д-р. Іван Колесса // Етнографічний збірник. – Львів, 1902. – Т. XI. – XXXVI, 303 с.
- Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. Т. I / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 832 с.
- Ганіч О.* Проблема походження української народної балади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук за спец. 10.01.07. «Фольклористика» / О. Ганіч. – Львів, 2001. – 20 с.
- Гарасим Я.* «Студії над українськими народними піснями» Івана Франка: методологічний аспект / Я. Гарасим // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. I. – С. 911–915.
- Гарасим Я.* Естетика народнопісенної творчості в українській фольклористиці XIX – початку XX століття / Я. Гарасим // Вісник Львівського університету. – Львів, 2007. – С. 128–140. – (Серія філологічна ; вип. 41).
- Гарасим Я.* Іван Франко як дослідник дум / Я. Гарасим // Українське літературознавство. – Львів, 2001. – Вип. 64. – С. 103–110.
- Гарасим Я.* Культурно-історична школа в українській фольклористиці / Я. Гарасим. – Львів, 1999. – 142 с.
- Гарасим Я.* Нариси до історії української фольклористики : навч. посібник / Я. Гарасим. – К., 2009. – 304 с.

Список літератури

- Гарасим Я.* Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору / Я. Гарасим. – Львів : НВФ «Українські технології», 2010. – 376 с.
- Гінда О.* Понятійне поле теоретичної фольклористики (до постановки проблеми) / О. Гінда // Вісник Львівського університету. – Львів, 2003. – С. 32–42. – (Серія філологічна ; вип. 31).
- Гнатюк В.* Передне слово / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів : НТШ, 1905. – Т. XVII : Коломийки / збір., упоряд. та вступ. стаття В. Гнатюка. – С. V.
- Гнатюк В.* Передне слово / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1899. – Т. VI : Галицько-руські анекдоти. – С. X.
- Гнатюк В.* Передне слово / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1902. – Т. XII : Галицько-руські народні легенди / зібрав В. Гнатюк. – С. I–XII.
- Гнатюк В.* Передне слово / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1914. – Т. XXXV : Колядки і щедрівки. Т. I. – С. I–XXXIV.
- Гнатюк В.* Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності / Володимир Гнатюк // Вибрані статті про народну творчість / Володимир Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1966. – С. 78–96.
- Гнатюк В.* Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності / В. Гнатюк // Записки НТШ. – Львів, 1902. – Т. 50. – Кн. 6. – С. 1–37; Львів, 1903. – Т. 52. – Кн. 2. – С. 38–67.
- Гнатюк В.* Українська народна словесність (В справі записів українського етнографічного матеріалу) / В. Гнатюк // Вибрані статті про народну творчість / В. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1966. – С. 37–95.
- Гнатюк М.* Літературознавчі концепції в Україні другої половини XIX – початку XX сторіч / М. Гнатюк. – Львів, 2002. – 207 с.
- Головацький Я.* Две галицкие песни / Я. Головацкий // Киевская старина. Ежемесячный исторический журнал. – 1885. – Год четвертый. – Т. XII. – июль. – С. 517–518.
- Горак Р.* Іван Франко / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – Кн. четверта. Університет. – 472 с.
- Горак Р.* Іван Франко / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : Місіонер, 2000. – Кн. перша. Рід Якова. – 232 с.
- Гримм Я.* Немецкая мифология / Я. Гримм // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX в. Трактаты, статьи, эссе / составление, общая редакция Г. К. Коссикова. – М. : Издательство Московского университета, 1987. – С. 54–72.
- Грушевська К.* Українські народні думи : у 2 т. Т. I / К. Грушевська. – К., 1927. – ССХХ, 176 с.
- Грушевський М.* Апостолові праці / М. Грушевський // Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20–30-х років XX ст. – Львів, 2010. – С. 25–50.

Список літератури

- Грушевський М.* Історія України-Руси : в 10 т. Т. VII / М. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1995. – 628 с.
- Грушевський М.* Історія української літератури : у 6 т., 9 кн. Т. I / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993 – 392 с.
- Грушевський М.* Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. Т. 4. Кн. 1 / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1994. – 336 с.
- Грушевський М.* Одна з легенд Хмельниччини. Хмельницький і Линчаївці / М. Грушевський // Твори : у 50 т. Т. 9 / М. Грушевський. – Львів : Світ, 2002. – 2009. – С. 244–247. – (Серія: Історичні студії та розвідки (1917–1923)).
- Давидюк В.* Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі) / В. Давидюк. – Луцьк, 2009. – 436 с.
- Давидюк В.* Українська міфологічна легенда / В. Давидюк. – Львів : Світ, 1992. – 176 с.
- Давидюк В.* Фольклористичні методи Івана Франка / В. Давидюк // Концепції і рецепції / В. Давидюк. – Луцьк : Твердиня, 2007. – С. 170–184.
- Дах М.* Літературне життя народної балади «Ой не ходи, Грицю...»: проблема олітературення сюжету і жанру : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук за спец. 10.01.07. «Фольклористика» / М. Дах. – Львів, 2001. – 19 с.
- Дашкевич Н.* Разбор сочинения В. Миллера «Экскурсы в область русскаго народного эпоса» I–VIII / Н. Дашкевич // Отчет о тридцать шестом присуждении наград графа Уварова. – СПб., 1895. – С. 71–112.
- Дей О.* До поглядів Івана Франка на український фольклор / О. Дей // Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів, 1948. – Зб. I. – С. 167–191.
- Дей О.* З фольклористичної спадщини Івана Франка. Недрукована передмова до збірки прислів'їв / підготовка до друку, переклад і вступна замітка О. Дей // Народна творчість та етнографія. – 1963. – № 2. – С. 94–96.
- Дей О.* Іван Франко – дослідник народнопоетичної творчості / О. Дей. – К., 1953. – 92 с.
- Дей О.* Іван Франко і народна творчість / О. Дей. – К. : Держ. вид. худ. літ., 1955. – 300 с.
- Дей О.* Із фольклористичної спадщини Івана Франка. Новознайдені записи пісень (підготовка до друку і вступна замітка) / О. Дей // Народна творчість та етнографія. – 1965. – № 3. – С. 67–72.
- Дей О.* Легенди та перекази / О. Дей // Легенди та перекази. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 7–36.
- Дей О.* Примітки / О. Дей // Народні пісні в записах Івана Франка. – Львів : Каменярь, 1966. – С. 366–421.
- Дей О.* Сторінка науково-фольклористичної співпраці М. Павлика

Список літератури

та І. Франка / О. Дей // Спілкування митців з народною поезією / О. Дей. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 22–37.

Дей О. Сторінки з історії української фольклористики / О. Дей. – К. : Наукова думка, 1975. – 272 с.

Демський М. Українські фраземи й особливості їх творення / М. Демський. – Львів : Просвіта, 1994. – 62 с.

Денисюк І. Казковий чудесний покажчик у новелі Франка «Наначе сон» / І. Денисюк // Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Т. 2: Франкознавчі праці / І. Денисюк. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 107–118.

Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору / І. Денисюк // Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Т. 3. Фольклористичні дослідження / І. Денисюк. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 15–43.

Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. / І. Денисюк. – Львів : Академічний експрес, 1999. – 280 с.

Денисюк І. Торжество святого збору (Семантика і символіка Різдва) / І. Денисюк // Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Т. 3. Фольклористичні дослідження / І. Денисюк. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 55–57.

Денисюк І. Філарет Колесса про національну специфіку українського фольклору / І. Денисюк // Родина Колессів у духовному та культурному житті України кінця XIX–XX століття (з нагоди 130-річчя від дня народження академіка Філарета Колесси та 100-річчя від дня народження академіка Миколи Колесси) : збірник наукових праць та матеріалів. – Львів, 2005. – С. 50–55.

Денисюк І. Фольклористичні концепції М. Грушевського та І. Франка / І. Денисюк // Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Т. 3. Фольклористичні праці / І. Денисюк. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 43–48.

Денисюк І. Франкова концепція національної літератури / І. Денисюк // Літературознавчі і фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Т. 2. Франкознавчі дослідження / І. Денисюк. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 299–305.

Дмитренко М. Іван Франко як фольклорист / М. Дмитренко // Слово і час. – 2006. – № 1. – С. 51–56.

Дмитренко М. Українська фольклористика другої половини XIX ст.: школи, постаті, проблеми / М. Дмитренко. – К. : Сталь, 2004. – 384 с.

Драгоманов М. Відгук лицарської поезії в руських народних піснях. Пісні про «Королевича» / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство : в 4 т. Т. I. – Львів, 1899. – С. 66–87.

Список літератури

Драгоманов М. До питання про сліди великоруського богатирського епоса на Україні (Лист до Ор. Ф. Мільєра) / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство : в 4 т. Т. I. – Львів, 1899. – С. 88–94.

Драгоманов М. Замітки про систематичне видане творів української народної словесности / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність та письменство : в 4 т. Т. I. – Львів, 1899. – С. 95–102.

Драгоманов М. Корделія-Замурза. Літературно-критичний уривок / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство. – Львів, 1899. – Т. I. – С. 156–173.

Драгоманов М. Найстарші руські драматичні сцени / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство : в 4 т. Т. I. – Львів, 1899. – С. 185–216.

Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880) / М. Драгоманов. – Женева, 1881. – 132 с.

Драгоманов М. Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст., з увагами М. Драгоманова / М. Драгоманов. – Женева, 1883. – Ч. I. – 138 с.

Драгоманов М. Слов'янські перерібки Едіпової історії / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство. – Львів, 1906. – Т. IV. – С. 1–196.

Драгоманов М. Турецькі анекдоти в українській народній словесності / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство : в 4 т. Т. I. – Львів, 1899. – С. 217–260.

Драгоманов М. Україна в її словесності / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство : в 4 т. Т. I. – Львів, 1899. – С. 1–47.

Драгоманов М. Учена експедиція в західньо-руську країну / М. Драгоманов // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство : в 4 т. Т. I. – Львів, 1906. – С. 103–127.

Дронь К. Міфологізм у художній прозі Івана Франка / К. Дронь. – К. : Наукова думка, 2013. – 242 с.

Дунаєвська Л. Українська народна казка / Л. Дунаєвська. – К. : Вища школа, 1987. – 127 с.

Дунаєвська Л. Українська народна проза (легенда, казка): еволюція епічних традицій : монографія / Л. Дунаєвська. – 2-ге вид., стереотип. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – 304 с.

Дяків В. «Фольклор чудес» у підрадянській Україні 1920-х років / В. Дяків. – Львів, 2008. – 256 с.

Етнографічні писання Костомарова / за ред. М. Грушевського. – Харків, 1930. – 353 с.

Список літератури

- Житецький П.* Мысли о народных малорусских думах / П. Житецкий. – К., 1893. – IV, 249 с.
- Жите і слово. – Львів, 1895. – Рік другий. – Книга 2. – С. 221.
- Жінкин М.* До питання про походження «частушки» / М. Жінкин // Етнографічний вісник. – К., 1927. – Кн. 5. – С. 37–49.
- Жінкин М.* Коломийки / М. Жінкин // Червоний шлях, 1926. – № 10. – С. 200–220.
- Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова : в 2-х т. – К., 1874. – Т. 1. – XXIV, 336 с., 1875. – Т. 2. – XI, 166 с.
- Івашків В.* Іван Франко і сербські епічні пісні / В. Івашків // Вісник Львівського університету. – Львів, 1999. – С. 171–176. – (Серія філологічна ; вип. 27 : Українська фольклористика).
- Івашків В.* Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша / В. Івашків. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 448 с.
- Історичні пісні. – К., 1961. – 1067 с.
- Качмар М.* Українська етіологічна легенда на сторінках часопису «Жите і слово» / М. Качмар // Українське літературознавство. – Львів, 2010. – С. 218–226.
- Кенгес-Маранда Э.* Логика загадок / Э. Кенгес-Маранда // Мировая фольклористика. – Алматы : Издательский дом «Таймас», 2008. – Т. II. – С. 247–276.
- Килимник С.* Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : у 3 кн. 6 т. Т. 2. Весняний цикл / С. Килимник. – Львів : Кобзар, 1994. – 242 с.
- Кирчів Р.* Внесок Івана Франка у розробку проблеми літературно-фольклорних зв'язків / Р. Кирчів // Іван Франко і світова культура : матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986 р.) : у 3 кн. Кн. 2. – К. : Наукова думка, 1989. – С. 74–78.
- Кирчів Р.* Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці» / Р. Кирчів. – Львів, 2011. – 422 с.
- Кирчів Р.* Етюди до студій над українським народним анекдотом / Р. Кирчів. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. – 268 с.
- Кирчів Р.* Із фольклорних регіонів України. Нариси й статті / Р. Кирчів. – Львів, 2002. – 350 с.
- Кирчів Р.* Фольклористика в науковій діяльності Івана Франка (теоретико-методологічні аспекти) / Р. Кирчів // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. I. – С. 881–899.

Список літератури

Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до теорії мовного релятивізму) / Р. Кісь. – Львів : Літопис, 2002. – 303 с.

Кметь І. Мотиви «допомога селянина» та «чудо з пшеницею» в апокрифічному сюжеті про втечу святої родини до Єгипту / І. Кметь // Вісник Львівського університету. – Львів, 2007. – С. 292–299. – (Серія філологічна ; вип. 41).

Коваль Г. Колядки і щедрівки у фольклористичній спадщині Івана Франка / Г. Коваль // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. 1. – С. 975–980.

Козій Д. Франкові моралістичні поезії на старій основі / Д. Козій // Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20–30-х років ХХ ст. – Львів, 2010. – С. 397–405.

Кознарський Т. «Мудрування» як специфічна одиниця української мови (на матеріалі «Галицько-руських народних приповідок» І. Франка) / Т. Кознарський // Іван Франко і національне відродження. – Львів : ЛДУ ім. Івана Франка, 1991. – С. 178–181.

Кокаре Э. Интернациональное и национальное в латышских пословицах и поговорках / Э. Кокаре. – Рига : Зинатне, 1978. – 294 с.

Коккьяра Дж. История фольклористики в Европе / Дж. Коккьяра. – М., 1960. – 684 с.

Колесса О. Головні напрями й методи в розслідах українського фольклору / О. Колесса // Родина Колессів у духовному та культурному житті України кінця ХІХ–ХХ століття (з нагоди 130-річчя від дня народження академіка Філарета Колесси та 100-річчя від дня народження академіка Миколи Колесси) : збірник наукових праць та матеріалів. – Львів, 2005. – С. 420–434.

Колесса Ф. Історія української етнографії / Ф. Колесса. – К., 2005. – 336 с.

Колесса Ф. Народно-пісенна ритміка в поезії Івана Франка / Ф. Колесса // Українська літературознавча думка в Галичині за 150 років : хрестоматія : у 2 т. Т. 1. – Львів, 2002. – С. 222–237.

Колесса Ф. Українська народна пісня у найновішій фазі свого розвитку / Ф. Колесса // Фольклористичні праці / Ф. Колесса. – К., 1970. – С. 34–59.

Колесса Ф. Українська усна словесність / Ф. Колесса. – Львів, 1938. – 646 с. Коломийки / [збір. В. Гнатюк]. – Т. 1 // Етнографічний збірник. – Львів, 1905. – Т. XVII. – XLIII, 259 с.

Коломийки / [збір. В. Гнатюк]. – Т. 2 // Етнографічний збірник. – Львів, 1906. – Т. XVIII. – 315 с.

Коломийки / [збір. В. Гнатюк]. – Т. 3 // Етнографічний збірник. – Львів, 1907. – Т. XIX. – IV, 253 с.

Коломийки в записах Івана Франка / [упоряд., передмова та примітки О. Дея]. – К. : Музична Україна, 1970. – 134 с.

Список літератури

Колядки і щедрівки. – Т. 1 / [збір. В. Гнатюк] // Етнографічний збірник. – Львів, 1914. – Т. XXXV. – XXXIV, 270 с.

Колядки і щедрівки. – Т. 2 / [збір. В. Гнатюк] // Етнографічний збірник. – Львів, 1914. – Т. XXXVI. – XV, 380 с.

Комаринець Т. Іван Франко і фольклористична концепція українських романтиків / Т. Комаринець // Українське літературознавство. – Львів, 1984. – Вип. 42. – С. 24–32.

Комаринець Т. Проблема літературно-фольклорних взаємин у працях Івана Франка / Т. Комаринець // Українське літературознавство. – 1972. – № 17. – С. 9–14.

Корнійчук В. Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поезики : монографія / В. Корнійчук. – Львів, 2004. – 488 с.

Коскен Е. Уваги до казки про двох братів / Е. Коскен // Клоустон В. Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни / В. Клоустон ; з англійської мови переклав Агатангел Кримський. – Львів, 1896. – С. 111–147.

Костомаров Н. Историческая поэзия и ее новые материалы / Н. Костомаров // Вестник Европы. – 1874. – Кн. 12. – С. 573–629.

Костомаров Н. Историческое значение южнорусского народного песенного творчества / Н. Костомаров // Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования : в 8 кн. 21 т. Т. XXI. Кн. 8 / Н. Костомаров. – СПб., 1905. – С. 429–692.

Костомаров Н. История козачества в памятниках южнорусского народного песенного творчества / Н. Костомаров // Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования : в 8 кн. 21 т. Т. XXI. Кн. 8 / Н. Костомаров. – СПб., 1905. – С. 693–1077.

Коцюбинська М. Специфіка балади українських романтиків / М. Коцюбинська // Мої обрії : в 2 т. Т. I / М. Коцюбинська. – К. : Дух і літера, 2004. – С. 13–21.

Кримський А. «Жите і слово». Вісник літератури, історії і фольклору. Редактор Іван Франко. 1894 року, кн. 1 / А. Кримський // Твори : в 5 т. Т. 2 / А. Кримський. – К., 1972. – С. 350–356.

Кримський А. Передмова / А. Кримський // Клоустон В. Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни / В. Клоустон ; з англійської мови переклав Агатангел Кримський. – Львів, 1896. – С. 3–12.

Кузеля З. Іван Франко як етнограф / З. Кузеля // ЗНТШ. Праці філологічної та історично-філософської секції. – Париж ; Нью-Йорк ; Мюнхен ; Торонто ; Сідней, 1962. – Т. CLXIX. – С. 117–121.

Куліш П. До Счастливого Саламона, прочитавши його «Коломийки і шумки» / П. Куліш // Твори : у 6 т. Т. 6 / П. Куліш. – Львів, 1910. – С. 516–521.

Куліш П. Лист С. Шевирьову від 20 листопада 1843 р. / П. Куліш // Повне зібрання творів / П. Куліш. – К., 2005. – Т. 1. Листи 1841–1850 / упор., комент. О. Федорука; підгот. текстів О. Федорука, Н. Хохлової. – С. 29.

Список літератури

- Лабащук О.* Українська примовка: структура, побутування, функції / О. Лабащук. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2004. – 156 с.
- Лабащук О. В.* Українська примовка: особливості побутування та функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук. Спец. 10.01.07. «Фольклористика» / О. В. Лабащук. – Львів, 2001. – 16 с.
- Легкий М.* «Великий шум» Івана Франка: до поетики модернізму / М. Легкий // Українське літературознавство. – Львів, 2003. – Вип. 66. – С. 78–93.
- Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 564 с.
- Лозинський Й.* Українське весілля / Й. Лозинський. – К. : Наукова думка, 1992. – 174 с.
- Ломова М.* Етнографічна діяльність Івана Франка / М. Ломова. – К. : Видавництво Академії наук УРСР, 1957. – 120 с.
- Ляцкий Е.* Несколько замечаний к вопросу о поговорах и поговорках / Е. Ляцкий. – СПб. : Типография императорской Академии наук, 1897. – 38 с.
- Марків Р.* Фольклор і література: форми діалогу (Фольклоризм в українській літературі кінця XIX – початку XX століття) : монографія / Р. Марків. – Львів, 2013. – 288 с.
- Марків Р.* Фольклоризм повісті Івана Франка «Великий шум» / Р. Марків // Вісник Львівського університету. – Львів, 2010. – С. 216–226. – (Серія філологічна ; вип. 43).
- Матвійчук М.* До оцінки діяльності Івана Франка-фольклориста / М. Матвійчук // Українське літературознавство. – Львів, 1983. – Вип. 40. – С. 94–99.
- Матвійчук М.* Роль Івана Франка в розвитку фольклористичної науки / М. Матвійчук // Слово про Великого Каменяра : збірник статей до 100-ліття з дня народження Івана Франка. – К. : Держ. вид. художньої літератури, 1956. – Т. 2. – С. 85–122.
- Матковський І.* Література – скарбниця історії людства. До питання: Іван Франко і світова література / І. Матковський // Нагуєвицькі читання – 2007. Іван Франко і сучасна Україна : матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Нагуєвичі 1–2 вересня, 2007. – Дрогобич : Посвіт, 2008. – С. 341–343.
- Мельник Я.* Іван Франко й *biblia arosyruha* / Я. Мельник. – Львів, 2006. – 512 с.
- Мельник Я.* Франко непрочитаний: причинки до благовіщенського сюжету / Я. Мельник // Франко І. Благовіщення. Порівняльний дослід біблійної теми. З додатком благовіщенської драми Івана Дамаскина в віршованім перекладі на церковнослов'янську мову / І. Франко ; упр., публ., передмова і примітки Я. Мельник. – Львів, 2009. – С. 7–27.

Список літератури

Мишанич С. Жанрова система українського фольклору / С. Мишанич // Фольклористичні та літературознавчі праці : у 2 т. Т. 2 / С. Мишанич. – Донецьк, 2003. – С. 365–375.

Мишанич С. Усні народні оповідання. Питання поетики / С. Мишанич. – К. : Наукова думка, 1986. – 327 с.

Мороз М. Зв'язки Івана Франка з Австрійським народознавчим товариством. Маловідома рецензія на працю Володимира Шухевича «Гуцульщина» / М. Мороз // ЗНТШ. Праці секції етнографії та фольклористики. – Львів, 1992. – Т. 223. – С. 272–283.

Наєнко М. Історія українського літературознавства: Школи, напрями, тенденції / М. Наєнко. – К. : Академія, 1997. – 320 с.

Народні пісні в записах Івана Франка / [упоряд., вступ. ст. і приміт. О. Дея]. – К. : Музична Україна, 1981. – 336 с.

Народні пісні в записах Івана Франка / [упоряд., передмова та примітки О. Дея]. – Львів : Каменярь, 1966. – 428 с.

Обряди і пісні весільні люду руського в селі Лоліні Стрийського повіту. Зібрала Ольга Рошкевич. Опрацював Іван Франко. 1886 // Весілля / [упор. текстів, прим. М. Шубравської; нотний матер. упор. О. Правдюк]. – К. : Наукова думка, 1970. – Кн. 2. – С. 3–124.

Огоновский О. История литературы русской / О. Огоновский. – Львів, 1894. – Ч. IV. – 349 с.

Остапик І. Студія «Жіноча неволя в руських піснях народних» Івана Франка та її контекст / І. Остапик, Г. Василькевич // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. I. – С. 960–966.

Отзыв о сочинении В. Стасова: «Происхождение русских былин». Академика Ф. И. Буслаева // Отчетъ о двенадцатом присуждении наград графа Уварова. 25 сентября 1869 года. – СПб., 1870. – С. 25–83.

Пазяк М. Українські прислів'я та приказки. Проблеми пареміології та пареміографії / М. Пазяк. – К. : Наукова думка, 1984. – 204 с.

Пазяк М. Українські прислів'я та приказки: Проблема генезису, семантики і жанрово поетичної структури : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра філол. наук. Спец. 10.01.09. «Фольклористика» / М. Пазяк. – К., 1991. – 22 с.

Папуша І. Драгоманов-Франко: індологічний дискурс / І. Папуша // З його духа печаттю... : збірник наукових праць на пошану Івана Денисюка. – Львів, 2001. – С. 241–248.

Пастух Т. Печать недужого духу в повісті Івана Франка «Великий шум» / Т. Пастух // Українське літературознавство. – Львів, 2001. – Вип. 64. – С. 26–32.

Список літератури

- Перетц В.* Краткий очерк методологии истории русской литературы / В. Перетц. – Петроград : Академия, 1922. – 164 с.
- Перетц В.* Студії над загадками / В. Перетц // Етнографічний вісник. – К., 1932. – Кн. 10. – С. 123–204.
- Петров В.* Академік Ф. М. Колесса і його книга «Українська усна словесність» / В. Петров // НТЕ. – 1940. – № 6. – С. 17–27.
- Петров В.* Методологічно-світоглядові напрями в українській етнографії XIX–XX ст. / В. Петров // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – К., 1994. – Т. 1. – С. 184–187.
- Петрухіна Л.* Слов'янська романтична балада: зустріч на межі світів (Іван Франко – Юліуш Словацький – Янко Краль) / Л. Петрухіна // Українське літературознавство. – Львів, 2006. – Вип. 68. – С. 43–50.
- Пилипчук С.* «Галицько-руські народні приповідки» Івана Франка: пареміографічний аспект / С. Пилипчук // Вісник Львівського університету. – Львів, 2006. – С. 31–44. – (Серія філологічна ; вип. 37).
- Пилипчук С.* «Галицько-руські народні приповідки»: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка / С. Пилипчук. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 220 с.
- Пилипчук С.* «Тисячні зв'язуючі огнива»: співвідношення фольклору та літератури у науковій аргументації Івана Франка / С. Пилипчук // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – К., 2010. – Вип. 34. – С. 320–332.
- Пилипчук С.* «Не шкодуючи ні труду, ані поту...»: франкознавчі студії Романа Кирчіва / С. Пилипчук // Народознавчі зошити. – Зошит I–II, січень–квітень (91–92). – Львів, 2010. – С. 41–46.
- Пилипчук С.* Галицько-руські народні приповідки / С. Пилипчук // Українська фольклористика : словник-довідник / укладання і загальна редакція Михайла Чернопиского. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – С. 66–67.
- Пилипчук С.* Іван Франко про співвідношення загальнонародного й етнічного у пареміях / С. Пилипчук // Міфологія і фольклор. – 2008. – № 1 (1). – С. 79–85.
- Пилипчук С.* Книга українського мудрослів'я / С. Пилипчук // Галицько-руські народні приповідки / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Т. I. – С. 7–16.
- Пилипчук С.* Компаративістичний вимір фольклористичних студій Івана Франка / С. Пилипчук // Міфологія і фольклор. – Львів, 2010. – № 3–4 (7). – С. 5–18.
- Пилипчук С.* Принцип збереження мовної автентичності текстів у фольклористичному доробку Івана Франка / С. Пилипчук // ЗНТШ. – Львів, 2005. – Т. ССЛ. – С. 423–430.
- Пилипчук С.* Увіраження специфіки жанру загадки на основі аналізу

Список літератури

текстів із Середнього Полісся / С. Пилипчук // Народознавчі зошити. – Львів, 2006. – № 3–4. – С. 394–398.

Пилипчук С. Українські правничі прислів'я у візії Володимира Охримовича / С. Пилипчук // Фольклористичні зошити. – 2002. – № 5. – С. 83–90.

Пилипчук С. Фольклористичні студії Миколи Костомарова: центральна проблематика / С. Пилипчук // Вісник Львівського університету. – Львів, 2007. – С. 37–43. – (Серія філологічна ; вип. 41).

Пилипчук С. Франкова концепція написання історії української фольклористики / С. Пилипчук // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Вип. 35. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2011. – С. 411–415.

Пилипчук С. Юрій Шевельов про романтичний та позитивістичний підходи у вивченні прислів'їв / С. Пилипчук // Мандрівець. – 2003. – № 2 (43). – С. 36–41.

Плісецький М. Українські народні думи. Сюжети і образи / М. Плісецький. – К. : Кобза, 1994. – 364 с.

Потебня А. Объяснения малорусских и сродных народных песен / А. Потебня. – Варшава : В типографии М. Земкевича и В. Ноаковского, 1887. – Вып. 2. – Колядки и щедровки. – 809 с.

Потебня А. Объяснения малорусских и сродных народных песен / А. Потебня. – Варшава : В типографии М. Земкевича и В. Ноаковского, 1883. – Вып. 1. – 182 с.

Правдюк О. Народне весілля на Україні / О. Правдюк // Весілля. – К. : Наукова думка, 1970. – Кн. 1. – С. 9–59.

Путилов Б. Фольклор и народная культура / Б. Путилов. – М., 1994. – 239 с.

Пчилка Олена. Украинские колядки (текст волинский) / Олена Пчилка // Киевская старина. – 1903. – № 1. – С. 152–175.

Росовецький С. Український фольклор у теоретичному висвітленні / С. Росовецький. – К., 2005. – 232 с.

Руда Т. Іван Франко – дослідник слов'янського фольклору / Т. Руда. – К. : Наукова думка, 1974. – 154 с.

Рудченко І. Предисловие / И. Рудченко // Народные южнорусские сказки / И. Рудченко. – К., 1869. – Вип. I. – С. V–XI.

Сазонович І. Песня о девушке-воине и былина о Ставре Гоудиновиче. Исследование по истории развития славяно-русского эпоса И. Сазоновича / И. Сазонович. – Варшава : В типографии Михаила Земкевича, 1886. – 174 с.

Салтовська Н. Іван Франко та дослідження української народної загадки / Н. Салтовська // Іван Франко і створення української суверенної держави : матеріали Всеукраїнської міжвузівської наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Івана Яковича Франка. – К., 1996. – С. 102–103.

Салтовська Н. Загадка як художній текст / Н. Салтовська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2008. –

Список літератури

С. 53–56. – (Серія: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика ; вип. 19).

Сиваченко М. Студії над гуморесками Степана Руданського / М. Сиваченко. – К. : Наукова думка, 1979. – 400 с.

Сокіл В. Народні легенди та перекази українців Карпат / В. Сокіл. – К. : Наукова думка, 1995. – 157 с.

Сокіл В. Українські історико-героїчні перекази: структурно-семантичний та поетичний аспекти / В. Сокіл. – Львів, 2003. – 320 с.

Сокіл В. Фольклорна проза у науковому доробку Івана Франка / В. Сокіл // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. I. – С. 954–959.

Сокіл Г. Українська фольклористика в Галичині кінця XIX – першої третини XX століття : історико-теоретичний дискурс / Г. Сокіл. – Львів, 2011. – 588 с.

Сокіл Г. Українські календарно-обрядові пісні: структура, функції, семантика / Г. Сокіл. – Львів, 2004. – 268 с.

Сосенко К. Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора / К. Сосенко. – К., 1994. – 360 с.

Стасов В. Происхождение русских былин / В. Стасов // Вестник Европы. – 1868. – № 3. – С. 225–262.

Сумцов Н. Современная малорусская этнография / Н. Сумцов. – К., 1893. – Ч. 1. – 168 с.

Сумцов Н. Современная малорусская этнография / Н. Сумцов. – К., 1897. – Ч. 2. – 89 с.

Сумцов Н. Коломыйки / Н. Сумцов // Киевская старина. – К., 1886. – № 4. – С. 635–658.

Сумцов Н. Разыскания в области анекдотической литературы. Анекдоты о глупцах / Н. Сумцов. – Харьков, 1898. – 200 с.

Тайлор Э. Первобытная культура / Э. Тайлор. – М. : Издательство политической литературы, 1989. – 576 с.

Тихолоз Б. Філософська лірика Івана Франка: діалектика поетичної рефлексії : монографія / Б. Тихолоз ; НАН України; Львівське відділення Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка; Львівський національний університет імені Івана Франка; Міжнародна асоціація франкознавців. – Львів, 2009. – 319 с.

Тихолоз Н. Казкотворчість Івана Франка (генологічні аспекти) / Н. Тихолоз. – Львів, 2005. – 316 с.

Токарев С. Религия в истории народов мира / С. Токарев ; общ. ред. и предисл. А. Красникова. – 5-е издание, испр. и доп. – М. : Республика, 2005. – 542 с.

Список літератури

Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной имп. русским геогр. обществом. Юго-Западный отдел : материалы и исслед., собранные П. П. Чубинским. – СПб., 1878. – Т. 2 : Мало-русские сказки. – 688 с.

Федорак Н. Перша енциклопедія слов'янської міфології / Н. Федорак // Міфологія і фольклор. – 2008. – № 1. – С. 54–62.

Франко І. *Bel parlar gentile* / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 8–20.

Франко І. *La Légende Dorée de Jaques de Voragine* / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 33 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 286–288.

Франко І. *Mélusine, recueil de mythologie, litterature populaire traditions et usages, fondé par H. Gaidoz et E. Rolland, 1877–1887, dirigé par H. Gaidoz.* Т. VIII, № 1–8. [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 55–59.

Франко І. *Pieśni górali bieskidowych z okolic Rabki* / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 331–332.

Франко І. *Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu* / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 210–215.

Франко І. *Sagen und Märchen der Südslaven in ihrem Verhältnis zu den Sagen und Märchen der Übrigen indogermanischen Völkergruppen, von Dr Friedrich S. Krauss* / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 285–288.

Франко І. А. М. Лобода. Русские былины о сватовстве. К., 1904, стор. 293+5, нenum. 8. [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 673–675.

Франко І. А. Н. Пыпин. История русской литературы / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 335–352.

Франко І. А. Н. Пыпин. История русской литературы / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Покажчик купюр / Іван Франко ; М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред. Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2009. – 336 с.

Франко І. Апокриф о Адамі / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 439–442.

Список літератури

- Франко І.* Болгарські праці М. Драгоманова / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 24–42.
- Франко І.* В. П. Клингер. Сказочные мотивы в истории Геродота («Университетские известия» київські, 1902, XI, С. 1–109) [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 395–402.
- Франко І.* Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 30 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 314–540.
- Франко І.* Великий шум / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 22 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 208–317.
- Франко І.* Відгуки грецької і латинської літератур в українському письменстві / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 30 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 240–252.
- Франко І.* Візантійська література. Karl Krumbacher, Geschichte der Byzantinischen Litteratur. München, 1891... / Іван Франко // Жите і слово. – 1894. – Рік I. – Книга 2. – С. 292–300.
- Франко І.* Вій, Шолудивий Буняка і Юда Іскаріотський / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 689–693.
- Франко І.* Віче в Турці / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 85–94.
- Франко І.* Володимир Гнатюк. Коломийки, т. II / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 147–149.
- Франко І.* Г. Барац. Повести и сказания древнерусской письменности, имеющие отношение к евреям и еврейству. I. Два рассказа «Киево-Печерского патерика» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 140–144.
- Франко І.* Галицький селянський страйк у народній пісні / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 635–641.
- Франко І.* Галицькі народні казки... / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі,

Список літератури

фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 489–518.

Франко І. Дальші болгарські праці М. Драгоманова / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 293–298.

Франко І. Данте Аліг'єрі. Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір із його поезій / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 12 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 7–253.

Франко І. Дві школи в фольклористиці (По поводу сьомого тому «Wistly») / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 416–424.

Франко І. Дещо про Борислав / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 186–192.

Франко І. Дещо про шляхту ходачкову / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 180–185.

Франко І. До збирачів етнографічних матеріалів / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 35 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 412–414.

Франко І. До історії коломийкового розміру / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 232–242.

Франко І. До історії українського вертепу XVIII в. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 36 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 170–375.

Франко І. До питання про перекази про Магомета у слов'ян / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 122–148.

Франко І. До студій над Ст. Руданським / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 219–221.

Франко І. Етнографічний збірник. Видає етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Т. XIX / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 284–285.

Франко І. Етнографічний збірник... Т. VI. Галицько-руські анекдоти / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 21.

Франко І. Етнологія та історія літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 273–282.

Франко І. Жидівська війна. Причинок до порівняльних студій над народною літературою / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 311–330.

Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 210–253.

Список літератури

Франко І. З народознавчого товариства / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 472–474.

Франко І. Задачі і метод історії літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 7–16.

Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 45–119.

Франко І. Із старих рукописів / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 348–402.

Франко І. Із уст народу / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 413–418.

Франко І. Історія української літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 7–372.

Франко І. Киевская старина / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 9–13.

Франко І. Козацькі часи в народній пісні, з замітками В. Будзиновського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 158–165.

Франко І. [Коментар до казки «Жених-мрець»] / Іван Франко // Житє і слово. – Рік другий. – Книга 5. – Львів, 1895. – С. 178.

Франко І. [Коментар до казки «Чоловіка не наситиш»] / Іван Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1898. – Т. V. – С. 116.

Франко І. [Коментар до перекладу Жоржа Масперо «Єгипетські казки і казка про двох братів»] / Іван Франко // Клоустон В. Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни / В. Клоустон ; з англійської мови переклав А. Кримський. – Львів, 1896. – С. 110.

Франко І. Лист до А. Ю. Кримського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 421–424.

Франко І. Лист до М. П. Драгоманова / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 14–18.

Франко І. Лист до М. П. Драгоманова / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 383–388.

Франко І. Лист до О. М. Рошкевич / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 98–102.

Франко І. Лист до О. М. Рошкевич / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 108–119.

Список літератури

Франко І. Лист до Уляни Кравченко / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 13–14.

Франко І. Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 40–50.

Франко І. Літературні письма / Іван Франко // Друг. – 1876. – № 20. – С. 318.

Франко І. Лук'ян Кобилиця. Епізод з історії Гуцульщини в першій половині XIX в. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 47 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 248–288.

Франко І. Лукіан і його епоха / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 7–23.

Франко І. Людові вірування на Підгір'ї / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 117–211.

Франко І. М. Н. Сперанский. Переводные сборники изречений в славяно-русской письменности. Исследования и тексты. Москва, 1901 / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 177–181.

Франко І. М. Сперанский. Южнорусская песня и современные ее носители (по поводу бандуриста Т. М. Пархоменко) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 35 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 224–226.

Франко І. Маленькі знахідки із старослов'янської літератури та історії / Іван Франко // Зібрання творів : у 50-т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 550–561.

Франко І. Микола Савич Тихонравов (До портрета) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 179–183.

Франко І. Михайло Євграфович Салтиков (Щедрін) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 127–130.

Франко І. Мої знайомі жиди / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 415–426.

Франко І. Н. П. Дашкевич. Общение Южной Руси с югословянами в литовско-польский период ее истории, между прочим в думах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 36 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 30–32.

Список літератури

- Франко І.* «Наймичка» Т. Шевченка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 447–469.
- Франко І.* Найновіші напрями в народознавстві / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 254–267.
- Франко І.* Наливайко в мідянім биці / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 36 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 376–390.
- Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 194–470.
- Франко І.* Народная поезія / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 216.
- Франко І.* Народні повір'я, зв'язані з народженням дитини / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008–С. 572–594.
- Франко І.* Національний колорит у казках Бодянського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 449–456.
- Франко І.* Наші коляди / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 7–41.
- Франко І.* Нові праці про Україну / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 187–195.
- Франко І.* Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ в. / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 259–271.
- Франко І.* Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 332–346.
- Франко І.* Паралелі / Іван Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1899. – Т. VI : Галицько-руські анекдоти (Додаток) / Зібрав В. Гнатюк. – С. І.
- Франко І.* Передмова [до видання «Вибір декламацій для руських селян та міщан»] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 33 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 417–430.
- Франко І.* Передмова [до видання: Уільям Шекспір. Юлій Цезар] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 200–206.
- Франко І.* Передмова [до книжки: Посмертні писання Митрофана

Список літератури

Дикарева з поля фольклору й міфології. Львів, 1903] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 459–466.

Франко І. Передмова до збірки «Галицькі народні казки» / Іван Франко // Народна проза у записках Івана Франка / зібрав та впорядкував Василь Сокіл. – Львів, 2006. – С. 14–16.

Франко І. Передмова до збірки прислів'їв / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 600–603.

Франко І. Передмова до першого тому [видання «Галицько-руські народні приповідки»] / Іван Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1905. – Т. XVI. – С. V–XXV.

Франко І. Передмова до третього тому [видання «Галицько-руські народні приповідки»] / Іван Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1910. – Т. XXVIII. – С. V–IX.

Франко І. Передне слово [до видання: Шевченко Т. Г. «Перебендя»... Львів, 1889] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 285–307.

Франко І. Передне слово [до збірки «Obrzędy i pieśni weselne ludu ruskiego we wsi Lolinie, powiatu stryjskiego». Zebrała Olga Roszkiewicz, opracował Iwan Franko] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 40–43.

Франко І. «Пилип Музика» М. Янчука / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 257.

Франко І. Писанки / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 32–36.

Франко І. Писання І. П. Котляревського в Галичині / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 321–334.

Франко І. Пісня про правду і неправду / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 280–354.

Франко І. [План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 24–73.

Франко І. Поезія XIX віку і її головні представники / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 501–508.

Франко І. Польський селянин в освітленні польської літератури [«Płascówka», powieść Bolesława Prusa, Warszawa, 1886] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 66–94.

Список літератури

Франко І. Поступ славістики у Віденському університеті / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 7–10.

Франко І. Потопа світу / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 67–107.

Франко І. Похорон / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 5 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 54–89.

Франко І. Предмова [до збірки «Коли ще звірі говорили. Казки для дітей»] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 20 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 74–77.

Франко І. [Примітка до праці Е. Коскена «Уваги до казки про двох братів»] / Іван Франко // Клоустон В. Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни / В. Клоустон ; з англійської мови переклав А. Кримський. – Львів, 1896. – С. 130.

Франко І. Притча про сліпця і хромця (Причинок до історії літературних взаємин старої Русі) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 35 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 301–325.

Франко І. Причинки до історії руської літератури XVIII віку / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 16–22.

Франко І. Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка / І. Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 27–41.

Франко І. Про Варлаама і Йоасафа та притчу про єдинорога / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 30 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 541–658.

Франко І. Проф. Володимир Шухевич. Гуцульщина. Матеріали до українсько-руської етнології = Materialux pour l'ethnologie ukraino-ruthene, publie par la commission ethnographique. Т. II, IV, V. – Львів, 1899, 1901 і 1902. 80 с., 318 с., 255 с. [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 349–358.

Франко І. «Пся крев» і «пся віра» / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі,

Список літератури

фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 528–532.

Франко І. Розбір думи про бурю на Чорнім морі / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 195–198.

Франко І. Розбір думи про бурю на Чорнім морі / Іван Франко // Житє і слово. – 1894. – Рік I. – Книга 2. – С. 302–303.

Франко І. Руське духовенство в боротьбі з народними віруваннями при кінці XVIII в. / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 377–380.

Франко І. Русько-український театр (історичні обриси) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 293–336.

Франко І. С. Шамбинаго. Старини о Святогоре и поема о Калевипоэге [Рец.] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 426–428.

Франко І. Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії старохристиянської легенди / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 7–347.

Франко І. Сербські народні думи і пісні / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 51–59.

Франко І. Слово о Лазаревѣ воскресеніи. Староруська поема на апокрифічні теми / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 55–111.

Франко І. Слово про критику / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 30 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 214–218.

Франко І. Соті роковини вродження Віктора Гюго / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 33 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 224–229.

Франко І. Старинна романсько-германська новела в устах руського народу / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 266–279.

Франко І. Старошотландські балади. Передмова / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 10 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1977. – С. 141–144.

Франко І. Студії на полі карпаторуського письменства XVII–XVIII вв. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 371–426.

Франко І. Студії над найдавнішим Київським літописом / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 6 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 7–190.

Франко І. Студії над Ст. Руданським. «Ні зле ні добре» / Іван Франко // Зоря. – 1892. – Р. XIII. – Ч. 16. – С. 314–315.

Список літератури

- Франко І.* Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – 598 с.
- Франко І.* Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – 482 с.
- Франко І.* Сучасні діячі слов'янської науки. Микола Савич Тихонравов. До портрета / Іван Франко // Житє і слово. – 1894. – Рік I. – Книга 2. – С. 285–288.
- Франко І.* «Тополя» Т. Шевченка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 73–88.
- Франко І.* «Угорська казка» Вацлава Потоцького і «пся крев» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 305–318.
- Франко І.* Українська пісня в Сербії / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 16–17.
- Франко І.* Українські записи Порфирія Мартиновича / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 70–75.
- Франко І.* Фольклорні праці д-ра Ченька Зібрта / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 258–270.
- Франко І.* Французькі повісті Семена Земляка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 395–405.
- Франко І.* Характеристика української літератури XVI–XVIII століть / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 332–369.
- Франко І.* Хмельниччина 1648–1649 років в сучасних віршах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 188–253.
- Франко І.* Ще жидівська війна / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 403–408.
- Франко І.* [Що таке казковий мотив?] / Іван Франко // Вибрані статті про народну творчість / Іван Франко. – К., 1955. – С. 203–208.
- Франко І.* Юбилейный сборник в честь Всеволода Федоровича Миллера, изданный его учениками и почитателями под редакцией Н. А. Янчука /

Список літератури

Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 33 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 107–113.

Франко І. Южнорусская література / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 101–161.

Франко І. Юліуш Словацький і його твори / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 425–433.

Франко І. Юльян Яворський. Громовіє стрелки. Очерк по истории южнорусского фольклора / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 123–126.

Франко І. Як виникають народні пісні / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 57–65.

Франко І. Як творилася слов'янська міфологія / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 425–432.

Черемшина М. Фрагмент моїх споминів про Івана Франка / Марко Черемшина // Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. ст., прим. М. І. Гнатюка. – 2-ге вид., доп., перероб. – Львів : Каменяр, 2011. – С. 373–375.

Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до реалізму) / Д. Чижевський. – Тернопіль, 1994. – 480 с.

Чистов К. К вопросу о принципах классификации жанров устной народной прозы / К. Чистов // Фольклор. Текст. Традиция / К. Чистов. – М., 2005. – С. 44–51.

Чорнопиский М. Франкова концепція народної казки у контексті казкознавства ХХ століття / М. Чорнопиский // ЗНТШ. – Львів, 2006. – Т. 250. – С. 376–405.

Шашкевич М. Руське весіле / М. Шашкевич // Українська літературознавча думка в Галичині за 150 років : хрестоматія : в 2 т. Т. І. – Львів, 2002. – С. 118–119.

Шевельов Ю. Номис – Даль – Адальберг. З проблем української пареміології середини 19 сторіччя / Ю. Шевельов // Фольклорний збірник Матвія Номиса 1864–1984. – Саут-Бавнд-Брук ; Н. Дж. : Видавничий фонд Владики Метислава, митрополита Української Автокефальної Православної Церкви в діаспорі. Оселя св. ап. Андрія Первозванного, 1985. – С. 41–59.

Шемберко Т. Календарно-обрядова поезія в рецепції Івана Франка / Т. Шемберко // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. 1. – С. 967–975.

Шумада Н. Пісенні мініатюри українського народу / Н. Шумада // Коломийки. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 11–43.

Шумада Н. Сучасна пісенність слов'янських народів / Н. Шумада. – К. : Наукова думка, 1981. – 264 с.

Список літератури

Щурат В. Нові досліді про весільні обряди / В. Щурат // Житє і слово. – Львів, 1894. – Т. 1. – С. 158–159.

Щурат В. Фактична основа повісті Ів. Франка «Великий шум» / В. Щурат // Франкознавчі студії. – Дрогобич : Коло, 2012. – Вип. п'ятий. – С. 493–502.

Этнография и смежные дисциплины. Этнографические субдисциплины. Школы и направления. Методы. – М. : Наука, 1988. – 222 с.

Юзвенко В. Іван Франко в польських фольклорно-етнографічних виданнях / В. Юзвенко // Народна творчість та етнографія. – 1966. – № 3. – С. 40–45.

Ярошевський Б. Невикористаний скарб / Б. Ярошевський // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956. – С. 444–447.

Clouston W. A. Popular tales and fictions, their migrations and transformations / W. A. Clouston. – London, 1887. – Т. I. – 485 p.; Т. II. – 515 p.

Dunlop J. History of fiction / J. Dunlop. – Edinburgh, 1814. – 410 p.

English and Scottish Ballads / selected and edited by F. J. Child. – Boston, 1857. – Vol. I.

Gloger Z. Zagadki ludowe z nad Narwi i Buga na pograniczu Mazowska z Podlasiem w latach 1865–1868 / Z. Gloger // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1883. – Т. VII. – S. 135–149.

Keightley T. Tales and popular fictions; their resemblance, and transmission from country to country / T. Keightley. – London, Whittaker, 1834. – 354 p.

Kopernicki J. Zagadki i łamigłównki Górali Bieskidowych / J. Kopernicki // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1877. – Т. I. – S. 113–129.

Krauss F. S. Sagen und Märchen der Südslaven in ihrem Verhältnis zu den Sagen und Märchen der übrigen indogermanischen Völkergruppen / F. S. Krauss. – Leipzig, W. Friedrich, 1883. – 479 p.

Maspero G. Les contes populaires de l'Égypte ancienne, traduits et commentés / G. Maspero. – Paris, 1889. – 222 p.

Обряды і пісні веселне луду рускієго ве вси Лолініє, повіату стрьєскієго / зєбрала Олга Роскєвієч, опраєоваł Іван Франко. – Kraków, 1886. – 54 s.

Pauli Ž. Пієні луду рускієго в Галієці / Žєгота Паулі. – Lwów, 1839. – Т. I. The Encyclopaedia Britannica: a Dictionary of Arts, Sciences, Literature and General Information. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1911. – Vol. XXII.

The English and Scottish Popular Ballads / ed. by F. J. Child. – Boston, 1882. – Vol. I, Part I.

Zagadki ludowe z różnych miejscowości gubernii Kieleckiej zebrał Ks. Wład. Siarkowski, czł. kom. Antropologicznej Akad. Umiej. // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1882. – Т. VI. – S. 3–30.

Zagadki zebrane ze wsi: Dymin, Kostomłót, Masłowa, Sukowa, Zagórza przez Ks. Wł. Siarkowskiego // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1877. – Т. I. – S. 130–136.

Показчик імен

А

Адальберг С. 383–384, 403
Андрієвський М. 252, 258–259
Антонович В. 18, 29, 96, 112, 133,
151, 161, 168–169, 223, 230, 232,
239, 241, 245, 248, 251–252, 261,
264
Арнім А. 14, 273
Афанасьєв О. 27, 315, 324, 390–391
Афанасьєв-Чужбинський О. 167

Б

Бавер О. 400
Баландін А. 17
Барац Г. 341
Баронч С. 333
Бедье Ж. 20, 61
Бенфей Т. 19, 21, 38, 43–47, 52–63,
322, 324, 426, 432
Березовський І. 405
Бешко А. 261
Бігеляйзен Г. 36, 195
Біла А. 167
Білецький Л. 22, 44, 48, 62, 128–129,
197
Білозерський М. 261
Благослав Я. 112, 135
Блюменбах Й. Ф. 31
Бодяньський О. 204, 315
Брентано К. 14, 273
Бугель В. 312–313
Будзиновський В. 197
Будний В. 67
Буслаєв Ф. 27, 29, 205, 209, 211, 324,
398, 430

Бюргер Г. А. 110

В

Вагилевич І. 224, 306
Валь М. 383
Вандер К. Ф. В. 383–384
Вацлав з Олеська 245
Вербицький М. 167
Вервес Г. 66
Вергій О. 197, 406–407
Веселовський О. 18, 27–29, 45, 55,
138, 163, 211, 217, 344–346, 398,
430
Вишневецький Д. 234
Вліслоцький Г. 315
Вовк Ф. 181, 183
Возняк М. 8, 117, 350–351
Войціцький К. В. 317
Волинський П. 88
Волошкевич І. 239
Вольте І. 45
Воробкевич С. 306
Вороний М. 197

Г

Гаватович Я. 373
Галлер Й. 383
Галятівський І. 163
Ганіч О. 279
Гануш Я. І. 25
Гарасим Я. 9, 36, 49, 64, 69, 86, 89,
97, 116, 129, 240, 250, 255, 270,
368
Гауел Дж. 386
Гедоз А. 342

Показчик імен

- Гердер Г. 14, 92
Глібов Л. 167
Гліщинський М. 230
Гнатів Я. 183, 200
Гнатюк В. 95, 145–146, 154, 173,
292–293, 304–306, 316, 336, 359–
360, 362–363, 368
Гнатюк М. 9, 86, 130
Гоголь М. 382
Головацький Я. 25, 161, 180, 187,
224, 232, 237–239, 245, 294
Гомер 24, 115
Горак Р. 183, 200
Грабовський П. 220
Грессе Т. 343
Гринишин Т. 316
Грімм В. 13–14, 16–17, 19, 23–24,
26–27, 31, 39, 53, 99–100, 322, 425
Грімм Я. 13–17, 19, 23–27, 31, 39, 53,
62, 99–100, 322, 425
Грінченко Б. 245
Грушевська К. 6, 249–250
Грушевський М. 5, 26, 43, 59, 61, 66,
86, 101, 106–107, 120, 128, 146, 175,
178, 195, 204, 207, 212, 214, 234,
330, 334, 340, 391, 395–396, 411
Гутович М. 318
- Г**
- Глогер З. 421
Грундтвіг С. Х. 282
- Д**
- Д'Анкона А. 45
Давидюк В. 9, 66, 90, 129, 337, 358
Даль В. 383
Данилов К. 212
Данлоп Д. 322, 326
Дарвін Ч. 31, 35
Дах М. 284
Дашкевич М. 102, 128, 209–211, 223
Дей О. 33, 52, 65, 88, 152, 166–167,
195, 200–201, 250, 292, 305, 316,
331, 339, 357, 406
- Декурдеманш П. 365
Демський М. 395
Денисюк І. 9, 38, 66, 69, 71, 93, 143,
155, 162–163, 177, 284, 289, 330,
344
Джемс Р. 212
Дикарев М. 74, 383
Дмитренко М. 9, 18, 29, 86, 89, 90
Добролюбов М. 102
Драгоманов М. (Кузьмичевський П.,
Українець) 19, 29, 34, 43, 57–58,
64, 68, 72, 77, 80, 85–86, 91, 96,
102, 105–107, 133, 136, 146, 151,
160–161, 168–169, 180, 198, 212–
213, 223, 226–227, 229–230, 238,
241, 248, 252, 256–258, 260–261,
264, 280–282, 308–309, 316–319,
321–322, 336, 342, 346, 357, 364–
368, 376, 397, 402–403, 427, 430
Дронжевський І. 239
Дронь К. 23
Дунаєвська Л. 332
Дяків В. 347
- Е**
- Ерман А. 53
- Ж**
- Житецький П. 252, 257–258, 264
Жінкин М. 297–298, 304
- З**
- Забіла В. 306
Закревський М. 383
Затурецький А. П. 383
Згарський Є. 306
Зібрт Ч. 25,
Зубрицький М. 28, 160, 356
- І**
- Івашків В. 9, 225, 251
Ількевич Г. 224, 383
Ільницький М. 67

Показчик імен

К

Кампоретті Д. 45
Караджич В. 302
Карманський П. 197
Карський С. 398
Качмар М. 358
Квітка-Оснoв'яненко Г. 381
Кейтлі Т. 326
Келлер Р. 45
Келтуяла В. 211
Кенгес-Маранда Е. 414
Килимник С. 176
Кирчів Р. 9, 67, 78, 87, 89, 131–132,
162, 225, 290, 337, 357, 378–379
Кісь Р. 400
Клінгер В. 20, 52, 313
Клоустон В. А. 45, 325–326, 432
Кльонович С. 277
Кметь І. 156
Кобилиця Л. 341
Коваль Г. 149
Козій Д. 424
Кознарський Т. 391,
Кокаре Е. 402
Колесса І. 297–298
Колесса О. 8, 21, 92
Колесса Ф. 8, 18, 65, 86, 117, 145–
146, 167, 189, 258, 269, 278, 296,
305, 310, 361–363, 395, 401–402
Кольберг О. 318, 383
Комаринець Т. 104
Комаров М. 383–384, 405
Конт О. 31
Коперніцький І. 193–194, 420–421
Корнійчук В. 166–167
Коскен Е. 45, 311, 318, 326
Костомаров М. 18, 28, 86, 96, 105,
169, 204, 212, 225, 228–229, 232–
233, 236, 244, 252–253, 326
Котляревський О. 265
Коцюбинська М. 274
Коцюбинський М. 197
Кравченко Уляна 335
Краль Я. 277

Краус Ф. С. 327
Кримський А. 6, 220, 325–326
Крумбахер К. 80, 383
Кузеля З. 7, 8
Куліш П. 18, 28, 86, 96, 225, 244, 247,
252, 264, 295, 306, 309
Кун А. 14, 16
Кун Е. 56

Л

Лабашук О. 391
Ламарк Ж. Б. 31
Ланг Е. 19, 32–33, 38–39, 57
Ландау М. 45
Лансон Г. 102
Лащишак Н. 409
Левицький Й. 409
Леметр Ж. 102
Лепкий Б. 197
Лепсіус К. Р. 53
Лисенко М. 245
Ліблінський Я. С. 383
Лібрехт Ф. 56, 322
Лобода А. 209–211, 430
Лозинський Й. 180, 189
Ломова М. 87
Лукашевич П. 245
Лучаківський В. 409
Люляк Д. 291
Ляцький С. 398

М

Майков Л. 211
Максимович М. 86, 96, 105, 212, 225,
233, 244–245, 252, 264
Мангардт В. 23–24, 27
Манжура І. 167, 308
Марків Р. 196
Марков О. 211
Мартинович П. 261, 316
Мартович Л. 197
Масперо Ж. 326, 432
Матвійчук М. 88
Матковський І. 77

Показчик імен

Мельник Я. 9, 58, 75, 132
Метлинський А. 252, 261
Милорадович В. 346
Мишанич С. 297, 356
Міллер В. 206, 209–211, 214
Міллер О. 27, 205, 211, 213, 430
Мілюков П. 211
Могила П. 348
Мох І. 272
Мука Е. 383
Мюллер М. 14, 16, 19, 39, 48

Н

Наєнко М. 9, 127
Наср-Еддін Х. 365–366
Науменко В. 256–257
Нікорович Г. 334
Номис М. 265, 383, 384, 402–403,
405, 420
Носович І. 383

О

Огоновський О. 26, 58, 128
Оліщак-Терлецький Г. 316
Охримович В. 33, 181–182

П

Павлик М. 213, 272
Пазяк М. 385, 389, 404
Папуша І. 83
Паріс Г. 45, 59, 322
Пархоменко Г. 259
Пастух Т. 196
Паулі Ж. 120, 232, 245, 259
Пачовський В. 197
Перетц В. 125–128, 383, 411
Петров В. 63, 65
Петров М. 102
Петрухіна Л. 277
Піпін О. 18, 102–103, 132, 216, 232
Плісецький М. 260–261
По Е.А. 144, 361
Порфир'єв І. 132
Потанін Г. 55, 74, 211

Потебня О. 70, 135, 152–153, 157,
161, 171, 173–175, 192, 212, 259–
260, 391, 395, 421
Правдюк О. 193–194
Прус Б. 382
Пустова Ф. 167
Путілов Б. 141
Пушкін О. 319
Пчілка Олена (Косач О.) 151, 154,
158, 161

Р

Рак О. 261
Рокосовська С. 182
Росовецький С. 9, 16
Рошкевич О. 184–186, 191, 198, 335,
429
Руда Т. 9, 88
Руданський С. 144, 306, 380–381
Рудченко І. 308, 310, 315, 321–322

С

Сабат І. 334
Сазонович І. 241–242
Саламон Щ. 294
Салтовська Н. 407, 413
Сементовський О. 405
Сиваченко М. 380
Симоні П. 383
Славейков П. Р. 383
Словацький Ю. 277
Смаль-Стоцький С. 130
Соболевський О. 128
Сокіл В. 9, 129, 335, 338, 351–352,
357
Сокіл Г. 9
Сосенко К. 151
Спенсер Г. 31
Сперанський М. 128, 259–260, 394
Срезневський І. 128, 244–245
Старицький М. 251
Стасов В. 204, 208–209, 211, 214, 430
Стефанік В. 197
Стойко К. 317

Показчик імен

- Сумцов М. 33, 83, 258, 294, 304–305, 319, 346, 348, 378–379, 381, 383, 391
Сяковський В. 421
- Т**
- Тайлор Е. 17, 32–34, 37–39, 41–42, 99–100, 407
Тен І. 87, 99, 102
Тершаківець М. 232
Тетеря П. 245
Тимошенко І. 383
Тихолоз Б. 167
Тихолоз Н. 311–312
Тіхонравов М. 18, 68, 102
Ткачук М. 167
- Ф**
- Фальчевський Ю. 230
Федькович Ю. 306
Франкен С. 383
Фрішбір Г. 383
- Х**
- Халанський М. 211
Хмельницький Б. 238, 244–245, 251, 255–256, 340
- Ц**
- Цеклер Т. 343
Ценглевич К. 228
Цертелєв М. 225
Цінціале А. 383
- Ч**
- Чайлд Ф. Дж. 281–283
Чалий С. 245
Чапінські Л. 383
Челаковський Ф. Л. 383, 402
- Черемшина М. 197, 305
Черни А. 183
Чижевський Д. 127, 128
Чистов К. 338–339
Чорнопиский М. 10, 310, 337
Чубинський П. 180, 245, 308, 321–322, 336, 383–384, 404, 420
Чурай Г. 245
- Ш**
- Шамбінаго С. 205–207, 211, 430
Шампольон Ж. Ф. 53
Шашкевич М. 167, 189, 224, 306
Шварц В. 14, 16
Шевельов Ю. 389, 394, 403
Шевченко Т. 277–278, 286, 306, 329
Шеллінг Ф. В. 13
Шемберко Т. 150
Шишацький-Ілліч О. 383
Шишманова Л. 342
Шлегель А. 13
Шлегель Ф. 13
Шмідт В. 102
Шмідт Е. 103
Шумада Н. 298, 304
Шут А. 261
Шухевич В. 182, 301
- Щ**
- Щурат В. 183, 197
- Я**
- Яворський Ю. 26
Ягич В. 118, 128, 130
Ягольницький Л. 239
Яків з Вараццо 343
Янчук М. 181
Ярошевський Б. 263
Яцків М. 197

Наукове видання

ПИЛИПЧУК Святослав

**ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА
КОНЦЕПТОСФЕРА
ІВАНА ФРАНКА**

Монографія

Редактор *Уляна Крук*

Коректор *Юлія Глиняна*

Технічний редактор *Світлана Сенік*

Обкладинка *Василя Рогана*

Формат 60x90/16. Ум. друк. арк. 29,1. Тираж 500 пр.

Львівський національний університет імені Івана Франка.
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.

Видруковано у книжковій друкарні «Коло».
вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич, Львівська обл., 82100.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК №498 від 20.06.2001 р.